Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Samaj Foundation Chenn

हिंदी लेखमाला, भाग १
गुजराती [illegible]

main. Gurukul Kangri Co

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

श्री भवानीप्रसाद जी
हलदौर (बिजनौर) निवासी द्वारा पुस्तकालय गुरुकुल
कांगड़ी विश्वविद्यालय को सवादोहजार पुस्तकें सप्रेम भेंट।

गुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय, हरिद्वार
पुस्तकालय

विषय संख्या
पुस्तक संख्या
आगत पञ्जिका संख्या

पुस्तक पर सर्व प्रकार की निशानियां लगाना वर्जित है। कृपया १५ दिन से अधिक समय तक पुस्तक अपने पास न रखें।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

र. 6/92
आगत नं. २०६५
तिथि १६.२.१९७५
गुरुकुल कांगड़ी

स्टाक प्रमाणीकरण १९८४-१९८५

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

पुस्तक ७१-७२

विविध ग्रन्थमाला

वर्ष ६ ठ्ठुं.
सं. १९७२

CHECKED 1973
Initial Rudra Mani

हिन्दी लेखमाला

भाग पहिला.

भिन्न भिन्न लेखकोंके ४१ हिन्दी लेखोंका
गुजराती लिपिमें संग्रह.

प्रकाशकः—सस्तुं साहित्य वर्धक कार्यालय.

અને
અમદાવાદ.

पुस्तकालय
गुरुकुल कांगड़ी

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

पुस्तक सं. ....
आगत ....
दिनांक ....

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

पुस्तकालय

गुरुकुल काँगड़ी विश्वविद्यालय, हरिद्वार

वर्ग संख्या ८७/१५ आगत संख्या २०६५

पुस्तक-वितरण की तिथि नीचे अंकित है। इस तिथि सहित २० वें दिन तक यह पुस्तक पुस्तकालय में वापिस आ जानी चाहिए। अन्यथा १० पैसे के हिसाब से विलम्ब-दण्ड लगेगा।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

विविध ग्रंथमाला: अंक ७१-७२: वर्ष ६ ठुं.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

हिन्दी लेखमाला

भाग पहिला.

(भिन्न भिन्न हिंदी लेखकोंके लेखोंका गुजराती लिपिमें संग्रह)

सस्तुं साहित्य वर्धक कार्यालय के लिये

प्रकाशकः—भिक्षु अखंडानंद.

कालबादेवी रोड—बंबई.

પ્રથમાવૃત્તિ. પ્રત ૪૬૦૦.

વિ૰ સં. ૧૯૭૨-ઈ. સ. ૧૯૧૬.

મૂલ્ય—વાર્ષિક હિસાબ સેં ૦।-॥, પક્કી જીલ્દ ૦॥, ડાકવ્યય માફ.

છૂટક લેને વાલોં કે લિયે ડાકવ્યય અલગ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ખાસ સૂચના:—

૧ "આવતું પુસ્તક પ્રત્યેક ગ્રાહકપર વી. પી. થી મોકલાશે" ઇ૦ જરૂરી હકીકત નિવેદન પછીનાં પૃષ્ઠોમાં આપી છે, તે તરફ સર્વ વાચકોનું ખાસ લક્ષ્ય ખેંચવામાં આવે છે.

૨ ચરિત્રમાળા ૧૯૭૩ ના વર્ષ માટે બંધ રખાઇ છે.

૩ ખાસ છુટ દાખલ પોશ આખર સુધી ૧૯૭૨ ના બંને માળાઓના સેટોનું પોસ્ટેજ માફ રાખવામાં આવ્યું છે.

૪ આ પુસ્તક વાંચી રહ્યા પછી તમારો મત જરૂરથી લખજો કે દર વર્ષે આવું એકાદ હિંદી લેખનું પુસ્તક નીકળે તો ઠીક કે નહિ?

સંગ્રાહક–ભિક્ષુ અખંડાનંદ, કાલબાદેવી–મુંબઈ.

अहमदाबाद–सलापोसरोड पर
ધી "ડાયમંડ જ્યુબિલી" प्रिन्टींग प्रेसमें
પરીખ દેવીદાસ છગનલાલ द्वारा छपा.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

गुजराती–नागरी अक्षरबोध.

स्वर	व्यंजन		
અ–अ	ક–क	ડ–ड	મ–म
આ–आ	ખ–ख *	ઢ–ढ	ય–य
ઇ–इ	ગ–ग	ણ–ण *	ર–र
ઈ–ई	ઘ–घ	ત–त	લ–ल *
ઉ–उ	ઙ–ङ	થ–थ	વ–व
ઊ–ऊ	ચ–च *	દ–द	શ–श
ઋ–ऋ	છ–छ	ધ–ध	ષ–ष
ૠ–ॠ	જ–ज *	ન–न	સ–स
ઌ–ऌ	ઝ–झ *	પ–प	હ–ह
એ–ए	ઞ–ञ	ફ–फ *	ળ–ळ *
ઐ–ऐ	ટ–ट	બ–ब *	ક્ષ–क्ष
ઓ–ओ	ઠ–ठ	ભ–भ	જ્ઞ–ज्ञ
ઔ–औ			
અં–अं			
અઃ–अः			

बाराक्षरी

ક કા કિ કી કુ કૂ કે કૈ કો કૌ કં કઃ

क का कि की कु कू के कै को कौ कं कः

* जो जो गुजराती तथा नागरी व्यंजनोंमें उपरकी लकीरके उप-
न्त विशेष फर्क है, उनके सामने * ऐसे चिन्ह लगा दिये है.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

कितनेक कठिन हिंदी शब्दोंका भावार्थ

અ.

અધ્યવસાય=ઉદ્યોગ.
અત એવ=એટલા માટે.
અતિરિક્ત=સિવાય, વિના.
અસતીન=પહેરવાના કપડાની બાંહ્ય.
અફસર=અમલદાર, ઉપરી.
અભાવ=અછત.
અવરૂદ્ધ=રોકાયલું, રૂંધાયલું.
અપેય=નહિ પીવા યોગ્ય.
અવલંબન=આધાર.
અનૌચિત્ય=અનુચિતપણું.
અલાવા=સિવાય.
અડ્ડા=મુકામ.
અસમંજસ=અયોગ્ય.
અલિ=ભ્રમર, ભમરો.
અવહેલના=અવગણના.
અછુત=નહિ અડવા યોગ્ય.
અસ્પર્શ્ય=નહિ અડવા યોગ્ય.
અભ્રાંત=ભ્રાંતિરહિત.
અનુઠા=જુદાજ પ્રકારનું, અનેરૂં.

આ.

આક્રમણ=ચઢાઇ.
આઘાત=ઘા, ઘવાયલો, ધક્કો.
આલા=તાકું.
આદેશ=આજ્ઞા.
આવર્ત=પાણીમાં વળતો ભમરો, વમળ
આંધિ=વંટોળીયો.
આત્મીય=પોતાનો.
આવિષ્કારક=શોધક.

ઈ.

ઇર્દગીર્દ=આસપાસ.
ઇંતજામ=ગોઠવણ, બંદોબસ્ત.
ઇત્તિલા=અરજી, ફરીઆદ.
ઇલજામ=આરોપ.
ઇજલાસ=કોર્ટ.
ઇનેગીને=ગણ્યા ગાંઠયા.
ઇમલી=આમલી.

ઉ.

ઉકતા જાના=કંટાળી જવું.
ઉપનિવેશ=ઉતારો, સંસ્થાન.
ઉલ્લુ=મૂર્ખ, ઘુવડ.
ઉબ=અકળામણ.
ઉડનખટોલા=ઉડતું વિમાન.
ઉર્વરાશક્તિ=ઉત્પાદક શક્તિ.
ઉબટન=પીઠી.
ઉદ્યત=તત્પર.
ઉત્કલ=ઓડિસા તરફનો એક પ્રદેશ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

એ.

ઐનક=ચશ્માં.

ઓ.

ઓર=તરફ.

ઔ.

ઔર=અને, તથા.

અં.

અંદાજન=શુમાર.

અમ્બુ=જળ.

અંગાર=અંગારા, અગ્નિ.

ક.

કાસ્તકાર=ખેડુત.

કરામતી=યાંત્રિક.

કાફી=પુરતું.

કામ આના=માર્યા જવું, ખપી જવું.

કદાચાર=દુરાચાર.

કડી=આકરી.

કોષ=ખજાનો.

કિસાન=ખેડુત.

કોઠો=ઓરડો.

કુસ્તુનતુનીયા=કૉન્સ્ટન્ટીનોપલ.

કતાર=હાર.

કગાર=ભેખડ.

કૃષક=ખેડુત.

કન્ધા=ખાંધ, ખભો.

કમખ્વાબ=કિનખાબ.

કછુઆ=કાચબો.

કરવટ=પડખું, પાસું.

કરવટ લેના=પડખાભેર સુવું.

કરીબ=નજીક.

કદ્દર=પકકું.

ખ.

ખંડહર=ખંડેર.

ખરગોશ=સસલું.

ખલ=મૂર્ખ.

ખટમલ=માંકડ.

ખાદ્ય=ખાવા યોગ્ય.

ખાદ=ખાતર.

ખસ=વીરણનો વાળો.

ગ.

ગિરજા=ખ્રિસ્તી દેવળ.

ગીદડ=શિયાળ.

ગજ=ચાર, ત્રણ ફુટ.

ગહરા=ઉંડું.

ગઢા=ખાડો.

ગીલા=ભેજવાળું, ઢીલું.

ગિરતે ગિરાતે=પડતા આખડતા.

ગ્રથિત=ગુંથેલું.

ગાઉન=આણું.

ગલતી=ભૂલ, ખામી.

ગહના=ઘરેણું.

ગાંવ=ગામ, ગામડું.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઘ.

ઘૃણિત=ખરાબ, ઘૃણા ઉપજે તેવું.
ઘમંડ=અભિમાન.
ઘડીસાજી=ઘડીઆળીનો ધંધો.
ઘરાના=કુળ.
ઘુટના=રૂંધાવું.
ઘુકડી મારે=ટુંટીયું વળાઇને.
ઘરેલુ કામ=ઘરકામ.
ઘના=ઘણું.
ઘટ=ઘડો.
ધ્રિનાના=ઘૃણા કરવી.

ચ.

ચવન્ની=પાવલી.
ચૂડાન્ત=માથા સુધી, કેશ સુધી.
ચીમગાદડ=વાગોળ.
ચપત=થપ્પડ.
ચાપલુસ=દોઢ ડાહ્યો.
ચપકન=અંગરખું.
ચૂડા=એક જાતની મિઠાઇ.
ચોટી=શિખર, ચોટલી.

છ.

છૌર=છેડો.
છત્તા, છાતા=છત્રી.

જ.

જુરમાના=દંડ.
જનતા=જનસમાજ.
જીદ=હઠ, જક.
જિયાદહ=વિશેષ.
જીકર=વાત.
જનપદ=ગામ.
જિંદા દિલ=ઉદારાત્મા.
જલસેના=નૌકાસેના.
જડ=મૂળ.
જાહિલ=ઘાતકી.
જાંચ=તપાસ.

ઝ.

ઝેલવું=સહન કરવું.

ટ.

ટેક્સ=જકાત.
ટીલા=ટેકરો.
ટમટમ=ઘોડાની એક્કાગાડી.
ટોકની=ટોપલી.
ટોકના=ટોપલો.

ઠ.

ઠસકા=અસર, આચકો.
ઠઠરી=હાડપિંજર.
ઠાનલેના=નિશ્ચય કરી લેવો.

ડ.

ડટજાના=ઉભા થઇ જવું, લાગી જવું.
ડાલી=ટોપલી.
ડટના=સ્થિર રહેવું.

ઢ.

ઢકોસલા=અહાનું.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ત.

તનખ્વાહ=પગાર.
તોંદ=પેટની દુંદ, ફાંદ.
તામીલ=અજાવણી.
તૈકરના=નીકાલ કરવો.
તાડલિના=જાણી લેવું.
તમગા=ચાંદ, પદક.
તટ=કિનારો.
તિતરફા=ત્રણ તરફથી.
તલના=તળવું.
તરલ=ચીકાસદાર.
તાક=તાકવું.
ત્રુટી=ન્યૂનતા.

થ.

થલસેના=જમીનપર રહેનારી સેના.

દ.

દેહાત=ગામડું.
દુબારા=બીજી વાર.
દૌરા=મુસાફરી.
દીદી=બહેન.
દૌર દૌરા=ચઢતી કળા.
દેહાતી=ગામડીયો.
દાહનિ=જમણી.
દુર્ધર્ષ=મુશ્કેલીથી બને એવું.
દરદુરાના=ચીડાવું.
દરી=શેતરંજી.
દુવન્ની=બે આની.
દુતરફા=બે તરફથી.
દામાદ=જમાઇ.
દિક=હેરાન.
દિલેરી=મોટું મન.
દુધમુંહા=ધાવણું.
દુપહર=બપોર.
દુનો, દોનો=પડીયો.
દફતર=ઑફીસ, કાર્યાલય, કચેરી.

ધ.

ધુંવા=ધૂમાડો, ધુમ્ર.
ધાતૃકર્મ=ધવડાવવાની ક્રિયા.
ધાવા=હુમલો.

ન.

નાની=દાદી.
નોક=અણી.
નીવાર=એક જાતના જંગલી ચોખા.
નાલી=નેળ, સાંકડો રસ્તો.
નિશાન જમાના=નિશાન તાકવું.
નતીજા=પરિણામ.
નિર્દિષ્ટ=નક્કી કરેલું.
નફરત=તિરસ્કાર, સુગ.
ન્યોછાવર=વારી નાખવું.

પ.

નીંવ=પાયો, જડ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પનહી=પગરખાં.
પ્રયુક્ત=અમલમાં–પ્રયોગમાં મૂકેલું.
પાબંદી=ચોકસી.
પેડ=ઝાડ.
પહિયા=પૈડું.
પેંચ ખેલના=દાવ ખેલવો.
પૌ ફુટનેકા=પ્હો ફાટવાનો.
પથિક=મુસાફર.
પર્યાવેક્ષણ=સર્વ તરફ નજર નાખવી.
પેરના=પીલવું.
પર્યટક=મુસાફર.
પેશ કરના=રજુ કરવું.
પાજામા=સુરવાલ.
પાલા=હીમ.
પૌદા=છોડવો.
પરિવર્તન=ફેરફાર.
પુરાવસ્તુવેત્તા=પ્રાચીન વસ્તુઓના જાણકાર.
પરહેજ કરના=દૂર રહેવું, પહેરામાં રાખવું.
પ્રભૃતિ=ઇત્યાદિ.
પત્તલ=પત્રાળાં.
પુનરૂત્થાન=ફરીથી ઉભું થવું.
પરિવર્તનશીલ=ફેરફાર થવાના સ્વભાવવાળું.

પુનર્ગઠન=ફરીથી જોડાવું, સંધાવું.
પર્યાપ્ત=પુરતું.
પોલિશ=પોલાંડવાસી.
પેશ કીયા=રજુ કર્યું.
પ્રસ્તુત=તત્પર, તૈયાર.

ફ.

ફાટક=દરવાજો.
ફલાં=ફલાણી, અમુક.
ફાવડે=પાવડા.
ફહરિસ્ત=યાદી, નોંધ.
ફરેબ=દગો.

બ.

બુટા=છોડ.
બઢાઇ=સુથાર.
બાંયા, બાંઇ=ડાબું, ડાબી.
બૌછાર=વૃષ્ટિ.
બેગાર=વેઠ.
બેડા=સેનાસમૂહ.
બઁટજાના=વહેંચાઇ જવું.
બઁાટલેના=વહેંચી લેવું.
બાઢ=પૂર, પુષ્કળ જથ્થો.
બે તરફ=સારી રીતે.
બ્યોરા=વિગતે વર્ણન.
બદૌલત=પ્રતાપ.
બડપ્પન=મોટાઇ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બાધ-બાધા=અંતરાય, હરકત.
બુઝવું=સમજવું.
બાબલો=ગાંડો.
બાબલી=ગાંડી.

ભ.

ભેડીયે=વરૂ.
ભેદીયા=જાસૂસ.
ભોર=પ્રભાત, સવાર.
ભાંતિ=પેઠે.
ભ્રાન્ત=ભ્રાન્તિવાળો.
ભીષણ=ભયંકર.
ભોંકના=ભસવું.
ભડકીલા=ભભકાદાર, ભડકાવે એવું.
ભુંજના=શેકવું.

મ.

મુઅક્કિલ=અસીલ.
મદરસાં=નિશાળ.
મુંદવું=મીંચવું.
મેંઢક=દેડકો.
મજબુર=આગ્રહ, વિવશ.
મલ્લાહ=નાવિક.
મસ્તષ્ક=મગજ.
મૌજા=કસ્બો.
મેંડ=હદ.
મામુલી=સામાન્ય.

મંજિલ=મંજલ, ટાપુ.
મરીજ=બીમાર, રોગી.
મચ્ચાન=માંચડો.
મજાક=મશ્કરી.
મુઆયનાબુક=વીઝીટ બુક.
મુખરિત=શબ્દાયમાન, શબ્દ કરતું.
મૈલા=વિષ્ઠા.
મુંગે=પરવાળાં.
મધુકર=ભ્રમર.
મિલાન=સરખામણી.
મૌજુદ=તૈયાર, હાજર.
મલના=માંજવું, ચોળવું.
મુસા=ઉંદર.
મુહર=મ્હોર, સિક્કો.

ર.

રાય=અભિપ્રાય.
રિયાસત=કાયદો.
રાશિ=ઢગ, જથ્થો.
રૂઇ=રૂ.
રજત=રૂપું.
રૂગ્ણ=રોગી.
રૌદ્ર=ભયાનક.

લ.

લડીં=સેર, હાર.
લહાજ=અપેક્ષા, મર્યાદા.
લાકી=ગલકી.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

લોટના=વળવું.
લકીર=લીંટી.
લોરિયાં=લાડ.
લકડહારા=કઠિયારો.

વ.

વરન–બરન=પરંતુ.
વારદાત=વૈમનસ્ય.
વ્યય=ખર્ચ.
વાપસ=પાછું.
વિડંબના=વિટંબણા.
વિપર્યય=વિપરીતપણું.
વાલુકા=રેતી.
વિતરણ=વહેંચણી.
વાર=ઘા.
વિચ્છેદ=વિયોગ.

શ.

શરીક=સામીલ, ભેગું.
શરારત=ઇર્ષ્યા.
શ્રાંત=થાકેલો.
શાનદાર=સુંદરતા અથવા ખુબીવાળું.
શ્રમજીવી=મજુરીપર જીવનાર.
શિકાયત=ફરીયાદ.

સ.

સિફારસ=ભલામણ.
સામરિક=યુદ્ધ સંબંધી.
સંગઠન=ગુંથણી.
સંગઠિત=ગુંથાયેલું.
સટા=જોડાવું.
સાવઁા=સામો.
સુભીતા=સુગમતા, સગવડ.
સાથ બને=સાથે થયા.
સાફા=ફેંટો, પટકો.
સંદુક=પેટી.
સલિલ=જળ.
સુખા=દુષ્કાળ.
સમસ્યા=ઘુંચવણી, કોયડો.
સમીર=વાયુ.
સુસકી=ડસકાં.
સટના=ખસવું.
સૌરભ=સુગંધ.
સરાહના=વખાણવું.
સિર્ફ=ફક્ત.
સોતા=સ્રોત, પ્રવાહ.
સુલૂક=ભલાઇ.

હ.

હમદર્દી=સહાનુભૂતિ.
હ્રાસ=નુકસાન, ઘટાડો.
હરા=લીલા.
હાતા=ઇલાકો.
હેસીયત=યોગ્યતા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	વિષય	લેખક	પૃષ્ઠાંક
૧	સ્વર્ગીય સંગીત (કવિતા).	શ્રીયુત મૈથિલીશરણ ગુપ્ત.	૧
૨	ભાવી ભારત વ્યાપી ભાષા.	શ્રીયુત ગિરિજાનન્દન.	૩
૩	હિંદુસ્તાની સિપાહિયોં કી વીરતા.	શ્રીયુત લજ્જાશંકર ઝા.	૧૦
૪	ભારતીય આદેશ (કવિતા)	શ્રીયુત વૈકુંઠનાથ શર્મ્મા (કાવ્યતીર્થ).	૩૬
૫	કિન્નર જાતિ.	શ્રીયુત સન્તરામ–બી. એ.	૩૭
૬	ભગવદ્દગીતા–રહસ્ય.	... ...	૪૫
૭	એક રાયબહાદુર સે ભેંટ.	શ્રીયુક્ત લોચનપ્રસાદ પાણ્ડેય–(કાવ્યવિનોદ).	૫૪
૮	પ્રાચીન ભારતવર્ષકી સભ્યતાકા વિસ્તાર.	શ્રી૦ કન્નોમલ–એમ. એ.	૬૯
૯	આર્ય્ય લોગ કહૂઁા સે આયે ?	શ્રીયુત જગન્મોહન વર્મા.	૯૫
૧૦	પ્રાચીન મિશ્રમેં ભારતીય સભ્યતા.	શ્રીયુત ગંગાશંકર મિશ્ર.	૧૦૨
૧૧	ભારતકા પુનરુત્થાન.	શ્રીયુત સુરેન્દ્રનાથસિંહ.	૧૦૮
૧૨	હમારે જીવનકા કયા ઉદ્દેશ હૈ.	શ્રીયુત તોતારામ ગુપ્ત.	૧૧૭
૧૩	હમારી અવનતિ હૈ વા ઉન્નતિ.	શ્રીયુત પં. ગોપાલપ્રસાદ શર્મ્મા.	૧૨૪
૧૪	હિન્દુજાતિ કી પરિભાષા.	શ્રીયુત બાબૂ પુરુષોત્તમદાસજી.	૧૨૮
૧૫	આગે બઢો.	... ...	૧૩૨
૧૬	વિચિત્ર ઉપદેશ.	શ્રીયુત પીરમુહમ્મદ મૂનિસ.	૧૩૯
૧૭	ભિક્ષુક.	શ્રીયુત પં. પારસનાથ ત્રિપાઠી.	૧૪૪
૧૮	ફિલિપાઇન દ્વીપોંકી ઉન્નતિ.	શ્રી૦ સેંટ નિહાલસિંહ–લન્દન.	૧૫૨
૧૯	લોક–સેવક લડકે.	બ્રહ્માનંદ.	૧૭૪
૨૦	હૂઁા મેં હૂઁા (હામાં હા).	અનુવાદક–શ્રીયુક્ત વીરેશ્વર બૈનર્જી.	૧૮૪

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ક્રમાંક	વિષય	લેખક	પૃષ્ઠાંક
૨૧	સત્યયુગ આ રહા હૈ.	...	૧૮૮
૨૨	નમ્ર નિવેદન ઔર છોટી યાચના.	શ્રોત્રિય હરિશંકર શર્મા.	૧૯૩
૨૩	કુત્તા કાન્ફરેન્સ.	શ્રીયુક્ત જગન્નાથ મિશ્ર–"સુધાકર"	૨૦૨
૨૪	સ્ત્રીકા પરાક્રમ.	શ્રીયુત નવલ વિહારી મિશ્ર.	૨૦૮
૨૫	કનાડા(કૅનેડા)કી દો વીર લલનાઍ.	શ્રી૦વિપિન વિહારી મિશ્ર.	૨૧૩
૨૬	વિવાહ ઔર ઉસકા આદર્શ.	શ્રીયુત જ્વાલાદત્ત શર્મા વૈદ્ય.	૨૧૮
૨૭	સંતાનકો આદત કૈસી ડાલની ચાહિએ.	શ્રી૦શંકરલાલ ગુપ્ત.	૨૨૨
૨૮	લડુ નહીં તો ચનેહી સહી.	શ્રીયુત ગુરૂઘણ્ટાલ.	૨૩૧
૨૯	ભવાલીકા સ્વાસ્થ્ય–નિકેતન (એડવર્ડ સેનાટોરિયમ).	શ્રીયુત જ્વાલાદત્ત શર્મા.	૨૩૬
૩૦	જાપાનકી રાજકીય ઉન્નતિકા મૂલ કારણ.	શ્રી૦ત્રિવિક્રમ શર્મા.	૨૪૦
૩૧	સરકારી મદરસોંકી (નિશાળોની) નમૂનેદાર ઇમારતેં.	...	૨૪૫
૩૨	સ્વાધીન (સ્વતંત્ર) પોલેણ્ડ.	શ્રીયુત પં. પાટેશ્વરી પ્રસાદ ત્રિપાઠી. બી. એ.	૨૪૮
૩૩	શક્તિયોંકી જાગ્રતિ.	શ્રીયુત પરિવ્રાજક સત્યદેવજી.	૨૫૩
૩૪	વ્યાખ્યાન.	શ્રીયુત પં. સૂરજપ્રસાદ અવસ્થી.	૨૫૬
૩૫	ભારત–સ્વાગત.	શ્રીયુત પં. જાનકીપ્રસાદ મિશ્ર.	૨૬૨
૩૬	આત્મત્યાગ.	શ્રીયુત ઇશ્વિરદત્ત શર્મા.	૨૬૬
૩૭	મહાત્મા કણાદ.	શ્રીયુત પં. બાબાદીન શુક્લ.	૨૭૭
૩૮	ચૌધરી મહાદેવપ્રસાદકા દાન.	...	૨૮૩
૩૯	ભારતકે પહલવાનોંકા વિદેશમેં યશોવિસ્તાર.	...	૨૮૭
૪૦	ધીરનર. (કવિતા)	શ્રીયુત સનેહી.	૨૯૩
૪૧	કુમારી હેલન કેલર.	...	૨૯૫

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

નિવેદન

‘વિવિધ ગ્રંથમાલા’ દ્વારા હિંદી ભાષામેં નિકલનેવાલા યહ ગ્રંથ પહિલા હોનેસેં ઇનકે પ્રયોજન વિષયક દો બાતેં લિખતે હૈ.

તીસ કોટી જનસંખ્યાકો ધારણ કરનેવાલા યહ વિશાલ ભારત-વર્ષકોં અપને હિ પૈદા કિયે હુએ ઔર બઢાયે હુએ ભેદભાવ, સ્વાર્થવૃત્તિ ઔર દ્વેષાદિ દૈત્યોંકી દુષ્ટતા સેં કૈસી કૈસી કાતિલ દુર્દશાયેં ઇ. સ. ૧૦૦૦ કે બાદ ભોગની પડી, ઔર ઉનકે મારે વહ અપની અસલી દશાકો તો કયા, પરંતુ તત્કાલીન વર્તમાન દુર્દશાકા ભાન ભી ભૂલ કર કૈસી બેહોશીમેં ગીર પડા થા, યહ દુઃખપ્રદ બાત યહાં યાદ આ જાતી હૈ.

કોઈ ભી વ્યક્તિ અથવા પ્રજાકે ઉપર કિસી મહાપીડાકા આ પડના ખુદ ઉનકાહી કોઇ ભારી દોષ વા પાપકે બિના નહિ બન સકતા. જહાંતક ઉનકે અપને અંગમેં કોઇ મુખ્ય અવગુણરૂપી અંતઃશત્રુ ઉદિત હોકર બઢ જાતા નહિ, વહાંતક મકદૂર નહીં કિસી બાહ્ય નિમિત્તકી કિ વહ આકર ઉનકો સતા સકેં. સ્થૂલ દષ્ટિસેં ભલે હીં કહા જાવેં કિ ભારતકો સતાને ઔર ગીરાને વાલી અમુક બહારકી પ્રજા અથવા વ્યક્તિયાં થી; પરંતુ યથાર્થ દષ્ટિસેં દેખા જાય તો વહ સબ માત્ર બાહ્ય નિમિત્તરૂપ હીં થી ઔર સચ્ચે શત્રુ તો વહ અંતઃશત્રુ હીં થે. ઉન શત્રુઓં કે વશ હોકર જબ ઉનકે મુખ્ય અંગભૂત પ્રાન્ત હી એક દુસરેસેં લડભીડ નિર્બલ હો ચલે થે; તબ ફિર કિસી બાહરકી લોભી પ્રજા આ ચડે ઔર વહ નિર્બલતા કા લાભ અચ્છી તરહ ઉઠાવેં યહ બાત સ્વાભાવિક હીં થી.

જયચંદ અગર અપને પડોશી દેશભાઇ પૃથ્વીરાજ કે પ્રતિ અતિ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

દ્વેષી નહીં બનતા, બન કરકે ભી દેશકે ભીંતરહી ભીંતર કામ લેતા ઔર શાહબુદ્દીન ઘોરી કો બહારસે નહીં બુલાતા, તો પૃથ્વીરાજ ચહુઆનકી ગૌ બન કર છુટનેવાલા વો બાદશાહ કી મકદૂર હીં કયા થી જો ફિર યહાં આ સકે? વહ ચઢ ભી આયા, પરંતુ પૃથ્વીરાજકી વિલાસપ્રિયતા અગર ઉતની બઢ ગઇ નહિ હોતી ઔર સામના કરનેમેં વો ઇતના **પ્રમાદ** નાહ કરતા તો સાક્ષાત્ રૂદ્રરૂપ મેવાડેશ્વર રાના સમરસિંહ જૈસા સહાયક હોને પરભી ઉનકી હાર કૈસે હો સકતી થી? તાત્પર્ય યહ કી અવગુણરૂપ અંતઃશત્રુઓં કે બઢ જાને સે હી દેશકો સેંકડો વર્ષ તક બહિઃશત્રુકે અધીન હોકર મહા દુર્દશા ભોગની પડી થી. દેશકે પુનરૂદ્ધાર કે અભિલાષી સુપુત્ર અકબર ઔર શિવાજી જૈસે કોઇ કોઇ સિતારે ભારતકે કાલે ભાગ્યાકાશમેં ચમકભી ચૂકે, પરંતુ જહાંતક જ્ઞાનરૂપ સૂર્ય કા ઉદય તથા ઉનકી સદ્ગુણરૂપ કિરણોં કા અમલી પ્રકાશ દૂર થા; જહાંતક અજ્ઞાનરૂપ કાલી રાત્રી હર જગહ, અપના અમલ ચલા રહી થી; જહાંતક ઉન અંતઃશત્રુરૂપ નિશાચરોંકા કાબુ દેશવ્યાપી હો રહા થા; વહાં તક ઉનકા પ્રકાશ સ્થાયી સુખ સંપત્તિદાયક કૈસે હો સકતા થા? કુછ આશ્વાસનરૂપ હો કર કે ભારત કે વહ પ્યારે સિતારે ભી એક પીછે એક આકર અપની અશાશ્વત ચમક દમક દિખા કર ચલ બસે. બસ હો ચૂકા. અબ વહ નિશાચર અપના સબ કા સબ જોર લગા કર વિશેષ પીડા દેને લગે.

મહારાષ્ટ્રીય સેનાનાયકોં કે અંતર્દ્વેષ કે મારે અંતિમ ભારતીય મહાયુદ્ધમેં દુરાની કે હાથ લક્ષાવધિ ભારતીય વીરોંકા નષ્ટ હોના તથા ઇનકે મારે લક્ષાવધિ સ્ત્રી વૃદ્ધ તથા બાલકોંકા અનાથ, અનાશ્રિત, હોકર કે અતિ આક્રંદ કરના; યહ ભારત કે લિયે થોડે દુઃખકી બાત નહીં થી.

એક દુસરી અંતઃપીડાને ભારતકા દુઃખ ઔર ભી બઢા દિયા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મહાન મોગલ સમ્રાટોં કી દરબારમેં અપની વજ્રમય છાતી નિકાલ કર બૈઠને વાલા, એક સમય ઉનકા દક્ષિણ હસ્તરૂપ બન કરકે અપને બાહુબલસેં સારે ભારતકો, કાબૂલ કંદહાર તકકો ભી ઉનકી બાદશાહી કે નીચે લા રખને વાલા વો વીરભૂમિ રાજસ્થાન; પિછલે જુલ્મી સમ્રાટોં કી દી હુઈ અસહ્ય યાતનાઓંકો સહ કર કે ભી અબતક અપનેકો થોડા બહુત સમાલ સકને વાલા વો રાજસ્થાન; ઇનકા અપને હીં છોટે ભાઇ મહા-રાષ્ટ્ર કે હાથસેં લૂટા જાના, જલાયા જાના ઔર પ્રબળ હત્યાકાંડ ચલાયા જાના ! ભલા ઇસ સેં બઢ કરકે વિશેષ પેટપીડ યહ ભારત પિતાકે લિયે કૌન હો સકતી થી ?

પરંતુ ઇતની મહાપીડા સહ કરકે ભી ભારતકા છુટકા કહાં હો સકતા થા ! અંતરકી ફૂટ તથા સંકીર્ણતા કે બોયે હુએ બીજોં સેં બના હુઆ 'અંતર્દ્વેષ' નામક વૃક્ષ જો અબ સારે ભારતકો અપની વિષમય છાયામેં દબા ચુકા થા, ઇનકે કુછ કુછ ફળ અભી ઇનકો ભુગતને બાકી થે.

સોમનાથ જૈસે ધર્મસ્થાનકા લુટે જાના તો યહ ભારત શુરૂમેં હીં ભોગ ચુકાથા, પરંતુ વહ તો વિદેશી–વિધર્મિ કે હાથસે હુઆથા ! અબ કિસી હિંદુ કે હાથ ભી તો હોના ચાહિયે ! હોલ્કર કે હાથસેં વહ ભી હો ચુકા. નાથદ્વારેકે હિંદુ ધર્મતીર્થ પર ઉન હિંદુ કે હાથસેં હીં અત્યાચાર હોના, શ્રી કૃષ્ણ કી મૂર્તિ કો ગાલી ઔર તિરસ્કારસે અપમાનિત કરના તથા ઉનકે મંદિરકા લૂટના ભી બન ચુકા.

પાઠક ! ગભરાઇયે મત, ઇતનેસેં છુટકારા નહિ. ઘોર દોષ યા પાપ તો પ્રાણકો લેકરકે હિં પલ્લા છોડ સકતે હૈ. ઐસા ન હોવે વહાંતક એકસેં એક બઢકર પ્રયોગ કી ઉનકે પાસ કમી નહિ. યહ તો હો ચુકા કૃષ્ણકા અપમાન, અબ કૃષ્ણાકી ભી દુર્દશા હોની ચાહિયે ! આપને પઢા હોગા કિ ભારત કે અધઃપાતકા યંત્રરૂપ વો પ્રાચીન ભારતીય યુદ્ધ કિ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જડ ભી વહ ભારત કે શીલ સૌંદર્ય કી મૂર્તિ કૃષ્ણા (દ્રૌપદી) કે ઘોર અપમાનસેં હી શુરૂ હુઈ થી. નિર્દોષ સ્ત્રી જાતિ કે વૈસેહી ગહરે શાપ રૂપી અલકી અબ ઉન દુર્ગુણ દૈત્યોં કો આવશ્યકતા થી. ઉસી કૃષ્ણા અથવા દ્રૌપદીરૂપ, નહિ નહિ ઉનસે ભી અત્યંત નિર્દોષ ષોડશ વર્ષીય કુમારિકા મેવાડ કે રાના ભીમસિંહકી પુત્રી "કૃષ્ણાકુમારી" કે લિયે દો પ્રબલ રાજપુત રાજાઓં કી ઉમેદવારી હોને સેં કિસી એક-કે હાથ રાના કા સ્થૂલ સ્વાર્થ નષ્ટ હોને વાલા થા. ઇસસેં બચને કે લિયે વહ સિશોદિયા કુલ દુલારી, રૂપગુણ કી પિટારી કૃષ્ણાકુમારિકા; અપને હિ સ્વાર્થી પિતાકે હાથ વધ ! ઉનકે અપને હાથ તો ન ચલ સકે, અપને કુટુંબી પટાવત કો આજ્ઞા હુઈ. વહ આજ્ઞાંકિત રાજસેવક કહતા હૈ "રાજાજ્ઞાસેં ભી ધર્માજ્ઞા વિશેષ હૈ. ધર્માજ્ઞા કે અનુકૂલ રાજાજ્ઞા હોવે ઉનકે લિયે શિર દેના ભી મંજુર હૈ. ધર્મવિરોધી આજ્ઞા કે પાલ-નમેં ઉંગલી ભી નહીં હિલેગી." દુસરે કુટુંબી પટાવત કો આજ્ઞા હોતી હૈ. ધર્મસેં રાજા કો બડા માનને વાલા વહ ધર્મભીરૂ કટાર ભોંકને-કો તત્પર હોતા હૈ. સ્વર્ગીય ગુણ સૌંદર્ય કી દેવી અડગ ભાવસે પિતૃ-હિત કે લિયે પ્રાણ દેનેકો સામને ખડી હૈ. કન્યાકી માતા યોગમાયાકી તરહ વહાં ખડી ખડી ગંગા યમુનાકી તરહ આંસુ બહાતી તથા શિર પટકતી હુઈ, બ્રહ્માંડભેદક આક્રંદ કર રહી હૈ. અંતઃપુર કી તમામ સ્ત્રી-યોંકા, રાજમહાલય કે તમામ પુરૂષ વર્ગ કા, તમામ દાસ દાસી તથા બાલબચ્ચોંકા હૃદયફાટ રોદન સમગ્ર રાજમહાલય મેં હાહાકાર વર્તા રહા હૈ.

કન્યાકે નિર્દોષ મુખ ઔર અડગ તત્પરતાને ઉસ નીચકા હૃદય ભી હિલા દિયા. કટાર ગીર પડી. મારને વાલા દૂર જા બૈઠા. હાથમેં કલમ લિયે હુએ વિધાતા અદૃશ્ય ભાવસેં યહ સબ દેખ રહે હૈં. યહ ઘોરાતિઘોર પાપ અગર બનહીં ગયા તો ભારત કે ભાવીમેં જો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

શબ્દ લિખના પડેગા, ઉનકો સોચ કરકે વો કાંપ રહે હૈ. કટારકા ગીરના માનો ઉનકી કલમકા હીં ગીરના થા. વિધાતાજીને ઉન બૂરે ભાવીકો હટાનેકે લિયે અપને યોગ બલસે યહ તીન પ્રયોગ તો હટા દિયે. ચૌથા પ્રયોગમેં જહરકા પ્યાલા દિયા ગયા. કૃષ્ણાકુમારી અપને પિતાકા જીવન તથા શ્રીવૃદ્ધિકી પ્રાર્થના કરતી હુઇ સરલ અચલ ભાવસે વિષકા પ્યાલા પીકર અપને પલ્લેસે માતાકે આંસુ પોંછતી હુઈ ધીરનમ્ર ભાવસે કહતી હૈ:—"મા ! ક્યા મેં તેરે ઉદરસે જન્મી નહીં હું ? તેરી પુત્રી હોકરકે યહ સંસારપીડાસે મુક્તિ દેનેવાલે મૃત્યુસે મેં ક્યા ડર સકતી હું ?" પ્યાલા તો કન્યાને પી લિયા. પરંતુ વિધાતાજીને અદશ્ય યોગબલ દેકર ઉનકે પ્રાણ બચા લીયે. દુસરા ઔર તીસરા પ્યાલાકા ભી યહી પરિણામ હુઆ. વિધાતાજીને થકીત હો કર અંતર્દષ્ટિસે દેખા તો માલૂમ હુઆ કિ ભારતકે ઘોર પાપકા યહ અંતસમય હૈ સો ઇનકા બલિદાન લિયે બિના કભી છૂટને વાલા નહીં હૈ. બસ સપ્તમ પ્રયોગરૂપ કાતિલ વિષકા ચતુર્થ પ્યાલા સફલ હુઆ.

રાજમહિષીકે રૂપમેં ખડી હુઈ યોગમાયા અબ શાપ દેકર અપને પતિકો, સારે રાજસ્થાનકો અથવા ભારતકો ભી નષ્ટ કર સકતી થી, પરંતુ વો અપને પત્નીધર્મ કો તથા દેશધર્મ કો સમઝને વાલી મહાન આર્યદેવી થી; ઉસને બિચાર લિયા કિ યહ સબ અનર્થકા કારણ અપના પતિ, પ્રદેશ અથવા ભારત નહીં, પરંતુ દેશ સંતાનોકે હૃદયમેં અડ્ડા જમાયે હુએ નીચ સ્વાર્થ ઇ૦ શત્રુહીં હૈ. બસ વો ભારતકે સચ્ચે શત્રુકોહીં યોગમાયાને શાપ દીયા કિ "ભારતસેં તેરી જડ ઉખડ જાય." બસ વિધાતા રાજી રાજી હો ગયે. ગીરી હુઇ કલમ ઉઠાકર ભારતકે ભાગ્યાકાશમેં "સુખ" યહ દો અક્ષર લિખ કર વહ સર્વાલીત પરમ પિતાકા મહિમા ગાતે હુએ નાચતે કુદતે બ્રહ્મલોકકો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ચલે ગયે. માતાકા ભી દેહાન્ત હો ગયા. ધન્ય માતા ! **वंदे मातरम्** ।

અસ્તુઃ યે તો ભાવીકી બાત રહી, પરંતુ તત્કાલ કે લિયે તો ઉક્ત ઘટના અતિ પીડિત ભારત કે કલેજે મેં અત્યંત ગહરા આઘાત પહું-ચાને વાલી હુઇ. હાડપિંજર બના હુઆ ભારતમેં અબ યહ કૃષ્ણાકા ઘાતરૂપી આઘાત સહનેકી તાક્ત નહીં રહી થી. રાજમહિષી કે સાથ વોભી યહ આઘાત કે સાથહીં અપની શુધ બુધ ભૂલ કર ગીર પડા. ગીરતે ગીરતે રાજમહિષી અંતિમ શાપકી જગહ ઇનકે મુહસેં એક બડી દુઃખભરી અંતિમ આહ નિકલ પડી.

ઐસી બેહોશીમેં પડતે કે બાદ યા તો જાનકા નીકલ જાના, યા તો વ્યાધિસુધાર કી શરૂઆત હોના, દોમેં સે એક બાત અક્સર હુઆ કરતી હૈ. ભારતકા ભારતીયત્વ—ભારતકા સર્વસ્વ—ભારતકા જી-જાન અથવા જાનસેં ભી અધિક પ્રિય અગર કોઇ ચીજ ઉનકે લિયે થી તો વહ ઉનકા 'ધર્મ' હીં થા. યહ પુરાને જગદ્ગુરૂ કે લિયે ઔર સબ બાતેં ધર્મ કે પીછે હીં રહ સકતી હૈ. બસ ચાહે યહ ધર્મરૂપી પ્રાણ અબ ભારતકા ચલા જાય, ચાહે વ્યાધિરૂપ અંતઃશત્રુ પિછે હઠતે ચલેં; દોમેં સે એક બાત હોની અબ અનિવાર્ય થી.

યહ ધર્મ રૂપી પ્રાણ તો ભારતકા નિકલ ભી કૈસે સકતા થા ? જો પ્રાણ ઉનકી હડ્ડી હડ્ડીતક—ઉનકી સપ્તધાતુ તક—પ્રવેશકર ચુકા થા, જીસ પ્રાણકો બ્રહ્મવિદ્યારૂપ અમર—વલ્લીકા સહારા અબ ભી કાયમ થા, વહ કૈસે નીકલ જા સકતા થા ? ધાર્મિક ભારતને યહ પ્રાણકો અન્ય ભૂતકાલીન પ્રજાઓંકી તરહ વ્યવહારકા અંગ નહિ સમઝ રક્ખા થા કિ જીસકે મારે વહ ઐસી આપત્તિયોં મેં ચલા જાવેં તથા અપની આશ્રિત પ્રજાકા નામનિશાન મિટા દેવેં. ભારતને યહ પ્રાણકી અપેક્ષા યાવત્ વ્યાવહારિક સુખ સંપદાઓં કો તુચ્છ કર રક્ખા થા. શતકોં કે શતકોં તક ઉન આંતર બાહ્ય મહા શત્રુઓંકી ઘાતક

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પીડાઓં કે સહતે હુએ ભી યહ પ્રાણકો, યહ બૂઢા ભારત અપને હાડ-પિંજરવત્ શરીર કે પ્રત્યેક અંગમેં કિસી ન કિસી ઢંગ ઔર પ્રમાણમેં કાયમ રખ સકા થા. કિસી ન કિસી ગુપ્ત અંગમેં તો યહ પ્રાણકી-પૂર્ણ શુદ્ધ માત્રા ભી ઉસને બચા રખી થી, કિ જો માત્રા કુછ શાંતિકા મૌકા આતે હિ અપના મહા પ્રભાવ દિખા દેનેકી યોગ્યતા રખતી થી. વહ "જીવકા શિવ" બનાનેવાલી બ્રહ્મવિદ્યા કો તથા અપને વહ ઇશ્વરાવતાર ઔર મહર્ષિગણકી ચરણધૂલિકો થોડી બહુત ભી શિરોધાર્ય કરનેકો વહ અબતક ભૂલ નહીં સકા થા. ઉન મહાજનોં કે પ્રદાન કિયે હુએ સતસંસ્કાર ઔર મહોપદેશોં કો અબતક ભી વહ થોડે બહુત યાદ રખ સકા થા. વ્યાસ વસિષ્ઠાદિકે મસ્તિષ્કરૂપી હિમાલય દ્વારા બહી હુઇ વહ ગંગા યમુના ઔર સરસ્વતી જૈસી વેદ, શાસ્ત્ર તથા ઉપનિષદ્રૂપ જ્ઞાનસરિતાઓંકો ત્રિવેણી કી તરહ વો અપને હૃદય-પ્રયાગમેં (બ્રાહ્મણ વર્ગ મેં) અબતક જીંદી રખ સકા થા. પ્રાચીન મહાજનોંકે ચારિત્ર્યયશકો સિંધુ ઔર બ્રહ્મપુત્રાકી તરહ વિસ્તૃત રૂપસે બહાતી હુઇ રામાયણ ઔર મહાભારત કી કથાયેં, વ્યાધિગ્રસ્ત નાડિયાં-કી તરહ સંકીર્ણ ઔર મંદ પ્રવાહસે ભી ભારત કે દોનોં હસ્તપ્રદેશોં-કો (ક્ષત્રીય ઔર વૈશ્યોં કો) થોડા બહુત પ્રાણદાન દે રહી થી. નર્મદા ઔર ગોદાવરી સ્મૃતિ ઔર પુરાણોં કા પ્રવાહ ભી અધોવાહિની નાડિયાં કી તરહ ઉનકી જંઘાસે લેકર પાદતલ તક (શૂદ્ર ઔર અતિ-શૂદ્ર તક) કિસી ન કિસી અંશમેં ઉસ જીવન કો પહુંચા રહા થા. શરીરદ્રષ્ટા શુક ઔર જનક કી તરહ બ્રહ્મનિષ્ઠાકો પ્રાપ્ત કરકે નિવૃત્તિ યા પ્રવૃત્તિપૂર્વક પ્રારબ્ધ વ્યતીત કરનેવાલે ચૈતન્ય, રામાનુજ, રામાનંદ, કબીર, નાનક, તુલસીદાસ, જ્ઞાનદેવ, તુકારામ, એકનાથ, રામદાસ, નરસિંહ, મીરાં ઇ૦ જૈસે સેંકડોં મહાત્માઓંકી પરંપરા અબ તક ભી મૌજુદ રહ કર, ભારતકે યહ જીર્ણ પ્રાણમેં ચૈતન્ય સિંચન કરતી હુઇ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

તથા સમયાનુકૂલ સંસ્કાર દેતી હુઇ હિમાલય કી તરહ અડગ ભાવસેં ઉનકે મસ્તિષ્ક સ્થાનકો શોભા રહી થી. ઇન મહાત્માઓંને તથા પ્રાચીન મહર્ષિ ઔર રાજર્ષિઓંને બોધન કિયા હુઆ વ્યવહારધર્મરૂપી વાયુ વો મસ્તિષ્કસ્થાન પર ખીલી હુઇ બ્રહ્મવિદ્યા રૂપી અમ્મરવલ્લીપર લગે હુએ પ્રાણપોષક બીજોં કો મંદ ગતિસેં ભી બહાતા હુઆ ભારત કે પ્રત્યેક અંગપર છીડક રહા થા. ઇનિ બીજોંકી તાસીર લેકર હોનેવાલે શતાવધિ ભારત પુત્ર-પુત્રીયોંને પાનીકી જગહ અપના ખૂન, ખાદ (ખાતર) કી જગહ માંસ, વાયુ કી જગહ પ્રાણ, પ્રકાશ કી જગહ રૂપ-સૌંદર્ય, ઔર આધાર કી જગહ અપના શિર દે કરકે ભી ભારત-કે યહ ધર્મરૂપી પ્રાણ-પખેરૂ કો કાયમ કર રખ્ખા થા. કૃષ્ણાકુમારી ભી ભારતકે યહ (પુત્રીધર્મરૂપી) સત્ય પ્રાણાંશ કે લિયે હીં અપને નશ્વર શરીર તથા પ્રાણકા બલિદાન દે ચુકી થી.

જીવન કી ઐસી ઐસી સંગીન સામગ્રીયોંકો થોડી બહુત ભી ભુગતતા આયા હુઆ યહ પ્રભુકા પ્યારા-એક સમયકા જગદ્ગુરૂ વૃદ્ધ ભારતકા સર્વે પ્રાચીન ધર્મપ્રાણ ઉસે છોડ કૈસે જા સકતા થા? બસ અબ યહી માર્ગ રહા થા કિ ઉન પ્રાણકે બદલે મેં વહ મહા અંતઃશત્રુ-વહ નિશાચરગણકા અમલ હટતા ચલેં ઔર અંતમેં નષ્ટ હોકર કે દુઃખી ભારતકી આહકા મહિમા બઢાવેં.

કુદરતકા કાનુન હૈ કી—

अमल किसीका कभी यकसा जमा रहता नहि,
चढा बदल सदा युंही बना रहता नहि;
गीर पडा लडका हो चाहे अपनी गलती के सबब,
आहको सुनली पितानें फिर पडा रहता नहि.

મહારાજ તુલસીદાસજીને ભી ફરમાયા હૈ કી—

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

तुलसी हाय गरीबकी, कभी न खाली जाय;
मुवे ढोरके चामसें, लोहा भस्म हो जाय.

ક્યોંકિ કોઇ ભી વ્યક્તિ અથવા સમાજ કી અંતિમ આહ બડી ગહરી ઔર જોરદાર હોતી હૈ. બડે બડે. ક્રૂર રાક્ષસ, કોટયાધિપતિ ધાનક, પરાક્રમી રાજા–મહારાજા ઔર ચક્રવર્તિ સમ્રાટોં કો, યહ વિદ્યુત્‌સેં ભી મહાબલવતી આહને ઉનકે અપાર ધનવૈભવ, લક્ષાવધિ સેના-સમૂહ તથા બડી બડી બાદશાહીઓં કે સાથ ઉખેડ ડાલા હૈ. કિસી વ્યક્તિ અથવા સમાજકી ગહરી આશિષ ભી ઐસા હી મહાન પ્રભાવ રખતી હૈ. જીસ તરહ દુઃખી કી આહ, સમય આને પર જુલ્મી કો મૂલ સહિત ઉખાડ દેતી હૈ; વૈસે કિસી દુઃખી પ્રાણી અથવા સમાજ કી શુભાશિષ ભી સ્વર્ગેચ્છુ કો સ્વર્ગ ઔર નિષ્કામ કો મોક્ષ-તક પહુંચા દેનેકી તાકત રખતી હૈ. જગત ભરકી તમામ લૌકિક–અલૌકિક વિદ્યાઓં પર અપના પ્રભાવપૂર્ણ ઝુંડા ફહરાતી હુઇ બ્રહ્મ-વિદ્યા ઇસી સબબસે ઉચ્ચ હસ્ત ઔર મુક્ત કંઠસે અપના ગંભીર આદેશ સુના રહી હૈ કી–"ખબરદાર, અય સંપત્તિવાનો! અપને ધન, કુલ, વિદ્યા, અથવા સત્તા ઇ૦ કે મદ મેં મત્ત બનકે કોઇ ભી પ્રાણી અથવા સમાજપર અન્યાય વા અત્યાચાર મત કરો. તુમારા આકાશ-કે સમાન પુણ્ય, વિશ્વવ્યાપી સત્તા તથા મેરૂ સમાન સંપત્તિકો ભી ઉનકી આહ નષ્ટ ભ્રષ્ટ કર દેગી, ઔર તુમકો મહા નારકી બના દેગી. જગત કે ઇતિહાસ કા પ્રતિ પ્રકરણ ભી તુમકો યહી બાત બતા રહા હૈ."

બસ ભારતકી વો અંતિમ આહને ભી વહી કામ કિયા. વહ ગહરી આહકો ઉન પરમ પિતાને સુન લીયા, ઔર–

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।

યહ અપને મહાવ્રત કે અનુસાર આપને ઉન દુર્ગુણ–દૈત્ય દલકો હઠાને કી ઠાન લી.

गुरुकुल कांगड़ी
CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વહ ધર્મપ્રાણ નગ્નશરીરી ભારતકી આરત (દુ:ખ) દૂર કરને મેં સબકે પહિલે યહ આવશ્યક થા કિ ઉનકે સજાતીય સચેતન પ્રાણી (બહાર કે દુસરે ચૈતન્યવાન દેશ) ઉનકો અપને અંકમેં (ખોળામાં) ઉઠા લેવેં ઔર અપને તાજે અંગકી ગરમી પહુંચા કર ઉનકે જકડે હુએ ઠંડે ગાત્રાં કો ચૈતન્ય દેવેં. મુસલમાન જાતિ તો ઇનકો પાપ કે પ્રારબ્ધ ભુગતાનેમેં હીં નિમિત્ત બન ચુકી થી; એશિયાકી ઔર પ્રજાયેં ભી અબ તક ઇસ કાર્ય કે લાયક નહિ હુઇ થી; માત્ર યુરપ કે દેશ હીં કુછ કુછ ઇસ કાર્ય કે યોગ્ય હો રહે થે. સર્વજ્ઞ પરમ પિતાકો સબ કુછ જ્ઞાત થા. ઉન્હોનેં ભારત કો ઇનિ યુરોપીય જાતિયોં કી હુંફમેં રખ દીયા ઔર ઇનકી બેહોશી દૂર કરા કે ચેતન પ્રદાન કીયા.

યહ યુરોપીય જાતિયાં ભી વ્યાપારી–સ્વાર્થી તો થી હીં. જો જો જાતિને ઇનકે જો જો અંગ (પ્રદેશોં) કો કુછ કુછ ગરમી પહુંચાઇથી ઉસપર ઉન્હોંને અપના હીં સ્વામિત્વ જમાના ચાહા. વ્યાપારીકે નાતે સેં સહાયક પદકો પ્રાપ્ત હોને વાલી યહ સ્વાર્થી પ્રજાઓંને અબ સ્વામી હીં બન જાના ચાહા, ઔર ખુદ ઉનકે હીં અંગોંકો હથીયાર બના કર લડના લડાના ચલા દિયા ! પરંતુ યહ ગરબડસેં ભી વહ કૃપાલુ પિતા કા હિતાવહ ઉદ્દેશ હીં નિકલ આયા !

અન્ય સબ યુરોપીય જાતિયાંકી અપેક્ષા બ્રિટન જાતિ ઉનકો વિશેષ યોગ્ય દિખાઈ દી. હજારોં કોષ દૂર તથા યુરપ કે ભી પરલે છેડે પર રહને વાલી યહ વિદેશી ગૌર જાતિ કી બલિષ્ઠતા, કલ, બલ, ઐક્ય ઔર મહત્વાકાંક્ષા દેખકર પરમાત્માનેં ઉનકો સબ યુરોપીય જાતિયાં પર વિજયી બના દિયા; ઔર ભારત કી રક્ષા તથા ચિકિત્સાકા ભાર ઉનહીંકો સોંપ દિયા. બ્રિટન વૈદ્યરાજને ફિન ત્રિદોષાવસ્થામેં એક દુસરે સેં લડતે હુએ અંગોંકો લડાને વાલે તત્ત્વોં સે અલગ કર દીયા, ઔર ઉનકો અપને પ્રબલ કાબુમેં દબા કરકે યહ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વિનાશક બખેડોં કો ચુપ કર દીયા. સબ અંગોં કે બીચમેં મધ્યસ્થ પદકા રાજદંડ યહ મહાપ્રજાને ધારણ કરકે ઉન સબકે ઉપર અપની શાંતિમયી છત્રછાયા ફૈલાતે ફૈલાતે સારે ભારતકો ઉસ છાયા કે નીચે લા દીયા. બસ ઠીક હો ગયા.

ઇન ગુણી બ્રિટન જાતિ કી છત્રછાંયામેં આ કરકે, સો વર્ષ તક ઐક્ય, સ્વાતંત્ર્ય, સેવાવ્રત ઇત્યાદિ કે પોષક સહવાસરૂપી ઔષધિ કા પાન કરનેસે ભારત કી વહ ત્રિદોષાવસ્થા જાકર ઉનકે વહ આંતરિક ભેદભાવ ૯૦ શત્રુ બલહીન હોતે ચલે હૈં; ઐક્ય ઔર હક્ક કા બાજા અબ બીસોં વર્ષોંસેં બજને લગા હૈ; સ્વાતંત્ર્ય (હોમરૂલ) કા નક્કારાભી અબ અપની ગર્જના સુના રહા હૈ. અબકે યુરોપીય મહાયુદ્ધને ભી ભારતકો અપની યોગ્યતા ઔર રાજનિષ્ઠા દિખાને કી બડી અચ્છી તક પ્રાપ્ત કરા દી હૈ. યહ ભારત અસલમેં કોઇ લડકા નહીં હૈ જો ઐસે મોકે પર લડકપન દિખા દેવે; યહ તો પક્વ વયકો પહુંચા હુઆ ઔર એક સમયકા સર્વ દેશોંકા શિરમોર હૈ. સિર્ફ નિજપુત્રો કિ અંતઃશત્રુતાકી વ્યથાસેંહી બિમાર હો ગીરા થા. ઇનકે વહ દોષ પાપ કે ભોગ અબ પૂર્ણ હો કર સુખસૂર્ય કી પ્રભાત ખુલ ચુકી હૈ. ઇનકો અબ ઉદયસૂર્યકા સુખાનુભવ કરાના ઇશ્વરી સંકેતસેં મુકરર હો ચુકા હૈ. મહાન બ્રિટન જાતિકો ઇસ કાર્યમેં પરમાત્મા નિમિત્તભૂત બનાકર ઉનકો "અતિ મહાન". કી પદવી દેના ચહાતેં હૈં. ઇસી વાસ્તે કૃપાલુ પ્રભુને ઇન જાતિકો ભારત કે વૈદ્ય ઔર રક્ષક કા મહાન નૈતિક દરજ્જા દિયા હૈ. બેહોશી, ત્રિદોષ, એકદોષ, સામાન્ય નિર્બલતા, બલકી વૃદ્ધિ, ઔર આરોગ્યકી પૂર્ણતા, યહ છઃ સ્થિતિયાં પ્રત્યેક મહા રોગી કો ભોગની પડતી હૈ. વૈદ્ય ઔર રક્ષકકા કામ પ્રથમ પૂર્ણ રૂપસેં શુરૂ હોને કે બાદ સ્થિતિયોં કે પરિવર્તન કે સાથ સાથ ઘટતા ચલતા હૈ. ચતુર્થ સ્થિતિમેં વહ બિલકુલ ઘટ જાતા હૈ ઔર પંચમ દશામેં માત્ર સલાહકાર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કે જીતના હીં રહ જાતા હૈ. ભારત અબ વહ સ્થિતિમેં પ્રવિષ્ટ હો ચુકા હૈ. ન્યાયપ્રિય બ્રિટન જાતિ યહ સ્થિતિ કો અચ્છી તરહ માલુમ કર લેં ઇતની હીં દેરી હૈ. ઉનકો યહ બાત માલુમ કરાને કે લિયે તથા અપની હાલત બઢાને કે લિયે ભારત પુત્રોંકો ભી વહ અંતર કે સચ્ચે શુભેચ્છક મિત્રરૂપી સદ્‌ગુણસમૂહકો (બાતોં કે સાથ અમલ ભી કરતે રહ કર) અચ્છી તરહ બઢાતે રહના ચાહિયે. વહ મિત્ર સંયમ, સેવાભાવ, સ્વાર્થ-ત્યાગ, ભાષાકા ઐક્ય, શિક્ષાપ્રચાર, દીનવાત્સલ્ય, અંતરૈક્ય ઇત્યાદિ અનેક નામસેં કહે જા સકતે હૈં. સબ સ્થૂલ સંપત્તિયાઁ કા મૂલ ઐસી અંતઃ-સંપત્તિયાઁ હી હૈ. વિશ્વકા અબાધ્ય નિયમ હૈ કી જો ભી વ્યક્તિ અથવા સમાજ ઇન અંતઃસંપત્તિરૂપ મણિયાઁકો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ, ઉનકે પાસ ઉન સ્થૂલ બહિઃસંપત્તિયાઁ કો ભી છાયા કી તરહ આપને આપ આના પડતા હૈ. જગતમેં કોઇ ભી બાહ્ય ચીજ ઐસી નહિ હૈ કિ જો ઇસ પરિણામમેં બાધા ડાલ સકે.

દેશોદય કો સત્વર પ્રાપ્ત કરાનેવાલે અનેક મુખ્ય વિષયોં મેં “દેશ ભાષાકા પ્રચાર” ભી એક મુખ્ય વિષય હૈ. પ્રાન્તિક ભાષાઓં-કા ભેદ જગત કે સભી બડે સભ્ય દેશોમેં પાયા જાતા હૈ, પરંતુ ઇનકે સાથ ઐસે દેશોં મેં સબકી અનુકૂલતા ઔર ઐક્ય કે લિયે એક “દેશભાષા” ભી મુકરર રહતી હૈ, જીસકો દેશ કે પ્રત્યેક પ્રાંતમેં ફરજીયાત પઢાઇ જાતી હૈ.

ભારતકો યાને ઇનિકે અંગરૂપ પ્રત્યેક પ્રાંતકો ઇસિ માર્ગકા ભી અવલંબન અવશ્ય કરના ચાહિયે.

અંગ્રેજી કા શિક્ષણ પાયે હુએ સહસ્રોં મનુષ્ય પ્રત્યેક પ્રાંતમેં મિલેંગે; હમારી એકતામૂલક નેશનલ કોંગ્રેસ ભી ઇસી ભાષા કે પ્રતાપસેં શુરૂ હો સકી; ભિન્ન ભિન્ન પ્રાંતવાસી અગ્રેસર ઇસી ભાષાદ્વારા અપને હૃદયભાવ પરસ્પર કો દિખા સકે; પરંતુ ક્યા યહ વિદેશી ભાષા કભી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ભારત કે તીસ કોટી સંતાનમેં પ્રચલિત હો સકતી હૈ ? માન લીયા જાવે કિ હો ભી સકતી હૈ, તો કયા દેશી ભાષાઓં કે સાથ ગૂઢ સંબંધ રખનેવાલી હિંદકી અપની અનુઠી પ્રજાકીયતા તથા ધાર્મિકતા ફિર કાયમ હો સકેગી ? ઇસિ લિયે દેશભાષાકી પસંદગી દેશકી હી કિસી ન કિસી વર્તમાન ભાષાકો દેની પડેગી. સબકે પહિલે દૃષ્ટિ જરૂર સંસ્કૃતકી ઔર જા સકતી હૈ; પરંતુ ઉનકો દેશભાષા બનાને કે લિયે અબતક યહ બૂઢે ભારતકા કોઇ ભી અંગ ન તો લાયક હુઆ હૈ, ન તો નજદીકકે સમયમેં હોને વાલા હૈ. તામિલ ઔર દ્રાવિડકા તો વિચાર ભી નહીં હો સકતા. રહી અબ હિંદી, બંગલા, મરહટી ઔર ગુજરાતી. ઇન ચારેંમે સરલતા, સુલભતા, જોશ, મિષ્ટતા ઔર પ્રચાર ઇન સબી દૃષ્ટિસેં દેખને પર સિવાય હિંદી કે ઔર કોઇ ભી ભાષા "દેશભાષા" કે લાયક નહીં જાન પડતી. ઔર પ્રાંત તો કયા, મદ્રાસ હોતે તક ભી થોડે બહુત યહ ભાષા કે સમઝનેવાલે મિલ સકતે હૈં. ભારતકી કરીબ આધી જનસંખ્યા યહ ભાષાકો થોડી બહુત સમઝ સકતી હૈં. ઇસ વાસ્તે હિંદુસ્તાન કે લિયે હિંદી "દેશભાષા" હો સકતી હૈ ઇતના હિ નહીં પરંતુ હો ચુકી જૈસી ભી હૈ. ગુજરાતમેં તો સ્ત્રીયાં તથા અનપઢ વર્ગમેં ભી ઐસે થોડે હી મનુષ્ય હોંગે જો હિંદીકો બીલકુલ સમઝ ન સકતે હો. ફિર લેખન વાચનકી યોગ્યતા રખનેવાલોં-કે લિયે તો કહના હિ કયા થા?

વિવિધ ગ્રંથમાલા કે ગુર્જર પાઠક ગણ અપની યહ "દેશ-ભાષા"સેં જિયાદહ પરિચિત હો, યહી યહ પુસ્તક હિંદી બોલીમેં નિકાલને કા મુખ્ય આશય હૈ. કોઇ ઐસા મત સમઝેં કિ ઉનકી માતૃભાષા ગુજરાતી કો હમ છુડા દેના ચહાતે હૈં. યહ સેવક કી માતૃભાષા ભી તો ગુજરાતીહીં હૈ. માતૃભાષા કે સાથ સાથ "દેશભાષા"-કા મુહાવરા ભી રખ્ખા જાવે તથા બઢાયા જાવે યહી તાત્પર્ય હૈ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હિંદી ભાષા કે અચ્છે અચ્છે વિદ્વાનોં કે હિંદી માસિક પત્રોંમેં છપે હુએ અનેક ઉત્તમોત્તમ લેખ જો કિ કંઈ એક હિંદી માસિક પત્રોંકે પઢને કે સિવાહ કભી ભી નહીં અવગત હો સકતે હૈ, વહ ઇસ ગ્રંથદ્વારા સંગ્રહીત હોકર પાઠક બંધુઓં કી સેવામેં હાજર હો સકે હૈં, સો ઇસ યોજના કા અવાન્તર લાભ હૈ.

પાઠક ગણ ! યહી હેતુસેં યહ "હિંદી લેખમાલા" આપકી સેવામેં સપ્રેમ રજુ કી જાતી હૈ. પહિલે આપ ઉસકો ધ્યાનસેં પઢ લીજીયે. બહુતસે પાઠકોંકે લિયે ઐસી પુસ્તક પહિલી હીં હોનેકે સબબ અનેક શબ્દ ઉનકી સમઝમેં નહીં આસકેં ગે. ઐસા હોવે વહાંપર ગ્રંથકે શુરૂભાગમેં દિયા હુઆ "કઠિન હિંદી શબ્દોંકા ભાવાર્થ" યહ વિષય નિકાલ કર દેખ લેના. ઐસા કરનેકે લિયે આપકો કંઇ જગહપર અટકના પડેગા, કોઈ કોઇ શબ્દ અથવા વિષય સમઝનેમેં આપકો ઇસસેં ભી વિશેષ કઠિનાઇ પડેગી, તથા આસપાસ કે સંયોગસેં ભી આપકો સમઝ લેના પડેગા, પરંતુ જબ આપ ઇસ બાતકા ખ્યાલ કરેંગે કિ આપ ઉમદા વાચનકે સાથ સાથ આપકી દેશ ભાષાકા અભ્યાસ ભી બઢા રહે હૈં, તબ આપકો યહ શ્રમ કુછ ગિનતી કા નહિ લગેગા. "શ્રમ" હીં અભ્યાસ કા આત્મા હૈ. શરૂઆતમેં હીં વહ કઠિનાઇ દિખા સકતા હૈ. યહી પુસ્તક દો મહિનેકે બાદ પુનઃ પઢનેસેં પહિલે કે જૈસા શ્રમ આપકો નહિ પ્રતીત હોગા. ઐસી દોચાર પુસ્તકેં નિકલને કે બાદ તો આપકો ગુજરાતી કે જૈસા હિ હિંદી કા મુહાવરા હો જાયગા તથા ઐસી સુમિષ્ટ, જોશદાર ઔર સબ પ્રાન્તોંમેં ચલ સકનેવાલી દેશભાષા આપકો અવગત હો જાયગી.

પ્રિય પાઠક ! હમારા યહ હેતુ, યહ યોજના ઔર યહ સલાહ આપકો ઉપકારક ઔર ઘટિત પ્રતીત હોતી હૈ વા નહીં ? ઇસ બાતકા નિર્ણય ઇસ પુસ્તક પઢ લેનેકે બાદ આપ અચ્છી તરહ કર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

લીજીયે ઔર યહ સંસ્થા પ્રતિ અવશ્ય સત્વર લિખ ભેજીયે. પ્રત્યેક વર્ષ ઐસી એકાદ પુસ્તક વિવિધ ગ્રંથમાલાદ્વારા આપકી સેવામેં હાજર કરના યા ન કરના આપ લોગોં કે હીં અભિપ્રાયપર નિર્ભર હૈ. આગામી શિવરાત્રી તક રાહ દેખકર મિલે હુએ અભિપ્રાય કે આધાર-પર નિર્ણય ઔર વર્તાવ કિયા જાયગા.

ભાષા કી તરહ લિપિકા ઐક્ય ભી દેશકે લિયે બહુત ઉપકારક હો સકતા હૈ, પરંતુ યહ વિષય કુછ વિશેષ શ્રમસાધ્ય ઔર મત-ભેદકા હૈ. ગુજરાતી ઔર નાગરી લિપિ કે તીન હિસ્સે કે અક્ષર તો માત્ર ઉપર કી લકીર કે સિવાહ દુસરા કોઇ ભી ફર્ક નહિ રખતે. હમ માનતે હૈ કી બહુમતિ કે અનુસાર અગર મુકરર હુઆ તો ગુજ-રાતવાસી નાગરી લિપિકો સ્વીકાર કરને મેં બાધા નહિ માનેંગે.

યહ ગ્રંથકી લિપિ હિંદી નહીં રખનેકા સબબ યહ ભી હૈ કિ ભાષા ઔર લિપિકા એકસાથ હિંદી હોના અનેક ગુજરાતી પાઠકોં-કે લિયે દુષ્કર હો જાતા.

હિંદીમેં મિલ ગયે હુવે ઉર્દુ વ સંસ્કૃતકે તથા સ્થાનિક ઇત્યાદિ કંઇએક શબ્દ ઐસે હૈ, જો હમારે બહુતસે ગુજરાતી પાઠકોંકી સમઝમેં આને દુષ્કર હૈ. ઇનકી સુગમતા કે લિયે ઐસે તીનસો સાડી તીનસો શબ્દ ઇસી સંગ્રહસેં છાંટકર ગુજરાતી ભાવાર્થ સહિત અકારાદિ ક્રમસેં ગ્રંથકે શુરૂ ભાગમેં "કિતનેક કઠિન હિંદી શબ્દોં કા ભાવાર્થ" યહ શીર્ષકસેં દીયે ગયે હૈ. કિસી કિસી જગહ લેખકી બિચમેં ભી શબ્દકી સાથ મેં (   ) ઐસા ચિહ્ન લગાકર ઉસમે ઉનકા ગુજરાતી ભાવાર્થ લિખ દીયા હૈ.

નાગરી અક્ષરોમેં ઉચ્ચારકા અમુક ભેદ દિખાના હો, વહાં પર નીચે બિંદુ (ટપકું) લગાનેકી રીતિ થોડે સમયસેં ચલાઇ ગઇ હૈ,

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પરન્તુ ગુજરાતી લિપિમેં યહ પ્રકાર વ્યાપક ન હોનેસેં યહ પુસ્તકમેં નહીં લિયા ગયા હૈ.

પ્રત્યેક વિષયકે ઉપર ઉનકે લેખક કા તથા અંતમેં જીસ પત્રિકાસેં વહ લેખ ઉદ્ધૃત હુઆ હૈ ઉનકા નામ નાગરી અક્ષરોમેં દીયા ગયા હૈ. યહ સબ લેખક ઔર સંપાદક ગણકી સેવામેં યહ ગ્રંથ ભેજનેકા ઇરાદા રખકર, ઉનકે સુભીતે કે લિયે એક પૃષ્ઠ પર "ગુજરાતી નાગરી અક્ષર પરિચય" શુરૂ ભાગમેં શામિલ કિયા ગયા હૈ.

હિંદી લેખક ગણ વિશેષતઃ પૂર્ણ વિરામકિ જગહ (।) ઐસા ચિહ્ન કીયા કરતે હૈ, ઇસ પુસ્તકમેં ઇસ્કે બદલેમેં ગુજરાતી રૂઢીકા ચિહ્ન દિયા ગયા હૈ.

લેખક મહાશયોંકે લેખોંમેં કહીં ફર્ક ન હો જાવે, ઇસ બાતકા બન પડે ઉતના ધ્યાન રક્ખા ગયા હૈ. જહાં કહીં સારાંશ હી લેના ઉચિત માના ગયા હૈ, યહાં છોડ દીયે હુએ, અંશકી જગહ * ઐસે ચિહ્ન દે દિયે ગયે હૈ. પ્રુફ દેખને મેં ગલતી ઇત્યાદિસે યદિ કહીં કુછ મુદ્દામ ભૂલ-ચૂક આ ગઇ હો તો દિખાઇ જાને પર સુધરા દિ જાયગી.

કિસી કિસી લેખકે અંતિમ પૃષ્ટ કે નીચે બચી હુઇ જગહમેં મનોરંજક છોટે ટુચકે "શારદા વિનોદ" સેં ઉદ્ધૃત કિયે ગયે હૈ.

યહ સંગ્રહીત લેખોંમેં સબસેં વિશેષ યાને કરીબ આધી સંખ્યાકે લેખ હિંદી કી સર્વશ્રેષ્ઠ પત્રિકા "સરસ્વતી" સેં ઉદ્ધૃત કીયે ગયે હૈ. ઇનકે સુયોગ્ય સંપાદક પંડિત મહાવીરપ્રસાદ દ્વિવેદીજી કે જૈસી વિદ્વત્તા, સાહિત્યસેવા ઔર મહાનુભાવતા રખનેવાલે સજ્જન હિંદીકે વર્તમાન સાહિત્યસેવીયોમેં થોડે હીં મિલેંગે. પ્રયાગ કે જીસ "ઇન્ડીયન પ્રેસ" મેં યહ પત્રિકા છપતી ઔર વ્યવસ્થિત હોતી હૈ ઉનકા સંયુ-ક્ત પ્રાંતમેં દરજ્જા, બંબઇમેં 'નિર્ણયસાગર" કા જો દરજ્જા હૈ ઉતના

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હીં હૈ. સતરા બર્ષપર યહ પત્રિકા શુરૂ હુઈ તબસે વહ ઉત્તમ લેખોંકે સાથ પ્રસિદ્ધ હોતી હુઇ અબતક હિંદી પત્રિકાઓંમેં અપના દરજ્જા શ્રેષ્ઠ રખતી આઇ હૈ. ઇસકા પ્રત્યેક અંક ઉત્તમ કાગજ, સુંદર છપાઇ, આઠ દશ સ્વચ્છ ચિત્ર, દો એક બહુરંગી ચિત્ર, બડી સાઇઝ કે ૭૦–૮૦ પૃષ્ઠ, મહત્વપૂર્ણ લેખ, સરલ ભાષા તથા સુંદર ટાઇટિલ પેજસે સુશોભિત રહતા હુઆ પ્રતિ માસકી પહલિ સપ્તાહમેં નેત્રોં કે સામને હાજર હો જાતા હૈ.

ઇસ પુસ્તકમેં શામિલ કી હુઇ થોડી કવિતાઓં કે સાથ કુલ ૪૧ વિષય સંગ્રહીત હૈ. ઉસમેં ૧૯ "સરસ્વતી" સેં લીયે ગયે હૈ તથા ૨૨ વિષય હિંદીકી દુસરી નામી પત્રિકાઓંસે ઉદ્ધૃત કીયે ગયે હૈ. જૈસેકિ ૫ વિષય જબલપુરકી "શારદાવિનોદ"સેં, ૬ ગોરખપુરકી 'જ્ઞાનશક્તિ'-સેં, ૫ પ્રયાગકી "ગૃહલક્ષ્મી" સેં, ઔર ૬ બનારસકી "ઇંદુ"સેં.

'વિવિધ ગ્રંથમાલા' દ્વારા પ્રતિવર્ષ ઐસે ચુને હુવે હિંદી લેખોંકા એકાદ સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ કરનેકા ઇરાદા ઉક્ત સબ પત્રિકાઓંકે અધિપતિ મહોદયોંકી સેવામેં નિવેદન કરકે, ઇન સંગ્રહોંકે લિયે ઉસ પત્રિકાઓં-કે અચ્છે લેખ ઉદ્ધૃત કરતે રહનેકી સમ્મતિ માઁગી ગઇથી; સો ઉન સબ સજ્જનોંને ઉદ્દેશકી સરાહના કે સાથ લિખ ભેજનેકી કૃપા કી હૈ. યહ ઉદારતા કે લિયે યહ સંસ્થા ઉન સબ પત્રિકાઓંકે સંપાદક, માલિક ઔર વ્યવસ્થાપકોં કે પ્રતિ અપની તર્ફસે તથા ગુર્જર પાઠક ગણકી તર્ફસે હાર્દિક કૃતજ્ઞતા પ્રકટ કરતી હૈ. પ્રયાગ કી "વિજ્ઞાન" બનારસકી 'નવનીત' ઇન્દોરકી " નવજીવન " પ્રયાગકી " મર્યાદા " ઇન સબ કે અધિષ્ઠાતાઓંને ભી ઉસી ઉદારતાપૂર્વક અપની સંમતિ લિખ ભેજી હૈ; ઇસ સંગ્રહમેં ઉનકે ઉત્તમ લેખોંકા લાભ પાઠકોંકો નહિ દે સકે સો ભાવી સંગ્રહમેં અવશ્ય દીયા જાયગા.

ઉલ્લેખ કી હુઇ સબ હિંદી પત્રિકાયેં અપને અપને સ્થાન ઔર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઉદ્દેશમેં યથાસંયોગ અચ્છા દરજ્જા રખતી.હેં. હિંદીસેં પરિચય બઢા-નેકી ઇચ્છા રખનેવાલે ગુર્જર પાઠકોં કે લિયે ઇન પત્રિકાઓંકા સહ-વાસ ભી ઉપકારક હોગા. ઇચ્છા હો ઉસને અપની પસંદગી કે લિયે દામ ભેજકર નમૂનેકા અંક મંગાકર નિર્ણય કર લેના.

હિંદીકો દેશ ભાષા બનાનેકા શ્રમ કરનેવાલે સ્વામી શ્રી સત્યદેવજીકા હિંદી સાહિત્ય સમ્મેલનદ્વારા પ્રસિદ્ધ કીયા હુઆ "હિંદીકા સંદેશ"-શીર્ષક લેખ ભી યહ વિષય કે કંઇએક મુદ્દોંકો દિખાને વાલા હોનેસે સારાંશ રૂપમેં ગ્રંથ કે શુરૂભાગમેં ઉદ્ધૃત કીયા ગયા હૈ, જીસકે લિયે સ્વામીજી કે ઔર સમ્મેલનકે હમ કૃતજ્ઞ હૈ.

દૈનિક, સાપ્તાહિક ઔર માસિકપત્રોંકા સંબંધ સામાયિક લેખોં કે સાથ જ્યાદા હોને પર ભી કંઈ એક લેખ ઉસમેં ઐસે આતે હૈ જો કિસી અચ્છે ગ્રંથકી તરહ સંગ્રાહ્ય ઔર ઉપકારક હોતે હૈ. અંગ્રેજી સંપાદક ઔર પ્રકાશક ગણ અપની ભાષાકે ઐસે અચ્છે સુપાઠય લેખોં કે સંગ્રહ સમય સમયપર પ્રસિદ્ધ કિયા કરતે હૈ, ઔર વહાંકે પાઠક ગણ ઉનકા બડા આદર કરતે હૈ.

દેશી ભાષાઓં કે સામયિક પત્રોસેંભી ઐસે ઉત્તમ વ ઉપયોગી સંગ્રહ તૈયાર હો સકતે હૈ, પરંતુ " ઐસે દિન કહાં કિ મીયાં કે પાંઉમેં જુતી ? " શિક્ષાપ્રચારકી ન્યૂનતા ખુદ ઉન પત્રોં કી ગ્રાહક-સંખ્યા કોહીં ઠીક ઠીક નહિ બઢને દેતી; વહાં લેખસંગ્રહકી તો બાત હીં કયા ! ગુજરાતી મેં પાંચ સાત વર્ષપર નિકલા હુઆ "સુદર્શન"કા એક અચ્છા સંગ્રહકે વિષયમેં સુના ગયા હૈ કિ ઇનિકી એક સહસ્ત્ર પ્રતિયાંભી અબતક નહીં બીક સકી ! પાઠક ગણકે પુણ્યસેં " વિવિધ ગ્રંથમાલા " કો પરમાત્માનેં યહ કઠિનાઈ સેં મુક્ત રખ્ખી હૈ તભી કોઇભી વિષય અથવા યોજનાયુક્ત ગ્રંથ ઉપકારક પાયા જાને પર ફ઼ૌરન ગ્રાહકગણકી સેવામેં હાજર કિયા જા સકતા હૈ, ઔર ઉસકી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ચાર પાંચ હજાર પ્રતિયાં પ્રચલિત હો જાતી હૈ. સારભૂત વિવિધ વિષયક લેખોંકા પરિચય દેનેકે સાથ "દેશભાષા" કા અભ્યાસ બઢાને વાલા યહ હિંદી લેખસંગ્રહ ભી યહી સુભીતા કે પ્રતાપસે પ્રસિદ્ધ હો સકતા હૈ.

ચુને હુએ અચ્છે અચ્છે ગુજરાતી લેખોં કા ભી એકાદ પુસ્તક "વિવિધ ગ્રંથમાલા" દ્વારા પ્રતિવર્ષ નિકાલા જાવે તો પાઠકોં-કે લિયે વો બડા રોચક વ ઉપયોગી હો સકતા હૈ, પરંતુ સંસ્થા કે અનેકવિધ કાર્યવશ અબ તક ઐસા એક ભી પુસ્તક નહિ નિકલ સકા. એક સાથ દો હેતુ કી સિદ્ધિ કે સબબ સેં હી યહ હિંદી લેખ-સંગ્રહકા કાર્ય કિસી પ્રકાર હો ગયા હૈ. વૈસે તો એક એક દિનમેં ઐસા એક એક સંગ્રહ કી યોજના કર દેના ભી કોઈ બડી બાત નહીં, પરંતુ લોકસેવાકી કિંચિત્ ભી સચ્ચી વૃત્તિ હોવે વહાં તક ઐસી ફેનસી બાહોશી (!) દિખાનેસેં સદા દૂર હીં રહના ચાહિયે. ભિન્ન ભિન્ન માસિક પત્રોં કે સૈકડો અંકસે હજ્જારો લેખોં કો ઉથલાતે હુએ સો દોસો લેખોંકા પઢને કે લાયક નિકલ આના, ઉપર ઉપર સેં ઉસકો દેખતે હુએ દસ બીસ લેખ વિશેષતાયુક્ત મિલ જાના, ઐસે છાંટે હુવે સો એક લેખ એકત્ર કરને કે બાદ ઉનકો કંઇ એકવાર પઢ પઢકે ઉનમેં સેં એક પુસ્તક કે લાયક બીસ તીસ લેખ ચુને જાના, યહ કામ જીસને કભી કિયા હોગા વહી જાન સકતા હૈ. યહ સેવક કે જૈસી યાદશક્તિકી કમી ઔર પ્રકૃતિકી જડતા ઇ૦ હરકતેં જીનકો ન હોવે, ઉનકી બાત ઔર હૈ, યહ સેવક કો તો ઇતના છોટાસા બીસ ફૉર્મકા સંગ્રહ મેં "વિવિધ ગ્રંથમાલા" કે ઔર પુસ્તકોં કે સંપાદન કાર્ય કિ અપેક્ષા દૂના (એવડો) સમય દેના પડા હૈ.

ગુજરાતી લેખસંગ્રહકી યોજનામેં હમારા ધ્યાન સર્વ પ્રથમ "મહાકાલ" દ્વારા પ્રસિદ્ધ હો ચુકે હુએ ઉત્તમ લેખોંકી તર્ફ ગયે બિના

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

નહીં રહતા. ઇસકે લેખોંકે ચુનાવ મેં જ્યાદા શ્રમ ભી નહીં હૈ. સમ્મતિ કિ કોશીષ કર રહે હૈ, આગે ઇશ્વિરેચ્છા !

ભાવિકી વિચારણા કે અનુસાર યદિ ઔર વ્યવસ્થાઓંકી રૂકાવટેં કમી હુઇ તથા રૂચિ બની રહી તો 'મહાકાલ'સેં નહીં તો ઔર કહીં એક માસિક ઇત્યાદિસેં ભી પ્રતિવર્ષ ઐસા એકાદ ગુજરાતી સંગ્રહ નિકાલનેકા બિચાર બન પડે ઉતના સત્વર અમલમેં લાયા જાયગા. આગે ઇશ્વિરેચ્છા.

યહ સેવક કી માતૃભાષા હિંદી નહિ હોને કે સબબ, ઇસ નિવેદન ૪૦ મેં ભાષા તથા જોડની કિ ગલતીયાં દિખ પડે સો ક્ષમા કરના. ૐ **तत्सत्.**

સં. ૧૯૭૩ માર્ગશીર્ષ શુકલપંચમી. નવંબર ઇ. સ. ૧૯૧૬.

ભિક્ષુ–અખંડાનંદ.
મંત્રી–સ. સા. વ. કાર્યાલય.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આવતું પુસ્તક વી. પી. થશે.

૧-વી. પી. સ્વીકારવા વિષે-

વિવિધ ગ્રંથમાળાનું છઠ્ઠું વર્ષ આ ૭૧-૭૨ મા પુસ્તકની સાથે પૂર્ણ થાય છે. આવતા સાતમા (સં. ૧૯૭૩ ના) વર્ષનું પહેલું પુસ્તક "સ્વામી વિવેકાનંદના સદુપદેશ ભાગ ૩ જો" માગશર આખરે પ્રત્યેક ગ્રાહકોપર ક્રમવાર વી. પી. થી મોકલવાનું શરૂ થઇ પોષની આખર સુધી ચાલુ રહેશે, માટે સવિનય જણાવવાનું કે, તે આવી પહોંચતાં વી. પી. ખર્ચ સહિત રૂ. ૨-૧-૦ અને પાકા પૂઠાંનાં ગ્રાહકોએ રૂ. ૩-૧-૦ ભરીને સ્વીકારી લેવા તસ્દી લેવી. બહારગામ જવું પડવાથી કે બીજા કારણથી ઘર આગળ ન રહી શકાય તેમ હોય, ત્યારે તે પૈસા ભરીને સ્વીકારી લેવાની સૂચના ઘરનાં માણસોને કે પડોશીને પ્રથમથી આપી રાખવી. કોઇ કારણસર વધુમાં વધુ દશ દિવસની મુદ્દત સુધી પોસ્ટ ઑફિસમાં વી. પી. અનામત પણ રખાવી શકાય છે. બહારગામ જનારે તો તેમ કરવાની ખબર પોસ્ટમેન કે પોસ્ટમાસ્તરને પ્રથમથીજ આપી રાખવી જોઇએ.

૨-સરનામું બદલવા તથા ગ્રાહકમાંથી બંધ પડવા વિષે-

આવતા વર્ષથી જેમને પોતાનું સરનામું બદલાવવું હોય અથવા ગ્રાહકમાંથી બંધ પડવું હોય તેમણે આ પુસ્તક મળ્યેથી મોડામાં મોડું આઠ દિવસ સુધીમાં પોતાના રજીષ્ટર્ડ નંબર સાથે અવશ્ય તે પ્રમાણે લખી મોકલવા તસ્દી લેવી. કેટલાકો આવી સાદી સીધી બાબતપર પણ ધ્યાન નહિ આપતાં વી. પી. આવ્યેથી પાછું વાળીને આ સંસ્થાને નાહક બે ત્રણ આનાના ખર્ચ અને મહેનતમાં ઉતારે છે; એ બહુજ શરમભરેલું હોઇને તે નુકસાન ભરી આપવાને તેઓ જવાબદાર છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૩–સાદાંને બદલે પાકાં પૂઠાંનાં પુસ્તકો લેવા વિષે—

સાદાં પૂઠાં કરતાં પાકાં પૂઠાંનાં પુસ્તકોમાં માત્ર એકજ રૂા. નો ફેર, તેમાં ત્રણ ચાર આના તો એકલા પોસ્ટેજ પેકીંગમાંજ વધુ ખરચાવાના, એટલે ખરૂં જોતાં માત્ર બાર તેર આનામાંજ પાકાં પૂઠાં ગ્રાહકને મળી રહે છે, અને સાદાં કરતાં પાકાં પૂઠાં અનેકગુણ પોચવડાં થઇ પડે છે. આ વાતની સ્મૃતિ આ પ્રસંગે પણ પ્રત્યેક ગ્રાહક સજ્જનને આપીને સૂચવવામાં આવે છે કે જેમનાથી બની શકે તેમણે પાકાં પૂઠાંના વર્ગમાંજ ગ્રાહક થવું ઉચિત છે. જેમને આવી ફેરફારી કરાવવી હોય તેમણે પણ ઉપલી મુદ્દત સુધીમાં તે વિષે લખી જણાવવું.

૪–લાયબ્રેરીઓ વિષે—

જે લાયબ્રેરીઓ નવા વર્ષની મંજુરી મળ્યા પછીજ ગ્રાહક થતી આવી હશે; તેમના તરફથી તેવો ઑર્ડર મળ્યેથીજ પુસ્તકો મોકલવાં શરૂ થશે. તેઓ પ્રથમથી નાણાં નહિ મોકલતાં વી. પી. થીજ મંગાવશે તો તે વધુ અનુકૂળ અને સલામતી ભર્યું થઇ પડશે; પછી તો જેવી તેમની અનુકૂળતા. આવી લાયબ્રેરીઓને ખાસ જુદી પાવતીની આવશ્યકતા રહેતી હોવાથી તેમનાપર પહેલું પુસ્તક વી. પી. થી કે બુકપોસ્ટથી મોકલાશે તેની અંદરજ તેવી પાવતી પણ મોકલી અપાશે. અન્ય સર્વ માટે વી. પી. મોકલેલા પુસ્તકપર વીટેલા કાગળમાંનું લખાણજ પાવતીરૂપ સમજવું.

જે લાયબ્રેરીઓ સાથે અન્ય ગ્રાહકોની પેઠે પહેલું પુસ્તક વી. પી. થી મોકલવાનું ધોરણ ચાલુ છે, તેમનાપર તેજ પ્રકારે મોકલાશે.

૫–આફ્રિકા ઇ૦ અન્ય દેશોના ગ્રાહકો વિષે—

આફ્રિકા ઇ૦ જે અન્ય દેશોમાં વી. પી. જઈ શકતાં નથી, ત્યાંનાં ગ્રાહકોએ પોતાનું લવાજમ સત્વર મોકલી આપવું. લવાજમ મળવા અગાઉ પુસ્તકો મોકલાશે નહિ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૬–લવાજમ અગાઉથી ભરવા વિષે—

કોઇ કારણસર જેમને વી. પી. ને બદલે મનીઑર્ડરથી કે બીજી રીતે નાણાં મોકલવાં કે ભરાવવાં વધુ અનુકૂળ હોય, તેમણે પણ આ પુસ્તક મળેથી આઠ દિવસ સુધીમાં મુંબઈ કે અમદાવાદના કાર્યાલયમાં તે પહોંચાડીને પાવતી મેળવવી.

આવતા વર્ષ વિષે.

૧–આવતા વર્ષનાં પુસ્તકો—

સં. ૧૯૭૩ માં વિવિધ ગ્રંથમાળાદ્વારા નીચલામાંનાં બનતાં પુસ્તકો નિકળશે. વધુ પસંદગી જારી હોઇ ફેરફારીની છૂટ સમજવી.

સ્વામી વિવેકાનંદના સદુપદેશ ભાગ ૩ જો, અમેરીકાનો પ્રવાસ તથા દિગ્દર્શન, લોકરહસ્ય, બંકિમ નિબંધાવલી ઈ૦ બંકિમ બાબુના લેખ, સમ્રાટ્ અશોક, ટુંકી સામાજિક વાર્તાઓ, સત્ય નિબંધાવલી, ડૉ. સર ટાગોરકૃત શાન્તિ નિકેતન, હિંદી લેખમાલા ભાગ ૨ જો, બંકિમ ચરિત્ર, સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ, દુઃખમાં ઉન્નતિ; અખાની વાણી ભાગ ૨ જો, રામતીર્થ ભાગ ૧૦ મો. ઇ. ઈ. માંથી.

૨–પુસ્તકો ગેરવલ્લે જવા બાબત સૂચના–

ચરિત્રમાળા તથા વિવિધ ગ્રંથમાળાની રવાનગી, પત્રક સાથે સરનામાં મેળવી ચોકસીથીજ થતી રહે છે; છતાં કોઇનું પુસ્તક ગેરવલ્લે જાય તો તે માટે અત્ર પૂછવા ઉપરાંત પોસ્ટ ખાતાને પણ ફરીયાદ લખી મોકલવી જાઇએ. કોઇ કોઇ ગ્રાહક એવા પણ જણાયા છે કે જેમનું લગભગ દરેક પુસ્તક ગેરવલ્લે જાય છે, અને તેને માટે આ ખાતુંજ જવાબદાર હોય એમ સમજીને ધમકી સાથે ઉઘરાણી કરવા મંડી પડે છે! કોઇ કોઇ લાયબ્રેરીવાળા કે બીજા અનેક હાથે ઉપયોગ અને વ્યવસ્થાવાળા માણસો પુસ્તક આવ્યા છતાં કોઇ રીત

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ખોવાયું કે ગેરવલ્લે ગયું અથવા વર્ષ આખરે અંક મેળવતાં ખુટ્યું કે તરતજ 'તે મળ્યુંજ નથી' એમ લખીને ઉઘરાણી કરે છે! પુસ્તક નહિ આવવાને બહાને બેવડાં મેળવવાની નીચ કોશીશ કરનારા પણ કોઇ કોઇ જણાયા છે! વિવિધ ગ્રંથમાળાના આગળ પ્રસિદ્ધ થયેલા નિયમોમાં સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે અહીંથી રવાનગી થયા પછી પોસ્ટમાં કે બીજી કોઇ રીતે ગેરવલ્લે ગયેલા પુસ્તક માટે આ સંસ્થા જુવાબદાર નથી. આ સ્થળે ફરીથી પણ એ બાબત તરફ નમ્રતાપૂર્વક ધ્યાન ખેંચી જણાવવાનું કે "પુસ્તક રસ્તામાં ગેરવલ્લે નજ જાય અને જાય તો તે આ સંસ્થા ફરીથી આપે" એવી ખાત્રી ઇચ્છનારા સજ્જનોએ નીચલા બેમાંનો એક માર્ગ લેવા કૃપા કરવી. કેટલાકો પોતાનું ઠેકાણું બદલવાની ખબર તરતમાં નહિ આપવાની ગફલત કરતા હોવાથી પણ તેમનાં પુસ્તકો ગેરવલ્લે જઇને ફરીથી ખરીદવાં પડે છે.

૧. દરેક પુસ્તક પોસ્ટમાં રજીસ્ટર્ડ કરીને મોકલવા બદલ દરેક માળાના વાર્ષિક મૂલ્ય ઉપરાંત બાર બાર આના વધુ મોકલવા. તેમાંથી વધશે તો મજરે અપાશે.

૨. ચાલુ ગ્રાહક તરીકે ન રહેતાં વર્ષનાં બધાં પુસ્તકો છપાઇ રહેથી દિવાળીના અરસામાં તે એક સાથેજ વી. પી. થી મંગાવી લેવાં. ઢીલથી મંગાવવાથી પોસ્ટેજ ખર્ચ જુદું આપવું પડે છે.

૩-આવતા વર્ષના નિયમો—

ઉપલી સૂચના તથા ગયા વર્ષની આખરે "દરેક વર્ષ પૂરૂં થયા પછીથી તે વર્ષનાં પુસ્તકોના સૅટનું પોસ્ટેજ ખર્ચ જુદું લેવાશે" એ મતલબની અપાયલી સૂચના સિવાય 'વિવિધ ગ્રંથમાળા' ના સર્વ નિયમો આગળ પ્રમાણે ચાલુ સમજવા. ૧૯૭૨ માં આ માળામાં વધુ પૃષ્ટ આવ્યાં છે તે બદલ ૧૯૭૩ માં ૫૦-૬૦ પૃષ્ઠ ઓછાં આવશે તે નવા થનાર ગ્રાહકોએ ચલવી લેવું પડશે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૪–વાર્ષિક મૂલ્ય જેનું તેજ—

લડાઈ શરૂ થયા પછી પ્રત્યેક વર્તમાનપત્રો તેમજ માસિકોએ કાગળોની મોંઘવારીને લીધે કાંતો લવાજમ વધાર્યું છે, કાંતો કદ ઘટાડયું છે, અને કાંતો કાગળો રફ જાતના વાપરવા માંડયા છે. ઈશ્વરની કૃપાથી અને ગ્રાહક વર્ગના પુણ્યને યોગે લડાઇની શરૂમાંજ આ સંસ્થા પુષ્કળ દેવું કરીને પણ કાગળોનો કેટલોક જથ્થો સંગ્રહી રાખવાને શક્તિવાન થએલી હોવાથી મોંઘવારીનાં બે વર્ષ વીતવા છતાં ઉપલામાંનું કાંઇ પણ કરવાની તેને જરૂર પડી નથી. આવતા ૧૯૭૩ ના વર્ષ માટે "કાગળોની કેટલીક તૂટ અવશ્ય પડશે અને મોંઘવારીને આધીન થવું પડશે એ નિઃશંક છે, પરંતુ તે બદલ ગ્રાહકોપર કાંઈ પણ બોજો ન ચડાવતાં સંસ્થાના ફંડમાંથીજ તે નુકસાની વેઠી લેવામાં આવશે, " એવો ઉલ્લેખ ચરિત્રમાળાના થોડા વખતપર નિકળેલા પુસ્તકમાં કરવામાં આવ્યો હતો, અને થોડા ઘણા કાગળો તેવી મોંઘારતથી ખરીદાયા પણ છેજ; પરંતુ નીચલાં બે ખાસ કારણોથી એ બાબતમાં સંસ્થાને વધુ ખમવું નહિ પડે. એક તો એ કે નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે 'ચરિત્રમાળા' ૧૯૭૩ માં બંધ રહેવાથી તે માટેના જે થોડા ઘણા કાગળો શીલક હતા તે આ માળામાં કામ લાગશે; અને બીજું એકે જ્ઞાનેશ્વરીની નવી આવૃત્તિ માટે લઇ રાખેલા કાગળો પણ તરતમાં એ પુસ્તક છપાવવા બને તેમ ન લાગવાથી આ કાર્યમાં આવશે.

૫–ચરિત્રમાળા આવતે વર્ષ બંધ રહેશે—

ગઇ ૧૯૭૨ ની દીવાળીએ ચરિત્રમાળાનું પાંચમું વર્ષ પૂર્ણ થયું છે. એ વર્ષના છેલ્લા પુસ્તક (જગવિખ્યાત પુરૂષો ભાગ ૪ થો) માં નવા (૧૯૭૩ ના) વર્ષમાં એ માળાદ્વારા નીકળનારાં ચરિત્રો ઇ૦ વિગત જણાવી છે, પરંતુ પાછળથી તે વિચાર બંધ રાખવો પડયો છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વિવિધ ગ્રંથમાળાનું ૧૯૭૨ નું આ છેલ્લું પુસ્તક રવાના થવામાંજ દોઢક મહિનો દીવાળી પછીનો નીકળી જનાર છે. આની આગલા પુસ્તકમાં સંસ્થાનો સં. ૧૯૭૦ સુધીનો આઠ વર્ષનો હિસાબ-રિપોર્ટ પ્રસિદ્ધ થવામાં થએલી ઢીલ વિષે તથા એમ કરતાં કરતાં બીજાં બે વર્ષ નીકળી જવા વિષે જણાવવામાં આવ્યું હતું તે હિસાબ–રિપોર્ટ પણ આમને આમ ૧૯૭૨ આખર સુધીનોજ પ્રસિદ્ધ થાય એ વધારે સારૂં લાગવાથી અને એ બાબતને પ્રાધાન્ય આપી બેએક માસ તેમાં ગાળ્યા વિના તે બને તેમ ન હોવાથી તથા એ કામ પછી પણ સંસ્થા સંબંધી કેટલાંક ખાસ કામો (રિપોર્ટમાં કદાચ તે વિષે જણાવાશે) ની લાંબી રોકાણ હોવાથી ચરિત્રમાળાના કાર્યને પહોંચી વળાવું અશક્ય બનતાં એ ઉપયોગી કાર્ય ૧૯૭૩ ના વર્ષને માટે દિલગીરી સાથે બંધ રાખવું પડ્યું છે. કોઈ કોઈ ચરિત્ર વિવિધ ગ્રંથમાળામાં અવશ્ય અપાશે.

સંસ્થાના લગભગ દરેક પ્રકારના કાર્યમાં થોડી ઘણી જાતિ રોકાણ વેઠવી પડતી હોવાથી અને સંસ્થાના વિસ્તારની સાથે એ રોકાણ પણ વધતી ચાલીને નિભાવી શકાય નહિ એટલે અંશે પહોંચી જવાથી સામાન્ય રીતે પણ કાર્ય પ્રદેશમાં ઘટાડો કરવાની જરૂર હતીજ. એમાં આવી ખાસ રોકાણો ઉમેરાતાં એ જરૂર અનિવાર્ય થઈ એટલે દિલગીરી સાથે હાલ તો તેમજ કરવું પડ્યું છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ચાલુ ૧૯૭૨ ના વર્ષ વિષે

૧-વિવિધ ગ્રંથમાળાનો ૧૯૭૨ નો પૃષ્ઠમેળ.

અંક.	નામ.	પૃષ્ઠસંખ્યા.
૬૧ થી ૬૩	**સ્વામી રામતીર્થના સદુપદેશ**—ભાગ ૮–૯	૫૦૪
૬૪	**આરોગ્ય વિષે સામાન્યજ્ઞાન.**	૧૬૦
૬૫–૬૬	**લઘુલેખ સંગ્રહ**—ભાગ ૨ જો.	૩૬૦
૬૭–૬૮	**પ્રભુમય જીવન.**	૩૨૦
૬૯–૭૦	**ટુંકી વાર્તાઓ**—ભાગ ૪ થો.	૩૫૨
૭૧–૭૨	**હિંદી લેખમાળા**	૩૫૨
	કુલ.	૨૦૩૨

ચાલુ ધોરણ મુજબ ઉપલી ૨૦૩૨ ની સંખ્યામાં ચિત્રોના ખર્ચ જોગી ૪૦ પૃષ્ઠસંખ્યા ઉમેરતાં તથા તેમાંથી મૂલ્યથી લેવાયલી જા. ખ, નાં પૃષ્ઠ ૯ બાદ કરતાં નક્કી સંખ્યા ૨૦૬૩ ની રહેશે. જેમાં આ સંસ્થા તરફની તથા બદલાની મલીને ૨૦ તથા જનહિતાર્થે મફત લેવાયલી ૯ મળી કુલ ૨૯ પેજની જા. ખ. પણ સમાયલી છે. ઉપલો ૬૩ પેજનો વધારો આવતા વર્ષમાં ગણી લેવાશે.

ખાસ છૂટ—વર્ષ પૂરું થયા પછીથી પોસ્ટેજ જુદું લેવા નિયમ છતાં ઉપલો સૅટ તત્કાળમાં ખરીદનારને ખાસ તક આપવાના હેતુથી ચાલુ માગશરની આખર સુધીને માટે ખાસ છુટ દાખલ તેનું પોસ્ટેજ માફ રહેશે. માત્ર વી. પી. ખર્ચ ૦)~ ચડશે.

ચરિત્રમાળા નાં ૧૯૭૨ ના વર્ષનાં પુસ્તકો માટે પણ ઉપલી મુદત સુધી ઉપલી છુટ કાયમ સમજવી.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૨–ચાલુ વર્ષનાં પુસ્તકો વિષે ગ્રાહકોનો અભિપ્રાય—

વિવિધ ગ્રંથમાળા તેમજ ચરિત્રમાળાનાં ચાલુ વર્ષનાં પુસ્તકો-માંથી વાંચકને કયાં વધુ ગમ્યાં, કયાં સાધારણ ગમ્યાં અને કયાં ઓછાં ગમ્યાં કે નજ ગમ્યાં, તે બાબત જાણવા માટે ગત વર્ષની માફક આ વખતે પણ પ્રત્યેક ગ્રાહકપર મોકલેલા કાર્ડની પાછળ દરેક પુસ્તકનું નામ છાપીને ઉપર લખ્યા જેવાજ શબ્દોમાં ટુંકાણથી ઉત્તર લખી શકાય તે માટે સામે જગ્યા ખાલી રાખી છે; માટે પ્રત્યેક ગ્રાહકને પોતાપોતાની મરજી પ્રમાણેના ઉત્તરો તે જગ્યાએ ભરી મોકલવા વિનતિ છે.

૩–આ હિંદી પુસ્તક વિષે—

વિવિધ ગ્રંથમાળાનું આ ૧૯૭૨ નું છેલ્લું પુસ્તક હિંદી બોલીમાં અને ગુજરાતી અક્ષરોમાં છપાયલું છે. આ પ્રકારની યોજનાથી વાંચકોને થતા લાભ ઇ૦ વિષે નિવેદન ઇ૦ સ્થળે લખ્યું છેજ. આ પુસ્તક વાંચ્યા પછી વાચકો તે વિષે વધુ સારી રીતે મત બાંધી શકશે. આ મત પ્રત્યેક ગ્રાહકે લખી મોકલવા અવશ્ય તસ્દી લેવી. દરવર્ષે આવું પણ એકાદ પુસ્તક કહાડવું કે કેમ તેના નિર્ણયનો આધાર તે ઉપર રહેલો છે.

૪–છેલ્લા પુસ્તક સાથેનું કાર્ડ—

ઉપર જણાવેલી હકીકતો લખી મોકલવા માટેનાં છાપેલાં કાર્ડ આ છેલ્લા પુસ્તક સાથેજ મોકલવાનાં છતાં માણસની ભૂલથી તે આગલા પુસ્તક સાથે મોકલાઇ ગયાં છે. એ કાર્ડ ખોવાયાથી કે ગમે તે કારણથી બીજા કાર્ડપર લખી મોકલવામાં હરકત સમજવી નહિ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

हिंदीका संदेश.

ભારત કે પઢે લિખે લોગોં ને ભાષા કો એક સાધારણ ચીજ સમઝ રક્ખા હૈ; પરંતુ કોઇ શક્તિ મનુષ્યકો મનુષ્ય સે મિલા સકતી હૈ તો વહ ભાષા હી હૈ. જબ હમ અપને ભાવોં કો દૂસરોં કો સમઝા કર ઉસકા પ્રેમ તથા સહાનુભૂતિ અપની ઓર ખીંચના ચાહતે હૈ, તો યહ બિના એક ભાષા કે હો નહીં સકતા. જિસ સમય બોઅર લોગોં-કા દક્ષિણ અફ્રીકા મેં અંગરેજોં કે સાથ યુદ્ધ હુઆ, તો હાલૈંડ વાલોં-કી સહાનુભૂતિ સ્વભાવતઃ હી બોઅરોં કે સાથ રહી, ક્યોંકિ બોઅર લોગોં કી ભાષા ડચ હૈ ઔર હાલૈંડ વાલોં કી ભાષા ભી ડચ હી હૈ. સ્વિટજરલૈંડ કે એક ઉદાહરણ સે કઈ એક લોગ ભાષા કી રાષ્ટ્ર નિર્માણ-મેં ઇતની મહત્તા નહીં સમઝતે વે કહતે હૈં કિ સ્વિટજરલૈંડ મેં તીન ભાષાઓં કે હોતે હુએ યદિ રાષ્ટ્ર બન સકતા હૈ તો ભાષા રાષ્ટ્ર નિર્માણ-કા પ્રધાન અંગ હો નહીં સકતા; પરન્તુ વે ભૂલ જાતે હૈં કિ સ્વિટ-જરલૈંડ એક બહુત હી છોટા સા દેશ હૈ ઔર ઉસકી આબાદી ભી બહુત હી કમ હૈ; ઇસ લિયે સ્વિટજરલૈંડ મેં બિના એક ભાષા કે રાષ્ટ્ર કી મશીન (યંત્ર) કા ચલ જાના કોઈ આશ્ચર્યજનક બાત નહીં. તિસ પર ભી સારે સ્વિટજરલૈંડ મેં ફ્રાંસીસી ભાષા પ્રાયઃ સબ જગહ સમઝી જાતી હૈ.

જિન દિનોં મૈં શિકાગો મેં પઢા કરતા થા, વહાં એક દિન હમારે વિશ્વવિદ્યાલય કે પ્રેસીડેણ્ટ ને મુઝે ટેલીફોન દ્વારા બુલાયા. મૈં અપને કમરે મેં બૈઠા પઢતા થા. ટેલીફોન કી ઘણ્ટી સુનકર મૈં ઉસકે પાસ ગયા ઔર પ્રેસીડેણ્ટ મહોદય સે બુલાને કા કારણ પૂછા. ઉન્હોંને કહા:—

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

“ બ્રિટિશ કૌન્સલ કે પાસ એક હિન્દુસ્તાની આયા હૈ જો અંગરેજી નહીં જાનતા. ઉસકે લિયે એક દુભાષિયે કી જરૂરત હૈ. ઉન્હોંને ટેલીફોન દ્વારા સૂચના દી હૈ કિ કલ દો બજે કિસી હિન્દુસ્તાની વિદ્યાર્થીકો મેરે પાસ ભેજ દીજિયે, તાકિ મૈં ઉસ ગરીબ હિન્દુસ્તાની કે દુઃખકો સમઝ સકૂં. અબ મૈં આપ સે પૂછતા હૂં ક્યા આપ કલ દો બજે વહાં જા સકેંગે ? ”

મૈંને કહાઃ—“ બહુત અચ્છા, મૈં કલ દો બજે વહાં અવશ્ય જાઊંગા. ”

દૂસરે દિન ડેઢ બજે કે કરીબ મૈં યૂનીવર્સિટી સે શહર કી ઓર રવાના હુઆ. યૂનીવર્સિટી સે શહર કુછ મીલ કે ફાસલે પર હૈ. મૈંને અપના ઓવરકોટ સાથ લે લિયા થા. રાસ્તે મેં બર્ફ ગિરને લગા, મૈંને કભી બર્ફ નહીં દેખા થા. ઉસકો દેખકર મેરા ચિત્ત બડા પ્રસન્ન હુઆ. બર્ફ કા આનન્દ લેતા હુઆ મૈં ઠીક દો બજે બ્રિટિશ કૌન્સલકે દફ્તર મેં (ઑફીસમાં) પહુંચા. વહાં પર હિન્દુસ્તાની કપડે પહિને, સિર પર પગડી બાંધે એક ભારતીય કો બૈઠે દેખા. જ્યોંહી ઉસકી દૃષ્ટિ મુઝ પર પડી ઔર મેરે મુસકરાતે હુએ ચેહરે કો દેખા, વહ દૌરન મેરી ઓર દૌડા, ઔર—“ પ્યારે ભાઈ ક્યા આપ આ ગયે ? ” યહ કહ કર મુઝે છાતી સે લગા લિયા. જિસ સમય પ્યારી માતૃ ભાષા કે શબ્દ મેરે કાન મેં પડે, મેરા હૃદય ગદ્ગદ હો ગયા. ભારતમાતા કા પવિત્ર ચિત્ર મેરી આંખોં કે સામને નાચને લગા. મૈં અપની આંસુઓં કી ધારા કો ન રોક સકા. મૈંને ભી બડે પ્રેમ સે ઉસકો આલિંગન કિયા. ઉસ સમય મુઝે પતા લગા કિ ભાષા મેં કિતના ભારી બલ હૈ. યહાઁ અમરીકા મે ચૌબીસોં ઘંટે મુઝે અંગ્રેજી હી બોલની પડતી થી. પ્રેમ ભરી માતૃભાષા કે શબ્દ બહુત દિનોં સે કાનમેં નહીં પડે થે. ઇસલિએ આજ અપને એક દેશબન્ધુ સે મિલકર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ચિત્ત બડા પ્રસન્ન હુઆ. મૈંને બ્રિટિશ કૌન્સલ કો ઉસ દુખિયા કી કથા સુનાઇ, ઔર ઉસ ભલે માનુષ ને ઉસકા શિકાગો સે ન્યૂયાર્ક જાને-કા પ્રબન્ધ કર દિયા.

ભારત મેં એકતા ફૈલાને કે લિયે એક ભાષા કી બડી આવશ્યકતા હૈ. આજ પંજાબ કે લોગ મદ્રાસ કે લોગોં કો વિદેશી ખ્યાલ કરતે હૈં, ઔર બંગાલ કે રહને વાલે દૂસરે પ્રાન્ત કે રહને વાલોં કો અપની અપેક્ષા અસભ્ય સમઝતે હૈં. ભિન્ન ભિન્ન પ્રાન્તોં મેં ભિન્ન ભાષાયેં હોને કે કારણ દેશ ભિન્ન ભિન્ન જાતિયોં મેં બટા હુઆ (વહેંચાય લો) માલૂમ દેતા હૈ. એક પ્રાન્ત કે લોગ દૂસરે પ્રાન્ત કે લોગોં-કે સાથ સહાનુભૂતિ નહીં રખતે. ભલા ઇસ અવસ્થા મેં એક રાષ્ટ્ર કૈસે હો સકતા હૈ ?

જબ તક હમ એક દૂસરે કે હાર્દિક ભાવોં કો નહીં સમઝતે તબ તક હમારા આપસ મેં પ્રેમ કૈસા ? વહ બંગાલ જો સારે ભારત-મેં વિદ્યા શિરોમણિ સમઝા જાતા હૈ ઔર જો અપને આપકો રાષ્ટ્રીયતા કા ઘર માનતા હૈ, ઉસને ભી અભી તક "ભારતીય રાષ્ટ્ર" કી મહિમા કો નહીં સમઝા. બંગ પ્રાન્ત વાલોં કા રાષ્ટ્રીય ગીત "બન્દેમાતરમ્" હૈ. ઉસ ગીત મેં બંકિમ બાબૂ ને સપ્તકોટિ અર્થાત્ સાત કરોડ ભારત સંતાન કો સમ્બોધન કિયા હૈ. ભારત કે તીસ કરોડ મનુષ્યોં-કો એક સૂત્ર મેં બદ્ધ કરકે રાષ્ટ્રીયતા કે આદર્શ કી ઓર લે જાને કા ભાવ ઉસ ગીત મેં નહીં પાયા જાતા. આગે બઢ કર જબ હમ "આમાર દેશ" (અમારો દેશ) શીર્ષક પ્રસિદ્ધ ગીત કો પઢતે હૈં તો ઉસમેં—"બંગ આમાર, જનની આમાર, ધાતૃ આમાર, આમાર દેશ." ઇસ પદ કે પઢને સે સાફ માલૂમ હોતા હૈ કિ બંગાલ મેં અભી તક ભારતીયતા કે ભાવોં કા ઉદય નહીં હુઆ. ઇસકા બડા ભારી કારણ યહી હૈ કિ અભી તક ભારતવર્ષ મેં એક ભાષા કા પ્રચાર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

નહીં, ઔર એક ભાષા કે હુએ બના રાષ્ટ્રીયતા કે વિચાર પરિપક્વ નહીં હો સકતે. જબ હમ એક દૂસરે કે ભાવોં કો નહીં સમઝતે હૈં તો હમ મેં પ્રેમ કૈસે હો સકતા હૈ?

હિત અનહિત કી એકતા કા જ્ઞાન રાષ્ટ્રીયતા કે લિયે આવશ્યક હૈ ઔર વહ એક ભાષા કે બિના હો નહીં સકતા. ભારત કા પહિલા ઇતિહાસ હમકો બતલાતા હૈ કિ હમારે દેશ કે ઉપર આક્રમણ કરને વાલોં ને પ્રાયઃ હમારી ઇસ નિર્બલતા કા લાભ ઉઠાકર, એક પ્રાન્ત-વાલોં કો દૂસરે પ્રાન્ત વાલોં કે સાથ લડા કર, હમારે ઉપર વિજય-લાભ કી હૈ. એક પ્રાન્ત કે રહને વાલે જબ દૂસરે પ્રાન્ત મેં જાતે હૈં તો વહાં અપની ભાષા કો ન સુન કર ઉન્હેં વહાં કે લોગ વિદેશી હી બોધ હોતે હૈં, ઇસ લિયે જબ કોઇ ઐસી આપત્તિ, જસસે સબ કી હાનિ હો, આકર ઉપસ્થિત હોતી હૈં, તો વે એક દૂસરે કી સહાયતા કરને કે લિયે સર્વથા અસમર્થ હોતે હૈં.

ફર્જ કરો કિ એક બડે ભારી મકાન મેં ભિન્ન ભિન્ન ભાષા ભાષી રહતે હૈં. એક કમરે મેં પંજાબી, દૂસરે મેં સંયુક્તપ્રાન્તીય, તીસરે મેં બંગાલી, ચૌથે મેં મરહટ્ટા, પાંચવેં મેં ગુજરાતી, ઇત્યાદિ ભિન્ન ભિન્ન બોલિયાં બોલને વાલે લોગ રહતે હૈં. આધી રાત કે સમય ઉસ મકાન કો ડાકુઓં ને આકર ઘેરા. અબ

પંજાબી કહતા હૈ—" કિત્થે ! કિત્થે ! "

સંયુક્તપ્રાન્તીય ચિલ્લાતા હૈ—" કૌન ! કહાં. "

બંગાલી પુકારતા હૈ—" કોથા ! કોથા. "

મરહટ્ટા ચીખતા હૈ—" ઇકડે ! તિકડે ! ! "

ગુજરાતી હાથ પીટતા હૈ—" શું છે ! શું છે ! ! "

ઇસ પ્રકાર યે ભિન્ન ભિન્ન ભાષા ભાષી બેતરહ શોર મચાતે હૈં, પરન્તુ કોઇ કિસી કી બાત નહીં સમઝતા. ડાકૂ લોગ માલ લૂટ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કર લે જાતે હૈં ઔર યે બેચારે જંગલી અપની અપની ભાષા કે મદ-મેં મસ્ત મુંહ તાકતે રહ જાતે હૈં. સોચને કી બાત હૈં કિ યદિ વે એક દૂસરે કી બાત સમઝ સકતે તો સબ મિલ કર ડાકુઓં કો માર ભગાતે; પરન્તુ બિના એક વિચાર તથા પારસ્પરિક સહાનુભૂતિ કે ઐસા હોના કઠિન હૈ; ઔર વહ સહાનુભૂતિ બિના એક ભાષા કે હો નહીં સકતી.

અબ યહાં પર એક પ્રશ્ન ઉઠતા હૈ કિ ભારત કી ભિન્ન ભિન્ન ભાષાઓં મેં સે **કૌન સી ભાષા ભારત કી રાષ્ટ્રભાષા હો સકતી હૈ?** ભારત કી મુખ્ય ભાષાએં–હિન્દી, બંગાલી, મરહટ્ટી તથા ગુજરાતી હૈ. ઇન્હીં ચાર ભાષાઓં કે બીચ ઇસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર સમ્મિલિત હૈ. યદ્યપિ ભારત કે કુછ શિક્ષિત મુસલમાન "ઉર્દૂ" કો એક પૃથક્ ભાષા સમઝતે હૈં, પરન્તુ અસલ મેં યહ ઉનકી ભૂલ હૈ. હિન્દી ભાષા મેં અરબી, ફ઼ારસી શબ્દોં કા સમાવેશ હી ઉસકો ઉર્દૂ બના દેતા હૈ; ઔર અરબી, ફ઼ારસી ભારતીય ભાષાયેં નહીં હૈં; ઇસ લિયે ઉર્દૂ કો હમ ભારતીય ભાષાઓં મેં નહીં ગિનતે. * * *

અબ હમ સબ સે પહલે હિન્દી કે વિષય મેં લિખતે હૈં. દેવ-નાગરી યા હિન્દીભાષા, બંગાલી, મરહટ્ટી ઔર ગુજરાતી કી તરહ સંસ્કૃત કી પુત્રી હૈ. અપની અન્ય તીન બહિનોં સે ઇસમેં યદિ કોઈ ભારી ભેદ હૈ તો વહ ક્રિયા કા હૈ. બાકી શબ્દ સૌ મેં સે સત્તર (૭૦) બંગાલી, મરહટ્ટી, ગુજરાતી કે આપસ મેં મિલતે હૈં. યદિ બંગલા ઔર ગુજરાતી કો ભી દેવનાગરી અક્ષરોં મેં લિખા જાય તો હિન્દી ભાષાભાષી બહુત થોડે દિનોં મેં ઉસકો સમઝને લગતા હૈ. કારણ યહી હૈ કિ ઇન ભાષાઓં કી તરહ હિન્દી કા કોશ ભી સંસ્કૃત સાહિત્ય હી હૈ. **ભારત કી તીસ કરોડ જનસંખ્યા મેં તેરહ-ચૌદહ કરોડ ઐસે લોગ હૈં જો હિન્દી ભાષા બોલતે ઔર**

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સમઝતે હૈં. બિહાર, સંયુક્તપ્રાન્ત, રાજપૂતાના, મધ્યપ્રદેશ ઇન પ્રાન્તોં કી ભાષા તો હિન્દી હી હૈ; પરન્તુ ભારત કે એક સિરે સે લેકર દૂસરે તક હિન્દી ભાષા કુછ ન કુછ સર્વત્ર સમઝી જાતી હૈ. મુઝે કલકત્તા સે લેકર સ્યાલકોટ તક ઔર અલ્મોડા સે લેકર જૂનાગઢ (કાઠિયાવાડ) તક ઘૂમકર વ્યાખ્યાન દેને કા અવસર મિલા હૈ. ગાંવ-(ગામડાંના) કે લોગ ભી મેરે વ્યાખ્યાનોં કો બડી અચ્છી તરહ સમઝતે હૈં. હિન્દી કે ઉપદેશક હૈદરાબાદ દક્ખિન તક વ્યાખ્યાન દેને જાતે હૈં. મહારાષ્ટ્ર લોગ ભી હિન્દી કે ઉન વ્યાખ્યાનોં કો ખૂબ સમઝતે હૈં, જિન મેં અરબી ફ઼ારસી કે શબ્દોં કા અભાવ હો. **જો મનુષ્ય હિન્દી જાનતા હૈ વહ ભારત કે પ્રત્યેક ભાગ મેં ઘૂમ સકતા હૈ,** ઔર હિન્દી કી વર્ણમાલા વહી હૈ જો સંસ્કૃત કી હૈ; ઇસ લિયે હિન્દી સબકી સાઝી (મઝીયારી) ભાષા હૈ.

ઇસકે અતિરિક્ત હિન્દુઓં કે જિતને પ્રસિદ્ધ ધાર્મિક સ્થાન હૈં ઉનમેં સે અધિકાંશ ભારત કે ઉન ભાગોં મેં હૈ જિનકી ભાષા શુદ્ધ હિન્દી હૈ. લાખોં બંગાલી, મરહટ્ટે, ગુજરાતી પ્રત્યેક વર્ષ ધાર્મિક મેલોં-પર મથુરા, વૃન્દાવન, પ્રયાગ, કાશી, હરિદ્વાર જાતે હૈં ઔર ઉનકે કાનોં મેં હિન્દી ભાષા કે મધુર શબ્દ પડતે હૈં. ભારત કે અન્ય પ્રાન્તોં સે ભી હિન્દૂ લોગ બહુત બડી સંખ્યા મેં ઇન તીર્થોં મેં ઘૂમતે હૈં. ઇસસે યહ બાત સ્પષ્ટ હૈ કિ ન કેવલ રાષ્ટ્રીય નાતે સે બલ્કિ **હિન્દૂ ધર્મ કે નાતે સે ભી હિન્દી હી હિન્દૂઓં કી પારસ્પરિક વ્યવહાર કી એક ભાષા હૈ.** હિન્દૂ સભ્યતા કા કેન્દ્ર પ્રાચીન કાલસે જો પ્રાન્ત રહા હૈ ઉસ પ્રાન્તકી ભાષા ભી હિન્દી હૈ. યહીં સે સૂરદાસ, તુલસીદાસ, કબીર આદિ શ્રેષ્ઠ કવિયોં કા પ્રભાવ ભારત કે અન્ય પ્રાન્તોં પર પડા હૈ. વૈષ્ણવ સમ્પ્રદાય કે ગ્રન્થ પ્રાયઃ હિન્દી મેં લિખે ગયે થે, ઔર ... પ્રભાવ બંગાલ, મહા-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

રાષ્ટ્ર, ગુજરાત તથા અન્ય પ્રાન્તોં પર પડા હ. શિવાજી કા પ્રસિદ્ધ કવિ ભૂષણ હિન્દી કવિ થા. અગર સચ પૂછા જાય તો બંગાલી, ગુજરાતી ઔર મરહટ્ટી સાહિત્ય કી ઉન્નતિ કેવલ પિછલી શતાબ્દી સે હી હુઈ હૈ. ઇસકે અતિરિક્ત હિન્દી કી અન્ય બહિનેં અપને અપને પ્રાન્તોં મેં હી પ્રધાનતા રખતી હૈં. ઉન પ્રાન્તોં સે બાહર ઉનકા પ્રચાર નહીં હૈ. ઇસ લિયે **હિન્દી ભાષા હી એક ઐસી ભાષા હૈ જો ભારત કે સબ પ્રાન્તોં કી ભાષા હો સકતી હૈ.**

બહુત સે અન્ય ભાષાભાષી હમ સે યહ પ્રશ્ન કરેંગે કિ ઇન ભાષાઓં કે સાથ કયા બર્તાવ કિયા જાય. ઇસ પર હિન્દી અપના પવિત્ર સન્દેશ સુનાતી હૈ. **હિન્દી ભાષાભાષિયોં કા યહ કદાપિ ભી અભિપ્રાય નહીં કિ અન્ય ભાષાઓં કા પ્રચાર બન્દ હો જાય.** વે કેવલ યહ ચાહતે હૈં કિ એક બંગાલી જહાં બંગ-પ્રાન્તીય હોને કે કારણ બંગ ભાષા પઢતા હૈ વહાઁ **ભારત કે નાતે-સે ઉસકો હિન્દી ભાષા ભી અવશ્ય હી પઢની ચાહિયે.** હિન્દી અન્ય ભાષાઓં કા વિરોધ નહીં કરતી, હિન્દી ભારતીય બચ્ચોંકે વિરોધોં કો નાશ કરના ચાહતી હૈ. **હિન્દી કા સન્દેશા એકતા કા સન્દેશા હૈ, દ્વેષ કા નહીં.** પ્રત્યેક પ્રાન્તવાસી અપની અપની ભાષા બોલેં, ઉસમેં પુસ્તકેં લિખેં, અખબાર નિકાલેં, હિન્દી કો તનિક ભી આપત્તિ નહીં હૈ. હિન્દી કેવલ યહ ચાહતી હૈ કિ ભારત કે ઇકતીસ કરોડ બચ્ચે ઐસે સૂત્ર મેં બદ્ધ હો જાંય કિ ઉનકો કોઇ ભી બાહર કી શક્તિ છિન્ન-ભિન્ન કરને મેં સમર્થ ન હો. જબ હિમાલય કી ચોટી સે, દેશહિત ભાવોંસે પૂર્ણ, કોઈ સન્દેશા સુનાઈ દે તો ઉસકી આવાજ પ્રત્યેક ભારતીય કે કાનોં તક પહુંચની ચાહિયે. હમારે યહાં પ્રાન્તીય નેતા તથા પ્રાન્તીય સાહિત્ય હૈ, પરન્તુ ભારતીય નેતા તથા ભારતીય સાહિત્ય કા પૂર્ણ અભાવ હૈ. યહ અભાવ કભી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બિના હિન્દી ભાષા કો રાષ્ટ્રભાષા બનાએ પૂરા નહીં હો સકતા હૈ.

હમારે યહાં કઈ એક ઐસે ભી કમ સમઝ લોગ હૈં જિનકી મતિ મેં અંગ્રેજી ભાષા ભારતીય ભાષા હોને કે યોગ્ય હૈ. વે કહતે હૈં કિ અંગ્રેજી ભાષા ભારત કે પ્રત્યેક પ્રાન્તમેં સમઝી જાતી હૈ, ઔર નેશનલ કાંગ્રેસ તથા અન્ય બડી સભાઓં કે કાર્ય અંગ્રેજી ભાષા મેં હોતે હૈં, ઇસ લિયે અંગ્રેજી હી ભારત કી રાષ્ટ્રભાષા હોને યોગ્ય હૈ. ઐસે મહા-શય ભારતીય ઇતિહાસ, સભ્યતા તથા સાહિત્ય કી મહત્તા નહીં જાનતે. ઉનકો પતા નહીં કિ ભારત એક પ્રાચીન દેશ હૈ. લાખોં વર્ષોં સે ઇસને અપની પૃથક્ સભ્યતા કો વિકસિત કિયા હૈ. ઇસકી અપની સભ્યતા સારે સંસાર સે બિલકુલ નિરાલી હૈ. ઇસકા સાહિત્ય અપની સભ્યતા કે અનુસાર ઉચ્ચ આદર્શોં સે ભરા હુઆ હૈ. અંગ્રેજી ભાષા કો ભાર-તીય ભાષા બનાને કા યહી અભિપ્રાય હો સકતા હૈ કિ હમ અપને ભારતીય અસ્તિત્વ કો બિલકુલ મિટા દેં ઔર અપને પુરૂષાઓં કી લાખોં વર્ષ કી, કી હુઇ કમાઇ પર પાની ફેર દેં. ભારત કો એક જાતિ-મેં બદ્ધ કરને કા હમારા કેવલ યહ અભિપ્રાય નહીં કિ હમારે બચ્ચોં-કો કેવલ ખાને પીને કા સુખ હો જાય, યહ તો ભારતવર્ષ કો ઇસાઇ ધર્મ મેં પરિણત કરને સે ભી હો સકતા હૈ; કિન્તુ ફિર હમારે ભાર-તીયપન કે કુછ ભી અર્થ નહીં રહ જાતે. ભારત કી રક્ષા તભી હો સકતી હૈ જબ ઇસકે સાહિત્ય, ઇસકી સભ્યતા તથા ઇસકે આદર્શોં કી રક્ષા હો. સંસાર કે સુન્દર ઉદ્યાન (બાગ) મેં ભારતરૂપી પ્રાચીન વૃક્ષ ખડા હૈ. વિકાસસિદ્ધાન્ત કે અનુસાર ઇસકી ભી અપની એક વિશેષ ઉપયોગિતા હૈ. ઇસમેં અપને પ્રકાર કે ભિન્ન ફૂલ લગતે હૈં. સંસાર કો ઇન ફૂલોં કી આવશ્યકતા હૈ ઔર વે ફૂલ અપને સ્વાભા-વિક રંગ રૂપ મેં તભી લગ સકતે હૈં કિ જબ ઉનકો ભારતીય સ્વા-ભાવિક રસ મિલતા રહે ઔર ઉસી કે દ્વારા નવીન ભારતીય વૃક્ષ કે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અંગ પ્રત્યંગ ભી બઢેં. વૈજ્ઞાનિક વિદ્યા કી સહાયતા સે હમ સમયાનુકૂલ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકાર કે ખાદોં (ખોરાક–ખાતર) કા ઉપયોગ કર સકતે હૈં, પરન્તુ ઉસકી ભારતીયતા નષ્ટ કર દેને સે હમ સંસાર કે સામને બડે ભારી પાપ કે ભાગી હોંગે. અંગરેજી એક વિદેશી ભાષા હૈ. ઉસકી સભ્યતા બિલકુલ નિરાલી હૈ. ઉસકે શબ્દ ઉસી કી સભ્યતાકે દ્યોતક હૈં. જિનકી વહ ભાષા હૈ ઉન્હીં કે હાર્દિક ભાવોં કા ચિત્ર વહ ખીંચ સકતી હૈ. વિદેશીય ભાષા કે શબ્દોં મેં ભારતીય લેખક તથા કવિ, ભારતીય ભાવોં કો કદાપિ નહીં ભર સકતા. ભલા સોચિયે કિ જો પવિત્ર ભાવ એક 'ગંગા' શબ્દ સે ભારતીય બાલક કે હૃદયમેં ઉઠ સકતે હૈ વે વિદેશી શબ્દ 'ગન્જીજ' સે કભી ઉઠ સકેંગે ? કદાપિ નહીં. જિસ સમય એક હિન્દૂ બાલક પવિત્ર 'ગંગા' શબ્દકો સુનતા હૈ ઉસી સમય હજારોં વર્ષોં કે સંસ્કાર ઉસકે મન મેં જાગૃત હો ઉઠતે હૈં. યદિ કિસી જાતિ કા અસ્તિત્વ મિટાના હો, ઉસકી સભ્યતા કો નાશ કરના હો, ઉસકે આદર્શોં કો મિટ્ટી મેં મિલાના હો તો ઉસકા એક માત્ર ઉપાય યહી હૈ કિ ઉસકી ભાષા કો નષ્ટ કર દિયા જાય. ભાષા કે નષ્ટ હોને સે જાતિ કા નાશ હો જાતા હૈ. યહી કારણ હૈ કિ પોલૈંડ કે બચ્ચે અપની ભાષા કી રક્ષા કરને કે લિયે અપને પ્રાણ તક દેને કો પ્રસ્તુત (તૈયાર) હૈં. પાઠકોં કો માલૂમ હોગા કિ યૂરુપ મેં પોલૈણ્ડ એક દેશ હૈ. ઉસ અભાગે કે તીન ટુકડે હોગયે હૈં–એક આસ્ટ્રિયા કે પાસ હૈ, દૂસરા રુસ કે અધિકાર મેં, તીસરા પ્રશિયા કે આધીન હૈ. જર્મન બાદશાહ ને અપને આધીન પોલૈણ્ડ મેં જર્મન ભાષા પ્રચાર કરને કા બડા પ્રયત્ન કિયા ઔર ચાહા કિ બાલ-બચ્ચે અપની ભાષા છોડ દેં; પરન્તુ વાહરે પોલિશ (પોલાંડવાસી) દેશ હિતૈષિયો ! ઉન્હોંને કહા—"**મર જાયંગે, પર અપની દેશભાષા નહીં છોડેંગે.**" વે જાનતે હૈં કિ યદિ ઉન્હોંને

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અપની ભાષા કો કાયમ રખા તો એક ન એક દિન પૌલૈણ્ડ કે બચ્ચે ફિર આપસ મેં મિલ સકેંગે, ઔર પોલૈણ્ડ સ્વાધીન (સ્વતંત્ર) હોકર અપના સ્વાભાવિક જીવન વ્યતીત કરેગા. યદિ વે અપની પ્યારિ પોલિશ ભાષા છોડ કર જર્મન ભાષા કો ગ્રહણ કરલેં તો ધીરે ધીરે પોલિશ સભ્યતા તથા પોલિશ આદર્શ ઉનકે હૃદયોં સે નિકલ જાયેંગે ઔર ઉનકે સ્થાન પર જર્મન સભ્યતા કા આધિપત્ય હો જાવેગા. પરિણામ યહ હોગા કિ અન્ત કો વે અપને અન્ય પોલ ભાઇયોં કે લિયે બિલકુલ બિદેશી હો જાયંગે.

ઇસ લિયે હે ભારત કે બચ્ચો! **કભી સ્વપ્ન મેં ભી અંગ્રેજી ભાષા કો ભારતીય ભાષા બનાને કા ધ્યાન ન કીજિયે.** હાં, અંગ્રેજી ભાષા અપને સાહિત્ય મેં બહુત બઢી ચઢી હૈ. ઇસકે સાહિત્યમેં બહુત સે અમૂલ્ય રત્ન હૈં. અંગ્રેજી પઢો, પરંતુ ઇસ અભિપ્રાયસે પઢો કિ હમ ઇસકે સર્વ શ્રેષ્ઠ ગ્રંથોં કા અનુવાદ કર અપના સાહિત્યભણ્ડાર ભરેંગે, યા હમ ઇસકે દ્વારા ઔર કોઈ ઉપકાર અપને દેશકા કરેંગે.*

પ્રત્યેક અંગ્રેજી પઢે–લિખે ભારતીય કા યહ કર્તવ્ય હૈ કિ વહ અંગ્રેજી સાહિત્ય મેં સે અચ્છે વિચારોં કો લેકર ઉનકો અપની ભાષાકે વસ્ત્ર પહિનાવે, તાકિ ઉસકા સન્દેશા કરોડોં ભારતિયોં તક પહુંચ સકે; પરન્તુ અપની ભાષા કા નિરાદર કર અંગ્રેજી ભાષા કે સાહિત્યકો બઢાને કા યત્ન કરના, અપને પૈર પર આપ કુલ્હાડી મારના હૈ.

યોં ભી જાંચ કે લિયે યદિ હમ અપની ભાષા કે સામને અંગ્રેજી ભાષા રકખેં તો પતા લગતા હૈ કિ અંગ્રેજી કૈસી ભદ્દી ઔર દોષ પૂર્ણ ભાષા હૈ. અંગ્રેજી મેં લિખા જાતા હૈ.—

---

* જૈસે કી ભારતીય વ્યાપાર કી વૃદ્ધિ, વિદેશ યાત્રા કી સુગમતા, વિદ્યાકલાકી વૃદ્ધિ ઇ૦

મ. ગાં.–સ. સા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

K-n-ow-l-e-d-g-e.

ઇસકો અંગ્રેજી વાલે નૉલિજ કહતે હૈં, પર અસલ મેં યહ 'કનૌલેડગિ' હૈ. અંગ્રેજી ઐસી નિકમ્મી ભાષા હૈ કિ ઇસમેં લિખા કુછ જાતા હૈ ઔર પઢા કુછ જાતા હૈ.—

T-h-o-u-g-h-t.

ઇસકો પઢતે હૈં થાટ ! અસલ મેં યહ 'થૌઘ્ટ' હૈ. ઇસી પ્રકાર હજારોં શબ્દ હૈં જો લિખેં કુછ જાતે હૈં ઔર પઢે જાતે ઇસકે વિપરીતિ. હિન્દી મેં જો લિખા જાતા હૈ વહી પઢા જાતા હૈ. હિન્દી શુદ્ધ સ્વાભાવિક ભાષા હૈ, ઇસમેં છલ છિદ્ર નહીં હૈં. ઐસી ગુણાગરી દેવનાગરી ભાષા કો છોડ કર અંગ્રેજી કો હમ રાષ્ટ્રભાષા બનાયેંગે ? કભી નહીં. કદાપિ નહીં.

કુછ ઐસે ભી સજ્જન હૈં જો અંગ્રેજી ભાષા તો નહીં ચાહતે પર હાઁ અંગ્રેજી લિપિ કો ભારત કી લિપિ બનાના ચાહતે હૈં. ઉનકી યહ ઇચ્છા હૈ કિ હિન્દી ભાષા રોમન અક્ષરોં મેં લિખી જાય. જરા ઇનકી બુદ્ધિ દેખિયે ! વહ રોમન લિપિ જો અંગ્રેજી ભાષા કી તરહ બોલી કુછ જાતી હૈ અભિપ્રાય કુછ નિકલતા હૈ; જિસમેં બોલા જાય 'ડબ્લ્યુ' ઔર કામ નિકાલેં ઉસસે 'વ' કા ! ઐસી લચર લિપિ-કો તો હમ સ્વીકાર કર લેં ઔર અપની શુદ્ધ સંસ્કૃત લિપિ કો છોડ દેં ! હમ ઐસે મૂર્ખ નહીં હૈ. હમારે સંસ્કૃત સાાહિત્ય કી લિપિ દેવનાગરી, મરહટ્ટી ભાષા કી લિપિ દેવનાગરી, હિન્દી ભાષા કી લિપિ દેવનાગરી, ઇતને કરોડ ભાષા ભાષિયોં કી લિપિ કો છોડ કર હમ મુટ્ઠી ભર અંગ્રેજી જાનનેવાલે કે લિયે રોમન લિપિ પ્રચલિત કરેં ઇસસે બઢકર અન્યાય ક્યા હો સકતા હૈ ? હમ તો યૂરૂપ મેં શુદ્ધ દેવનાગરી લિપિ કા પ્રચાર કરના ચાહતે હૈં, તાકિ વહાં કી શિક્ષા કી કઈ એક દિક્કતેં (કઠિનતાઓ) દૂર હો જાયં, ઔર ફ્રેંચ, જરમન

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

તથા ઇંગ્લિશ આદિ ભાષાઓં કા જાનના આસાન હોજાય.

અબ યહ બાત ભલે પ્રકાર સ્પષ્ટ હો ગઈ કિ હિન્દી ભાષા-ભાષી ભારત કી અન્ય ભાષાઓંસે કિસી પ્રકાર કા વિરોધ નહીં રખતે. વે કેવલ યહ ચાહતે હૈં કિ ભારત કે તીસ કરોડ બચ્ચોં કે લિયે એક માધ્યમ ઐસા નિયત હો જાય જિસસે ભારતીય–રાષ્ટ્ર-નિર્માણ આસાન હો. અન્ય ભાષાભાષી અપની અપની ભાષાએં પઢેં, ઉનમેં લેખ લિખેં તથા પુસ્તકેં છાપેં, ઇસકે વિરૂદ્ધ કોઈ ભી નહીં હૈ; પરન્તુ ઉન્હેં રાષ્ટ્ર–ભાષા હિન્દી કા સમ્માન કરના, ઉસકો અપને અપને વિદ્યાલયોં મેં ઉચ્ચ સ્થાન દેના ઉચિત હૈ. અમરીકા મેં યોરપકે ભિન્ન ભિન્ન ભાગોં સે લોગ આકર બસે હૈં, ઉનકી ભાષાએં નિરાલી હૈં, ઉનકે જુદે જુદે સમાચાર પત્ર નિકલતે હૈં, પરન્તુ વે અમરીકાકી રાષ્ટ્ર–ભાષા અંગ્રેજી કો ભી પઢતે હૈ. યહી કારણ હૈ કિ યુનાઇટેડ–સ્ટેટ્સ આફ અમેરિકા મેં ભિન્ન ભિન્ન ભાષાભાષી રહતે હુએ ફિર ભી વહાં એક બલશાલી જાતિ બિરાજમાન હૈ. ક્યોંકિ વહાં કે દસ કરોડ લોગોં કા માધ્યમ (ભાષારૂપી મધ્યબિંદુ) એકહી હૈ. યહી અભિપ્રાય હિન્દી ભાષાભાષિયોં કા ભી હૈ.

* * * * *

* * * * * *

* * * * * *

(પરિવ્રાજક સ્વામી સત્યદેવના લેખમાંથી.)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

हिंदी लेखमाला

भाग पहिला.

१–स्वर्गीय संगीत.

लेखक–मैथिलीशरण गुप्त.

મનુષ્યત્વ હી મુક્તિ કા દ્વાર હૈ.

૧–બના લો જહાઁ, હાઁ, વહીં સ્વર્ગ હૈ, સ્વયમ્ભૂત થોડા કહીં સ્વર્ગ હૈ;
ખલોં કો કહીં ભી નહીં સ્વર્ગ હૈ, ભલોં કે લિએ તો યહીં સ્વર્ગ હૈ;
સુનો, સ્વર્ગ ક્યા હૈ, સદાચાર હૈ; મનુષ્યત્વ હી મુક્તિ કા દ્વાર હૈ.
૨–નહીં સ્વર્ગ કોઈ ધરા–વર્ગ હૈ, જહાઁ સ્વર્ગ કે ભાવ હૈં, સ્વર્ગ હૈ;
સુખી નારકી જીવ ભી હો ગયે–વહાં ધર્મ્મરાજ સ્વયં જો ગયે.
કદાચાર[1] હી રૈરવાગાર હૈ; મનુષ્યત્વ હી મુક્તિ કા દ્વાર હૈ.
૩–યહીં સ્વર્ગ ચાહે બના લીજિએ, યહીં નારકી સૃષ્ટિયાં કીજિએ;
નહીં કૌન સી સાધના હૈ યહાં? વહીં સિદ્ધિ હૈ સાધના હૈ જહાં.
મહા–સાધના–ક્ષેત્ર સંસાર હૈ; મનુષ્યત્વ હી મુક્તિ કા દ્વાર હૈ.
૪–સ્વયં ક્યોં ન સંસાર નિઃસાર હો, ભલે હી યહાઁ મૃત્યુ–સંચાર હો;
નહીં કિન્તુ વિશ્વેશ હૈ ક્યા યહાઁ? જહાઁ ઇષ્ટ હૈ, ક્યા નહીં હૈ વહાં?
શરીરસ્થ કર્તા ક્રિયા ઽઽ ધાર હૈ, મનુષ્યત્વ હી મુક્તિ કા દ્વાર હૈ.
૫–જહાઁ જ્ઞાન હૈ, કર્મ્મ હૈ, ભક્તિ હૈ, ભરી જીવ મેં ઇશ્વરી શક્તિ હૈ;
જહાઁ ભુક્તિ મેં મુક્તિ કા ધામ હૈ, જહાઁ મૃત્યુ કે બાદ ભી નામ હૈ.
વહી ભવ્ય સંસાર ક્યા ભાર હૈ? મનુષ્યત્વ હી મુક્તિ કા દ્વાર હૈ.

૧ દુરાચાર.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૬–યહીં પ્રેમ હૈ, દ્રોહ ભી હૈ યહીં, યહીં જ્ઞાન હૈ, મોહ ભી હૈ યહીં;
યહીં પુણ્ય હૈ, પાપ ભી હૈ યહીં, યહીં શાન્તિ હૈ, તાપ ભી હૈ યહીં.
કહો, ક્યા તુમ્હેં આજ સ્વીકાર હૈ ? મનુષ્યત્વ હી મુક્તિ કા દ્વાર હૈ.
૭–જહાઁ સ્વાર્થ કા સર્વથા ત્યાગ હૈ, સભી કે લિએ એક સા ભાગ હૈ;
જહાઁ લોક–સેવા મહા ધર્મ્મ હૈ, જહાઁ કામના છોડ કે કર્મ્મ હૈ.
વહાં આપ હી આપ ઉદ્ધાર હૈ, મનુષ્યત્વ હી મુક્તિ કા દ્વાર હૈ.
૮–યહાં કલ્પવૃક્ષ સ્વયં હૈં હમીં, કરેં યત્ન તો હૈ હમેં ક્યા કમીં ?
ભરા કીર્તિ મેં હી સુધા–સત્વ હૈ, મનુષ્યત્વ હી દિવ્ય દેવત્વ હૈ !
યહી સ્વર્ગ–સંગીત કા સાર હૈ; મનુષ્યત્વ હી મુક્તિ કા દ્વાર હૈ.

सरस्वती.

(અ) ઔર (બ) દોનોં એકહી માઁસે પૈદા હુએ હૈં. (અ) (બ) કા ભાઇ હૈ; પરન્તુ (બ), (અ) કા ભાઇ નહીં. તો બતાઓ, (અ) ઔર (બ) મેં ક્યા રિશ્તા હૈ ?

(ઉત્તર–ભાઇ–બહિન.)

* * * *

એક એસા સ્થાન હૈ જહાં બડે બડે સમુદ્ર હૈં; પરન્તુ ઉન મેં એક બૂંદ પાની નહીં હૈ. બડે બડે પહાડ હૈં; પરન્તુ ઉન મેં એક પત્થર નહીં. બડી બડી નદિયોં હૈં; પરન્તુ ઉન મેં બુંદ ભર જલ નહીં. બડે બડે મરૂસ્થલ હૈં; પરન્તુ ઉન મેં રેત કા નામ નહીં. બડે બડે જંગલ હૈં; પરંતુ વહાં વૃક્ષોં કા નામ નહીં. બડે બડે નગર, શહર ઔર કસબે હૈં; પરન્તુ ઉનમેં એક આદમી નહીં. તો બતાઓ, વહ કૌન સા સ્થાન હૈ ?

(ઉત્તર–નકશા.)

शारदा–विनोद.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

२--भावी भारत-व्यापी भाषा.

लेखक-गिरिजानन्दन.

બાદલકી એક ઘટા આને પર દૂસરી ઘટા આતી હૈ; આકાશ સે એક બાદલ કે અલગ હો જાને પર દૂસરા ભી અલગ હોને લગતા હૈ. સિર પર જબ એક બલા આ-જાતી હૈ, તબ દૂસરી તીસરી કે ભી આને મેં કુછ દેર નહીં લગતી; એક બલા કે ટલને પર દૂસરી અપને આપ ટલને લગતી હૈ. એક રૂપયા હાથ મેં આયા કિ દૂસરા ભી ખનખનાતે પહુંચા; એક ગયા કિ દૂસરા ભી સટકા. જબ એક પ્રકાર કી ઉન્નતિ હોતી હૈ તબ દૂસરે પ્રકાર કી ભી હોતી હૈ.

ભારતકી ઉન્નતિ કા અબ લગ્ગા લગ ગયા હૈ. લોગ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારકી ઉન્નતિ કી ચર્ચા-ચર્ચા હી નહીં, ઉસકી પ્રાપ્તિ કે લિએ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકાર કે ઉદ્યોગ ભી-કર રહે હૈં. ઐસે સમય મેં યદિ ભારત-વાસી એક દેશ-વ્યાપી ભાષા બનાને કી ચર્ચા ઔર ઉદ્યોગ કરેં તો આશ્ચર્ય હી કૌન સા હૈ ?

પરમેશ્વર વહ દિન શીઘ્ર હી લાવેગા જબ ભારતવર્ષ મેં-સમ્પૂર્ણ ભારત મેં ન સહી, ઉસકે અધિકાંશ મેં-એક દેશ-વ્યાપી ભાષા કી ધૂમ મચેગી. ઐસા કૌન સચ્ચા ભારતહિતૈષી હૈ જો ટકટકી લગાકર ઉસ દિન કી રાહ ન દેખ રહા હો ?

પર ઉસ દિન કી રાહ ટકટકી લગાકર દેખનેવાલે કઇ ભારત-હિતૈષી દેશ-વ્યાપી ભાષાકે સમ્બન્ધમેં એક વિશેષ ચિન્તાસે વ્યથિત હૈ. ચાહનેકો સભી ભારત-હિતૈષી ભારતવર્ષમેં સર્વત્ર એક દેશ-વ્યાપી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ભાષાકા પ્રચાર ચાહતે હૈ, કિન્તુ સાથહી, બહુતોંકી પ્રબલ ઇચ્છા યહ હૈ કિ હમારી હી માતૃ-ભાષા દેશ-વ્યાપી ભાષા બને. કારણ યહ કિ અન્ય ભાષાકે દેશ-વ્યાપી હોનેસે હમારી માતૃ-ભાષાકો-ઉસકે સાહિત્ય-કો-ધક્કા લગેગા. યહી કારણ હૈ કિ એક દેશ-વ્યાપી ભાષા કે પ્રચાર-કી ઇચ્છા સભી ભારત-હિતૈષિયોંકી હોને પર ભી કિસી એક ભાષાકો ઉસ પદ પર આરૂઢ કરનેકે લિએ વિશેષ પ્રયત્ન નહીં કિયા જા રહા હૈ. પરન્તુ યહ ચિન્તા વ્યર્થ હૈ. કિસી એક ભાષાકે દેશ-વ્યાપી હોને-સે દૂસરી ભાષાકે સાહિત્યકો ધક્કા નહીં પહુંચતા. યૂરપમેં ફ્રેંચ ભાષા-કે મહાદ્વીપ-વ્યાપી ભાષા હોનેસેં કિસ ભાષાકો ચોટ પહુંચી હૈ? દેશ-વ્યાપી ભાષાકે ગ્રન્થ બડી સરલતાસે અપની અપની માતૃ-ભાષામેં અનુવાદિત કિયે જા સકતે હૈં. કહનેકા તાત્પર્ય યહ કિ એક દેશ-વ્યાપી ભાષાકે હોનેસેં દેશકી અન્ય ભાષાઓંકે સાહિત્યકો હાનિ નહીં, કિન્તુ કુછ ન કુછ લાભ હી પહુંચતા હૈ. કુછ લોગ સમઝતે હૈં કિ દેશ-વ્યાપી ભાષાકા પ્રચાર હોને પર ઉન્હેં અપની ભાષાકે સાહિત્યસે સદાકે લિએ હાથ ધોના પડેગા. યહ ઉનકી ભૂલ હૈ. દેશ-વ્યાપી ભાષા કોઇ પ્રધાન સ્થાન નહીં ચાહતી. પ્રધાન સ્થાન તો માતૃ-ભાષા હી કા હૈ.

દેશ-વ્યાપી ભાષાકે લિએ ભારત-હિતૈષિયોંકે વિશેષ પ્રયત્ન ન કરને પર ભી હરએક ભારતીય ભાષા, ભારત-વ્યાપી બનનેકે લિએ, સંગ્રામમેં પ્રવૃત્ત હૈ. જિસ પ્રકાર હરએક પેડ અન્ય પેડોંસે બઢ જાને કે લિએ જી જાન તોડ કર બઢતા હૈ, જિસ પ્રકાર હરએક જાતિ ઔરોંસે આગે હો જાને કે લિએ અવિશ્રાન્ત યુદ્ધ કરતી હૈ, જિસ પ્રકાર હરએક પ્રાણિવર્ગ અન્ય સબ વર્ગોંકા શિરોમણિ બન જાને કે લિએ લડતા હૈ, ઉસી પ્રકાર ભારતકી હરએક ભાષા દેશ-વ્યાપી બનને કે લિએ મૈદાનમેં ખડી હૈ. જો ભાષા [illegible] દેશ-વ્યાપી ભાષા હોગી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પ્રયત્ન કરનેકો ચાહે સબ ભાષાયેં જી જાન લડા કર કરેં, ચાહે ઉનકે સેવક અપની અપની માતૃ-ભાષાકી સેવા મેં ખાના-પીના ત્યાગ કર લીન હો જાયઁ, તો ભી કેવલ વહી ભાષા દેશ-વ્યાપી હો સકેગી જો અપને પ્રચાર ઔર ગુણોં આદિ કે કારણ યોગ્ય હોગી. કિસી અલ્પ-પ્રચલિત ઔર અયોગ્ય ભાષાકે લિએ લોગ લાખ સિર લડાયેં, લાખ દૌડ-ધૂપ કરેં તો ભી વહ દેશ-વ્યાપી ન હો સકેગી. યદિ યોગ્ય ઔર સુપ્રચલિત ભાષાકી ગાડીકા પહિયા થોડાભી ઢકેલ દિયા જાય તો વહ અપની મંજિલકો પહુંચ જાયગી.

ગાડિયોં કઈ ખડી હૈં. કોઇ અચ્છી દેખ પડતી હૈં, ઔર કોઇ ટૂટી ફૂટી. ઉન્હેં દેખકર યહી પ્રશ્ન ઉઠતા હૈ કિ કિસ ગાડીકે પહિયે કો ઢકેલેં જો ઠિકાને પર જલ્દ પહુંચ જાય. ઉસીકો ન, જો યોગ્ય ઔર અચ્છી હો? પર હાં, ફિર ભી તો યહ જાનના હૈ કિ કૌન યોગ્ય ઔર અચ્છી હૈ.

દેશ-વ્યાપી ભાષા હોને યોગ્ય વહી ભાષા કહી જા સકતી હૈ—

(૧) જિસકા પ્રચાર અધિક હો;

(૨) જિસમેં સબ તરહ કે વિચાર સરલતા સે પ્રકાશિત કિયે જા સકેં;

(૩) જો નયે સીખનેવાલોંકે લિએ સરલ અતએવ કમ શ્રમ-સાધ્ય હો;

(૪) જિસકા સાહિત્ય પુષ્ટ હો.

જો ભાષા ઇન ગુણોંસે વંચિત હોગી વહ કદાપિ દેશ-વ્યાપી ન હો સકેગી.

પ્રથમ પ્રચાર કે વિચારસે દેખા જાય તો ઇસ સમય સબસે અધિક પ્રચાર હિન્દીહી કા હૈ. હિન્દીને અપની યાત્રાકા અધિકાંશ તૈ કર લિયા હૈ. ૧૦ કરોડ ભારતવાસી ઉસે બોલને લગે હૈં બાકી રહે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

લોગોંમેં ભી બહુતસે ઉસે કુછ હી સમયમેં બોલને લગેંગે. યહાં પર હમ ઉન લોગોંકી સમઝકે લિએ ક્યા કહેં જો હિન્દીકો કોઈ ભાષાહી નહીં સમઝતે ઔર ફારસી–અરબીસે ખચાખચ ભરી હુઇ ઉર્દૂકો ઘર ઘરકી બોલી બતલાતે હૈં.

દૂસરે ગુણકે વિચારસે હિન્દી ભારતકી અન્ય પ્રમુખ ભાષાઓંસે બઢ કર નહીં, તો કમભી નહીં. ઉચ્ચ સે ઉચ્ચ કોટિકે દાર્શનિક વિચાર સરલતાસે હિન્દીમેં પ્રકટ કિયે જા સકતે હૈ. નયેસે નયે વૈજ્ઞાનિક આવિષ્કાર–સમ્બન્ધી શબ્દ ગઢે જા સકતે હૈ. ઔર આજકલ ભારતકી કૌન સી ભાષા ઐસી હૈ જો ઇસ ગુણકે વિચારસે હિન્દીસે બઢ જા સકતી હો? બંગાલી, મરાઠી આદિ એક દો ભાષાઓંકો છોડ કર ઔર ભાષાયેં તો ઉસકી બરાબરી કરનેકા દમભી નહીં ભર સકતીં! બઢનેકી કૌન કહે?

તીસરે ગુણકે વિચારસે તો હિન્દી નિર્વિવાદ હી ભારતકી અન્ય સભી ભાષાઓંસે ચઢી બઢી હૈ. ભારતીય ભાષાઓંસે અનભિજ્ઞ ચાર અંગ્રેજોંકો ભારતકી ચાર ભિન્ન ભિન્ન ભાષાયેં સિખલાઇએ, તો સબસે પહલે હિન્દી સીખનેવાલાહી સફલ હોગા. બમ્બઇમેં પૈર રખતે હી અંગ્રેજ સબસે પહલે હિન્દીહી સીખતા હૈ. ગુજરાતી ઔર બંગલા સીખનેવાલા તો કઇ સપ્તાહોં તક દો–ચાર વાક્યોંકે સિવા ઉન ભાષાઓંમેં કુછ બોલહી ન સકેગા. લગભગ યહી હાલ ગુજરાતી સીખનેવાલે બંગાલીકા ભી હોગા. પર હિન્દી સીખનેવાલે ગુજરાતી સેઠોં ઔર બંગાલી બાબુઓંકા હાલ દેખિએ. ઇલાહાબાદ આયે ચાર દિન હુએ નહીં કિ બાબૂ સાહબ બાજારમેં હિન્દી બોલનેવાલે દુકાનદારોંસે સૌદા ખરીદ રહે હૈ ઔર હિન્દી બોલ રહે હૈં. સેઠજીને રેલસે ઉતર કર કાનપુરમેં રહનેકે લિએ મકાન ઠીકહી નહીં કિયા, પર બાજારમેં હજારોંકા લેનદેન હિન્દીમેં બાતચીત કરકે તે કર લિયા. ઇસ સમય

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ભારત મેં ઐસી ઔર કૌનસી ભાષા હૈ જો નૌસિખિયોંકો ઇતની જલ્દી આ જાય ? ઇસકા કારણ યહ હૈ કિ ભારતીય અન્ય ભાષાઓં કે સાથ હિન્દી અત્યધિક સમાનતા રખતી હૈ. ગુજરાતી ઔર બંગાલી મેં જિતની સમાનતા હૈ ઉસસે કહીં અધિક હિન્દી ઔર ગુજરાતી મેં તથા હિન્દી ઔર બંગલા મેં હૈ.

હિન્દી કી અપેક્ષા બંગલા મેં ઉપન્યાસ ઔર નાટક અધિક હોને દો; મરાઠી મેં રાજનૈતિક ચર્ચા અધિક હોને દો; ઉર્દુમેં રોજાના અખબાર જિયાદહ નિકલને દો. ફિર ભી પ્રાચીન સાહિત્ય કે લિહાજ સે હિન્દીહી કા સિંહાસન સબસે ઉંચા હૈ. હિન્દી-પદ્યસાહિત્યકે સમ્મુખ ઔર સભી ભારતીય ભાષાઓં કે પદ્યસાહિત્ય સિર ઝુકાયે હુએ હૈં. હિન્દી પઢે લિખે લોગોંકી ઉદાસીનતાકે કારણ હિન્દી-સાહિત્ય વિશેષ ઉન્નતિ નહીં કર રહા હૈ. નહીં તો ઇન લોગોં કે થોડેહી પ્રયત્ન સે, થોડેહી સમયમેં, વહ ઉન્નતિ હો સકતી હૈ જો અન્ય ભાષાઓં કો બહુત સમય તક નસીબ નહીં હુઇ. પર ઇતની ઉદાસીનતાકે રહતે ભી હિન્દી કા સાહિત્ય બહુત ગિરા હુઆ ભી નહીં હૈ. આજકલ ધડાકેકે સાથ ઉસકી શ્રીવૃદ્ધિ હો રહી હૈ.

ઇન્હીં ગુણોંસે વિભૂષિત હોનેકે કારણ હિન્દીકો કેવલ વહી લોગ દેશ-વ્યાપી નહીં માનતે જો હિન્દી બોલતે હૈં, કિન્તુ અધિકાંશ મહારાષ્ટ્ર, ગુજરાતી ઔર બંગાલી આદિ ભી ઉસે વૈસાહી માનતે હૈં. અતએવ હિન્દીકો દેશ-વ્યાપી ભાષા બનાનેકે લિએ હમેં જી જાનસે પ્રયત્ન કરના ચાહિએ. ભાઇયો, જાગો ઔર જબ તક અપના કામ પૂરા ન કર લો, ઠહરનેકા નામ ન લો. “ उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान्निबोधत. ” ક્યા યહ હિન્દીકે લિએ કમ ગૌરવકી બાત હૈ કિ મરાઠી ઔર ગુજરાતીકી સાહિત્ય-પરિષદોંમેં ભી હિન્દીકો દેશભાષા બનાનેકે લિએ મન્તવ્ય “પાસ” હો રહે હૈં હૈ ? અતએવ ક્યા યહ હિન્દી-ભાષા-ભાષિયોંકે-લિએ કમ લજ્જાકી બાત હૈ, જો ઇસ સમ્બન્ધમેં વે સ્વયં વિશેષ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઉત્સાહ ન દિખાવેં ? હિન્દી તો સ્વયંહી અપના પ્રચાર બઢા રહી હૈ.

રાજ-ભાષા હોકર ભી અઁગરેજી જીતને લોગોંમેં અપના પ્રચાર નહીં કર પાતી ઉતના હિન્દી એક વિચિત્ર ઢઁગસે કર રહી હૈ. જીતને લડકોં કો હમારે સ્કૂલ ઔર કાલેજ અઁગરેજી નહીં સિખા પાતે, ઉનસે કહોં અધિક આદમિયોં કો હમારે બાજાર હિન્દી સિખા દેતે હૈં. એક ઓર અઁગરેજી શિક્ષાકે લિએ વિશાલ વિશ્વવિદ્યાલય ઔર વિદ્યાલય હૈં, દૂસરી ઓર હિન્દી કે પ્રચાર કે લિએ કાશી ઔર પ્રયાગ જૈસે તીર્થ તથા કુમ્ભ જૈસે મેલે હૈં. અન્તર ઇતના હી હૈ કિ સ્કૂલ ઔર કાલેજ સાહિત્ય પઢાતે હૈં; તીર્થ-સ્થાન, બાજાર ઔર મેલે બોલ-ચાલ કી ભાષા સિખાતે હૈં. હજારોં આદમી હર સાલ તીર્થોંકી યાત્રા કર કે ઔર મેલોં મેં ધક્કે મુક્કે ખા કર હિન્દી બોલના સીખતે હૈં. એક ઔર કલકત્તે કા બુઢા બંગાલી બનારસ કે બાજાર મેં સૌદા ખરીદતે સમય હિન્દી બોલના સિખતા હૈ. દૂસરી ઓર કલકત્તે મેં એક હિન્દી-ભાષાભાષી ઉજડ્ડ નૌકર અપને માલિક કો ઔર કુછ ન સહી તો હિન્દીમેં હુકમ દેના હી સિખાતા હૈ. એક ઓર, એક મહારાષ્ટ્ર લખનઉ-દિલ્લી કી સૈર કરતે હુએ ઇક્કે વાલેસે હિન્દી સીખ રહા હૈ, તો દૂસરી ઓર દક્ષિણ મેં એક હિન્દી-ભાષા-ભાષી યાત્રી હલવાઇકો ધીરે ધીરે હિન્દી સિખા રહા હૈ. એક ઓર, કાશી સેન્ટ્રલ હિન્દૂ કૉલેજ મેં પઢનેવાલે અન્ય-ભાષા-ભાષી લડકે હિન્દી સીખ જાતે હૈં, દૂસરી ઓર અન્ય પ્રાન્તોં કે કાલેજોં મેં પઢને વાલે હિન્દી-ભાષા-ભાષી લડકે વહાં વાલોંકો હિન્દી સિખાતે હૈં. સુદૂર પ્રાન્તોંમેં ફેરી કરને વાલે હિન્દી-ભાષા-ભાષી ખોમચે વાલેકો થોડા ન સમઝિએ. વહ ભી દો ચાર કો જરૂર હી હિન્દી સિખાતા હૈ. ઇસિ તરહકા પ્રચાર સ્વાભાવિક હૈ. કિસી કી તાબ નહીં કિ ઇસ પ્રચારકી બાઢકો રોક સકે. યહ વહ પ્રચાર હૈ જો એક બાર શુરૂ હો કર બન્દ નહીં હો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સકતા. હિન્દી કે પ્રચારકા વિશેષ કારણ યહ હૈ કિ હિન્દી બોલને વાલે ભારતવર્ષ ભરમેં ફૈલે હુએ હૈં ઔર ફૈલતે જા રહે હૈં. ઇન લોગોં મેં અધિકાંશ વ્યાપારી હૈં. સચ પૂછા જાય તો હિન્દી–બોલ–ચાલકે પ્રધાન પ્રચારક મારવાડી ઔર અન્ય વ્યાપારી હી હૈં. ઇનકે ફૈલને કે સાથહી સાથ અન્ય–ભાષા–ભાષી નગરોં મેં હિન્દી–બોલ–ચાલકા પ્રચાર હોતા હૈ, ઔર વહાં કે બાજારહી હિન્દી–બોલ–ચાલ સિખાને કે સ્કૂલ બન જાતે હૈં.

ઇસિ પ્રકાર હમ તુચ્છ ખોમચે વાલે સે લેકર લખપતી સેઠ તક કો હિન્દી–પ્રચાર કરતે દેખ રહે હૈં. યહ બડે હર્ષ કી બાત હૈ. પરન્તુ યહ પ્રચાર કેવલ બોલ–ચાલકી ભાષાકા હૈ. હમેં ઇતિનેહી સે સન્તુષ્ટ ન હોના ચાહિએ. હિન્દી પઢને–લિખને ઔર હિન્દી–સાહિત્યકા ભી પ્રચાર કરના ચાહિએ. જબ તક યહ બાત ન હોગી તબ તક હિન્દી સારે દેશકી ભાષા ન હો સકેગી. અતએવ હિન્દી–પ્રેમિયો, હિન્દી–પ્રચારકે લિએ તત્પર હો જાઇએ. હિન્દી–સાહિત્યકી વૃદ્ધિ કીજીએ. અચ્છી અચ્છી પુસ્તકેં લિખ કર હિન્દી કે ભાણ્ડારકો ભર દીજીએ. ફિર આપકા અભીષ્ટ અવશ્ય હી સફલ હોગા.

सरस्वती

લડકા:—પિતાજી, કયા આપકો ચશ્મા લગાને સે છોટી વસ્તુ ભી બડી દિખાઇ દેતી હૈ ?

પિતા:—હાં, ચશ્મા લગાને સે એકમાત્ર યહી પ્રયોજન હૈ કિ છોટી વસ્તુ બડી દિખાઇ દે.

લડકા:—તબ, પિતાજી, જીસ સમય આપ મુઝે કોઇ ચીજ ખાને કે લિયે દિયા કરેં ઉસ સમય આપ અપના ચશ્મા અલગ નિકાલ કર રખ દિયા કીજિયેગા.

शारदा-विनोद.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

३--हिन्दुस्तानी सिपाहियों की वीरता.

लेखक-लज्जाशंकर झा.

(१)

હિંદુસ્તાની ફૌજ કે એક અંગ્રેજ અફસરને ઈપિર કી લડાઇ મેં ૫૭ નમ્બર વિલ્ડેજ પલ્ટન કે અતુલ પરાક્રમ કા જો વર્ણન લિખ કર ભેજા હૈ ઉસકો પઢ-કર કૌન ભારતવાસી ઐસા હોગા જિસકે રોમ રોમ ખડે ન હો ગયે હોંગે, ઔર જિસકે મુખ સે ઉસ પલ્ટન કે અફસરોં તથા સિપાહિયોં-કે વિષય મેં સચ્ચે મન સે શાબાશી કે વચન ન નિકલે હોંગે ? યહ વર્ણન શાયદ અભી તક કેવલ અંગ્રેજી મેં છપા હૈ, પરન્તુ સરસ્વતી-કે પાઠકોં કો ઉસકે પઢને કી ઉત્કણ્ઠા હોગી, ઇસ કારણ ઉસી વર્ણન-કે આધાર પર યહ લેખ હિન્દી મેં લિખા ગયા હૈ.

૫૭ નં૦ કી પલ્ટન પંઝાબ કી સરહદ્દી પલ્ટનોં મેં સે હૈ. ઉસમેં દો કમ્પનિયાં સિક્ખોં કી, દો ડોગરા રાજપૂતોં કી, દો પંઝાબી મુસલ-માનોં કી, ઔર દો પશ્ચિમોત્તર-સીમાપ્રાન્ત કે પહાડી પઠાનોં કી હૈં. એક કમ્પની મેં સૌ સે કુછ અધિક જવાન હોતે હૈં. આજ કલ યહ ફ્રાંસ ઔર બેલજિયમ મેં યુદ્ધ કર રહી હૈ. જબ સે યહ રણક્ષેત્ર મેં પહુંચી હૈ તબ સે જિસ જિસ લડાઇ મેં ઇસે લડના પડા હૈ ઉસ ઉસમેં ઇસને અચ્છી વીરતા દિખાઇ હૈ, પરંતુ ૨૬ અપ્રૈલ સે પહલી મઈ તક ઈપિર કી ભયંકર લડાઈ મેં જો કામ ઇસને કર દિખાયા ઉસે સુન કર બહાદુર સે ભી બહાદુર પલ્ટનોં કો સિર હિલા કર ઉસકી તારીફ કરની પડેગી.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઇસ પલ્ટન કી વાર્તા કા વર્ણન કરને કે પહલે યુદ્ધ સમ્બન્ધી કઈ બાતોં કા કુછ વિવરણ લિખના ઇસલિએ આવશ્યક હૈ કિ ઉન્હેં જાને બિના પાઠક આગે લિખી હુઈ બાતોં કો પૂરી તરહ ન સમઝ સકેંગે.

અબ વહ સમય ગયા જબ સિપાહી ખુલે મૈદાન ખડે હોકર લડતે થે. કારણ યહ હૈ કિ આજ કલ કી બન્દૂકોં સે દો મીલ તક નિશાના મારા જા સકતા હૈ. એક મીલ તક તો માર ઇતની વિકટ હોતી હૈ કિ ચોટ લગને સે સિપાહી કે પ્રાણ જાને કા બડા ભય રહતા હૈ. એક મીલ કે આગે રહને સે વહ થોડા બહુત ઘાયલ તો અવશ્ય હી હો જાતા હૈ. તોપોં કી માર ૮ સે ૧૨ મીલ તક કારગર હોતી હૈ. વ્યોમયાન આકાશ મેં ઉડતે હુએ આસપાસ ઘૂમ કર તોપખાનોં કો યહ ખબર દેતે રહતે હૈં કિ શત્રુ ફલાઁ જગહ પર હૈ; વહ ઇસ તરફ જા રહા હૈ; ઉસકા ગોલા-બારૂદ કિસ સ્થાન પર હૈ. ઇન કારણોં સે કોઇભી વિચારવાન્ અફસર અપને સિપાહિયોં કો ખુલે મૈદાન મેં જાનેકી આજ્ઞા નહીં દેતા, ન ઉન્હે વહાં રહને દેતા હૈ. પ્રત્યેક સિપાહી કે પાસ કુદાલી, ફાવડે આદિ રહતે હૈં. જિસ જગહ ઉસે ઠહરને કી આવશ્યકતા હુઇ વહીં ઉસને ૫-૬ ફુટ ગહરા ગડ્ઢા ખોદા ઔર ઉસકી આડમેં છિપ રહા. બિના આડ કે ખડા હોના માનો યમરાજ કો ઉસી સમય નિમન્ત્રણ દેના હૈ. આવશ્યકતા પડને પર યદિ ફૌજ કો ખુલે મૈદાન મેં જાના પડતા હૈ, તો સિપાહી લોગ સર્પ કે સમાન ધરતી પર ખિસકતે જાતે હૈં. ક્યોંકિ ખડે હુએ આદમી પર તુરન્ત નિશાના લગ જાતા હૈ; પડે આદમી પર નિશાના ઠીક નહીં લગતા. ફિર ઘાસ, ઝાડી, મેડ, નાલી, પેડ, ખઁડહર આદિ જો કુછ મિલે, ઉસી કે સહારે જવાન આગે બઢતે હૈં. ઘાસ યદિ ઊઁચી હુઇ અથવા ધરતી પર ઝાડી હુઇ તો બકરોં કે સમાન હાથ પૈર કે બલ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ચલતે હુએ, પત્તોં કે ભીતર સિર છિપાયે, સિપાહી લોગ ચલતે હૈં, જિસસે દુશ્મન કે સિપાહી યહ ન જાન સકેં કિ યે લોગ કહાં હૈં ઔર ઉપર ઉડતે હુએ વ્યોમયાનોં પર બૈઠે હુએ ભેદિયે ભી ઉન્હેં ન પહચાન સકેં. યદિ બીચ મેં કુછ જગહ ખુલી હુઇ તો એક આડ સે દૂસરી આડ તક લપક કર બિજલી કે સમાન નિકલ જાનેકી ચેષ્ટા સિપાહી કરતે હૈં, પર્દાનશીન ઔરત, દૂસરોં કી નિગાહ બચાને કે લિએ, અપના હાથ મુંહ, શરીર ઢાંક કર ખુલી જગહ સે જિસ સફાઇ-કે સાથ નિકલ જાતી હૈ, ઉસસે લાખ દર્જે બઢ કર સફાઇ કે સાથ સિપાહિયોં કો ઐસે સ્થાન સે નિકલના પડતા હૈ. આડ મેં પહુંચ કર જિસ પ્રકાર વહ સ્ત્રી અપને કો છિપા કર લોપ સી હો જાતી હૈ ઉસી પ્રકાર વીર સે વીર સિપાહી ભી યુદ્ધ-ક્ષેત્ર મેં પર્દાનશીન હો જાતે હૈ ! જરા ભી શરીરકા કોઇ ભાગ આડ કે બાહાર હુઆ કિ શત્રુ કી ગોલી સનસનાતી હુઇ આઇ ઔર ઉસ મનુષ્ય કો અસાવ-ધાની કી દક્ષિણા મિલી. ઇસ દશા મેં યદિ કિસી ભી પ્રકાર કી આડ ન મિલે ઔર હજાર ડેઢ હજાર ગજ કે ખુલે મૈદાન કો પાર કરના હો, ઔર સામને સે દુશ્મનોં કી ફૌજ ગોલોં ઔર ગોલિયોં કી વર્ષા કર રહી હો, તો કૌન ભાઇ કા લાલ ઐસા નિકલેગા જો આગે બઢને કા સાહસ કરે ? પરન્તુ સત્તાવનવીં પલ્ટન કે પ્રત્યેક સિપાહી ને ઐસા હી કર દિખાયા.

અબ યહ દેખિએ કિ આજ કલ કે યુદ્ધ મેં મોર્ચે કિસ પ્રકાર તૈયાર કિયે જાતે હૈં. માન લીજિએ કિ કિસી પલ્ટન કો મોર્ચા બાંધના હૈ તો ઉસકા પહલા કામ યહ હૈ કિ વહ કમ સે કમ પાંચ છઃ ફુટ ગહરા ગઢા ખોદે. ઉસસે જો મિટ્ટી નિકલે ઉસસે શત્રુ કી ઓર એક મેડ બના દી જાય. ઉસમેં છોટે મોટે છેદ, સિપાહિયોં કો દેખને ઔર બન્દૂક ચલાને કે લિએ છોડ દિયે જાયઁ. પ્રત્યે[illegible] બડી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હો કિ ઉસમેં પન્દ્રહ બીસ અથવા અધિક સિપાહિયોં કી ટુકડી છિપ સકે. ઈસી તરહ કુછ થોડી સી જગહ છોડ કર દૂસરી ખાઇ તૈયાર કી જાયેંગી. ઇસ પ્રકાર સાત આઠ સૌ સિપાહિયોં કી એક પૂરી પલ્ટન કે લિએ લગાતાર ૪૦-૫૦ ખાઇયાં ખુદ જાતી હૈં. જબ છિપને કે લિએ ખાઇયાં તૈયાર હો જાતી હૈં તબ ઉનમેં સિપાહિયોં કે લિએ આૈર ભી સુભીતે અવકાશ મિલને પર કિયે જાતે હૈ. પહલે તો ખાઇયાઁ ઇતની ગહરી કી જાતી હૈં કિ બિના સિર ઝુકાયે સિપાહી નિધડક ઘૂમ ફિર સકેં. ફિર ઉનકી દીવારોં મેં લમ્બે લમ્બે આલે બનાયે જાતે હૈં, તાકિ ઉસમેં બન્દૂકેં, કારતૂસ, બમ્બ આદિ રક્ખે જાવેં. ભટ્ટિયાં તૈયાર કી જાતી હૈં, જિનમેં સર્દી વિશેષ હોને પર આગ સુલગા દી જાય; સિપાહી અપના ભોજન તથા ચાયપાની તૈયાર કર લેં આૈર ગીલે કપડે ભી સુખા લેં. યદિ બર્ફ તથા પાની પડતા હો તો અગલ બગલ બડે બડે તાક બનાયે જાતે હૈં, જિનમેં થકે-માંદે સિપાહી સો સકેં. શત્રુ કે વ્યોમયાન આકર ખાઇયોં પર બમ્બ કે ગોલે છોડતે હૈં. ઇસ કારણ ઉપર સે પેડોં કી ડાલિયોં આદિ સે ઉનકા મુઁહ ઇસ પ્રકાર ઢક દેતે હૈં જિસસે ઉડન-ખટોલો પર બૈઠે હુએ શત્રુ ઉનકો ન પહ-ચાન સકેં. પ્રત્યેક ખાઇ મેં કમ સે કમ એક "મશીન ગન" નામ કી કરામાતી બન્દૂક રહતી હૈ. ઉસમેં કારતૂસોં કી માલા પહના કર યન્ત્ર ચલાને સે બડી તેજી સે ગોલિયોં કી ધારા છૂટતી હૈ. સિપાહિયોં કી મામૂલી બન્દૂકેં એક મિનટ મેં એક બાર બહુત હુઆ તો દો બાર, ગોલી ચલા સકતી હૈં; પરન્તુ ઇસ "મશીન ગન" સે એક મિનટ મેં ૯૦૦ ગોલિયાં ચલતી હૈં. ચાર પાંચ આદમી તથા કારતૂસોં કી કાફી માલાયેં હુઇ તો એક "મશીન ગન" હજાર આઠ સો આદ-મિયોં કો સુગમતા કે સાથ રોક સકતી હૈ. યદિ વે હેકડી કરકે આગે બઢેં ભી તો ઉનકે ચિથડે ચિથડે ઉડ જાય. ઇસ યન્ત્ર કો યદિ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મહાભારત કે સમય કા અગ્ન્યસ્ત્ર કહેં તો અનુચિત ન હોગા.

ઇસ પ્રકાર મોર્ચા તૈયાર કરકે સિપાહી લોગ ખરગોશોંકે સમાન ધરતીકે ભીતર રહતે હૈં; વહીં ખાના, પીના, સોના, ઉઠના, બૈઠના આદિ સબ કાર્ય્ય હોતે હૈં. બાહર નિકલના યદિ અત્યન્ત આવશ્યક હુઆ તો ચિમગાદડ કે સમાન વે લોગ રાત કો નિકલતે હૈં. દિન રાત કુછ આદમી મેંડ કે છિદ્રોં સે શત્રુ કો તાકતે હુએ બૈઠે રહતે હૈં. કોઇ કોઇ દૂરબીન લગા કર ભી દેખા કરતે હૈં. દુશ્મન દિખાઇ દેતે હી સન્તરી લોગ સિપાહિયોં કો ચેતાવની દેકર મેંડ પર બુલા લેતે હૈં. બસ, ફિર ક્યા પૂછના હૈ, શત્રુ પર ગોલિયોં કી વર્ષા આરમ્ભ કર દી જાતી હૈ. યદિ વહ પાસ પહુઁચ ગયા તો ઉસ પર બમ કે ગોલે ભી ફેંકે જાતે હૈં. જર્મન લોગ જલા દેને ઔર આગ લગાને વાલે તેજાબ ઔર પ્રાણઘાતક ગૈસ ભી છોડતે હૈં.

તારીખ ૨૬ અપ્રેલ કે દિન ૫૭ નં. કી પલ્ટન ફીરોજપુર બ્રિગ્રેડ (બેડે) મેં શામિલ થી. ઉસ બેડે મેં બાઇં ઓર એક ગોરા પલ્ટન થી, જિસકા નામ કાનાટ-રેંજર્સ હૈ. ગોરા પલ્ટન કી દાહનીતરફ ફરાસીસિયોં કા એક બેડા થા. ગોરા પલ્ટન કી દાહની ઓર ૫૭ નં. ઔર ઉસકે દાહની ઓર ૧૨૯ નમ્બર બિલોચિયોં કી પલ્ટન થી. ઇસ પ્રકાર તીન પલ્ટનોં કા ફીરોજપુર બેડા પૂરા હુઆ. ઉસકી દાહની ઓર જાલન્ધર બ્રિગ્રેડ થા.

* * * *

ઉસ દિન નં૦ ૫૭ કો અન્ય પલ્ટનોં કે સાથ યહ હુકમ હુઆ કિ સામને કે જર્મન મોર્ચોં પર હમલા કરકે જર્મન ખાઇયોં કો લે લો. હમલા કરને કે પહલે યહ આવશ્યક હુઆ કિ કુછ આદમી ગુપ્ત રૂપ સે જાકર સામને કી જમીન કો અચ્છી તરહ દેખ આવેં, જિસસે સિપાહિયોં કો રવાના હોને કે પહલે યહ [illegible] કિ કિધર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આડ હૈ, કિધર બચાવ હો સકતા હૈ ઔર કિધર નહીં હો સકતા. પરન્તુ સમય કા અભાવ હોને કે કારણ યહ કામ ન હો સકા. અફ્સરોં કો ઇતના ભી ન માલૂમ થા કિ જર્મન લોગોં કી ખાઇયાં કિસ વિશેષ જગહ પર હૈં. અનુમાન સે યહ જાના ગયા કિ પ્રાયઃ ૧૫૦૦ ગજ કી દૂરી પર જો પહાડિયાં હૈં વહીં પર બહુત કરકે જર્મન લોગ છિપે હુએ હૈં. અંગ્રેજી સેના કે મોર્ચે સે જમીન કા ચઢાવ ૫૦૦ ગજ તક દેખ પડતા થા. વહાં સે અન્દાજન ચાર સૌ ગજ કા ઉતાર થા. વહાં સે ફિર ૬૦૦ ગજ કા ચઢાવ થા. વહ સબ પાર કરને પર ઉન પહાડિયોં તક સિપાહી પહુઁચ સકતે થે. ઇસ પન્દ્રહ સૌ ગજ કે ચઢાવ–ઉતાર–યુક્ત મૈદાન મેં કોઇ ભી જગહ ઐસી ન થી જહાં દુશ્મન કે ગોલે-ગોલિયાઁ બરાબર ન આ સકતી હોં. આડ તો કહીં થી હી નહીં. ઐસે મૈદાન સે હોકર દિન કે ઉજાલે મેં જાના માનો યમરાજ કે દરબાર મેં દસ્તખતી ચિઠ્ઠી ભેજ તુરન્ત આને કા નિમન્ત્રણ દેના થા. જહાં બીસ ગજ કી દૂરી પાર કરના લોહે કે ચને ચાબના થા, વહાઁ પન્દ્રહ સૌ ગજ કી દૂરી પાર કરકે જર્મન ફ઼ોજ કી ખાઇયોં પર હમલા કરના કિસ પ્રકાર સમ્ભવ થા? ઐસે પ્રશ્ન હમીં લોગોં કે મન મેં ઉઠ સકતે હૈં, પરન્તુ સિપાહિયોં કા ધર્મ કુછ નિરાલા હી હૈ. ઉન્હેં અફ્સરોં ને હુકમ દિયા કિ ઉસકી તામીલ હોની ચાહિએ. યદિ જલતી આગમેં કૂદને કા હુકમ મિલે તો સચ્ચા સિપાહી બિના આનાકાની કિયે ઉસમેં કૂદ પડેગા.

૫૭ નં૦ પલ્ટન કે સિપાહિયોં ને ઝપટ કર પહલે પાંચ સૌ ગજ પાર કર લિયે. લડાઇ મેં જબ કહીં કિસી પલ્ટન કો કિસી જગહ ઝપટ કર જાના હોતા હૈ તબ ઉસકી કઇ ટુકડિયાં બન જાતી હૈં ઔર વે બારી બારી સે દૌડતી હુઇ જાતી હૈ. એક ટુકડી દૌડ કર ૧૦૦–૫૦ ગજ જાતી ઔર ધરતી પર લેટ કર દુશ્મન પર ગોલી ચલાના આરમ્ભ કરતી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હૈ, ઔર ઉતની દેર વિશ્રામ ભી કર લેતી હૈ. ઇતને મેં દૂસરી ટુકડી દૌડ કર અપની જગહ પર આ જાતી હૈ. ઇસ ટુકડી વાલે ધરતી પર લેટે નહીં કિ પહલી ટુકડી વાલે હિરન કી તરહ આગે બઢતે હૈં. ઇસ તરહ બઢને સે એક તો સિપાહિયોં કા દમ નહીં ટૂટતા, દૂસરે દુશ્મન કી ફૌજ કા ધ્યાન બઁટ જાતા હૈ. ઉધર હમલા કરને વાલોંકી ઓર-સે શત્રુઓં પર બરાબર ગોલી ચલતી રહતી હૈ. યદ્યપિ ૫૭ નં૦ ને ઇસી પ્રકાર તેજી ઔર બહાદુરી કે સાથ પહલી મંજીલ તૈ કર લી, તથાપિ ઉસકે બહુતસે આદમી ગિર ગયે. જર્મન લોગોં ને તાડ લિયા કિ ફૌજ આ રહી હૈ; ઉનકે ગોલન્દાજોં કો નિશાને કા જ્ઞાન ભી ઠીક ઠીક હો ગયા. ઇસ કારણ ગોલિયોં તથા ગોલોં કી બૌછાર બેચારે હિન્દુસ્તાની સિપાહિયોં પર પડને લગી તો ભી ગનીમત થી. ૫૦૦ ગજકે અન્ત મેં જબ વે ઉંચી ધરતી પર પહુઁચે તબ શત્રુઓ કો વે સ્પષ્ટ દિખાઈ દેને લગે. ઉસ સમય જર્મનોં કી અગ્નિ-વર્ષા ને મહા ભયંકર રૂપ ધારણ કિયા. તોપોં કે ગોલોં કે ધમાકોં સે કાન ફટને લગે. ગોલિયાં તો મૂસલધાર ગિરને લગીં. જો ગોલે સિપાહિયોં કે પાસ આકર ગિરતે ઉનસે કિસી કિસી કે ચિથડે ઉડ જાતે, કિસી કા હાથ, કિસી કા પૈર ઉડ જાતા, કોઈ ધડ સમેત ઉડ કર ન જાને કહાં જા ગિરતા. ગોલિયોં કી માર સે સિપાહી ધડાધડ ગિરને લગે. ઐસા માલૂમ હોને લગા કિ પ્રલય હો રહી હૈ. પરન્તુ ધન્ય હૈ ૫૭ નં૦ કે પંજાબિયોં કો! એક ભી સિપાહી નહીં કચટાયા. વે લોગ વીર પુરુષોં કે સમાન આગે બઢતે હી ગયે.

૯૦૦ ગજ કી દૂરી પર જમીન નીચી થી. બચે બચાયે સિપાહી જો વહાં પહુઁચે તો ક્યા દેખતે હૈં કિ કમાન્ડિંગ અફસર મેજર વિલાંસ ઘાયલ હો ગયે હૈં; કપ્તાન રેડફર્ડ ઔર લફ્ટેન્ટ બેનબ્રિજ ગોલોં કે ફૂટને સે નિકલી હુઈ જહરીલી ગૈસ સે બેહોશ હો ગયે હૈં; કપ્તાન

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

માહન કે પૈર મેં ચોટ લગ ગઈ હૈ. પરન્તુ તો ભી વે આગે બઢતે હી ગયે.

અભી તક જો રાસ્તા પાર હુઆ થા વહ કિતના કઠિન થા યહ બતાયા જા ચુકા હૈ, પરન્તુ અન્ત કે છ: સૌ ગજ ઔર ભી ભયંકર થે. પંજાબી સિપાહી આગે બઢતે હી ગયે, ઔર ગિરતે–પડતે, મરતે–મારતે, જર્મન–ખાઇયોં સે કેવલ ૮૦ ગજ કી દૂરી પર જા પહુઁચે. એક ઝપટ ઔર કર પાતે તો ઉનકી ખાઇયોં પર વે કૂદ હી જાતે. ફિર તો એક એક પંજાબી યા એક એક પઠાન દસ દસ જર્મનોં-કી ખબર લેતા. જર્મન લોગ તલવાર અથવા સંગીન કી લડાઈ મેં હિન્દુસ્તાની ફૌજ કે સામને નહીં ઠહર સકતે, યહ બાત સભી કો વિદિત હૈ. અતએવ જબ જર્મનોંને દેખા કિ મશીન–ગનોં, તોપોં ઔર બન્દૂકો દ્વારા ઉન્હેં નહીં રોક સકતે તબ ઉન્હોંને એક અમાનુષીય અસ્ત્ર કા પ્રયોગ કિયા, અર્થાત્ જહરીલી ગૈસ છોડી.

ગૈસ છૂટને કે પહલે ૫૭ નં૦ કા ક્યા હાલ થા, યહ ભી સુન લેના ચાહિએ. અઁગરેજ અફસરોં મેં મેજર ડયુહાન, કપ્તાન મેક–કાહે ઔર કપ્તાન બેન્કમ્ મારે ગયે થે. હિન્દુસ્તાની અફસરોં મેં સૂબેદાર બધાવાસિંહ ઔર જમાદાર કૃપાસિંહ ભી કામ આયે થે. સૂબેદાર ફતહજંગ બહાદુર, જમાદાર ઉજાગરસિંહ, જમાદાર હયાત ખાં ઔર જમાદાર કાલે ખાં ઘાયલ હોકર ગિર ગયે થે. સિપાહી કિતને મારે ગયે યા ઘાયલ હુએ થે, ઇસકી સંખ્યા લેખક કો જ્ઞાત નહીં, પરન્તુ ઉસ પલ્ટન કા ભોર હો ગયા થા, યહ નિશ્ચય સમઝના ચાહિયે. હર પલ્ટન મેં લડાઈ કે સમય ૧૫ અઁગરેજ ઔર ૧૬ હિન્દુસ્તાની અફસર રહતે હૈં. ઉનમેં સે ઉસ હમલે મેં કિતને ગયે, ઇસકી ભી ખબર નહીં. અન્દાજન અધિક સે અધિક ૫–૬ રહ ગયે હોંગે. અઁગરેજ–અફસરોં મેં કેવલ દો ઐસે બચે થે જો ચલ–ફિર સકતે થે. ઉનમેં સે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કપ્તાન મોહન ઘાયલ તો હો ગયે થે, પરન્તુ જીદ કરકે સાથ બને થે. લફ્ટેન્ટ ડીક્સ ભી બિના આઁચ ખાયે ન બચે થે. ઉન્હેં ભી જહરીલી ગૈસ કા ઠસકા બૈઠ ગયા થા; પરન્તુ અપૂર્વ ધૈર્ય કે સાથ વે ગિરતે ગિરાતે એક ઝોંપડી મેં જા ઘુસે, ઔર ૪, ૫ સિપાહિયોં કી સહાયતા સે ઝોંપડી કી આડ સે જર્મનોં કો મશીન–ગન કી માર દેને લગે. હિન્દુસ્તાની અફસરોં મેં ભી કેવલ ૩ બચે થે. વે ભી થોડા બહુત ઘાયલ થે. ઇતને મેં શત્રુઓંને પૂર્વોક્ત અમાનુષીય પેંચ ખેલા. સિપાહિયોં કે પાસ ઉસ ગૈસ સે બચને કા કોઇ ઉપાય ન થા. કિસે આશા થી કિ જર્મનોં કે સદૃશ સભ્ય લોગ આધુનિક ધર્મ–યુદ્ધ કી નીતિ કે વિરૂદ્ધ ઇસ નીચ પ્રયોગ કા ઉપયોગ કરેંગે ! યદિ અઁગરેજી સેના કે સિપાહી દૂર હોતે તો વહાં તક પહુઁચને મેં ગૈસ કા બલ કુછ કમ હો જાતા, પરન્તુ ૫૭ નં૦ કે સિપાહી કેવલ ૮૦ ગજ કી દૂરી પર થે. ઉન્હેં તાજે સે તાજે ગૈસ કી તેજી સહની પડી. ઇસ ગૈસ કે નાક–મુઁહ મેં જાનેસે જો કષ્ટ મનુષ્યોં તથા પશુઓં કો હોતા હૈ, ઉસકા ઠીક ઠીક વર્ણન કરના બહુત કઠિન હૈ. ઉસકા ઠસકા લગતે હી ગલા ઘુટને, મુઁહ સૂખને ઔર મગજ ફટને લગતા હૈ, ઔર પ્રાણી હાથ પૈર પછાડ કર ધરતી પર ગિર પડતા હૈ. યદિ ગૈસ તેજ અથવા તાજી હુઇ તો ગલા ઘુટ કર પ્રાણ નિકલ જાતે હૈં. યદિ ગૈસસે કોઇ મરા નહિ તો ઔષધ સેવન કરને પર ભી અચ્છે હોને મેં કઇ હફ્તે લગ જાતે હૈં. બીમારી કી દશા મેં ભી મરીજ કા કષ્ટ અસહનીય હોતા હૈ.

ઇસ આપત્તિ સે બચને કે લિએ અબ તો સિપાહી એક પટ્ટી ઔર એક વિશેષ ઔષધ સે તર રૂઇ કી ગદ્દી રખતે હૈં, પરન્તુ ઉસ સમય ઇસ પ્રકાર કા કોઈ પ્રબન્ધ ન થા.

નં. ૪ [illegible] મેં એક [illegible] થી, દૂસરે આદમી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ભી બહુત કમ બચે થે, તીસરે ઇસ પૈશાચિક ગૈસ કા સામના કરના પડા! આફ઼ત પર આફ઼ત! ગલા ઘુટને લગા. ઇસ કારણ બેહોશ હો કર બચે ખુચે આદમી ધડાધડ ગિરને લગે. ઉનકે બાઈં તરફ઼ જો ગોરા પલ્ટન તથા ફ઼રાસીસી બેડા બઢ રહા થા ઉસે ભી ગૈસ કે કારણ બહુત હાનિ ઉઠા કર લૌટના પડા. પંજાબિયોં કા વહાઁ રહના અબ વ્યર્થ થા. લાચાર હો કર નં૦ ૫૭ કો ભી અપને અસીમ પરાક્રમ કા ફ઼લ, જો પ્રાયઃ મિલને હી કો થા, છોડ કર લૌટના પડા. રાસ્તે-મેં મુર્દોં તથા ઘાયલોં કે ઢેર કે ઢેર ઉન્હેં છોડને પડે.

નં૦ ૫૮ કે જમાદાર મીર દોસ્ત ને (જો ખાઇયોં કી રક્ષા કે-લિએ પીછે છોડ દિયે ગયે થે) દેખા કિ ઘાયલ પીછે રહ ગયે હૈં ઔર ઉન્હેં ગૈસ કે કારણ અસહ્ય કષ્ટ હો રહા હૈ. યહ ઉનસે ન દેખા ગયા. બચે ખુચે સિપાહી, જો લૌટ કર આયે થે, ગૈસ કે મારે તડ-ફ઼ડા રહે થે, ઉનમેં કુછ ઐસે ભી થે જિન પર ગૈસ ને કમ અસર કિયા થા. ઉન્હેં દવા આદિ સુઁઘાને પર જબ કુછ હોશ આયા તબ ઉન્હેં મીર દોસ્ત ને અપને સાથ ચલને કો કહા, ઔર ઉનકી સહા-યતા સે ઘાયલ અફ઼સરોં તથા સિપાહિયોં કો ઉઠા લાને કા કામ ઉન્હોંને આરમ્ભ કિયા. જર્મનોં ને ઉન પર ભી ગોલી બરસાના આરમ્ભ કિયા. મીર દોસ્ત કો ચોટ ભી લગી, પરન્તુ ઉન્હોંને ઇસ કામ કો ન છોડા. ખોજ ખોજ કર વે ઘાયલોં કો લાતે રહે. ઇસ વિલક્ષણ બહાદુરી કે ઉપલક્ષ મેં જમાદાર સાહિબ તુરન્ત સૂબેદાર બનાયે ગયે ઔર ઉન્હેં વિક્ટોરિયા ક્રાસ કા પ્રસિદ્ધ તમગા મિલા!

અબ એક સિપાહી કી બહાદુરી દેખિએ! કપ્તાન બેન્કસ કે અર્દલી સિપાહી માનસિંહ કે ચેહરે પર, હમલે કે આરમ્ભ મેં હી, એક ભારી ઘાવ લગા થા. ઉસસે બહુત ખૂન જા રહા થા; પરન્તુ ઉસકો કપ્તાન સાહિબ કે સાથ રહને કા હુકમ થા. સો વહ અપને

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઘાવ કી પરવા ન કરકે ઉનકે પીછે પીછે બના રહા; પરન્તુ બહુત રૂધિર જાને કે કારણ વહ ધીરે ધીરે બલહીન હોતા જાતા થા. ઇતને મેં કપ્તાન સાહિબ મારે ગયે. તબ વહ સિપાઇ ઉનકી લાશ કો પીઠ-પર લાદ કર ડેરે કી ઓર લૌટા, પરન્તુ નિર્બલ હો જાને કે કારણ બહુત દૂર ન જા સકા. લાશ ઉતારની પડી. ઉનકી તલવાર આદિ લેકર વહ ગિરતા પડતા ડેરે પર પહુઁચા. વીર સેવક માનસિંહ કો ભી એક વિશેષ તમગા દિયા ગયા હૈ.

જમાદાર મંગલસિંહ કી ભી બાત સુન લીજિએ. ગૈસ કા ઠસકા લગને સે વે બેહોશ હો ગયે ઔર લડાઈ કે મૈદાન મેં હી પડે રહ ગયે. જમાદાર મીર દોસ્ત પીછે સે ઉન્હેં ઉઠા લાયે, પરન્તુ જ્યોંહી ઉન્હેં હોશ આયા કિ વે અપના દુઃખ ભૂલ ગયે ઔર ઝપટ કર દૂસરોં-કી સહાયતા કરને કે લિએ લૌટ ગયે. વે સ્વયં બડે કષ્ટ મેં થે, પરન્તુ અપના વિચાર ન કરકે દૂસરોં કી ચિન્તા કરતે રહે. ઇસ કારણ ઉન્હેં ભી દૂસરે દર્જે કે આર્ડર આફ મેરિટ કા તમગા મિલા. અઁગરેજ-અફસરોં મેં કપ્તાન માહન તથા લફ્ટેન્ટ ડીડસ કી વીરતા કા વર્ણન હમ કર ચુકે હૈં. લફ્ટેંટ મીન ને ભી અચ્છા પરાક્રમ દિખલાયા. ઇનકા કામ કેવલ યહ થા કિ આગે બઢતે હુએ સિપાહિયોં કો ગોલી-બારુદ પહુઁચાતે રહેં. શત્રુ ઇન પર ભી તાક તાક કર નિશાના જમાતે થે, પરન્તુ ગોલિયોં કી પરવા ન કરકે યે અપના કામ કરતે રહે. અન્ત-મેં જબ દેખા કિ અઁગરેજ અફસર ગિર ગયે તબ આગે બઢ કર સિપાહિયોં કે સાથ હમલે મેં યે ભી શામિલ હો ગયે. પીછે જબ ઇન્હોં ને દેખા કિ ગોલી-બારુદ દેને કા પ્રબન્ધ કુછ શિથિલ હો ગયા હૈ તબ દૌડ કર ઉસકા પ્રબન્ધ કરને લગે. વહ ઠીક હો ગયા કિ દૌડ કર ફિર લડને લગે. ઇસ પ્રકાર કા ઉત્સાહ દિખાને કે કારણ ઇન્હેં ભી મિલિટરી ક્રાસ કા તમગા મિલા હૈ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

યહાં પર ૫૭ નં૦ પલ્ટન કે વીર પુરૂષોં કી વીર કહાની સમાપ્ત હોતી હૈ. ઇસ યુદ્ધ મેં હિન્દુસ્તાની ફ઼ૌજ ને બડે બડે કામ કર દિખાયે હૈં. અઁગરેજી, ફ્રાસીસી, રુસી આદિ સેનાઓં કી બહુતેરી પલ્ટનોં ને ભી એસે એસે વીરોચિત કાર્ય કર દિખલાયે હૈં કિ જબ ઉનકા ઇતિહાસ લિખને કી અનુમતિ મિલેગી તબ સારી પૃથ્વી પર ઉનકા યશ ગૂઁજને લગેગા. હમેં પૂરી અશા હૈ કિ ઉન પ્રસિદ્ધ વીરતા-સૂચક ઘટનાઓં મેં હમારી હિન્દુસ્તાની પલ્ટનોં કે બહુતેરે કાર્યોં કા વર્ણન ભી અવશ્ય હોગા.

નં૦ ૫૭ ને ઐસા વિલક્ષણ ધૈર્ય, ઐસી અતુલ વીરતા, ઐસી રાજભક્તિ ઔર સેના-સમ્બન્ધિની ઐસી આજ્ઞાકારિતા કા ઉદાહરણ દિખાયા હૈ કિ ઉસકે સમાન દૂસરા ઉદાહરણ ઉસ ઇતિહાસ મેં ભી મિલના કદાચિત્ કઠિન હોગા. ઇસ પલ્ટન ને ઇપિર કી લડાઈ મેં અપના પ્રાયઃ સર્વનાશ કર લિયા હૈ. પઞ્જાબ ઔર સીમા-પ્રાન્ત કે સૈકડોં ઘરોં મેં દુઃખ છા ગયા હોગા. ન જાને કિતની ઔરતેં વિધવા હો ગઈ હોંગી. કિતને બાલક અનાથ હો ગયે હોંગે, ઔર કિતની માતાઓં કો પુત્ર-શોક સહના પડા હોગા; પરન્તુ ઉન વીર પુરૂષોંને સ્વાર્થ નહીં દેખા; કેવલ યશ કે લિએ અપને પ્રાણ હોમ દિયે. ઉન્હોંને સચ્ચા ક્ષત્રિય-ધર્મ નિબાહા. ઉન્હોંને હિન્દુસ્તાનિયોં કા નામ ઉજ્જવલ કર દિયા હૈ, ઔર જગત્ કો યહ દિખા દિયા હૈ કિ ઇસ દેશ કે નિવાસી કામ પડને પર ક્યા કર સકતે હૈં, ઔર ક્યા કરને કી હિમ્મત રખતે હૈં. યદિ ઇસ દેશ કે વાસી ઉનકે ગુણોં કા અનુકરણ કરેં ઔર અપને છોટે છોટે બચ્ચોં કો ઉનકી વીરત્વ-સૂચક કથાયેં સુના કર ઉન્હેં વૈસા હી વીર બનાને કી ચેષ્ટા કરેં, તો હમ યહ કહેંગે કિ ઇન સિપાહિયોં કે પ્રાણ વ્યર્થ નહીં ગયે, અથવા જો ઘાયલ હો ગયે ઉન્હોંને અપને ઘાવોં કા કષ્ટ વ્યર્થ નહીં ભોગા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૨)

જિસ અઁગરેજ અફસર ને ૫૭ નં૦ કી પલ્ટન કી વીરતા કા વર્ણન લિખ ભેજા હૈ ઉસી ને ૧૫ નં૦ સિક્ખ-પલ્ટન (લુધિયાના-સિક્ખ) કી એક કમ્પની કી ઔર વિશેષ કરકે ઉસકી એક ટુકડી કી દુર્ધર્ષ વીરતા કા ભી ઉત્તમ વર્ણન લિખ ભેજા હૈ. ઉસકા ભી ખુલાસા હાલ સુન લીજિએ.

૧૫ નં૦ કી પલ્ટન હિન્દુસ્તાની સેના મેં ઉત્તમ પલ્ટન સમઝી જાતી હૈ. ઇસમેં પંજાબ કે લુધિયાને જિલે કે જાટ-સિક્ખ ભરતી હોતે હૈં. ઇસ પલ્ટનને કાબુલ, મિસ્ર, ચિત્રાલ ઔર તીરે કી લડાઇયોં મેં બહુત નામ પાયા હૈ. પરન્તુ વર્તમાન યુદ્ધ કે મુકાબલે મેં ઉન લડાઇયોં મેં લડના માનો લાત માર કર પાપડ તોડના થા. આજ કલ વહ ફ્રાંસ મેં લડ રહી હૈ.

૧૭ મઈ ૧૯૧૫ કો, રાત કે સમય, ઇસ પલ્ટન કી એક કમ્પની કો આજ્ઞા મિલી કિ "ગ્લોરી હોલ" નામ કી એક ખાઇ કે કુછ ભાગ પર કબ્જા કરો, ઔર "ગાર્ડન હાઇલેન્ડર્સ" નામ કી ઘાઁઘરે વાલી ગોરા પલ્ટન કો, જો વહાઁ થી, વાપસ ભેજો. "હાઇલેન્ડર્સ"-કે સિપાહિ કઇ દિનોં સે બરાબર લડ રહે થે. ઉન્હોંને જર્મન લોગોં-કી એક ખાઇ મેં ઘુસ કર ઔર ઉન્હે વહાઁ સે ભગા કર ઉસ પર અપના કબ્જા ભી કર લિયા થા. ઇસી જીતી હુઈ ખાઈ પર અપના દખલ જમાયે રખને કે લિએ સિક્ખ-કમ્પની કો હુકમ હુઆ. પરન્તુ અભાગ્યવશ, ઉસકે બાઈં તરફ, પાસ હી, જો ખાઇ થી ઉસ પર જર્મનોં હી કા કબ્જા થા. ઉન લોગોં ને અપની ઔર સિક્ખ-ખાઈ કે બીચ છોટે મોટે વૃક્ષ, લક્કડ આદિ ડાલ કર એક પ્રકારકી આડ બના લી થી. જબ કિસી ખાઈ પર પહલે પહલ કબ્જા કિયા જાતા હૈ તબ સિપાહી લોગ પહલા કામ યહ કરતે હૈં કિ નઇ ખાઇ સે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અપને પીછે કી ખાઇયોં મેં જાને કે લિએ એક ગહરી નાલી ખોદ લેતે હૈં. ઉસી કે ભીતર સે ગોલા, બારુદ, રસદ આદિ ભેજી જાતી હૈ. ખુલે મૈદાન સે આના જાના અસમ્ભવ હોતા હૈ, પરન્તુ સિક્ખ લોગ યહ કામ નહિ કર સકે. ક્યોંકિ વે આધી રાત કો પહુંચે થે.

સમય તીન ચાર બજે તડકે કા થા. અભી ઉજેલા ન હુઆ થા. ઇસ સમય કપ્તાન કેટજ ને દેખા કિ શત્રુ કી ફૌજ બાઈં તરફ-કી ખાઇ મેં છિપે છિપે જા રહી હૈ. સિક્ખોં ને તુરન્ત ગોલી ચલાના આરમ્ભ કિયા. પરન્તુ માર કા ક્યા ફલ હોતા હૈ ઇસકી [1]જાંચ અંધેરે કે કારણ ન હો સકી. જબ [2]પૌ ફૂટને કા સમય આયા તબ દેખા ગયા કિ બાઈં ખાઈ મેં શત્રુઓં કી સંખ્યા બહુત જિયાદહ હૈ. રંગ ઢંગ સે યહ ભી વિદિત હુઆ કિ હમ પર તુરન્ત હી હમલા હોગા. યે લોગ ઇસ આશંકા મેં થે હી કિ ઇતને મેં જર્મન ખાઇયોં સે ધડાધડ બમ્બ ગિરને લગે. સિક્ખોં ને ભી ધડાકે સે બમ્બ ફેંકના આરમ્ભ કિયા. ઇસ પ્રકાર બમ્બ કી લડાઈ દો પહર તક હોતી રહી. સિક્ખ લોગ જરા ભી ન ડિગે. શત્રુ કી ખાઇ મેં સૈનિક બહુત જિયાદહ થે. ઇસિ કારણ વે લોગ મનમાને બમ્બ ફેંક સકતે થે. ઉનકી ખાઇ કા સમ્બન્ધ ભી પીછે સે નાલી દ્વારા થા. સો ઉનકો સામાન બરાબર મિલતા જાતા થા ઔર કામ પડને પર કુમક ભી આ સકતી થી. સિક્ખ લોગ ઇને ગિને કુલ સૌ જવાન થે. વે એક પ્રકાર સે એક કુવે મેં બન્દ સે થે. પીછે સે કુમક આને કા કોઈ રાસ્તા ન થા. તથાપિ વે નિડર હોકર બરાબર લડતે રહે. જબ દો પહર કા સમય નિકટ આયા તબ યહ માલૂમ હુઆ કિ સૂખે બમ્બ બહુત કમ રહ ગયે હૈં. બાકી સબ ગીલે હૈં, જિન્હેં ફેંકને સે કુછ ભી લાભ નહીં. તબ પીછે કી ખાઇયોં કો સંકેત દ્વારા સમાચાર ભેજે ગયે. વહાં "ગાર્ડન હાઇલેન્ડર્સ" કી

૧ તપાસ. ૨ પો ફાટવાનો.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વહી પલ્ટન થી જો રાત કો વાપસ ગઈ થી. ઉસકે અફસરોં ને દો બાર ગોલોં કે [1]સન્દૂક ભેજને કા પ્રયત્ન કિયા; પરન્તુ દોનોં બાર ઉનકી ચેષ્ટા વ્યર્થ ગઈ. જો ટુકડિયાઁ ભેજી ગઈં ઉનકો બહુત હાનિ ઉઠાની પડી. ઉનકે અફસર ભી મારે ગયે. લાચાર ઉનકો વાપસ જાના પડા. ઔર અધિક પ્રયત્ન કરના વ્યર્થ સમઝા ગયા.

ઇધર ખાઇ મેં બમ્બ કે ગોલે પ્રાયઃ ચુક ગયે થે. યદિ ઔર ન આયે તો જર્મનોં કો રોકને કા કોઇ ઉપાય નહીં. ઔર યદિ વે ખાઇ મેં ઘુસ આયે તો નાક કટ જાયગી. ઇસ કારણ સિકખ-કમ્પની કે કપ્તાન ને સિપાહિયોં સે પૂછા કિ કૌન કૌન આદમી ખુલે મૈદાન-મેં જાકર ગોલોં કે સન્દૂક લાને કો તૈયાર હૈં. ઇસ કામ કે લિએ જાના માનો મૌત કો બુલાના થા, પરન્તુ પ્રત્યેક સિપાહી ને હાથ ઉઠા દિયા કિ હમ તૈયાર હૈં. કપ્તાન સાહબ ને દસ સિપાહી ચુન લિયે ઔર ઉનકે સાથ લફ્ટેંટ સ્માઇથ કો ભેજા. સ્માઇથ સાહબ કી ઉમ્ર કેવલ ૨૧ વર્ષ કી હૈ; અભી સ્કૂલ સે નિકલે હૈં. તિસ પર ભી બડે સાહસી હૈં. વે ભી બડે આનન્દ સે સિપાહિયોં કે સાથ ચલે. યેન કેન પ્રકારેણ વે લોગ ઘાઁઘરા-પલ્ટન કી ખાઇયોં મેં કુશલતાપૂર્વક જા પહુઁચે. પહુઁચના તો કુછ કમ કઠિન થા; પરન્તુ લૌટતી બાર બમ્બોં-સે ભરે હુએ ભારી ભારી સન્દૂક લાના થા. પ્રત્યેક સન્દૂક મેં ૯૬ બમ્બ થે. ઉનકો ઉઠાને કે લિએ ચાર ચાર મનુષ્યોં કી આવશ્યકતા થી.

દો બજે દોપહર કો લૌટના શુરૂ હુઆ. ૨૫૦ ગજ દૂરી પાર કરકે અપની ખાઈ મેં પહુઁચના થા. મૈદાન સાફ઼ થા. આડ વાડ કુછ ન થી. લાચાર સિપાહિયોં ને ધરતી પર લેટ કર સરકતે સરકતે ચલના આરમ્ભ કિયા. પરન્તુ સન્દૂક ભારી થે, વે કિસ પ્રકાર ઉઠેં? સિપાહિયોં ને અપને અપને સાફે[2] ખોલે. ઉનકા એક છોર[3] તો ઉન્હોંને

૧ પેટી. ૨ ફેંટા. ૩ છેડો.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સન્દૂકોં કી કડિયોં સે બાઁધા ઔર દૂસરા અપની કમર સે. ઇસ પ્રકાર વે આગે ખિસકતે ચલે. પીછે સે દો ચાર સિપાહી સન્દૂક કો ઢકેલને લગે. "હાઇલેન્ડર" પલ્ટન કી ખાઇ કી મેંડ સે કુછ દૂરી પર એક કમ ગહરી નાલી થી. દોપહર કે સમય "હાઇલેન્ડર" લોગોં ને જબ બમ્બ પહુઁચાને કા પ્રયત્ન કિયા થા તબ ઉનકા બહુત નુકસાન હુઆ થા. ઉન લોગોં કો ભી ઇસી રાસ્તે સે આના પડા થા. ઇસ કારણ વહ નાલી લાશોં સે ભરી હુઇ થી. સિક્ખોં કો મુર્દોં કે ઉપર સે ખિસકતે જાના પડા. જબ વે મુર્દોં કે ઉપર હોકર ખિસકતે તબ ઉનકા બદન જર્મન લોગોં કો દીખ જાતા ઔર વે તાક તાક કર નિશાના મારતે. યદિ આદમી નિકલ ભી જાયઁ તો સન્દૂક કૈસે નિકલે? મુર્દોં કે બીચ મેં આ જાને કે કારણ વે અટક જાતે. યદિ ઝટકા દેકર સન્દૂક ખીંચે તો ઠોકર ખાને કા ભય ઔર ઠોકર સે બમ્બ ફૂટને ઔર સબ કે વહીં ઉડ જાને કી શંકા! યદિ સન્દૂક લાશોં કે ઉપર આ જાય તો જર્મન લોગ ઔર ભી ગહરી માર મારેં; કારણ યહ કિ યદિ ગોલી સન્દૂક મેં ઘુસ જાય તો બિના પ્રયત્ન કે હી સબ સિપાહિયોં કા નાશ હો જાય. કૈસા વિકટ પ્રસંગ! કૈસે સન્દૂક ખાઇયોં તક પહુઁચે?

ઉધર જર્મન લોગોં ને દેખા કિ સિક્ખ બમ્બ લા રહે હૈં. બસ ફિર ક્યા થા. ગોલિયોં કી ઝડી લગ ગઇ. તોપોં કે ગોલે આસપાસ ગિર કર ફૂટને લગે. સિક્ખોં કી જહાઁ દૃષ્ટિ પડતી થી વહીં કરાલ કાલ મુઁહ ફાડે ખડા દિખાઇ દેતા થા. મામૂલી આદમી તો ઉસ ભયંકર અગ્નિવર્ષા કો દેખ કર ભય કે મારે વહીં મર જાતા; પરન્તુ યે ૧૧ મનુષ્ય સાધારણ મનુષ્ય ન થે, વે મહાવીર થે. વે ધીરે ધીરે આગે બઢતે હી જાતે થે. મારને વાલે સે બચાને વાલા જબરદસ્ત હૈ, ઇસ કહાવત કી માનો વે ઘોષણા કરતે જાતે થે.

વે લોગ બીસ ગજ આગે ન બઢે થે કિ ઇતને મેં સિપાહી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઉજાગરસિંહ ઘાયલ હોકર ગિર ગયા. ૮૦ ગજ પહુઁચતે પહુઁચતે સુચ્ચાસિંહ, ઉજાગરસિંહ ઔર સુન્દરસિંહ સિપાહી ભી ગોલી લગને કે કારણ બેકામ હોકર ગિર ગયે! રહ ગયે ૬ સિપાહી ઔર લફ્ટેંટ સાહબ. એક સન્દૂક કે લિએ કમ સે કમ ૪ મનુષ્ય ચાહિએ. તો ભી અપૂર્વ પરાક્રમ દિખલા કર છઃ હી મનુષ્ય દોનોં સન્દૂકોં કો લે ચલે. ઉન્હેં અપની ફિક્ર ન થી, ફિક્ર ઇસ બાત કી થી કિ બમ્બ ન પહુઁચને સે ખાઈ વાલે અપને સાથિયોં કી ક્યા ગતિ હોગી. ઔર કિસી તરહ વે લોગ ઉસ નાલી કે છોર તક પહુઁચે; પરન્તુ રાસ્તે મેં નારાયણસિંહ ઔર સમ્પૂરનસિંહ, દો સિપાહી ઔર મારે ગયે. નાયક મંગલસિંહ ઔર સિપાહી ગંડાસિંહ તથા હરનામસિંહ ઘાયલ હો ગયે. બચે લફ્ટેંટ સાહબ ઔર લાલસિંહ સિપાહી. એક સન્દૂક તો છોડના હી પડા. દૂસરે કો ભી લે જાના અસંભવ માલૂમ હોને લગા. પર ઇન દોનોં વીરોં કે લિએ કોઇ બાત અસંભવ ન થી. આગે નાલી કી ભી આડ ન થી. ખુલે મૈદાન મેં સરકતે, ખીંચતે, સુકડતે, પસીને સે લદફદ વે આગે બઢે. ઉધર જર્મનોં ને ઔર ભી ભયંકર માર મારની શુરૂ કર દી. પરન્તુ હમ ઉપર કહ આયે હૈં કિ મારને વાલે સે બચાને વાલા જબરદસ્ત હૈ. ઉનકે જરા ભી ચોટ ન લગી ઔર વે અપની ખાઇ કે પાસ એક નાલે મેં જા પહુઁચે. પર ઉસમેં પાની ઇતના થા કિ વહાં સે ઉતરને મેં સન્દૂક કે ભીગ જાનેકા ડર થા. નાલા પાર હોતે હી જર્મન લોગોં કી ગોલિયાં, આડ આ જાને કે કારણ ન પહુઁચ સકતીં. ઘબરાયે હુએ મનુષ્યોં કો તો પ્રાણોં કી પડતી ઔર વે સીધે ચલે જાતે, પરન્તુ ઇન્હેં તો સન્દૂક પહુઁચાના થા, ઔર ઉસકે ભીગ જાને સે સબ કામ બિગડ જાતા. ઇસ લિએ વે નદી કે ઇસી પાર રહે ઔર ઉથલી જગહ ઢૂઁઢને લગે. કુછ દેર મેં વહ મિલ ભી ગઇ. પર ઇતની દેર તક જર્મનોં ને ઉનકે નાશ કા કોઈ ઉપાય

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ન ઉઠા રક્ખા. ઈશ્વર ને ઉનકી રક્ષા કી, ઔર વે નદી પાર કરકે અપની ખાઇ મેં કૂદ પડે! સારી ખાઇ "જય ગુરૂદા ખાલસા! જય ગુરૂદી ફતે"! કી ધ્વનિ સે ગૂઁજ ઉઠી. વહાં પહુઁચ કર ઉન વીરોં કી જો પોશાકેં દેખી ગઇં તો માલૂમ હુઆ કિ વે ગોલિયોં કે છેદોં સે પરિપૂર્ણ હૈં. તિસ પર ભી ઈશ્વરકી કૃપા સે વે બાલ બાલ બચ ગયે.

લફ્ટેન્ટ સ્માઇથ કો ઇસ અપાર વીરતા કે કારણ વિક્ટોરિયા ક્રાસ નામી પ્રસિદ્ધ તમગા મિલા ઔર ઉનકે પ્રત્યેક સાથી કો ઇસ વિલક્ષણ શૂરતા કે લિએ એક દૂસરે પ્રકાર કા તમગા. ખેદ કી બાત હૈ કિ વીર લાલસિંહ ખાઇ મેં પહુઁચને પર થોડી દેર કે બાદ મારા ગયા. લફ્ટેન્ટ સાહબ સચમુચ હી ભાગ્યવાન્ હૈં. એક બાર વે ચુરટ સુલગા કર હાથ મેં લિયે ખડે થે કિ ગોલી લગને સે ચુરટ ઉડ ગયા, પર ઉનકી ઉંગલિયોં કો આંચ ભી ન લગી.

યહી ૧૫ નં૦ સિક્ખ-પલ્ટન કી વીરતાસૂચક કથા હૈ. ધન્ય હૈ ઉસ પંજાબ-ભૂમિ કો જહાં ઐસે ઐસે વીર ઉત્પન્ન હોતે હૈં!

(૩)

આજ કલ હમારે હિન્દુસ્તાની સિપાહી બ્રિટિશ રાજ્ય કી ઓર-સે કેવલ ફ્રાન્સ ઔર બેલજિયમ કે રણક્ષેત્ર મેં હી નહીં, અન્ય કઇ દેશોં તથા મહાદ્વીપોં મેં ભી અપની રાજભક્તિ ઔર વીરતા કા પરિચય દે રહે હૈં. કુછ તો મિશ્ર દેશ મેં સ્વેજ કે નહર કી રક્ષા કર રહે હૈં ઔર કુછ પૂર્વી આફ્રિકા મેં વહાં કે જર્મન પ્રાન્ત પર હમલા કર રહે હૈં. ચીન મેં એક જગહ કિયાઉચાઉ હૈ. વહાં જર્મની ને એક મજબૂત કિલા બનાયા થા. ઉસે લેને મેં હમારે કુછ સિપાહિયોં ને જાપાન કો બહુત મદદ દી. કુછ હિન્દુસ્તાની ફૌજ તુર્કી કે મસોપટોમિયા અર્થાત્ ઇરાક-અરબ પ્રાન્ત મેં તુર્કોં સે કઇ બાર ટક્કર લે ચુકી હૈ ઔર ઉન્હેં અચ્છી તરહ હરા ભી ચુકી હૈ. ઇસ પ્રાન્ત કી લડાઇ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મેં મરાઠે સિપાહિયોં ને તથા રાજપૂતાના–નિવાસી રાજપૂત ગૂજર ઔર મેરે જાતિ કે યોદ્ધાઓં ને અપની બહાદુરી કા અચ્છા પરિચય દિયા હૈ. ઉનકે સાથ જો થોડે સે પંજાબી, દક્ષિણી મુસલમાન, તથા સંયુક્તપ્રાન્ત-નિવાસી ક્ષત્રિય સિપાહી થે, ઉન્હોં ને ભી ખૂબ નામ કિયા હૈ.

જિસ પ્રકાર હિન્દુસ્તાની સેના અન્ય પ્રાન્તોં કી સમરભૂમિ મેં ગઇ હૈ ઉસી પ્રકાર કુછ સેના દરેદાનિયાલ કે રણક્ષેત્ર મેં ભી પહુઁચી હૈ. વહાં પર કમ સે કમ એક હિન્દુસ્તાની બ્રિગેડ (બેડા) ઔર એક દો પહાડી તોપખાને ભી ઐસે હૈં જિનકે ગોલન્દાજ ભી સબ હિન્દુસ્તાની હી હૈં.

તુર્કોં કી રાજધાની કુસ્તુનતુનિયા (સ્તમ્બોલ) જાને કે લિએ દરેદાનિયાલ કે મુહાને સે જહાજ પર જાના પડતા હૈ. મુહાના એક મીલ સે લેકર દો તીન મીલ તક ચૌડા હૈ. ઉસકે દાહની તરફ એશિયા મહાદ્વીપ હૈ ઔર બાંઈ તરફ યોરપ મહાદ્વીપ કા એક છોટા સા પ્રાયદ્વીપ. ઇસ પ્રાયદ્વીપ કો ગેલીપોલી કહતે હૈં. મુહાને કે દોનોં તરફ તુર્ક લોગોં કા રાજ્ય હૈ. મુહાને સે હોકર જો સામુદ્રિક માર્ગ હૈ ઉસકી રક્ષા કે લિએ દોનોં તરફ તટ પર કિલે બને હુએ હૈં. જર્મન એન્જીનિયરોં કી સહાયતા સે વે ઐસે મજબૂત બના દિયે ગયે હૈં કિ ઉસ રાસ્તે ન જલ-સેના જા સકતી હૈ ઔર ન કોઇ જહાજ. ગત ફાલ્ગુન માસ મેં ઇન કિલોં કો તોડ કર અંગ્રેજી ઔર ફરાસીસી બેડોં ને ભીતર ઘુસને કા પ્રયત્ન કિયા થા, પરન્તુ ઉન્હેં નુકસાન ઉઠાના પડા. ઇસ કારણ યહ ઉદ્યોગ છોડ દિયા ગયા. સલાહ યહ ઠહરી કિ ગેલીપોલી કે પ્રાયદ્વીપ મેં અંગ્રેજી ફૌજ ઉતારી જાવે ઔર વહ થલમાર્ગ સે ઇન કિલોં કો લેને કા પ્રયત્ન કરે. ઇસી પ્રકાર ફરાસીસી સેના પીછે સે જાકર એશિયા મહાદ્વીપ કી તરફ કે સમુદ્ર-તટવાલે કિલોં કો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જા ઘેરે. થલસેના કો સમુદ્ર માર્ગ સે લે જા કર શત્રુઓં કી આંખોં કે સામને હી સુરક્ષિત ઉતાર દેના બડા કઠિન, પ્રાયઃ અસંભવ કાર્ય સમઝા જાતા હૈ. પર અંગ્રેજી ઔર ફરાસીસી જલસેના ને અનુપમ ઉદ્યોગ ઔર યુદ્ધ–કૌશલ દિખાયા. સાથ હી થલસેના કે અફસરોં ને ઐસી કાર્ય્ય–કુશલતા, ઔર સિપાહિયોં ને ઐસી અતુલ વીરતા પ્રદર્શિત કી કિ અંગ્રેજી ઔર ફરાસીસી થલસેના અપને અપને નિર્દિષ્ટ સ્થાનોં-પર કુશલપૂર્વક ઉતર ગઇ.

અંગ્રેજી સેના મેં વિશેષ કરકે આસ્ટ્રેલિયા ઔર ન્યૂજીલેંડ સે આયે હુએ સૈનિક થે. ઉન્હીં કે સાથ એક યા દો પંજાબી પલ્ટનેં, એક યા દો ગોરખા પલ્ટનેં ઔર એક યા દો પહાડી તોપખાને ભી થે. કામ આયે હુઓં તથા ઘાયલોં કી જો ફહરિસ્તેં સમય સમય પર છપા કરતી હૈં ઉનસે યહ ભી માલૂમ હોતા હૈ કિ ઇસ બેડે મેં સંયુક્ત પ્રાન્ત કે થોડે સે બ્રાહ્મણ ઔર ક્ષત્રિય ભી હૈં. ગેલીપોલી મેં ઉતરે હુએ ગોરે તથા હિન્દુસ્તાની સૈનિકોં કો વૈસી હી કઠિન લડાઇ લડની પડી હૈ જૈસી કિ ફ્રાન્સ ઔર બેલજિયમ મેં હો રહી હૈ. ઇસકા એક ઉદાહરણ સુનિએ. ઉસકા સંબંધ ૧૪ નંબર કી સિક્ખ પલ્ટન સે હૈ.

ઇસ પલ્ટન મેં વિશેષ કરકે ફીરોજપુર જિલે કે જાટ–સિક્ખ ભરતી હોતે હૈં. ઇન લોગોં ને જો વીરતા ચૌથી ઔર પાંચવીં જૂન ૧૯૧૫ કો 'ગલ્લી' નાલે કી લડાઇ મેં દિખલાઇ હૈ ઉસસે સ્પષ્ટ જ્ઞાત હોતા હૈ કિ જિસ ભૂમિ ને ભીષ્મપિતામહ, દ્રોણાચાર્ય્ય, ભીમ ઔર અર્જુન કે સદૃશ વીર કઈ હજાર વર્ષ પૂર્વ ઉત્પન્ન કિયે થે, ઉસમેં કુછ કુછ વૈસે હી વીર પુરૂષ પૈદા કરને કી શક્તિ અબ ભી વિદ્યમાન હૈ.

ચૌથી જૂન કો પૂર્વોક્ત પલ્ટન કી ખાઇયાં, ગલ્લી નાલે કો કાટ કર, ઉસકે આરપાર પૂર્વ–પશ્ચિમ કી ઓર નિકલ ગઈ થીં. ઇસ પલ્ટન

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કે દાહિની ઓર ૮૮ નંબર બેડે કી એક ગોરા પલ્ટન થી, જિસકા નામ વૂસ્ટર પલ્ટન હૈ. ઉસકે બાઈં ઓર એક ઔર ગોરા પલ્ટન થી, જિસકા નામ લંકા શાયર ફ્યૂજિલિયર્સ હૈ, ઔર જો હિન્દુસ્તાની બેડે મેં શામિલ થી. હિન્દુસ્તાની બેડા બાંઇ તરફ ઔર ગોરોં કા ૮૮ નંબર બેડા દાહિની તરફ થા. હિન્દુસ્તાની બેડે કે દાહિને છોર પર સિક્ખ પલ્ટન થી; ઉસકા સ્થાન નાલે કે પાર થા. ઉસકે મોર્ચે નાલે-કે પૂર્વ ૧૫૦ ગજ તક ફૈલ ગયે થે ઔર વહીં સે વૂસ્ટર પલ્ટન કે મોર્ચ શુરૂ હો જાતે થે. ઇસી નાલે કે પશ્ચિમ મેં, કુછ દૂર તક, સિક્ખોં કી ખાઇયાઁ થીં. તુર્ક લોગોં કી ખાઇયાં સામને નાલે કો કાટ કર પૂર્વ-પશ્ચિમ ઓર અન્દાજન ૨૦૦ સે ૩૦૦ ગજ કી દૂરી પર થીં. નાલા સંકીર્ણ થા. ઉસકે દોનોં કિનારે ચાલીસ પચાસ ફુટ ઉંચે ઔર બહુત ઢાલૂ થે. કહીં કહીં તો વે દીવાર કે સમાન સીધે થે. ઇસ કારણ દોનોં ઓર કે આદમિયોં કો પીછે આને જાને કે લિએ પ્રાયઃ ઢકા હુઆ રાસ્તા મિલ ગયા થા. પીછે સે ઉનકા આવાગમન ભી ઉસી રાસ્તે હોતા થા. જિતની સુગમતા સે વે પીછે જા સકતે થે ઉતની હી સુગમતા સે વે ઉસી રાસ્તે આગે ભી બઢ સકતે થે. ઇસ કારણ દુશ્મન ને ઔર સિક્ખ સેના ને ભી અપની અપની તરફ કે નાલોં કે દોનોં કિનારોં કે ઉપર ભી ગુફાયેં ઔર ગઢે ખોદ કર ઉનકે ભીતર મશીન-ગનોં ઔર સિપાહિયોં કો છિપા રક્ખા થા. ઇસ દશા મેં યદિ શત્રુ કે સિપાહી નાલે કે રાસ્તે ઘુસ આને કા પ્રયત્ન કરેં તો દોનોં તરફ સે તથા ઉપર કે કગારોં સે ભી દોનોં ઓર ઇતની કઠિન માર પડે કિ ઉનમેં સે કોઈ ભી લૌટ કર જીતા ન જા સકે. આગે બઢને-કી તો બાત હી ન કહિએ.

જહાઁ પર હિન્દુસ્તાની બેડા થા ઉસકે સામને કી જમીન ધીરે ધીરે ઉંચી હોતી ગઈ થી. ઇસ કારણ ઉસકે સામને તુર્કી ફૌજ ને

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

એક કે પીછે એક, ઐસી દો કતારેં ખાઇયોં કી બનવા દી થીં. એક કતાર તો અન્દાજન ૨૦૦–૨૫૦ ગજ કી દૂરી પર ઔર દૂસરી ૩૦૦–૩૫૦ ગજ કી દૂરી પર થી. ઇસ કારણ ઉસ બેડે કે સિપાહિયોં પર દુહરી માર પડતી થી. વે બેચારે થે નીચી જમીન પર. ઇસ કારણ વે ખાઇયોં કી દો કતારેં ન બના સકતે થે.

યહ હાલ તો થા નાલે કે પશ્ચિમ ઓર કા; અબ નાલે કે પૂર્વ ઓર કા હાલ સુનિએ. વહાઁ સિક્ખ પલ્ટન કી દો કમ્પનિયાઁ થીં. ઉસ જગહ ૨૦૦ ગજ કી દૂરી પર પૂર્વ સે ઉત્તર કી તરફ ગઇ હુઇ એક પહાડી થી. ઉસ પહાડી પર ભી તુર્ક લોગોં ને ખાઇયાઁ ખોદ કર મોર્ચે તૈયાર કર લિયે થે. સામને તો મોર્ચે થે હી. ઇસ દશા મેં નાલે કે પૂર્વ કી ઓર સે ૨૦૦ ગજ તક બઢને વાલોં પર દુતરફા ક્યા તિતરફા માર પડતી થી.

* * * *

ચૌથી જૂન કે હમલે મેં ચૌદહવીં પલ્ટન કો દો ટુકડોં મેં બઁટ જાને કા હુક્મ મિલા. પહલી ટુકડી કો યહ કામ દિયા ગયા કિ નાલે કે કગારોં કો દબા કર ૮૮ નમ્બર કે બેડે ઔર હિન્દુસ્તાની બેડે સે અપની લૈન મિલા લેં. ફિર સામને કે મોર્ચોં પર હમલા કરેં. દૂસરી ટુકડી કો યહ હુક્મ હુઆ કિ નાલે કે ભીતર સે કુછ દૂર પીછે ઘુસ જાઓ; ફિર ઉસકે દોનોં કિનારોં પર તુર્કોં કી જો ખાઇયાઁ હૈં ઉન પર કબ્જા કર લો, યહ કરકે ઉન લોગોં કે દૂસરે નમ્બર કે મોર્ચોં કે પીછે હો જાઓ.

ગેલીપોલી કી અઁગરેજી ફૌજ કે પ્રધાન સેનાપતિ ને જો વર્ણન ઇસ યુદ્ધ કા ભેજા હૈ વહ એક પ્રકાર સે કુછ અસ્પષ્ટ હૈ, તથાપિ અનુમાન સે માલૂમ હોતા હૈ કિ સિક્ખોં કી દો કમ્પનિયાઁ નાલે કી દાહની તરફ સે, દો બાઇં તરફ સે ઔર ચાર નાલે કે ભીતર સે,

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કુછ દૂર પીછે બઢીં. ૮૮ નમ્બર બેડે કા ધાવા સફલ હુઆ. ઉસકા કામ ઔરોં કી અપેક્ષા સુગમ ભી થા. ઉસકી બાઈં તરફ ઔર નદી-કી દાહિની તરફ જો દો સિક્ખ–કમ્પનિયાઁ બઢ રહી થીં ઉનકા કામ અધિક કઠિન થા. કારણ યહ કિ ઉન પર તીન તરફ સે માર પડતી થી. એક તો સામને સે, દૂસરે ઈશાન કોણ કી પહાડિયોં સે, ઇસકે સિવા વાયવ્ય કી ઓર જો દુહરે મોર્ચોં કી કતાર થી ઉસસે ભી યે લોગ સાફ દેખ પડતે થે, ઇસ કારણ ઉન પર વહાઁ સે ભી ગોલિયોં-કી બાઢ પર બાઢ છૂટતી થી. ઇસ પ્રકાર તીનોં ઓર સે ગોલિયોં તથા ગોલોં કી માર ખાતે હુએ આગે બઢના માનો સીધે સિંહ કે મુખ મેં જાના થા; ઔર સિંહ ભી અપના જબડા ખોલે હુએ ખડા બાટ હી દેખ રહા થા, પરન્તુ ૧૪ નમ્બર કી પલ્ટન કે “સિંહ” ઝપટતે હુએ ચલે હી ગયે. ઉન પર તુર્કોં ને ગોલિયોં કી બૌછાર છોડના આરમ્ભ કર દિયા. પર સિક્ખ લોગ ડરને વાલે નહિ. વે શત્રુઓં કે મોર્ચોં તક પહુઁચ હી ગયે. જો સાથી રાસ્તે મેં ગિર ગયે ઉન પર ઉન્હોંને નજર હી ન ડાલી. ગરજતે હુએ વે તુર્કોં કી સામનેવાલી ખાઇયોં મેં ઘુસ પડે. ઔર સંગીનોં દ્વારા શત્રુઓં કો માર કાટ ઢકેલ બાહર કિયા. ખાઇયોં પર ઉન્હોંને અપના કબ્જા કર લિયા. રાત ભર વે ઉનકી રક્ષા કરતે રહે. તુર્કોં ને ભી વિકટ શૌર્ય દિખલાયા, પરન્તુ ગુરૂ ગોવિન્દસિંહ કે શિષ્યોં ને ઉનકે દાંત બેતરહ ખટ્ટે કર દિયે. ઉનકી દાહની ઓર સે જો ગોરા પલ્ટન બઢી થી ઉસકા કુછ ભાગ પહાડિયોં કે પશ્ચિમ મેં થા, પરન્તુ વે લોગ કગારોં કી આડ મેં થે, ઇસ કારણ ઉન્હે બહુત કમ હાનિ પહુઁચી.

સિક્ખોં કી યે દો કમ્પનિયાઁ ૫ તારીખ કો વાપસ બુલાઈ ગઈ. ઉનકી જીતી હુઈ ખાઇયોં કી રક્ષા કે લિએ ઔર ફૌજ ભેજી ગઈ. હાજિરી લી ગઈ તો માલૂમ હુઆ કિ કેવલ એક અંગરેજ ઔર એક

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હિન્દુસ્તાની (અર્થાત્ સિક્ખ) અફ્સર ઔર કુલ ૧૪ સિપાહી અછૂતે બચે હૈં.

અબ ઉન દો કમ્પનિયોં કી વીરતા કા હાલ સુનિએ જો નાલે કે બાઈં ઓર કે કગારોં કો દબાતી હુઈ આગે બઢી થીં. ઉનકા કામ યહ થા કિ હિન્દુસ્તાની બેડે કે સાથ સાથ આગે બઢેં ઔર કગારોં-વાલે તુર્કી મોર્ચોં પર હમલા કરકે ઉન્હેં વહાઁ સે નિકાલ બાહર કરેં. ઇસ બેડે કા કામ ભી બહુત કઠિન થા. ઉસ પર સામને સે દુહરી માર પડતી થી. ૨૫૦ ગજ કા મૈદાન પાર કરના યોં હી કઠિન કામ થા. ફિર ઉસ તરફ બરાબર ચઢાવ થા. ફલ યહ હુઆ કિ યહ બેડા શત્રુઓં કો પહલે નમ્બર કી ખાઇયોં સે ન નિકાલ સકા. બહુત હાનિ હો જાને સે ઇસ બેડે કી પલ્ટનોં કો લાચાર હોકર પીછે હટના પડા. પરન્તુ સિક્ખ કમ્પનિયોં ને વાપસ લૌટના પસન્દ ન કિયા. બચે બચાયે સિપાહી જહાં તક પહુઁચે થે વહીં, કગારોં કે ઉપર કુછ આડ કે સહારે રહ ગયે. ઇન લોગોં કે તીન ચૌથાઇ સાથી કામ આ ચુકે થે. અઁગરેજ અફ્સરોં મેં સે તો એક ભી ન બચા થા.

અબ જરા ઉન લોગોં કા હાલ સુનિએ જો કુછ સમય પીછે નાલે કે ભીતર સે ઘુસે થે. ઉનકા આગે બઢના થા કિ દોનોં કિનારોં કે ગઢોં ઔર ગુફાઓં સે બન્દૂકોં તથા મશીન ગનોં કી બાઢ પર બાઢ આને લગી. પહલી હી બાઢ સે ચૌથાઇ આદમી ગિર ગયે. પર બચે હુએ સિક્ખ જરા ભી બિના હિચકે ઝપટતે હુએ આગે બઢે. પરન્તુ બાઈં તરફ કે બેડે કા હમલા નિષ્ફલ હો જાને કે કારણ તુર્ક લોગોં કો અપની ગુફાયેં છોડને કી આવશ્યકતા ન પડી. વે લોગ સિક્ખોં પર બરાબર વાર કરતે હી રહે. તો ભી અસીમ પરાક્રમપૂર્વક, ઇધર ઉધર કુછ જરા સી આડ કે સહારે સિક્ખોં ને ઉસ જગહ પર કબ્જા કર હી લિયા. ઉન્હોંને અપની દો મશીન-ગનેં ચઢા દીં ઔર આસ-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પાસ કે શત્રુઓં સે લડતે રહે. ઇસ પ્રકાર લડતે ભિડતે ઉન્હોંને રાત કાટી. સુબહ હોતે હી તુર્કોં ને કગારેં કે ઉપર સે ઉન પર બમ્બ છોડના શુરૂ કિયા. ઇસકે જવાબ મેં સિક્ખોં કે પાસ કુછ ભી ન થા. ઉસ સમય ચાર કમ્પનિયોં મેં સે કમાન્ડિંગ અફ્સર, એક ડાક્ટર ઔર કેવલ ૪૭ સિપાહી રહ ગયે થે. લાચાર હોકર ઉન્હેં લૌટના પડા.

હમલે કે આરમ્ભ મેં ઇસ પલ્ટન મેં ૧૫ અઁગરેજ અફ્સર, ૧૪ સિક્ખ અફ્સર ઔર ૫૧૪ સિપાહી થે. દૂસરે દિન સબેરે જબ હાજિરી લી ગઇ તબ કેવલ ૩ અઁગરેજ ઔર ૩ સિક્ખ અફ્સર ઔર ૧૩૪ સિપાહી જીતે મિલે. બાકી યા તો મારે ગયે યા ઘાયલ હો ગયે. જનરલ ઇયાન હેમિલ્ટન સાહબ ગેલીપોલી મેં અઁગરેજી સેના કે પ્રધાન સેનાપતિ થે. આપકા કહના હૈ કિ ઇતની ભયંકર હાનિ ઉઠાને પર ભી એક ભી સિપાહી વિચલિત નહીં હુઆ. જો જગહ જિસ ટુકડી કે હાથ આઈ ઉસે, હજાર આપત્તિ આને પર ભી, ઉસને શત્રુ કે હાથ મેં નહીં જાને દિયા.

ઇસ પલ્ટન કે દાહને બાયેં ગોરા પલ્ટને થીં. ઉનકે સિપાહિયોં ઔર અફ્સરોંને સિક્ખોં કી વીરતા અપની આંખોં સે દેખી હૈ. લોગ હિન્દુસ્તાન કે ઇન યોદ્ધાઓં કી પ્રશંસા હૃદય સે કર રહે હૈં જિસ નાલે કે દોનોં કગારેં પર ઔર અગલ બગલ ભી શત્રુ મશીન ગનેં ઔર બન્દૂકેં લિયે છિપે હોં ઉસકી ઘાટી મેં ઘુસ જાને કી હિમ્મત કરના હી વિલક્ષણ શૂરતા હૈ. ફિર ઉસમેં ઘુસ કર રાત ભ એક સ્થાન પર ડટે રહના વીરતા કી સીમા હો ગઇ. ઇસ પ્રકાર વીરતા કા વર્ણન કરને કે લિએ ભાષા-કોષ મેં શબ્દ નહીં. સિક્ખ લોગ વીર-જાતિ કે હૈં. હિન્દુસ્તાન કે ઇતિહાસ મેં ઉનકી અદ્ભુત વીરતા કે કિતને હી ઉદાહરણ પાયે જાતે હૈં; પરન્તુ "ગલ્લી" નાલે કી લડાઇ મેં ઉન્હોંને જો જવાંમર્દી દિખલાઈ હૈ ઉસસે બઢ કર ઉદાહરણ સિક્ખ-ઇતિહાસ મેં ભી શાયદ હી કહીં ઔર મિલે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આસ્ટ્રેલિયા તથા ન્યૂજીલેંડ આદિ ઉપનિવેશોં કે રહને વાલે અપને દેશ મેં હિન્દુસ્તાનિયોં કો નહીં આને દેના ચાહતે, વે લોગ ઇન્હેં અપની અપેક્ષા કમ દરજ્જે કે સમઝતે હૈં, પરન્તુ યદિ ઊંચ-નીચ હોના મનુષ્ય કે ગુણોં પર અવલમ્બિત હૈ તો ઇસ યુદ્ધ મેં હિન્દુસ્તાનિયોં-ને દિખા દિયા હૈ કિ વહાં કે નિવાસિયોં કી અપેક્ષા વે લોગ યદિ બઢ કર શૂર નહીં હૈં, તો ઉનસે કમ ભી નહીં હૈં; યહ બાત ૧૪ નમ્બર કી પલ્ટન કે સિપાહિયોં ને ઉન ઉપનિવેશોં સે આયે હુએ યોદ્ધાઓં કો પ્રત્યક્ષ દિખા દિયા હૈ.

सरस्वती

એક સિવીલિયન—"લો ભાઈ, અબ તો મ્યુનીસિપાલ્ટીને કુત્તોં પર ભી ટૅક્સ લગા દિયા! તુમકો ઇસકા કોઇ સબબ માલૂમ હૈ?"

દૂસરા:—"ઠીક તો નહીં માલૂમ, લેકિન અન્દાજ સે કહ સકતા હૂં કિ ઉસકા કોઇ મેમ્બર અગલે જન્મ મેં કુત્તા રહા હોગા જો કિ ઉસી સ્વભાવ કી કુછ બૂ અબ ભી સાથ લેતા આયા હૈ. અબ ઉસકો અપને જાતિ-ભાઇયોં સે દુશ્મની ભઁજાને કા (ભજવવાનો) અચ્છા મૌકા હાથ આયા હૈ."

પહલા:—"લેકિન યહ તો બતાઓ. મૈંને નોટિસ મેં 'Dogs' (કુત્તે) યહ શબ્દ પઢા હૈ. ભલા 'Bitches' (કુત્તિયોં) કો ઉસને ક્યોં છોડ દિયા?"

દૂસરા:—"ઉંહ, કાર્તિક કે મહીને મેં મરા હોગા."

× × × × ×

ઉપદેશક ને કહા, "આજ બહુત સે ગદહોં કી (ગધેડાઓની) મણ્ડલી મેં મેરી વક્તૃતા હુઈ હૈ." દૂસરે ને કહા, "વહાં પર જૈસે હી આપને "હે ભ્રાતૃગણ!" કહ કર ઉન લોગોં કો સમ્બોધન કિયા થા ઉસી સમય મૈં ભી યહ જાન ગયા થા."

शारदा-विनोद.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

४–भारतीय आदेश.

लेखकः–वैकुण्ठनाथ शर्म्मा (काव्यतीर्थ).

(અપને પુત્રોં કે પ્રતિ)

સુરાજ્ય પ્રભા હૈ અહા છાગઈ, તુમ્હારે સુખોં કી ઘડી આગઈ;
નહીં દીખતા હૈ અંધેરા કહીં; ન હૈ રાક્ષસોં કા બસેરા કહીં.
સબેરા હુઆ નીંદ કો તોડ દો; સુતો ! શીઘ્ર આલસ્ય કો છોડ દો. ૨

તુમ્હેં ચાહિએ વ્યર્થ સોના નહીં, સદા ખ્વાબ મેં કાલ ખોના નહીં;
હુઆ સો હુઆ, વ્યગ્ર હોના નહીં, તુમ્હેં યોગ્ય હૈ આજ રોના નહીં.
વૃથા વાદ સે ચિત્ત કો મોડ દો, સુતો ! શીઘ્ર આલસ્ય કો છોડ દો. ૩

નહીં વિઘ્ન–બાધા કહીં આજ હૈ, પુરાના જમાના નહીં આજ હૈ;
સુખોં કે સજે યે સભી સાજ હૈ, પ્રતાપી હમારે મહારાજ હૈં.
કુટેલી અભી ફૂટ કો છોડ દો, સુતો ! શીઘ્ર આલસ્ય કો છોડ દો. ૪

વૃથા બૈઠને કા નહીં કાલ હૈ, મહા હાનિકારી બિછા જાલ હૈ;:
જરા દેખ તો લો કિ ક્યા હાલ હૈ, અનેકાંશ મેં દેશ કંગાલ હૈ.
સભી કો, ઉઠો, ઐક્ય સે જોડ દો, સુતો ! શીઘ્ર આલસ્ય કો છોડ દો. ૫

સદા હી સદાચાર કો સ્થાન દો, શુભાદર્શ કો જ્ઞાન સે માન દો;
દયાધામ સર્વેશ કા ધ્યાન હો, ઉન્હીં કે ગુણગ્રામ કા જ્ઞાન હો.
અવિદ્યાર્ત્તિ કે પૈર કો તોડ દો, સુતો ! શીઘ્ર આલસ્ય કો છોડ દો. ૬

सरस्वती

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

५–किन्नर जाति.

लेखकः–सन्तराम, बी० ए०

શિમલા નગરી સે કોઈ એક સૌ મીલ કી દૂરીપર, ઉત્તર દિશામેં, રામપુર બશહર રિયાસત કે અન્તર્ગત, એક અતિ સુન્દર ઔર સુરમ્ય પ્રદેશ હૈ, ઉસે લોગ “ કનૌર” નામ સે પુકારતે હૈં. કનૌર–પ્રાન્ત રામપુર–નરેશ-કી દૂસરી રાજધાની–સરાહન–સે લેકર તિબ્બત કી સીમા તક ચલા ગયા હૈ. વહાં કે પર્વત દેવદાર કે હરે ભરે જંગલોં સે ઢકે હુએ હૈં. પર્વતોં કે શિખર પર ખડે હોકર ચારોં ઓર દૃષ્ટિ દૌડાને સે ઐસા માલૂમ હોતા હૈ, માનોં ગિરિરાજ હિમાલય હરે વસ્ત્ર ધારણ કિયે હુએ ભગવદ્ભક્તિ મેં નિમગ્ન હૈ. વનોં મેં નાના પ્રકાર કે કુસુમોં સે લદી હુઇ તરૂલતાયેં ઔર ઝરઝર બહનેવાલે શીતલ ઔર મધુર જલ કે ઝરને કનૌર કી શોભા બઢા રહે હૈં. પુષ્પ–સુગન્ધ કે પરમાણુઓં સે પરિપૂર્ણ સમીર અપની મન્દ મન્દ ગતિ સે પ્રાણિમાત્ર મેં નવ જીવન કા સંચાર કર રહા હૈ. બીચોં બીચ સતલજ નદી કી નિર્મલ સલિલરાશિ પર્વતોં-કે સાથ ખેલતી હુઇ, કલકલ નાદ કે સાથ, બહ રહી હૈ. ઐસે હી સુહાવને પ્રદેશ મેં એક જાતિ નિવાસ કરતી હૈ, જિસે સર્વ–સાધારણ ‘ કનૌરા ’ કહતે હૈં. યહ વહી જાતિ માલૂમ હોતી હૈ જિસકા ઉલ્લેખ હમારે પ્રાચીન ગ્રન્થોં મેં “ કિન્નર ” નામ સે હુઆ હૈ. રૂપ–લાવણ્ય ઔર આકૃતિ સે યે લોગ આર્ય્ય–વંશીય પ્રતીત હોતે હૈં. [illegible] શરીર, લમ્બા લલાટ, બડે બડે નેત્ર ઔર ગૌર વર્ણ–યે સબ બાતેં આર્ય્ય–

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જાતિ કે હી ચિહ્ન હૈ. કિન્નર–સ્ત્રિયાં બડી ચતુર ઔર સુન્દરી હોતી હૈં. નિર્ધનતા કે કારણ મૈલે કુચૈલે વસ્ત્ર પહનને પર ભી ઉનકા પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય ઐસા ચમકતા હૈ જૈસે ગુદડી કે ભીતર મણિ. હિમાલય કે સ્વચ્છ વાયુ ઔર નિર્મલ જલ કે સેવન સે જો કાન્તિ ઇનકે મુખમણ્ડલ પર દિખાઇ દેતી હૈ વહ નગરોં કે વિષૈલે ઔર દુર્ગન્ધયુક્ત વાયુમણ્ડલ મેં રહ કર સહસ્ત્રોં પ્રકાર કે ઉબટન લગાને સે ભી નહીં પ્રાપ્ત હો સકતી.

કિન્નર–પુરૂષ ઉની કપડે કા કોટ, પાયજામા ઔર ટોપી પહનતે હૈં. સ્ત્રિયાં ગાઊન કી તરહ કા એક ઉની વસ્ત્ર પહનતી હૈં. ઉસે પહાડી ભાષા મેં “દોડ” કહતે હૈં. દૂર સે દેખને પર ગાઊન ઔર દોડ મેં બહુત કમ ભેદ પ્રતીત હોતા હૈ. દોડ કો અટકા રખને કે લિએ એક પ્રકાર કી સૂઇ યા બકસુઆ સા હોતા હૈ. ઉસે પીચૂ બોલતે હૈં સ્ત્રિયાં સિર પર ટોપી રખતી હૈં. ટોપી કે આગે અઁગરેજોં કી ટોપી કે સદશ કપડે કા એક છજ્જા સા બાહર નિકલા હોતા હૈ. ઉસસે સૂર્ય્ય કે પ્રકાશ સે નેત્રોં કી રક્ષા હોતી હૈ. સ્ત્રિયાં પ્રાયઃ ગલે મેં મૂંગે કી માલા ઔર દુવન્નીચવન્ની આદિ કે હાર; કાનોં મેં બાલિયાં; હાથોં મેં કંગન ઔર નાક મેં નુકરા જિસે કિન્નર–ભાષા મેં કુણ્ડી કહતે હૈં, પહનતી હૈં. સુન્દર ઔર ભડકીલે વસ્ત્ર પ્રાયઃ ઇન્હેં બહુત કમ પ્રાપ્ત હોતે હૈં. ઇસ લિએ ઉની કપડોં કો હી ધો ધો કર યે પ્રાયઃ સાફ કરતી રહતી હૈં.

કનૌર મેં શીત અધિક પડતા હૈ. ઇસલિએ ખેતી બહુત કમ હોતી હૈ. હિમાચ્છાદિત સ્થાનોં કે સમીપ તો વર્ષ ભર મેં કેવલ એક હી બાર ગેહું કી ફસલ હોતી હૈ. વહ ભી થોડી સી. ઇસલિએ ખાદ્ય વસ્તુઓં કી યહાં બહુત કમી હૈ. પરન્તુ ઇસ દેશ મેં શફતાલૂ બહુત હોતા હૈ. લોગ ઉસે ઇકઠ્ઠા કરકે સુખા લેતે હૈં. ઉસકે છિલકે કો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આટે કી તરહ પીસ કર ઉસસે એક પ્રકાર કા ભોજન બનાતે હૈં. ઇસ ભોજન કો વે અપની ભાષા મેં "લફ્ફી" કહતે હૈં. શફ્તાલૂ કી ગુઠલી તોડ કર ઉસકા બીજ નિકાલ લેતે હૈં. વહ ખાને મેં બડા સ્વાદિષ્ટ હોતા હૈ. પેરને પર ઉસસે તેલ નિકલતા હૈ. યે લોગ ઇસ તેલ-કો ખાતે હૈ.

ગેહૂં કે અતિરિક્ત યહાં ફાફરા ઔર ઓગલા નામ કે દો ઔર નિકૃષ્ટ ધાન્ય ભી હોતે હૈં. માંસ, મદિરા ઔર ચાય કા ભી યહાં બહુત પ્રચાર હૈ, પરંતુ સ્ત્રિયાં મદિરા–પાન નહીં કરતી. યહાં કે આદમી બડે મૃદુ–પ્રકૃતિ ઔર સુશીલ હૈં, પરન્તુ કઈ કારણોં સે યે ડરપોક હો ગયે હૈ. પર્યટકોં ઔર અન્ય લોગોં કે અત્યાચાર ઇન્હેં બહુત સહને પડતે હૈં. ઇનસે બેગાર લી જાતી હૈ. શ્વેત–વસ્ત્રધારી કો દેખતે હી યે બેચારે કાંપને લગતે હૈં. ગરીબ–અમીર, સ્ત્રી–પુરૂષ સભી બેગાર મેં પકડે જાતે હૈં. ફિર ભી યે લોગ બડે મૌઝી ઔર જિન્દા–દિલ હૈં. દરિદ્રતા મેં ભી પ્રસન્ન રહના કોઈ ઇનસે સીખે. સ્ત્રીયોં મેં પર્દે કા નામ નહીં. ગાને–બજાને ઔર ખાને–પીને કા સબકો શૌક હૈ. સ્ત્રી–પુરૂષ, લડકે–લડકિયાં સબ મિલ કર ગાતે ઔર નાચતે હૈં. ઉત્સવો ઔર મેલોં મેં સમસ્ત નર–નારી કપડે સાફ કરતે ઔર સ્નાન કરતે હૈં. ફિર સાયં-કાલ દેવ–મન્દિર મેં જાકર, એક દૂસરે કા હાથ પકડ કર ઔર પંક્તિ બાંધ કર નાચતે તથા ગાતે હૈં. પંક્તિ કે અગલે ભાગ મેં પ્રાયઃ પુરૂષ હોતે હૈં ઔર પિછલે મેં સ્ત્રિયાં, પરન્તુ ઇસકા કોઇ વિશેષ નિયમ નહીં. કહીં કહીં સ્ત્રી–પુરૂષ પરસ્પર મિલ કર ભી ખડે હો જાતે હૈં. ઇનકા નાચ દેખ કર ઔર ઇનકે ગીત સુન કર ચિત્ત બહુત પ્રસન્ન હોતા હૈ. જિન્હોંને સ્વયં અપની આંખ સે યહ નાચ દેખા હૈ વે ઇસે કભી નિન્દ્ય નહીં કહ સકતે. ઇસમેં કિસી પ્રકાર કા અનૌચિત્ય નહીં દેખાઈ દેતા. યહ નાચ પવિત્ર પ્રેમ ઔર પ્રાકૃતિક આમોદ કા સૂચક

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હૈ. યહ એક જાતીય ઉત્સવ હૈ. સંસાર કી કિતની હી સભ્ય જાતિયોં-મેં ઇસ તરહ કા નાચ પ્રચલિત હૈ.

દિન ભર કે ભારી પરિશ્રમ કે પશ્ચાત્, વિશેષતઃ સાયંકાલ બેગાર કરકે લૌટતે સમય, જબ સબ સ્ત્રી-પુરૂષ, એક દૂસરે કા હાથ પકડે, દો દો કી પંક્તિ મેં, ઊઁચે સ્વર સે ગાતે હુએ ચલતે હૈં તબ બડા મનોહર દૃશ્ય દિખાઇ દેતા હૈ. ઇનકા ગીત-ગાન દો દો ચાર ચાર ઘણ્ટે બરાબર હોતા રહતા હૈ. ખેત મેં બૈઠી હુઇ એક દો યુવતિયાઁ જબ મિલ કર ગાતી હૈં તબ પર્વતોં કી ટક્કર સે પ્રતિધ્વનિત હોકર ઉનકી આવાજ એક વિશેષ પ્રકાર કા આનન્દ દેતી હૈ. ઇન લોગોં કો પુષ્પોં સે બડા પ્રેમ હૈ. જહાઁ કહીં ફૂલ મિલે, ઝટ તોડ કર ટોપી સે લટકા લિયે.

આચાર કી દૃષ્ટિ સે ભી યે લોગ અપને પડોસી અન્ય પહાડી લોગોં સે બહુત અચ્છે હૈં. શિમલે કે સમીપવર્તી પ્રદેશ મેં ફી સદી ૮૦ સ્ત્રિયાઁ આચારહીના હૈ. પર કિન્નર-નારિયોં મેં ઇનકી સંખ્યા બહુત હી કમ હૈ. સુનતે હૈ, પહલે, પતિ યા પ્રેમી કે વિશ્વાસઘાત કરને ઔર છોડ કર ભાગ જાને પર અથવા કિસી કે વ્યર્થ લાગ-છન લગાને પર, કિન્નર-નારિયાઁ સતલજ મેં કૂદ કર પ્રાણ પરિત્યાગ કર દિયા કરતી થીં. અબ ભી કહીં કહીં એસી ઘટના હો જાતી હૈ.

કનૌરી-ભાષા એક જુદી હી ભાષા હૈ, પરન્તુ જિન લોગોં કો ઔર દેશવાલોં સે કામ પડતા હૈ વે કામચલાઉ હિન્દી અચ્છી તરહ સમઝા સકતે હૈં ઔર બોલ ભી સકતે હૈં. ઇનકી ભાષા તિબ્બતી ઔર સંસ્કૃત કે મિશ્રણ સે બની પ્રતીત હોતી હૈ. ઉદાહરણાર્થ-"તુમ્હારા નામ ક્યા હૈ" ! કિન્નર ભાષા મેં ઇસકા અનુવાદ હોગા— "કિં નામં છિદ" ? ઇન લોગોં કે નામ ભી ભાષા કી દૃષ્ટિ સે તીન પ્રકાર કે હૈં-વિશુદ્ધ સંસ્કૃત, વિશુદ્ધ તિબ્બતી, ઔર તિબ્બતી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

તથા સંસ્કૃત–મિશ્રિત. નીચે હમ તીનોં પ્રકારોં કે ઉદાહરણ દેતે હૈં. પાઠક દેખેંગે કિ ઇનમેં સે કઈ નામ કૈસે મનોહર હૈં.—

(૧) વિશુદ્ધ સંસ્કૃત–નામ.

(પુરૂષોં કે નામ.)

પદ્મવીર, ઇન્દ્રવીર, ઇન્દ્રિયજિત, નરજ્ઞાન, નકુલ, નરપાલ, ધર્મ્મરાય, પદ્મદાસ, જ્ઞાનવીર, સર્વજિત, સુખાનન્દ.

(સ્ત્રિયોં કે નામ.)

ચન્દ્રમણિ, ઇન્દ્રમણિ, હીરામણિ, દેવકલી, શ્યામકલી, કુન્તી, દ્રૌપદી, હિરણ્ય, ગઙ્ગાદાસી, ધર્મ્મદાસી, ઇન્દ્રદાસી, જીવદાસી, શ્રદ્ધા.

(૨) વિશુદ્ધ તિબ્બતી–નામ.

(પુરૂષોં કે નામ.)

ડણ્ડપ છુપલ, ટાશી છરિંગ, છરિંગ હુપ, યંગતુન, ક્ષાલછેદને.

(સ્ત્રિયોં કે નામ.)

ટાશી બૂટી, ક્ષલજિન, સિમ્બા, છરિંગ ટાશી.

(૩) મિશ્રિત–નામ.

(પુરૂષોં કે નામ.)

નરતન છરિંગ, ટાશીરામ, સનમસુખ, યંગ સુખારામ.

(સ્ત્રિયોં કે નામ.)

સનમમણિ, પતિછો, જુગતપુરી, ધનલચ્છિ, છરિંગપતિ.

ઇન લોગોં કા ધર્મ્મ આર્ય્યધર્મ્મ હૈ; પરન્તુ બૌદ્ધ મત કી ભી બહુત સી બાતેં ઉસમેં ઘુસ ગઈ હૈં. ઇન લોગોં મેં દેવી–દેવતાઓં કી પૂજા કા બડા પ્રચાર હૈ. સ્થાન સ્થાન પર દેવાલય બને હુએ હૈ. નિચાર નામક સ્થાન મેં ઉષા દેવી કા એક વિશાલ મન્દિર હૈ. શિક્ષા કા પ્રચાર ન હોને કે કારણ યે લોગ પ્રાયઃ મૂઢ–વિશ્વાસી હૈ; પરન્તુ અબ કહીં કહીં પ્રારમ્ભિક સ્કૂલ ખુલ ગયે હૈં, જિસસે ઇન લોગોં કે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જ્ઞાન-ચક્ષુ ખુલને લગે હૈં ઔર અવિદ્યાન્ધકાર દૂર હો રહા હૈ.

ઇનકે વિવાહ કી રીતિ બડી વિચિત્ર હૈ. ઘર કે છોટે બડે સબ ભાઈ મિલ કર એક સ્ત્રી રખ લેતે હૈ. ઇસ વિવાહ કો યે લોગ પાણ્ડવ-વિવાહ કહતે હૈં. બડે ભાઈ કી સ્ત્રી સબ ભાઇયોં કી સ્ત્રી સમઝી જાતી હૈ. ઇસ રીતિ કા યહ પરિણામ હુઆ હૈ કિ બહુત સી સ્ત્રિયાં અવિવાહિતા હૈં. યદિ ઇનસે ઇસ રીતિ કા કારણ પૂછા જાતા હૈ તો યે કહતે હૈં, હમારા દેશ ઠણ્ડા હૈ. યહાઁ અન્ન બહુત કમ ઉપજતા હૈ. સબ ભાઇયોં કે અલગ અલગ સ્ત્રી કરને સે સન્તાન-સંખ્યા બહુત બઢ જાય ઔર ઉસકે પાલન-પોષણ કે લિએ ઇસ પ્રાન્ત મેં અન્ન-વસ્ત્ર મિલના કઠિન હો જાય. કુટુમ્બિયોં મેં સે એક ભાઇ નમક ખરીદને જાતા હૈ, દૂસરા ભેડ-બકરી ચરાતા હૈ, તીસરા અનાજ લાતા હૈ, ચૌથા સરકારી બેગાર દેતા હૈ. તબ કહીં જાકર કુટુમ્બ કા નિર્વાહ હોતા હૈ. યદિ એક એક મનુષ્ય અલગ અલગ વિવાહ કરકે ગૃહસ્થી ચલાવે તો ઇતને કામ કૈસે કર સકે ! અતઃ ઉસકા જીના અસમ્ભવ હો જાય. ઇસ સમ્મિલિત વિવાહ સે દૂસરા લાભ યહ હૈ કિ ઘર મેં બહુત સી સ્ત્રિયોં કે આને સે પરસ્પર ઇર્ષ્યા-દ્વેષ ઔર ફૂટ કી અગ્નિ પ્રજ્વલિત નહીં હોતી ઔર કુલ નષ્ટ હોને સે બચ જાતા હૈ.

ઇન લોગોં મેં એક ઔર પ્રકાર કા ભી વિવાહ હોતા હૈ. ઉસે કિન્નર-ભાષા મેં "ડબડબ" કહતે હૈં. ઇસકી વિધિ યહ હૈ—યદિ લડકી કિસી કે સાથ વિવાહ કરના સ્વીકાર કર લે, પરન્તુ ઉસકે માતાપિતા રાજી ન હોં, તો લડકી કો અકેલી પાકર વર અપને એક દો મિત્રોં કી સહાયતા સે જબરદસ્તી ઉઠા લે જાતા હૈ. લે જાને કે સમય યદિ લડકી કે પાસ ઉસકી સહેલિયાઁ હોં ઔર વે ઉસે છુડાને કે લિએ દૌડેં તો વર કે મિત્ર ઉન્હેં એક એક દો દો રૂપયે દેકર ઉનસે પિણ્ડ છુડા લેતે હૈં. લડકી કો ઘર લે જાકર ઉસકે સાથ નિયમપૂર્વક વિવાહ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કિયા જાતા હૈ. યદિ વહ લડકે કે ઘર જાકર વિવાહ કરના પસન્દ ન કરે તો વહ અપને પિતા કે ઘર વાપસ ભેજ દી જાતી હૈ.

સબ જાયદાદ બડે ભાઈ કો મિલતી હૈ. વહ અપને સિર પર લમ્બી ચોટી રખતા હૈ. બાકી કે સબ ભાઇ સિર મુઁડાતે હૈં.

ઇસ પ્રાન્ત કી સ્ત્રિયઁા હમારી સ્ત્રિયોં કે સદૃશ પરાવલમ્બિની નહીં; વે પુરૂષોં સે બઢ કર કામ કરતી હૈ. પુરૂષ કેવલ હલ જોતતે હૈ. શેષ કામ—બીજ ડાલના, નિકાઇ કરના, કાટના, માઁડના ઇત્યાદિ—સ્ત્રિયઁા હી કરતી હૈં. સરકારી આજ્ઞા સે પ્રત્યેક પુરૂષ કો અપની બારી પર બેગાર ભુગતની પડતી હૈ. કભી કભી પુરુષ કી બારી આને પર સ્ત્રિયઁા હી બેગાર કર આતી હૈં. સ્ત્રિયઁા યહાં કી સ્વતન્ત્ર કમાઇ કરતી હૈં. ઇસલિએ, વિવાહ હો જાને પર ભી, પુરૂષ સ્ત્રી પર અત્યાચાર નહીં કર સકતા. યદિ પતિ પતિત હો જાય, વ્યભિચારી હો જાય અથવા સ્ત્રી પર અત્યાચાર કરે તો પત્ની ઉસકા પરિત્યાગ કર દેતી હૈ. ઐસે અવસર પર એક વિશેષ સંસ્કાર કિયા જાતા હૈ, જિસે કિન્નર ભાષા મેં "શિંગ ટકાશમે" કહતે હૈ. પહલે પ્રતિષ્ઠિત લોગોં-કી એક પંચાયત જોડી જાતી હૈ. ઉસમેં પતિ ઔર પત્ની અપની અપની શિકાયતેં પેશ કરતે હૈં. તબ પંચ લોગ શિકાયતોં કો દૂર કરકે દોનોં કો પુનઃ પ્રીતિપૂર્વક રહને કા ઉપદેશ કરતે હૈ. યદિ દોનોં માન ગયે તો અચ્છા; નહીં તો એક લકડી કા એક સિરા સ્ત્રી કે હાથ મેં ઔર દૂસરા પુરૂષ કે હાથ મેં પકડા દિયા જાતા હૈ. તબ વહ લકડી બીચ સે તોડ દી જાતી હૈ. ઇસકા યહ અર્થ હોતા હૈ કિ જાવ તુમ્હારા વિવાહ—સમ્બન્ધ ટૂટ ગયા; અબ તુમ દોનોં સ્વતન્ત્ર હો. જિસસે ચાહો પુનઃ વિવાહ કર સકતે હો.

ઇન લોગોં કા ગૃહ—જીવન બડા આનન્દમય હૈ. ચાય પીતે ઔર ભોજન કરતે સમય ગૃહિણી નમકીન ચાય કી દૂંગચી સામને રખ લેતી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હૈ. સારા પરિવાર પંક્તિ બાઁધ કર ઉસકે ચારો ઔર બૈઠ જાતા હૈં. વહ પ્યાલિયોં મેં ચાય ડાલતી જાતી હૈ ઔર વે પીતે જાતે હૈં. એક ઘૂંટ પી લેતે હૈં, ફિર પ્યાલી, કો ભૂમિ પર રખ કર બાતેં કરને લગ જાતે હૈં. પ્યાલી મેં ચાય ન રહ જાને પર કિસી કો માંગને કી આવશ્યક્તા નહીં હોતી, ગૃહદેવી સ્વયં સબ કા ખયાલ રખતી હૈ. પ્યાલી ખાલી નહીં હોને પાતી ઉસમેં વહ ઔર ચાય ડાલ દેતી હૈ. ઇસ સમય યે લોગ કંગાલ હોકર ભી, ચક્રવર્તી સે પ્રતીત હોતે હૈં.

પ્રત્યેક કુલીન ઘર મેં એક લડકી ઔર એક લડકા પ્રાય: ઉમ્ર-ભર બ્રહ્મચારી રહતા હૈ; ઔર અપને જીવન કો ધર્મ્મ-સેવા મેં લગાતા હૈ. કિન્નર-ભાષા મેં બ્રહ્મચારિણી લડકી કો "જોમો" ઔર બ્રહ્મચારી લડકે કો "લામા" કહતે હૈં. સબ પ્રકાર કે વિષય-વિકારોં-સે બચે રહતા ઇનકે લિએ આવશ્યક હૈ.

ભાદ્રપદ મેં કનૌર મેં એક ભારી જાતીય ઉત્સવ હોતા હૈ, જિસે "કુલાયચ" કહતે હૈં. ઇસ મેલે મેં ખૂબ રાગ-રંગ ઔર નૃત્ય હોતા હૈ. ઇસ ઉત્સવ કે સાથ વર્ષ ભર કે સારે શોક ઔર આત્મીય જનોં-કી મૃત્યુ કે કારણ પૈદા હુએ સબ દુ:ખ દૂર કર દિયે જાતે હૈ. સારી જાતિ શોક કે વસ્ત્ર ઉતાર કર આમોદ કી પોશાક પહન લેતી હૈ. સાલ-મેં ઇનકે યહાં ભિન્ન ભિન્ન અવસરોં પર કોઈ દસ મેલે હોતે હૈ. જિનમેં યે લોગ ખૂબ ખાતે-પીતે ઔર ગાતે-બજાતે હૈ. ઉત્સવ કે દિન ખાન-પાન કી સામગ્રી લેકર સ્ત્રી-પુરૂષ સબ જંગલ મેં ચલે જાતે હૈ. સારા દિન વહાં ખેલ-કૂદ મેં વ્યતીત કરકે સાયંકાલ ઘર લૌટ આતે હૈ.

सरस्वती

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

६–भगवद्गीता–रहस्य.

[ભાષા મરાઠી, પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૨–૮૫૬, જિલ્દદાર, છપાઇ ઔર કાગજ ઉત્તમ, મૂલ્ય ૩ રૂપિયે, પ્રાપ્તિ-સ્થાન—કેસરી–આફિસ, પૂના.]

યહ વહી પુસ્તક હૈ જિસે શ્રીમાન્ બાલ ગંગાધર તિલક ને મણ્ડાલે-મેં લિખા થા ઔર જિસકી સમાલોચનાયેં ઔર પ્રશંસાયેં કઈ મહીને તક ભિન્ન ભિન્ન ભાષાઓં કે સમાચારપત્રોં ઔર પુસ્તકોં મેં નિકલ ચુકી હૈં. તિલક મહોદય ને ઇસ પુસ્તક કી એક કાપી હમેં ભી ભેજને કી કૃપા કી હૈ. એતદર્થ હમ આપકે બહુત કૃતજ્ઞ હૈં. ઇસકા સ્વીકાર કરને મેં સંકોચ હમેં કેવલ ઇસ બાત કા હૈ કિ યહ પુસ્તક હમારે પાસ સમાલોચના કે-લિએ આઇ હૈ, પર ઇસકી આલોચના કરને કી પર્ય્યાપ્ત યોગ્યતા હમ-મેં નહીં. હમારી સમઝ મેં તો ઇસકે ગુણ–દોષોં કા વિચાર કરને કી શક્તિ બિરલે હી વિદ્વાનોં મેં હોગી. જિસને ભારતવર્ષ કે મુખ્ય મુખ્ય સભી શાસ્ત્રોં કા અધ્યયન ઔર મનન કિયા હૈ, ઔર જિસને પાશ્ચાત્ય તત્ત્વવેત્તાઓં કે તત્ત્વજ્ઞાન કી ભી અભિજ્ઞતા પ્રાપ્ત કી હૈ વહી ઇસ પુસ્તક કે સિદ્ધાન્તોં પર અચ્છી તરહ વિચાર કર સકતા હૈ, યહી નહીં, કિન્તુ ગીતા પર આજ તક જિતને પ્રસિદ્ધ પ્રસિદ્ધ ભાષ્ય ઔર ગ્રન્થ લિખે ગયે હૈં ઉન સબ સે ભી પરિચય રખને વાલા વિદ્વાન્ હી ઇસ પુસ્તકકી સમાલોચના કરને કા અધિકારી હો સકતા હૈ. ઇન ગુણોં મેં-સે એક ભી ગુણ હમ મેં નહીં. અતએવ હમ ઇસકી આલોચના કરને કે અધિકારી નહીં. અતએવ તિલક મહાશય કી આજ્ઞા કો શિરસા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ધારણ કરકે હમ ઇસકી કુછ બાતોં કા ઉલ્લેખ માત્ર કરેંગે.

બંગ-ભાષા ઔર મરાઠી મેં આજ તક ગીતા પર અનેક પુસ્તકેં લિખી જા ચુકી હૈં. કઈ પુસ્તકેં તો હમને ઐસી દેખી હૈં જિનમેં ગીતા કે પ્રાયઃ સભી ભાષ્ય પ્રકાશિત કરકે ઉન સબ કા ઉદ્દેશ ઔર ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિ સે ઉનકા આશય ભી સમઝાયા ગયા હૈ, પરન્તુ ઇસ તરહ કી સભાષ્ય પુસ્તકોં સે વિશેષ કરકે વિદ્વાન્ હી અધિક લાભ ઉઠા સકતે હૈં. ઐસે ગ્રન્થોં કા આશય સર્વ-સાધારણ જનોં કી સમઝ-મેં બહુત કમ આતા હૈ. હાં, બઁગલા મેં એક છોટી સી પુસ્તક ઐસી ભી હમારે દેખને મેં આઇ હૈ જિસે સાધારણ પઢે-લિખે લોગ ભી અચ્છી તરહ સમઝ સકતે હૈં ઔર બહુત કુછ લાભ ઉઠા સકતે હૈં. ગીતા કા પ્રધાન ઉદ્દેશ ક્યા હૈ, યહ બાત ઉક્ત બઁગલા-પુસ્તક મેં દો કલ્પિત વ્યક્તિયોં કે કથોપકથન-રૂપ મેં વર્ણન કી ગઈ હૈ. ઉસકે લેખક કી ભાષા ઔર ઉસકે સમઝાને કી રીતિ ઐસી અચ્છી હૈ કિ પઢનેવાલા, બિના પ્રયાસ કે, સબ બાતેં સમઝતા ચલા જાતા હૈ. વે સબ ઉસકે હૃદય મેં જમ જાતી હૈં. ઇસ બઁગલા-પુસ્તક કા નામ ભી "ગીતા-રહસ્ય" હૈ. તિલક મહાશય કે "ગીતા-રહસ્ય" કે અન્ત-મેં જૈસે મૂલ ગીતા હૈ, વૈસે હી ઉસકે ભી અન્ત મેં હૈ. પર વહ છોટી ચીજ હૈ ઔર યહ પ્રકાણ્ડ ગ્રન્થ હૈ. બઁગલા કી પૂર્વોક્ત પુસ્તક ઇસ સમય હમારે પાસ નહીં. હમ ઇસિ નોટ કો એક ગાંવ મેં બૈઠે લિખ રહે હૈં. પર જહાં તક હમેં યાદ હૈ વહ કિસી કાલેજ-શાયદ કટક-કાલેજ-કે કિસી પ્રોફેસર કી લિખી હુઈ હૈ ઔર આઠ હી દસ આને મૂલ્ય કી હૈ.

તિલક મહાશય ને અપને ઇસ ગ્રન્થ કી રચના મેં જો પાણ્ડિત્ય ઔર જો વિચારશીલતા, ઔર જો લેખન-કૌશલ દિખાયા હૈ વહ અદ્ભુત હૈ. યહ ગ્રન્થ આપકે કોઇ ચાલીસ વર્ષોં કે વિચાર ઔર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

શાસ્ત્ર-ચિન્તન કા ફલ હૈ. ઇસિકી તૈયારી મેં આપને સંસ્કૃત, મરાઠી ઔર અંગરેજી કે સૈકડોં ગહન ગ્રન્થોં કા મનન કિયા હૈ.

ઇસ ગ્રન્થ કો આપને દો ભાગોં મેં વિભક્ત કિયા હૈ. પહલે ભાગ મેં ગીતા કા રહસ્ય હૈ, દૂસરે મેં મૂલ-ગીતા તથા ઉસકા મરાઠી અનુવાદ. પહલા ભાગ ૧૬ પ્રકરણોં મેં વિભક્ત હૈ-યથા, વિષય-પ્રવેશ, કર્મ્મ-જિજ્ઞાસા, કર્મ્મ-યોગ-શાસ્ત્ર, આધિભૌતિક સુખવાદ, સુખદુઃખ-વિવેક, ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞ-વિચાર, કાપિલ-સાંખ્યશાસ્ત્ર, જગત કી ઉત્પત્તિ ઔર નાશ, અધ્યાત્મ, આત્મસ્વાતન્ત્ર્ય, સંન્યાસ ઔર કર્મ્મયોગ, સિદ્ધાવસ્થા ઔર વ્યવહાર, ભક્તિમાર્ગ, ગીતા કે અધ્યાયોં કી સંગતિ, ઉપસંહાર ઔર ગીતા કી બહિરંગ-પરીક્ષા. અતએવ યહી ભાગ ઇસ ગ્રન્થ કા સબસે અધિક મૂલ્યવાન્ અંશ હૈ. ઇસમેં સે ભી પહલા ઔર અન્તિમ, યે દો પ્રકરણ ઉન લોગોં કે લિએ બડે હી મહત્ત્વ કે હૈં જો ગીતા-કે સમ્બન્ધ કી વિશેષ વિશેષ બાતેં જાનના ચાહતે હોં. ગીતા ઔર મહાભારત કા કર્તૃત્વ, ગીતા ઔર ઉપનિષદોં કી પરસ્પર તુલના, ગીતા ઔર બ્રહ્મસૂત્રોં કી પૂર્વાપરતા, ગીતા કા સમય, ગીતા ઔર બૌદ્ધધર્મ્મ, ગીતા ઔર બાઇબિલ આદિ કા વિવેચન અન્તિમ પ્રકરણ મેં હૈ. ઇતિહાસ ઔર પુરાતત્ત્વ કે પ્રેમિયોં કે જાનને યોગ્ય ઇસમેં બહુત કુછ સામગ્રી હૈ. ઇસ પ્રકરણ કે અન્ત મેં યહ સમ્ભાવના કી ગઈ હૈ કિ ઇસાઈ ધર્મ્મ કે તત્ત્વ બહુત કરકે બૌદ્ધ ધર્મ્મ સે હી લિયે ગયે હૈં. ઔર બૌદ્ધ ધર્મ્મ સે ઉન્હેં લેના માનોં તત્પૂર્વવર્તી વૈદિક ધર્મ્મ યા ગીતા સે લેના હૈ. તિલક મહાશય ને ગીતા કા રચના-કાલ શક-પૂર્વ ૫૦૦ વર્ષ નિશ્ચય કિયા હૈ.

ગ્રન્થ કે દૂસરે ભાગ મેં, ઉપર, ગીતા કે મૂલ-સંસ્કૃત શ્લોક હૈં ઔર નીચે મરાઠી મેં ઉનકા ભાવાર્થ હૈ. પર મૂલ મેં જો બાતેં નહીં ઔર જિનકા જાનના સાધારણ પાઠકોં કે લિએ જરૂરી હૈ ઉન સમ્-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કો બ્રાકેટ કે ભીતર દેકર તિલક ને કથાસૂત્ર કી ઐસી સંગતિ લગા દી હૈ કિ પઢને વાલોં કો ઉપન્યાસ, ઇતિહાસ યા અન્ય સાધારણ પુસ્તક પઢને કા સા આનન્દ આતા હૈ. ઉન્હેં યહ ભાસિત હી નહીં હોતા કિ વે અનુવાદ પઢ રહે હૈં. વિષય ઇતના ગહન હોને પર ભી તિલક મહાશય ને ઉસે ઐસી અચ્છી તરહ ઔર ઐસી પ્રાઞ્જલ ભાષા મેં સમઝાયા હૈ કિ સાધારણ વિદ્યા–બુદ્ધિ કે આદમી ભી આપકે કથન કા આશય સહજ હી મેં હૃદયંગમ કર સકતે હૈં. આપકી લેખ-શૈલી કે પ્રધાન ગુણ સ્પષ્ટતા ઔર શુદ્ધતા હૈં. આપને અપને મન કે ભાવોં કો ઇસ તરહ વ્યક્ત કિયા હૈ કિ આપકે કથન કા તાત્પર્ય સમઝને મેં જરા ભી પ્રયાસ નહીં પડતા.

અચ્છા તો ઇસ ગીતા કી રચના હુઇ ક્યોં? ભારતીય યુદ્ધ કે-લિએ કૌરવોં ઔર પાણ્ડવોં કી સેના ને કુરૂક્ષેત્ર મેં મોરચે ડાલ દિયે. પ્રત્યેક પક્ષ અપને વિરોધી પક્ષ કા સંહાર કરને કે લિએ ઉદ્યત હો ગયા. તબ અપને હી બન્ધુ–બાન્ધવોં કો સંહારોન્મુખ દેખ અર્જુન કો બડા વિષાદ હુઆ. ઉન્હોંને હથિયાર રખ દિયે. વે બોલે–બાજ આયે હમ ઉસ રાજ્ય સે જિસકી પ્રાપ્તિ કે લિએ હમેં અપને હી વંશજોં-કા નાશ કરના પડે. કહાં યુદ્ધ કી તૈયારી, કહાં યહ વિરક્તિ! કામ બિગડતા દેખ કૃષ્ણ ને અર્જુન કો ગીતા મેં ગાયા ગયા ઉપદેશ સુનાયા. ઉસે સુન કર અર્જુન કા સન્દેહ દૂર હો ગયા. ઉનકા વિષાદ જાતા રહા. વે યુદ્ધ કરને પર રાજી હો ગયે. જિસ ગીતા કા ઉદ્દેશ અર્જુન-કો યુદ્ધ કે લિએ ઉદ્યુક્ત કરના થા ઉસમેં સાંખ્ય, યોગ, વેદાન્ત–બ્રહ્મજ્ઞાન–ઔર ભક્તિ કા બખેડા ક્યોં? ઇસી પ્રશ્ન કા તર્ક–સમ્મત ઉત્તર દેને ઔર પૂર્વવર્ત્તી ભાષ્યકારોં કા ભ્રમ દિખાને કે લિએ હી તિલક-ને ગીતા કે રહસ્ય કા ઉદ્‌ઘાટન કિયા હૈ. આજ કલ જિતને વિખ્યાત વ્યાખ્યાકાર–શંકર, ચિદ્‌ઘનાનન્દ, રામાનુજ, નિમ્બાર્ક આદિ–હો ગયે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હૈં કિસી ને ઇસ બાત કા ઠીક ઠીક ઉત્તર નહીં દિયા. કિસી ને ઇસ બાત કો સપ્રમાણ ઔર યુક્તિ-સંગત તર્ક-દ્વારા નહીં સિદ્ધ કિયા કિ જો મનુષ્ય કર્મ્મ સે નિવૃત્ત હો રહા હૈ-જિસકે હૃદય મેં વિરક્તિ કી ભાવના પ્રબલ હો રહી હૈ-ઉસે એક માત્ર કર્મ્મોન્મુખ કરને કી ચેષ્ટા છોડ કર શ્રીકૃષ્ણ ને બ્રહ્મજ્ઞાન સિખાને કા ક્યોં પ્રયાસ કિયા? ઉન્હેં અર્જુન સે શસ્ત્ર-ગ્રહણ કરાના થા. ઇસ કારણ ઉનકા કર્તવ્ય થા કિ વે ઉન્હેં પ્રવૃત્તિ કા માર્ગ દિખાતે; સાંખ્ય, યોગ ઔર વેદાન્ત કી બાતેં છોડ કર નિવૃત્તિ કા માર્ગ દિખાને કી ક્યા આવશ્યકતા થી? તિલક-ને ઇસી પ્રશ્ન કા ઉત્તર દિયા હૈ ઔર ઐસા ઉત્તર દિયા હૈ કિ શાયદ હી કોઇ ઉસકા ખણ્ડન કર સકે. ઉનકી યુક્તિયાં ઔર ઉનકી તર્ક-પ્રણાલી ઇતની હેતુમૂલક, ઇતની સબલ ઔર ઇતની પ્રમાણપૂર્ણ હૈ કિ દેખ કર આશ્ચર્ય્ય હોતા હૈ કિ પૂર્વવર્તી વિદ્વાન્ ઉદ્દિષ્ટ માર્ગ કો છોડ કર અન્યત્ર કૈસે ચલે ગયે? તિલક ને ગીતા-રહસ્ય મેં યહ સિદ્ધાન્ત સ્થિર કિયા હૈ કિ ગીતા નિવૃત્તિ પર નહીં, વહ પ્રવૃત્તિ પર હૈ; અર્થાત્ ઉસકા મુખ્ય ઉદ્દેશ કર્મ્મ કી-નિષ્કામ કર્મ્મ કી-પ્રધાનતા દિખાના હૈ. ઇસી સે ઉસમેં કર્મ્મયોગ કા વિવેચન હૈ. ઉસમેં જહાં કહીં "યોગ" શબ્દ હૈ વહાં ઉસકા આશય "કર્મ્મ-યોગ" હૈ. ઇસી લિએ આપને ઇસ ગ્રન્થ કા પૂરા નામ "શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા-રહસ્ય અથવા કર્મ્મ-યોગ-શાસ્ત્ર" રક્ખા હૈ. તથાપિ આપ યહ નહીં કહતે કિ ગીતા મેં બ્રહ્મજ્ઞાન ઔર ભક્તિ આદિ નિવૃત્તિમૂલક મોક્ષમાર્ગોં કા નિરૂપણ હી નહીં. હૈ અવશ્ય ઔર ઉસકે હોને કી આવશ્યકતા ભી હૈ; ક્યોંકિ શુદ્ધ બોધસ્વરૂપ પરમાત્મા કા જ્ઞાન-સમ્પાદન કરકે અપને અન્તઃકરણ-કો પવિત્ર ઔર નિર્મ્મલ કરના તથા પરિણામ યા ફલ કી રત્તી ભર ભી પરવા ન કરકે અપને કર્ત્તવ્ય કર્મ્મ કા નિર્વાહ કરના હી મનુષ્ય-કા પરમ કર્ત્તવ્ય હૈ. પરન્તુ નિવૃત્તિ-માર્ગ કી જિતની બાતેં ગીતા મેં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હૈં વે ગૌણ હૈં; નિવૃત્તિ-માર્ગ કા ઉપદેશ દેના ગીતા કા મુખ્ય ઉદ્દેશ નહીં. મુખ્ય ઉદ્દેશ તો નિષ્કામ કર્મ્મ કરને કા ઉપદેશ દેના હૈ. ઇસ કર્મ્મયોગ કે બાહર કી બાતેં ક્યોં લિખી ગઇં, પ્રધાન વિષય સે ઉનકા કૈસા સમ્બન્ધ હૈ ઔર ઉનકી સન્ધિ એક દૂસરે સે કિસ પ્રકાર મિલાઈ ગઇ હૈ, યહ દેખને ઔર જાનને કી જો ઇચ્છા રખતે હોં વે તિલક મહારાજ કે ગ્રન્થ કો ધ્યાન સે પઢે.

ગીતા કે સમ્બન્ધ મેં ગ્રન્થકાર કી જો રાય હૈ ઉસે થોડે મેં કુછ કુછ ઉન્હીં કે શબ્દોં મેં, સુન લીજિએ:—

"અર્જુન કા મોહ દૂર કરને કે લિએ શ્રીકૃષ્ણ ને, શુદ્ધ વેદાન્ત શાસ્ત્ર કે આધાર પર, કર્મ્મ ઔર અકર્મ્મ કા, તથા સાથ હી મોક્ષપ્રાપ્તિ કે ઉપાયોં કા વિવેચન ગીતા મેં કિયા હૈ. શ્રીકૃષ્ણ કા ઉપદેશ હૈ કિ કર્મ્મ કભી છૂટને કે નહીં ઔર ઉન્હેં છોડના ભી ન ચાહિએ, પર ઉન્હેં યુક્તિપૂર્વક કરના ચાહિએ. યોગ્ય-યુક્તિ-પ્રયોગ દ્વારા કર્મ્મ સમ્પાદન કરને સે મનુષ્ય પાપ-ભાગી નહીં હોતા. ઐસે કર્મ્મ-સમ્પાદન સે, અન્ત મેં મોક્ષ કી ભી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ. ઇસ યુક્તિ કા નામ હૈ જ્ઞાનમૂલક ઔર ભક્તિપ્રધાન કર્મ્મયોગ. ગીતા મેં ઇસી કર્મ્મયોગ કા પ્રતિપાદન હૈ."

તિલક કે કથન કા યહી સાર હૈ. ગીતા મેં જિતને વિષયોં કિંવા જિતને સિદ્ધાન્તોં કા વર્ણન હૈ ઉન સબ કા શાસ્ત્રીય રીતિ સે પ્રકરણશઃ વિભાગ કરકે ઉનમે સે મુખ્ય મુખ્ય યુક્તિવાદોં કા નિરુપણ આપને ગીતા-રહસ્ય મેં કિયા હૈ. ઐસા કરને મેં આપને, અપને મત કી પુષ્ટિ કે લિએ ન માલૂમ કિતને ગ્રન્થોં કે પ્રમાણ જગહ જગહ પર દિયે હૈં. સાથ હી આપને પાશ્ચાત્ય દેશોં કે તત્ત્વવેત્તાઓં કે ભી સિદ્ધાન્તોં કા ઉલ્લેખ કિયા હૈ ઔર ગીતા કે રહસ્યોં સે ઉનકી તુલના ભી કી હૈ. પશ્ચિમી વિદ્વાનોં કી રાય હૈ કિ કર્મ્માકર્મ્મવિવેક કિંવા નીતિશાસ્ત્ર પર સબ સે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પહલા ગ્રન્થ અરિસ્ટાટલ કા હૈ; પરન્તુ તિલક ને તુલનાપૂર્વક યહ દિખાયા હૈ કિ ઇન લોગોં કા યહ મત ઠીક નહીં. ગીતા મેં અરિસ્ટાટલ કી ભી અપેક્ષા અધિક વ્યાપક ઔર અધિક તાત્ત્વિક દૃષ્ટિ સે નીતિ-શાસ્ત્ર કે તત્ત્વોં કા વિચાર કિયા ગયા હૈ; ઔર ગીતા અરિસ્ટાટલ કે બહુત પહલે કી હૈ. ઇસી તરહ આપને સાક્રેટીજ, મિલ, સ્પેંસર, કાન્ટ, ગ્રીન ઔર સ્ટોઇક પન્થ કે ગ્રીક પણ્ડિતોં કે સિદ્ધાન્તોં-કા વર્ણન કરકે યહ દિખાયા હૈ કિ ઇન સભી કે સિદ્ધાન્તોં સે ગીતા અલંકૃત હૈ પ્રત્યુત ગીતા કી વિચારપદ્ધતિ ઇન વિદ્વાનોં કી વિચાર-પદ્ધતિ સે ભી અધિક યુક્તિપૂર્ણ ઔર સુસંગત હૈ.

ગીતા-રહસ્ય મેં જહાં જહાં પર પ્રાચીન ભાષ્યકારોં કા ભ્રમ દિખાયા ગયા હૈ વહાઁ વહાઁ રહસ્યકાર કી વિચાર-સરણિ ઔર કોટિ-ક્રમ દેખ કર બડા કૌતૂહલ હોતા હૈ ઔર સાથ હી આપકી વ્યાપક વિદ્વત્તા પર આશ્ચર્ય ભી હોતા હૈ. ખણ્ડન તો આપને ઇતની નિર્દયતા-સે કિયા હૈ જિસકી ઇયત્તા નહીં; પર સાથ હી આપને ઇસ ખણ્ડન-કે લિએ એસી પ્રણાલી કા અવલમ્બ કિયા હૈ કિ આપકો કોઈ દોષી નહીં ઠહરા સકતા. આપને બડી હી યોગ્યતા સે યહ દિખાયા હૈ કિ પ્રાચીન વિદ્વાનોં કે ભાષ્યોં કી ઉત્પત્તિ કિસ પ્રકાર હુઈ. ફિર આપને યહ બતાયા હૈ કિ દેશ, કાલ, પાત્ર ઔર તત્કાલીન સામાજિક વ્યવસ્થા-કે અનુસાર હી પૂર્વવર્તી ભાષ્યોં કા પ્રણયન હુઆ હૈ. ઉસ સમય વૈસે હી ભાષ્ય બન સકતે થે. અતએવ ઉન ભાષ્યકારોં સે જો ભ્રમ હો ગયે હૈં ઉસમેં ઉનકા કુછ ભી દોષ નહીં. પરન્તુ અબ વહ સમય નહીં; અબ અનેક નઈ નઈ બાતેં ઔર નઈ નઈ વિદ્યાયેં માલૂમ હો ગઇ હૈ. બહુત પ્રાચીન કાલ કા ઇતિહાસ ભી અબ અધિક ઉપલબ્ધ હૈ. અતએવ ઇસ જ્ઞાનવૃદ્ધિ કે કાલ મેં ઉન પુરાને ભાષ્યોં મેં વિવેચન કિયે ગયે રહસ્ય સ્વીકાર નહીં કિયે જા સકતે. ઇસ દશા મેં અપની

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ત્રુટિયોં કે લિએ ભાષ્યકાર દોષી નહીં. ઇસ પ્રકાર બડે હી અનોખે ઢંગ સે આપને પ્રાચીન પણ્ડિતોં ઔર પ્રાચીન ગ્રન્થોં કે પૃષ્ઠપોષક લોગોં કે કોપ કો શાન્ત કરને કી ચેષ્ટા કી હૈ.

લિખા હૈ—“ गीता सुगीता कर्त्तव्या किमन्यैः शास्त्रविस्तरैः ” યહ બહુત ઠીક હૈ. અકેલી ગીતા કા અચ્છી તરહ અધ્યયન કર લેના હી બસ હૈ, ઔર સારે શાસ્ત્રોં કે અધ્યયન મેં વ્યર્થ કાલક્ષેપ કરને કી ક્યા આવશ્યકતા? ગીતા સમગ્ર શાસ્ત્રોં કા સાર હૈ. ઉસમેં બ્રહ્મવિદ્યાન્તર્ગત (કર્મ્મ-) યોગ-શાસ્ત્ર કા નિરૂપણ હૈ. બ્રહ્મવિદ્યા ઔર ભક્તિ કે જો મૂલતત્ત્વ હૈં ઉન્હીં કે આધાર પર નીતિ ઔર સત્કર્મ્મ-કે ભવન કા ભી નિર્મ્માણ હુઆ હૈ. જ્ઞાન, સંન્યાસ, કર્મ્મ ઔર ભક્તિ કે સમુચિત મેલ કા આશ્રય લેકર મનુષ્ય કો કિસ પ્રકાર અપના જીવન સફલ કરના ચાહિએ, ઇસકા વિવેચન ગીતા સે બઢ કર અન્યત્ર નહીં. ઇસી સે તિલક મહોદય કી રાય હૈ કિ ઉનકી વર્ણિત પદ્ધતિ-કા અનુસરણ કરકે યુવાવસ્થા સે હી ગીતા કા પરિશીલન ઔર ચિન્તન કરના ચાહિએ. બુઢાપે મેં ગીતા પઢને સે ઉતના લાભ નહીં હો સકતા. નિષ્કામ કર્મ્મ કરને કા અભ્યાસ છોટી ઉમ્ર સે હી કરના ઉચિત હૈ. હિન્દૂ-ધર્મ્મ ઔર નીતિશાસ્ત્ર કે મૂલતત્ત્વોં કા જ્ઞાન જિતના હી શીઘ્ર હો જાય ઉતના હી અચ્છા. હમારી સમઝ મેં તો ગીતા-રહસ્ય કે તત્ત્વ ધર્મ, સમાજ ઔર નીતિ-શાસ્ત્ર આદિ મેં સભી કહીં ચરિતાર્થ હો સકતે હૈં.*

* * * *

सरस्वती.

---

* આ ગ્રંથનું ભાષાન્તર હિન્દી, ગુજરાતી, અંગ્રેજી ઈ. સર્વ મુખ્ય ભાષાઓમાં તૈયાર કરાવી માત્ર લાગત કિંમતે પ્રસિદ્ધ કરવા શ્રીયુત તિલકની ધારણા છે. હિંદીમાં તો તે પ્રસિદ્ધ પણ થઇ ચૂક્યું છે. ગુજરાતીમાં પણ તે થોડા માસમાં તેમના તરફથી નીકળનાર છે. એ ગુર્જર પાઠકવર્ગનું સદ્ભાગ્ય છે. પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયેથી વિવિધગ્રંથમાળામાં પણ જાહેરખબર છપાશેજ.

મંત્રી.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

७--एक राय बहादुर से भेंट.

(लेखक, श्रीयुक्त लोचनप्रसाद पाण्डेय, काव्य-विनोद)

(१)

વિષયાસક્ત એવં અબોધ રાજા કે કઠોર-હૃદય પર મહા કૃપણ મન્ત્રી કે તુલ્ય, જબ સૂર્ય ને ચારોં ઓર-સે સંસાર કે જીવન-ધન કે શોષણ મેં હી અપની ઇતિ-કર્તવ્યતા સમઝ લી, તબ પૃથ્વી કે સભી ચર અચર પ્રાણી હાહાકાર મચાને લગે. અપને કોષ (ખજાનાની) કી વૃદ્ધિ સે અત્યાચાર-નિરત માર્તણ્ડ કી મદોન્મત્તતા એવં ગર્વાન્ધતા જ્યોં જ્યોં વૃદ્ધિ કો પ્રાપ્ત હો રહી થી, ત્યોં ત્યોં સંસાર મેં જીવન કી જટિલતા ઔર જીવધારિયોં કી દીનતા ભી બઢતી જા રહી થી. ઐસે સમય મેં અગાધ-અમ્બુ-રાશિ-પૂરિત (અપાર જળથી પરિપૂર્ણ) "મહાનદી" કે જીવન કી વિડમ્બના (દુઃખ) દેખકર સંસાર કી પરિવર્તન-શીલતા ઔર અવસ્થાકા વિપર્ય્યયકા (અવસ્થા ઉલટાઇ જવાના) કા જ્ઞાન મનુષ્ય કે હૃદય કો એકદમ અસ્થિર કર દેતા હૈ. આજ મહાનદી કા વહ જીવન-વૈભવ કહાઁ હૈ ? અરે, વહ સફૂલ-સલિલ-સમુદ્ર આજ તપ્ત વાલુકારાશિમયી (રેતીના ઢગલાવાળી) ઘોર મરૂભૂમિ મેં ક્યોંકર પરિણત હૈ ? આજ ઇસકા વહ અગાધ જલ-ભણ્ડાર, વહ ઉન્મત્ત તરંગ-સઞ્ચાર, વહ ભીમ-ગર્જન-વ્યાપાર, વહ કરારોં કો ઢહાને વાલા ધારા-પ્રસાર ઔર વહ અતુલ વેગયુત પ્રવાહ-અધિકાર કહાઁ હૈ? સમય કી બલિહારી હૈ. વહ જો કુછ ન કર સકે વહી કમ હૈ. કદાચિત્ સંસારી મનુષ્યોં કી શિક્ષા-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કે લિયે પ્રકૃતિ કા યહ આદેશ હૈ. પ્રભુતાવાન પુરૂષો ! ધનમદોન્મત્ત લક્ષ્મીવાનો, આઓ, યહ દેખો તો મહાનદી કી દશા આજ કૈસી શોચનીય હો રહી હૈ ? ઇસસે શિક્ષા ગ્રહણ કરો. તુમ્હારા યહ વૈભવ ચિરસ્થાયી નહીં. અભાવ કે (નિર્ધનતાના) ઘાવ સે પીડિત દીન હીન પુરૂષોં કો, અપની જાતિ કે ગરીબ બન્ધુ બાન્ધવોં કો દ્વાર પર આયા દેખ દુર-દુરાયા ન કરો. કૌન જાનતા હૈ, કલ તુમ ભી ઇસ મહાનદી કે જીવન કે ભાઁતિ દીન અવસ્થા કો પ્રાપ્ત ન હોગે ?

મહાનદી ! તુમ્હારે વૈભવ કો દેખકર બડે બડે શૂરવીર ભી ભયભીત હોતે થે. તુમ્હારે ગર્જન ઔર બડી બડી લહરોં કી માર ઔર આવર્તોં કો દેખકર ઉનકા હૃદય કાંપ ઉઠતા થા. બડી બડી નાવોં ઔર જહાજોં કો ઉદરસ્થ કરના (ગળી જવી સમાવી દેવી) તુમ્હારે લિયે લડકોં કા ખેલ થા; પર અબ એક ક્ષુદ્ર માઝી-દમ્પતી (કેવટ) ભી તુમ્હેં પદ-દલિત કરતી હુઈ તુમ્હારે પ્રવાહ-માર્ગ કો કઈ દિનોં તક સહજ હી રોક સકતી હૈ. આજ તુમ ઐસી દીન હો રહી હો કિ તુમ્હારી ધારા કા માર્ગ સ્થાન સ્થાન પર અવરૂદ્ધ હો રહા હૈ. જો રેત કે કણ તુમ્હારે પૈરોં કો ચૂમતે તુમ્હારે આગમન કે પૂર્વ હી કોસોં ભાગે જાતે થે, વેહી તુમ્હારે આશ્રિત વાલુકા-વૃન્દ તુમ્હારે માર્ગ કો નિઃશંક હોકર રોક રહે હૈ. વે તુમ્હેં પૂછતે હી નહીં. જો કુછ જલ બચ રહા હૈ વહ ભી કૈસા મલિન હોકર દુર્ગન્ધિયુક્ત અથ ચ અપેય હો રહા હૈ. મધ્યાહ્ન કે સમય સે સન્ધ્યા કે આગમ પર્યન્ત તુમ્હારે નિર્જલ ગર્ભ દેશ મેં અધ મૃગજલ કી તરંગે ઉઠા કરતી હૈં ! ગ્રીષ્મ-મધ્યાન્હ મેં તુમ્હારા ગર્ભ અગ્નિ સે ભી અધિક દાહક હો ઉઠતા હૈ. શ્રાન્ત યા શ્રાંત (થાકેલો) પથિક કી દશા કા વર્ણન હમ યહાઁ નહિ કર સકતે. કિસી કો યદિ ખાલી પૈર છોટી સી ભી નદી કી રેત પર ૫ મિનટ ભી ચલને કા અવસર આયા હોગા તો વહ સમઝ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સકતા હૈ કિ મહાનદી કે ઇસ મીલ, મીલ, દો દો મીલ કે રેતીલે ઔર પથરીલે સૂખે પાટ (મેદાન) પર ખાલી પૈર (ઉઘાડે પગે) ચલ કર ઉસે પાર કરના કૈસા કષ્ટપ્રદ ઔર ભીષણ વ્યાપાર હૈ.

બચપન મેં સુના થા કિ ઐસે ગ્રીષ્મ મધ્યાન્હ મેં એક અભાગિન માતા કો તુમ્હારી ક્ષુદ્ર-મરૂભૂમિ કી પીડા સે કૈસા ઘોર નૃશંસ કર્મ કરના પડા થા. અપને દુધ-મુઁહેં બચ્ચે કો સાથ લેકર કિસી કારણવશ એક ગરીબ સ્ત્રી તુમ્હારે ગર્ભ દેશ મેં આ પડી. બીચ મેં આકર વહ "કિંકર્તવ્યવિમૂઢ" હોગઈ. રેત કી જ્વાલા સે ન ઉસે લૌટને કા (પાછા જવાનો) સાહસ હુઆ, ન પાના તક પહુઁચને કા. ઇધર પૈર જલે જા રહે હૈં. ઉપર સે આગ બરસ રહી હૈ. શરીર કે વસ્ત્ર કો કઈ તરહ લપેટ કર ઉસ પર ખડે હો હોકર ઉસને ચલને કી યુક્તિ સોચી. ૨૦, ૨૫ ગજ દૌડતી જાતી ઔર ફિર કપડે પર ખડી હોતી. થોડી દેર મેં કપડા ભી ઉસે અગ્નિ સા દાહક જ્ઞાત હોને લગા. હાય, ઉસ માતા ને અપને નન્હેં બચ્ચે કો કપડે પર રખ કર તથા ઉસકે કોમલ શરીર પર પૈર રખ કર આત્મરક્ષા કા ઘૃણિત ઉપાય સોચા! ઔર કહાઁ? મહાનદી, તુમ્હારે ગર્ભ-દેશ મેં!! તુમને એક માતા કે દ્વારા ઉસકે કોમલ-શરીર સુકુમાર પુત્ર કા એસે નિર્દય-કાણ્ડ-સે જીવનલીલા સમાપ્ત કરાઇ!! ધિક્કાર હૈ તુમ્હારે જીવન કો ઔર ધિક્કાર હૈ ઉસ નરપશુ માતા કો! ગ્રીષ્મ-મધ્યાહ્ન મેં ન જાને તુમ્હારે અગ્નિ સમ દાહક ગર્ભ મેં પડકર કિતને લોગોં ને ઘોર કષ્ટ સહે હોંગે?

(૨)

મહાનદી કે કિનારે કટક નામકા એક પ્રસિદ્ધ નગર હૈ! યહ નગર ઉડીસા પ્રાન્ત કી નાક હૈ. ઇસકે વિષય મેં યહ બાત પ્રસિદ્ધ હૈ કિ "જો જાય કટક સો રહે અટક." હિન્દી કે કવિગણ ભારત-વર્ષ કે વિસ્તાર-વર્ણન મેં યહ લિખા કરતે હૈં કિ "અટક કટક કે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બીચ કે સિગરે રાજ-સમાજ" ઇત્યાદિ. પૂર્વકાલ મેં લોગ કહતે હૈં કટક મેં જાદૂ-ટોના કા ખૂબ પ્રચાર થા ઔર વહાઁ જાકર પ્રવાસી અપને ઘરદ્વાર કો ભૂલ જાતા ઔર ઉધર હી કા હોજાતા થા; પર અબ યે બાતેં નિરી ગપ હૈં. અબ તો કટક ભારતવર્ષ મેં અપને ઢંગ-કા એક હી શહર હૈ. સોને-ચાઁદી કે કામ કે લિયે કટક કા નામ ખૂબ પ્રસિદ્ધ હૈ. ભારત કે ઇસ ગયેબીતે સમય મેં ભી કટક કે સુનાર ઔર દેશી કારીગરોં કે કામદાર ગહને (ઘરેણાં) દેખકર આશ્ચર્યિત હોના પડતા હૈ. પુરી જાને વાલે ધર્મપ્રાણ હિન્દૂ યાત્રી કટક કે માર્ગ-સે શ્રી ક્ષેત્ર કો જાયા કરતે હૈ.

કટક એક છોટે ટાપૂ કે સમાન હૈ. મહાનદી કી યહાઁ દો ધારાએ હો ગઇ હૈં. એક કા નામ હૈ કાઠજોડી ઔર દૂસરી કા નામ મહા-નદી. દસ બીસ ગાઁવોં કા સમૂહ ઇન દોનોં ધારાઓં કે બીચ અવ-સ્થિત હૈ ઔર કટક શહર કે સાથ મિલકર દ્વીપ-રૂપ હો રહા હૈ કટક કી રક્ષા કે લિયે ઊંચી ઊંચી સીઢીદાર પક્કી દીવાલે "શહર" કે ચારોં ઓર બની હુઈ હૈ. જબ મહાનદી મેં બાઢ આતી હૈ તબ સબ નગર-નિવાસી બડે સચેષ્ટ રહા કરતે હૈ. નદીકે કિનારે પાની કા ચઢાવ નાપને કે લિયે ખમ્ભે લગાયે હૈં. નિયમિત સ્થાન તક પાની ચઢતે હી, સરકાર "દીવાલોં" કો ઊઁચી કરને કે લિયે નઈ જુડાઈ કરનેકા કામ ધડાકે સે શુરુ કરા દેતી હૈ ઔર બસ્તી ભર મેં ખબર દે દેતી હૈ કિ સબ લોગ ચૌકન્ને (ચેતેલા) રહેં. આજ્ઞા હોતે હી બસ્તી છોડ-કર સ્ટીમરોંદ્વારા ભાગના પડેગા. શહર કે ચારોં ઓર જો દીવાલેં હૈં વે બડી ઊંચી ઊંચી હૈ. ઉનકી સીઢિયોં પર સે ઉતરને-ચઢને મેં બડી મિહનત પડતી હૈ. ચઢને કે સમય તો એક નવયુવક ભી કુછ થક લા જાવેગા. ઇન દીવાલોં કે બીચ બીચ મેં ઘાટ બને હુએ હૈં. ઇનમેં પત્થરોં-કી સીઢિયાઁ હૈં. યે દીવાલોં કી ઊંચાઇ સે કમ ઊંચી નહીં. દોપહર-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મેં ઇન ઘાટોં કી સીઢિયઁા તપે હુએ તવે કી સી હોજાતી હૈ જિન પર પાઁવ ધરના વિષય સંગ્રામ હૈ. થકે હુએ લકડહારે (કઠીયારા) તથા દીન હિન પથિકોં કો મહાનદી કે મીલ ભર કી જલતી રેત પર નંગે પૈર ચલકર ઇન ગર્મ લોહે કે સમાન સીઢિયોં કો પાર કરના ઔર ઘાટ કે ઊપર પહુઁચના “ તપ્ત-વૈતરણી ” પાર કરને સે કમ નહીં હૈ. ફિર જિન લકડહારોં કે કન્ધોં પર કાષ્ઠ કે બોઝે હોં, જિન શ્રમજીવી ગરીબ ઔરતોં કે સિર પર લકડી કા ગટ્ઠા ઔર પીઠ પર બઁધા હુઆ દુધમુઁહા બચ્ચા હો, જિસ વૃદ્ધા વિધવા કી કમર “પાન ઔર દાતૌન”-સે ભરી ટોકની કે બોઝ સે ઝુકી જારહી હો, ઉસકે લિયે ગ્રીષ્મ-મધ્યાહ્ન મેં મહાનદી કી ક્ષુદ્ર મરૂભૂમિ ઔર ઇસ તપ્તલૌહ (તપાવેલા લોઢા જેવા) પર્વત કો પાર કરના કૈસા કષ્ટ-પ્રદ કાર્ય હૈ, પાઠક સ્વયં સોચ સકતે હૈં. જિનકે ઘર મેં ખાને કો નહીં હૈ, જો દિન ભર કડી કમાઈ કરકે, સિર કા પસીના પૈરોં પર ગિરા કર ભી, પેટ ભર રૂખા-સૂખા ભોજન નહીં પાતે, હમારે દેશ મેં ઐસે ગરીબ બેચારોં કી કમી નહીં. ગરીબ હૈ, મર કટ કર બાલ-બચ્ચોં કે લિયે કમાઈ કર રહે હૈ, છલ-છિદ્ર, ઝૂઠ-ફરેબ, પાપ-હિંસા સે પરે, ભોલે ભોલે, દેવતા-કે સમાન જીવ હૈં, હમારે સુખ, શાન્તિ ઔર બડપ્પન કે મુખ્ય આ-ધાર હૈ, હમારે આરામ ઔર સુવિધા કે લિયે ઘૃણિત વસ્તુઓં કો ભી છૂને-ઉઠાને સે નહીં ઘિનાતે (ઘૃણા નથી કરતા), ઇતને પર ભી હમારે કિતને ભાઈ “ અછૂત ” (નહિ અડવા યોગ્ય) કહ કર કુત્તોં સે ભી નીચ સમઝે જાતે હૈ. વે મરતે હોં તો હમ ઉનકે મુઁહ-મેં પાની ડાલ દેના ભી મહા પાપ સમઝતે હૈં. ઉનકી છાયા પડને-પર હમારે સમાજ કે નેતા-બ્રાહ્મણ પુરોહિત કા શરીર વિના સ્નાન-કે શુદ્ધ નહીં હોતા. યદ્યપિ મહા અસ્પર્શ્ય અછૂત જાતિ કા કોઇ વ્યક્તિ અભી ઇસાઇ બન કર આવૈ તો હમ ઉસસે હાથ મિલાને કો અધીર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હોં ઔર ઉસકે સાથ સોડા વાટર પીને મેં ભી ન હિચકેં; પર યદિ હમારા ચમાર યા ભંગી ભાઇ તીસરે દર્જે કી ગાડી પર સવાર હોને કે લિયે આવે તો હમ "થૂ થૂ" કરને લગેં. સારાંશ યહ કિ હમ લોગ અપને દીન હીન અપઢ ભાઇયોં પર મનમાને અત્યાચાર કિયા કરતે હૈં.

યદિ આપકા હૃદય હૈ, યદિ આપ માનવ હૈ, યદિ આપ "દાનવ" કહે જાને સે લજ્જિત હોતે હૈં તો, આઇએ હમ આપકો કટર્ક કે હરિહર ઘાટ ઔર બન્ધવાશૈલી ઘાટ પર લે ચલતે હૈં. દેખિયે, અપને પૈરોં મેં જૂતે હૈં, શરીર કપડોં સે લદે હૈં ઔર હાથ મેં છત્તોં (છત્રી) કે સિવા દુસરા બોઝ હી નહીં; તો ભી ઇસ ગ્રીષ્મ મધ્યાહ્ન મેં પાવ મીલ સડક કે વૃક્ષોં કી છાયા મેં ચલતે હમારે પ્રાણ તડફડા રહે હૈં. ઔર દેખિયે, ઉન ઝુણ્ડ કે ઝુણ્ડ લકડહારોં ઔર શ્રમજીવી લોગોં કો જો તીન ચાર કોસ કે જંગલોં સે લકડી કાટ કર ઔર પાર્વતીય ફૂળ-મૂલ -પત્તે બીન-સકેલ કર-નદી કી જલતી હુઈ વાલુકા (રેતી) પર સે કૈસે આ રહે હૈં! અભી ઇનકો ઇન ગર્મ સીઢિયોં પર પૈર ભુંજતે (બાળતા) હુએ ઉપર ચઢના પડેગા. ઇનકે દુઃખ કા કયા ઠિકાના. ઇતને પર ભી હમારે જાતિ કે નેતા ઇનકે પ્રતિ તિલમાત્ર ભી સહાનુભૂતિ પ્રકટ નહીં કરતે. હમેં અપને સ્વાર્થ કે સાધનોં સે-ગંભીર આત્મહિત કી ચિન્તા સે-વિરામ કહાઁ ? બાબુ બાલમુકુન્દ ગુપ્ત ને ક્યા હી ઠીક કહા હૈઃ—

ભૂખોં કી સુધ ઉસકે જી મેં કહિયે કિસ પથ સે આવે,
જિસકા પેટ મિષ્ટ ભોજન સે ઠીક નાક તક ભર જાવે.

(૩)

જેઠ કા મહીના હૈ. દોપહાર કા સમય હૈ. સન સન કરતી હુઈ, આગ કે સમાન, લૂ ચલ રહી હૈં. ચારોં ઓર સન્નાટા છાયા હુઆ હૈ. કઈ દિનોં સે બેહદ ગર્મી પડ રહી હૈ. થરમામીટર કા પારા આઠ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બજે સબેરે હી સે બેતરહ ઉપર ચઢ જાતા હૈ. દેહ સે પસીને કી ધારા છૂટ રહી હૈ. ધરતી તપ્ત અંગારસી હો રહી હૈ.

આજ કટક સ્ટેશન પર કેવલ થોડે સે તાઁગે આએ હૈં. માલૂમ હોતા હૈ, ગર્મી ઔર લૂ કે મારે આજ યે બેચારે ભી હૈરાન હૈં; નહીં તો સ્ટેશન પર તો સિકરમ (સિગરામ) ગાડિયોં કા ઠઠ્ઠ લગા રહતા થા.

આજ “પુરી પૈસેન્જર” ગાડી આધ ઘણ્ટે “લેટ” હૈ. યાત્રી બેચારે મારે ગર્મી કે વ્યાકુલ હો રહે હૈં. ૨૦, ૨૫ વ્યક્તિયોં કા સાધારણ ગૃહસ્થ કુટુમ્બ ઇસ ગ્રીષ્મ કાલ મેં પુરી યાત્રા કો નિકલ પડા હૈ. સાથ મેં સ્ત્રી ઔર છોટે છોટે બચ્ચે ભી હૈં. ઇન્ટર ક્લાસ મેં ભી યાત્રા કરને પર ક્યા હુઆ? ગર્મી ઇન્ટર ક્યા, સેકેણ્ડ ક્લાસ કે યાત્રિયોં કો ભી તો હૈરાન કિયે ડાલતી હૈ. ગૃહસ્થ કા વિચાર હુઆ કિ આજ કટક કી સ્ટેશન પર ઉતર કર નહર કે પાસ કી અમરાઇ મેં રોટી-પાની કરેં ઔર શામ કી કિસી ગાડી સે પુરી પ્રવેશ કરેં. રેલવે ગાઇડ દેખને પર ઉન્હેં ખબર લગી કિ ૪ાા બજે કટક સે એક “સ્લો પૈસેન્જર” પુરી કો જાતી હૈ. અભી ૧૧ બજે હૈ. કાફ઼ી સમય હૈ. બાલ બચ્ચે ભી ઇતને મેં કુછ સ્વસ્થ હો લેંગે; ક્યોંકિ અમરાઇ ખૂબ બડી હૈ, છાયા ઘની હૈ ઔર નહર ભી પાસ હી હૈ. એક બાર જાડે કે દિન મેં ભી ઇસ કુટુમ્બ કે કુછ વ્યક્તિ પુરી સે લૌટતે સમય યહીં ઠહરે થે. ઇસીસે ઉન્હેં ઉસ જગહ કી રતી રતી હાલ માલૂમ હૈ.

ગાડી ૧૧ા બજે કટક સ્ટેશન પર આ પહુઁચી. યાત્રી ધડાધડ ઉતરને-ચઢને લગે. “પાની પાની” ઔર “પાઁડે પાની” કી આવાજ તથા લોટે ઔર કટોરે લે લેકર ઇધર-ઉધર દૌડ-ધૂપ કા દૃશ્ય ગર્મી-કી ભીષણતા કો વ્યક્ત કરતા થા. કચ્ચે નારિયલ વેચને વાલોં કે પાસ યાત્રી ટૂટે પડતે થે. બેચારોં કો નારિયલ કાટ કાટ કર દેના કઠિન હો રહા થા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ગૃહસ્થ કુટુમ્બ ગાડી સે ઉતર કર અમરાઇ મેં પહુઁચા. શૌચ-સ્નાન-ધ્યાન કી તૈયારીયઁા હોને લગી. ઇતને મેં એક ૨૦-૨૨ વર્ષ-કા નવયુવક એક સિકરમ વાલે કો રોક કર એક મહિલા સે યોં બાતેં કરને લગા:—

યુવક:—માઁ, મૈં આધ ઘણ્ટે મેં ઇધર સે જલ્દી ઘૂમે આતા હૂં. ગાડી કર લી હૈ.

મહિલા:—બેટા, એસી કડી ધૂપ ઔર લૂ મેં વિના કામ કે બાહર જાના ઠીક નહીં. કપડે ઉતારો ઔર સ્નાન કો જાઓ.

યુવક:—મુઝે જરા કામ હૈ. મૈં અભી આતા હૂં. ગાડી મેં જા રહા હૂં લૂ કા ડર નહીં.

માઁ કે નાહી કરતે હુએ ભી યુવક સિકરમ પર જા સવાર હુઆ. ગાડીવાન ને ઘોડોં કો ચાબુક માર કર ગાડી બઢા દી.

(૪)

તીસરે દર્જે કી સિકરમ ગાડી દો દુબલે દુબલે ટટ્ટુઓં સે જુતી હુઇ ધીરે ધીરે આગે બઢ રહી હૈ. કુછ દેર તક ગાડી કી એક ખિડકી (બારી) ખુલી થી. પર "લૂ" કે ડર સે વહ ભી બન્દ કર લી ગઇ. યુવક જો ગાડી પર સવાર હૈ મન હી મન વિચાર કર રહા હૈ કિ "પિતાજી જબ સ્નાન કરકે લૌટેંગે ઔર મેરે ઇધર આને કી ખબર ઉનકો લગેગી તો કહી નારાજ ન હોં. પર અભી ઇધર ન આતા તો એસા સુયોગ ન જાને ફિર કબ મિલતા, ભોજન કરને કે બાદ ગાડી ભી ન મિલતી, ફિર ઉધર આધ ઘણ્ટે પહલે હી સ્ટેશન જા પહુઁચના હૈ. "કાલી ગલી" કા પતા લગાતે લગાતે વહાં તક પહુઁચના ભી તો કઠિન થા. દેરી ભી હો જાતી. ગાડીવાન ભી અચ્છા હી મિલ ગયા જો "કાલી ગલી" કે પાસ કા રહને વાલા હૈ; પર એસા ન હો કિ રાય બહાદુર સાહબ એસે કુસમય મેં બાહર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હી ન આવે. ઉસ દિન કી બાત હૈ કિ મૈં રાયપુર કે એક રાય સાહબ મહાશય સે મિલને ગયા થા. યદ્યપિ તબ ઇતની સખ્ત ગર્મી નહીં પડતી થી, તથાપિ રાય સાહબ કે શીતોપચાર કા વ્યાપાર દેખ મેં ચકિત હો ઉઠા થા. ૩ બજે સે ઉનકે દ્વાર પર બૈઠે બૈઠે મુઝે ૫ બજ ગએ. તબ કહીં તરૂણ (યુવાન) રાય સાહબ મહાશય બૈઠકખાને મેં આયે. આતેહી મેરે આને કા કારણ પૂંછા. ઇતને હી મેં જો એક કુછ ગર્મ હવા કા ઝોકા આયા તો વે યહ કહતે ઉઠ ખડે હુએ, "બાપ રે બાપ! એસી લૂ મેં તો દેહ ઝુલસ જાયગી, મારે ગર્મી કે યહાં તો બૈઠા નહીં જાતા.આપ ભી ઇતની ગર્મી મેં હૈરાન હો રહે હૈં ઔર બિના કિસી ખાસ કામ કે મિલને આકર મુઝે ભી પરેશાન કર રહે હૈં. માફ કીજિયે, મૈં તો બહાર જરા દેર ભી ઠહર નહીં સકતા." ઇતના કહ-કર ભીતર ખશ કી ટટ્ટિયોં સે ઘિરે હુએ, પાની કે છિડકાવ ઔર પંખા દ્વારા શીતલ અન્ધકારમય કમરે મેં જા ઘુસે. વે તો રાય સા-હબ હી થે; પર આજ તો મૈં એક રાય બહાદુર કે યહાં એસી દોપ-હર મેં જા રહા હૂં. દેખેં, ક્યા દૃશ્ય દેખને મેં આતા હૈ. સુના હૈ, રાય બહાદુર સાહબ વયોવૃદ્ધ હૈં ઔર ઉનકા સ્વાસ્થ્ય ભી ઠીક નહીં રહતા. તબ તો એસે કુસમય મેં ઉનકે યહાં જાકર ઉન્હેં વ્યર્થ હી કષ્ટ દેના હૈ. મૈં ઉન સે સર્વથા અપરિચિત હૂં. હાં, મેરે એક મિત્ર ને ઉનકી સચિત્ર જીવની "દેવનાગર" મેં પ્રકાશિત કી થી ઔર તભી-સે મૈં ઉનકે સદ્ગુણોં સે મુગ્ધ હુઆ ઔર ઉનકે દર્શનોં કા અભિલાષી હૂં. મૈં ઉનસે સર્વથા અપરિચિત હોને પર ભી ઇસ દોપહર મેં ક્યોં નિકલ પડા? ચલૂં, તાંગેવાલે સે તો પૂછું.

—ક્યોં જી ભાઈ તાઁગેવાલ! જરા ગાડી રોકો.

—ક્યા કહતે હો બાબૂજી?

—કહો, રાય બાહદુર સાહેબ સે ભેંટ હો સકેગી યા નહીં?

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

——જરૂર ભેંટ હોગી, બાબૂજી. શશી બાપા કે બરાબર દૂસરા ભદ્ર લોક હમારે કટક શહેર મેં નહીં ના. રાધાનાથ બાબૂ તો દેવતા આદમી હૈ.

——શશી બાપા કૌન?

——વહી રાધાનાથ બાબૂ. શશી ઉનકે બડે લડકે કા નામ હૈ, બાબૂજી! શશી બાબૂ ભી ગરીબ દુઃખી પર બડી દયા રખતે હૈં, બાબૂજી.

——તો ચલો ભાઇ જલ્દી.

——બસ બાબૂજી, ઇસ મોડ કો પાર હોને પર કાલી ગલી. અબ રાધાનાથ બાબૂ કા ઘર નજીક હૈ, બાબૂ!

થોડી દેર મેં ગાડી રાય બહાદુર બાબૂ રાધાનાથ રાય કે દરવાજે પર જા ખડી હુઈ. ઉપર સે કિસી નવયુવક ને ગાડીવાન સે પૂછા, "ગાડી મેં કૌન આયા હૈ?"

ગાડીવાન ને કહા, "એક ભદ્રલોક, રજની બાબૂ!" યહ સુનતે હી વહ નીચે ઉતર કર મુઝ સે મિલે ઔર મુઝે આગ્રહ કે સાથ ઉપર લે ગયે. દરવાજે પર મૈંને દેખા કિ યે દો પંક્તિયાँ મોટે અક્ષરોં મેં ઉડિયા અનુવાદ સહિત લિખી હુઇ હૈ.—

Best be that abode where want and pain repair,
And every stranger finds a ready chair.

આસન જહાँ સુભગ મિલતા હૈ પ્રતિ અભ્યાગત કો સસ્નેહ,
દીન દુખી પાતે હૈં આશ્રય જહાँ, ધન્ય હૈ ઐસા ગેહ.

રજનીભૂષણ રાય બહાદુર સાહબ કે દ્વિતીય પુત્ર હૈં. આપને મેરી ઉચિત અભ્યર્થના કી ઔર અપને યહાँ રાય બહાદુર સાહેબ કે આને તક ઠહરને કી પ્રાર્થના કી. મૈં ને અપના સબ વૃત્તાન્ત ઉનસે કહા. તબ વે બડે ઇંગિત હુએ કિ મૈં એક દિન ભી ઉનકા અતિથિ ન

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

રહા. અસ્તુ. ઉન્હોં ને તાઁગેવાલે સે કહા કિ બાબૂ કો હરિહર ઘાટ પર સે લેતે હુએ ઉન કે ડેરે પર પહુઁચા દેના.

(૫)

હરિહર ઘાટ પર ગાડી જા પહુઁચી. મૈં ગાડી સે ઉતર પડા. દેખતા ક્યા હું કિ એક વિશાલકાય બડ પેડ કી (વડના ઝાડની) છાયા-મેં વીસ પચીસ મટકે જલ સે ભરે હુએ રખે હૈ. પાસહી ઉખડા, ચૂડા, ગુડ, મુરમુરા આદિ ખાને કી ચીજોં સે ભરી કઈ ટોકનિયાઁ (ટોપલીયો) ભી રકખી હૈ. એક આદમી ઇનકી રખવાલી કર રહા હૈ. આગે બઢકર મૈંને ઘાટ કી સીઢિયોં કી ઓર નજર દૌડાઇ. દેખતા હું, બીસ પચીસ લકડહારે ઔરત-મર્દ, સિર ઔર કન્ધોં પર લકડી-કે ગઠ્ઠે રખે પસીને સે તર-વતર હોકર ચલે આ રહે હૈ. લૂ ઔર ગર્મી કે મારે ઉનકે શરીર ઝુલસ કર કાલે પડ ગયે હૈં. ભૂખ સે ઉનકી જાન નિકલી જા રહી હૈ. એક વૃદ્ધ પુરૂષ એક નવયુવક કી સહાયતા સે એક વૃદ્ધા લકડહારિન કે લકડી કે ગઠ્ઠે કો સીઢિયોં પર-સે ચઢાતા હુઆ ઉપર ઘાટ પર લા રહા હૈ. દેખને મેં વહ દુર્બલ ઔર રૂગ્ણ સા હૈં. પર મુખ-મણ્ડલ પર પ્રભા દમક રહી હૈ. આશ્ચર્ય હોતા હૈ કિ ઇસ રૌદ્ર ગ્રીષ્મ કાલ કે મધ્યાહ્ન મેં વહ યહાઁ ક્યોં આયા હુઆ હૈ. ઇસ સમય તો કટક નગર કે સામાન્ય લોગ ભી અપને અપને ઘરોં મેં સો રહે હૈં. ધની માની લોગ તો ખશ કી ટટ્ટિયોં કે ભીતર પડે પડે ન જાને કિસ સ્વર્ગ કા સ્વપ્ન દેખ રહે હૈં. ઔર ઇસ સુકુમાર નવયુવક કે સાથ યહ ઓજસ્વી વૃદ્ધ પુરૂષ યહાઁ ક્યોં એસા કષ્ટ ઉઠા રહા હૈ !

થોડી દેર મેં કાઠ કે ગઠ્ઠે કો લિયે દોનો ઉપર આયે. વૃદ્ધા સ્ત્રી ભી આકર "હા રામ" કહતે બડ કી છાયા મેં બૈઠ ગઈ. વૃદ્ધ પુરૂષ ઔર નવયુવક ફિર સીઢિયોં પર સે નીચે ઉતરે. યહાઁ એક દૂધમુઁહે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(ધાવણા) બાલક કો પીઠ પર બાઁધી હુઈ સ્ત્રી કે સિર કે ટોકને કો લેકર ઉસે સીઢિયોં પર ચઢાને લગે. ઇસી તરહ તીન ચાર જનોં કે બોઝ ઉપર ચઢા કર લાતે તક દુસરે ૧૫, ૨૦ આદમી લકડહારે બોઝા સહિત ઉપર ચઢ આયે થે.

અબ વૃદ્ધ ને ઉનકી રૂચિ કે અનુસાર ઉન્હેં ઉખડા, ચૂડા, મુર-મુરા, ગુડ આદિ દિયે. નવયુવક કુછ લોગોં કો અપને હાથ સે પાની પિલાને લગા. એક વૃદ્ધા કો એક છાતા દિયા ગયા. એક દુર્બલ મનુષ્ય કો જિસકે પૈર પર ઘાવ હો ગએ થે એક જોડી જૂતા મિલા. કઇ એક લકડહારોં કે પૈરોં મેં જૂતે થે સો ઇસી ચલાની કે જૂતોં કે સે થે. જ્ઞાત હોતા હૈ વે પહલે કભી ઉન્હેં દિયે ગયે થે. ઇતને મેં ઉસ વૃદ્ધ કી આઁખ મુઝ પર પડી. મૈંને સોચા, હો ન હો યહી રાય બહા-બહાદુર સાહબ હૈં. તાઁગેવાલે ને જબ ઉન કો સલામ કિયા તો વૃદ્ધ-ને અપના સિર ઇતના ઝુકા કર સલામ કા ઉત્તર દિયા કિ ઉસે દેખ કર મૈં ચકિત હો ઉઠા. મૈં આગે બઢ કર ઉનકે ચરણો પર અપના મસ્તક રખના ચાહતા થા કિ ઉન્હોં ને મુઝે રોક કર મેરા આલિંગન કિયા. મૈંને કહા:—

"આહા ! આજ મુઝે રાધાનાથ બાબૂ કે દર્શન કે સાથ પતિત-પાવન દીનબન્ધુ ભગવાન જગન્નાથ પ્રભુ કા સાક્ષાત્ દર્શન લાભ હુઆ ! ધન્ય હૈ ! ભારતવર્ષ મેં એસે દેવ–પ્રતિમ કિતને રાય બહા-દુર હૈ ? " યહ કહતે હુએ મેરા ગલા ભર આયા ! આઁખોં સે આઁસૂ બહ ચલે.

નવયુવક ભી મેરા રોના દેખ કર રો ઉઠે. રાય બહાદુર સાહબ-ને મેરા પરિચય યુવક સે કરા કર કહા કિ યહ મેરે જ્યેષ્ઠ પુત્ર શ્રી શશિભૂષણ રાય હૈં. એક આદર્શ–પિતા–પુત્ર કે શુભ દર્શન સે મૈં કૃતાર્થ હો ગયા ! ઇતને મેં લકડહારોં ને એક સ્વર સે હર્ષ ધ્વનિ કરતે હુએ કહા:—

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

રાધાનાથ બાબૂ કી જય હો,
શશિ બાપા જુગ જુગ જીતા રહે.

મૈં ભી " મનુષ્ય દેહ મેં દેવાવતરણ " કા દૃશ્ય દેખ કર મુગ્ધ હોતા હુઆ ઉનકે ચરણ છૂકર ઉનસે બિદા હુઆ. જાતે જાતે મેરે મન મેં યે ભાવ ઉઠને લગે:—

ઇસ સખ્ત ગર્મી ઔર લૂ મેં અપને મહલ કી ખશ-ટટ્ટિયોં, પંખોં, ઠંઢે પાની ઔર બરફ કો છોડકર દોપહર ભર ઇન દીન હીન અસ્પૃશ્ય જાતિયોં કી ઐસી સેવા કરને વાલા પુરૂષ સામાન્ય પુરૂષ નહીં, દેવતા હૈ. **હજારોં બઢી બઢી વક્તૃતાઓં વ કવિતાઓં તથા પુસ્તકોં કા ઉતના પ્રભાવ નહીં પડ સકતા, જિતના ઈસ નીરવ (મુંગી) નિઃસ્વાર્થ લોક–સેવા કા પડ સકતા હૈ.** હમારે દેશ કે પ્રત્યેક પ્રાન્ત મેં યદિ ઐસે એક એક રાય બહાદુર ભી હોતે તો સંસાર સે કિતને પાપતાપ એવં અભાવ દૂર ન હો જાતે. પર હમારે યહાઁ રાય બહાદુર કી કૌન કહે, રાય સાહબ લોગ યદિ બિના ગાડી–ઘોડે કે કહીં જાયઁ તો ઉનકી મર્યાદા ઘટ જાય. ઐસી દોપહર (બપોર) મેં યદિ ઉનકે નિકટ-સમ્બન્ધી કે યહાઁ અભાગ્ય-વશ કિસી આત્મીય (કુટુંબી) કા શવ-સત્કાર ભી ક્યોં ન કરના હો; પર હમારે રાય સાહબ લોગ બુખાર આને, પેટ દુખને, યા જુલાબ લિયે રહને કા બહાના બના કર ચટ અપના સેવક પ્રતિનિધિ–રૂપ મેં વહાઁ ભેજ દેતે હૈં. ધિક્કાર હૈ ઐસી રાય સાહિબી કો ! ! ક્યા રાય-બહાદુર રાધાનાથ ઇસ કાર્ય કે લિયે નૌકર નહીં રખ સકતે થે ? ક્યા ઉનકે પાસ ધનકી કમી હૈ ? વે ભી તો કટક કે શિક્ષા–વિભાગસ્થ (કેળવણીખાતાના) સર્વોચ્ચ કર્મ્મચારી (ઉપરી અધિકારી) હૈં. જિસ પદ પર અંગ્રેજ લોગ હીં બહુધા રહતે હૈં, વહી ઊઁચા પદ રાય બહાદુર સાહબ કો મિલા હૈ. વે કટક-ડીવીઝન કે શિક્ષા-વિભાગ-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કે ઇન્સપેક્ટર હૈં. ઉનકે નીચે સૌ સૌ, ડેઢ ડેઢ સૌ, દો દો સૌ, રૂપયે વેતન પાને વાલે અનેકોં હેડ માસ્ટર ઔર ડિપ્ટી ઇન્સપેક્ટર હૈં. તબ ક્યા ઐસે બડે હાકિમ કે લિયે ચાર છે નૌકર રખ લેના કઠિન હૈ ? નહીં, પર કિરાયે પર રખે હુએ નૌકર ઔર ખુદ માલિક મેં જિતના અંતર હૈ ઉતના હી અન્તર દોનોં કી લોક-સેવા-મેં ભી હૈ. સતી-પત્ની ક્યા કભી અપને પતિ કી સેવા ખુદ ન કરકે સેવકોંદ્વારા ઉનકી સેવા કરાયગી ? જો સચ્ચા લોક-સેવી હૈ, જો હૃદય સે દેશ-બન્ધુઓં ઔર પતિત જાતિયોં કા ઉદ્ધારક હૈ, જો વિશ્વપ્રેમી એવં ઇશ્વરભક્ત હૈ, વહ લોક-સેવા કા કાર્ય સ્વયં ન કરકે ક્યા કભી ઉસકે લિયે દૂસરોં કો નિયુક્ત કરેગા ? નહીં. ધન્ય રાધા-નાથ ! તભી તો સ્વનામધન્ય પણ્ડિતપ્રવર ભૂદેવ મુકર્જી સી. આઇ. ઈ., ને તુમ્હારી પ્રશંસા મેં લિખા થા:—" રાધાનાથ ઓડીસાર-ગૌરવ-કેતન. " ઔર યહી કારણ હૈ કિ આજ ઉત્કલ કે નર-નારી ઘર ઘર તુમ્હારી પૂજા કર રહે હૈં.

केशवप्रसाद.

(૬)

યહ લેખ મેરે એક મિત્ર દ્વારા કઇ વર્ષ પૂર્વ લિખા ગયા થા. પુરાને કાગજ-પત્રોં મેં દબ જાને કે કારણ યહ ઉન્હેં અભી હાલ હી-મેં મિલા. ઉનકી આજ્ઞા સે મૈં ઇસે " શારદા-વિનોદ " કે સમ્પાદક મહોદય કી સેવા મેં ભેજ રહા હૂં. આશા હૈ વે ઇસે અપને પત્ર મેં સ્થાન પ્રદાન કર હમેં ઉપકૃત કરેંગે.

રાય બહાદુર કવિવર રાધાનાથ રાય ઉડીસા કે બડે ભારી કવિ હો ગયે હૈં. ઉનકી "ગ્રન્થાવલી" ઉડિયા-સાહિત્ય કી "સ્થાયી-સમ્પત્તિ" હૈ. ઉનકે સદ્‌ગુણોં કો, વિદ્યા કો, વિનય કો દેખકર અહંભાવપૂર્ણ કિતને વિદ્વાન પણ્ડિતોં કે કાયા-કલ્પ હોગયે. કુછ દિન પહલે મુઝે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

"પિતૃ-સ્મૃતિ" કી એક પ્રતિ મિલી થી. ઇસે રાય બહાદુર સા. કે જ્યેષ્ઠ પુત્ર પિતૃ-ભક્ત શ્રી શશિભૂષણ રાયને લિખા હૈ. ઉસમેં સે એક અંશ, જિસસે હમારે લેખ કી ઘટના કા સમર્થન હોતા હૈ, ઉદ્ધૃત કર હમ પાઠકોં સે બિદા હોતે હૈ.

"उदारचरितानान्तु वसुधैव कुटुम्बकम्" ઇસ શ્લોકખણ્ડ કો મૈંને કિતને બાર પઢા હૈ, કિતને લોગોં કે મુખ સે સુના ભી હૈ. ઇસકા ઉદાહરણ મુઝે અબ તક દેખને મેં મિલા તો કેવલ તુમ્હીં મેં. કાઠજોડી નદી કે અપર પાર્શ્વ-સ્થિત ગ્રામ-સમૂહ સે જો શવર*, બાઉરિ* ઔર પાણ* જાતિ કે સ્ત્રી પુરૂષગણ જલાને કી લકડી દાતૌન ઔર પત્તલ દોનેં (પતરાળાં પડીયા) બનાને કે લિયે પત્તે આદિ લેકર કટક કો બચાને આયા કરતે હૈં ઉનકે પ્રતિ અબ કૌન પૂર્ણ સહાનુભૂતિ પ્રકટ કરેગા? દોનોં સમય ઉન લોગોં કો પેટ ભર ભોજન નહીં મિલતા. ઇસલિયે પ્રતિ દિન ૧૮-૨૦ મીલ દૂરી કે જંગલ મેં જાકર લકડી દાતૌન આદિ તોડને કે લિયે ઉન્હેં જાના આના પડતા હૈ ઉનકી સુખ-દુઃખ કી યે સબ બાતેં ઉનકે સાથ કૌન કરેગા? હરિહર ઘાટ ઔર બન્ધવાશેલી ઘાટ પર તુમ ઔર મૈં દોનોં પ્રાયઃ તીન વર્ષ તક રોજ દોપહર એવં અપરાહ્ણ મેં ઉન લોગોં કી પ્રતીક્ષા મેં બૈઠે રહા કરતે થે, યહ બાત કયા સ્મરણ હૈ? જબ વે લોગ "કાઠજોડી" કી દીવાલ કે પાસ આતે, તબ અસમર્થ મનુષ્યોં કે કાઠ કે ગટ્ઠોં કો ઉનકે સિરોં પર ઉતાર કર તુમ ઔર મૈં દીવાલ (બન્ધ)-કે ઉપર, ઘાટ પર લા દેતે થે ઔર નિતાન્ત અસમર્થ લોગોં કો કુછ કુછ અર્થ-સહાય ભી દિયા કરતે થે! સંસાર જિસકો અન્ત્યજ જાતિ કહકર ઘૃણા કરતા હૈ, ઉન લોગોં કો તુમ ઔર મૈં તો રોજ ઇતને દિનોં તક છૂતે આતે થે, ઇસ બાત કો દેખ સુનકર ભી સમાજ કે

* અન્ત્યજ (અસ્પર્શ્ય) જાતિ વિશેષ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

લોગોં ને હમ લોગોં કો પતિત ક્યોં ન કર દિયા ? ગ્રીષ્મકાલ મેં કાઠ-જોડી કી તપ્ત વાલુકારાશિ સે કષ્ટજીવિયોં કે પૈર જલ ગયે થે; અતઃ ઉન લોગોં કો જો ૧૦૦ સૌ જોડે જૂતે જિસ દિન બાઁટે ગયે, તથા વે લોગ મહા આગ્રહ કે સાથ ઉન્હેં ગ્રહણ કરકે જો પવિત્ર આશીર્વાદ-વાણી ઉચ્ચારણ કરતે કરતે ઘર લૌટે થે, વહ બાત તો અવશ્ય ધ્યાન મેં હોગી. × × × × ×

નિતાન્ત નીચ શ્રેણી કે લોગોં કે સંગ મેં મિલ જુલ કર ઉનકે સુખ દુઃખ મેં પ્રગાઢ સહાનુભૂતિ ઇસ સંસાર કે કિતને "બડે આદમી" યા "ભદ્રલોક" પ્રદર્શિત કિયા કરતે હૈં ? ગુરો ! તુમ ઇન બાતોં કે આદર્શ થે. આશીર્વાદ દો કિ આધુનિક છાત્ર (વિદ્યાર્થી) એવં યુવક-સમાજ તુમ્હારે ઇસ આદર્શ પર નિરન્તર અનુસરણ કરના સીખેં. ઇસકે દ્વારા હમારા હૃદય ક્રમશઃ પ્રશાન્ત હોગા ઔર શત શત સભાસમિતિયોં કા કાર્ય નીરવ તથા નિતાન્ત આડમ્બરશૂન્ય ભાવ સે અનાયાસ સિદ્ધ હો સકેગા."

ધન્ય હૈ યહ પરદુઃખકાતરતા ઔર સહાનુભૂતિપ્રથા !

ક્યા હમારે દેશ મેં ઐસે એક ભી રાય બહાદુર પિતાપુત્ર નહીં ? પ્રતિધ્વનિ ઉત્તર દેતી હૈ, "નહીં."

शारदा-विनोद.

માસ્ટર સાહિબ-અરે ઓ નાલાયક, બદમાશ, પાજી, શૈતાન, કહીં કા ? મુઁહ સે અપશબ્દ કભી નિકાલના નહીં ચાહિયે. મૈંને તુઝે કિતની બાર ઉપદેશ ન કિયા હોગા; પરન્તુ હરામજાદે, ઉલ્લૂ કે પિલ્લે પર ઉસ કા કુછ અસર ભી હૈ ?

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

८–प्राचीन भारतवर्ष की सभ्यता का विस्तार.

लेखक:–कन्नोमल एम. ए.

પશ્ચિમી દેશોં કે ઇતિહાસજ્ઞ, પુરાવસ્તુવેત્તા (પુરાતન વસ્તુઓના જાણકાર) ઔર પારદર્શી વિદ્વાનોં ને અભ્રાન્ત પ્રમાણોં ઔર પ્રબલ યુક્તિયોં સે સિદ્ધ કર દિખાયા હૈ કિ પૃથ્વી–મણ્ડલ પર વિદ્યા, જ્ઞાન, કલા–કૌશલ ઔર સભ્યતા કા જન્મદાતા ભારતવર્ષ હી હૈ. વે ભારતવાસિયોં હી કી સન્તાનેં થીં જિન્હોંને પ્રાચીન સમય મેં અનેક દેશ–દેશાન્તરોં કો જા કર વહાઁ સભ્યતા ફૈલાઈ. પ્રાચીન ભારતનિવાસિયોં હી ને ઉન મહાન ઔર પ્રભાવશાલી સામ્રાજ્યોં કી સ્થાપના કી, જિનકા ગૌરવ–વર્ણન પ્રાચીન ઇતિહાસ કે પૃષ્ઠાં પર હી નહીં લિખા ગયા, કિન્તુ ઉનકે સ્મારક ચિહ્ન એશિયા, યૂરપ, અફ્રીકા ઔર અમરીકા મેં અબ તક વર્તમાન હૈં. વે સ્મારક ચિહ્ન પ્રાચીન હિન્દૂ જાતિ કે મહાન ઔર અદ્ભુત કાર્ય્યોં કે પ્રમાણ હૈં.

જૌર્નસજર્મા (Bjornstjerma) નામ કે વિદ્વાન્ અપની પુસ્તક 'થિઆગની આવ દિ હિન્દૂજ' (Theogony of the Hindus) મેં લિખતે હૈં કિ આર્ય્યાવર્ત કેવલ બ્રાહ્મણોં કે ધર્મ્મ કા હી જન્મ સ્થાન નહીં હૈ; વહ હિન્દૂ જાતિ કી ઉસ ઉચ્ચ ઔર પ્રભાવશાલિની સભ્યતા કી ઉત્પત્તિ ઔર ઉન્નતિ કા સ્થાન હૈ, જો શનૈઃ શનૈઃ પશ્ચિમ મેં મિસ્ર ઔર ફિનીશિયા મેં–પૂર્વ મેં શ્યામ, ચીન ઔર જાપાન દેશોં મેં–દક્ષિણ મેં લંકા, જાવા, સુમાત્રા આદિ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

દ્વીપોં મેં ઔર ઉત્તર–પશ્ચિમ મેં કાલડિયા, કેલચિંજ, ઇરાન, હોતી હુઈ યૂનાન ઔર રોમ મેં ફ્રૈલ ગઇ થી.

કર્નલ આલકટ લિખતે હૈં કિ ભાષાઓં કા મિલાન (સરખામણી) કરને પર યહ સ્પષ્ટ જ્ઞાત હોતા હૈ કિ બેબિલોનિયા, મિસ્ર, યૂનાન, રોમ ઔર ઉત્તરી યૂરપ કે દર્શન–શાસ્ત્ર ઔર ધાર્મિક–સમ્પ્રદાયેં આર્ય્યાવર્ત કે વિચાર ઔર વિદ્યાઓં સે પરિપૂર્ણ હૈં. પેથેગોરસ (Pythagoras), સાક્રેટીજ (Socrates), પ્લેટો (Plato), અરિસ્ટાટલ (Aristotle), હોમર (Homer), જીનોં (Zeno), હીસિયડ (Hesiod), સિસરો (Cicero), વર્જિલ (Virgil) આદિ પૂર્વોક્ત દેશોં કે સિદ્ધ વિદ્વાન ઔર જ્ઞાની મહાત્માઓં કે વિચાર કી તુલના કપિલ, મનુ, વેદવ્યાસ, ગૌતમ, વાલ્મીકિ, કણાદ, જૈમિનિ, નારદ, મરીચિ આદિ ભારતવર્ષ કે દાર્શનિક વિદ્વાનોં ઔર કવિયોં કે વિચારોં સે કરને પર તત્ક્ષણ પ્રતીત હો જાતા હૈ કિ પશ્ચિમીય દર્શનશાસ્ત્રોં કા આધાર પૂર્વીય દર્શનશાસ્ત્ર હી હૈ. યદિ યહ બાત ન માની જાય તો ઔર કોઈ ઐસા સન્તોષજનક કારણ બતાયા હી નહીં જા સકતા, જિસસે ઇસ વિચારસામ્ય કા નિર્ણય હો સકે. ઇન વિચારોં મેં ઇતની એકતા હૈ, જિતની દર્પણ મેં મનુષ્ય ઔર ઉસકે પ્રતિબિમ્બ મેં હોતી હૈ. ભારતવર્ષ અત્યન્ત પ્રાચીન દેશ હૈ. યુનાન ઔર રોમ ઉસકી અપેક્ષા તો ઉસકે બચ્ચે સે હૈં. ક્યા કોઈ કહ સકતા હૈ કિ ભારતવાસિયોં ને યૂનાન ઔર રોમ કે વિદ્વાનોં કે ગ્રન્થોં કે આધાર પર અપને ગ્રન્થ રચે હૈં ? નહીં, યહ કદાપિ નહીં કહા જા સકતા. સચ બાત તો યહી હૈ કિ યૂનાન ઔર રોમવાલોં ને ભારતવર્ષ સે હી અનેક બાતેં સીખીં; ઉસી કી વિચાર–સામગ્રી કે આધાર પર ઉન્હોંને અપને સાહિત્ય કો પુષ્ટ કિયા. એક ઔર પશ્ચિમીય વિદ્વાન્ (Monsieur Delbos) લિખતે હૈં કિ ભારત મેં હજારોં વર્ષ પહલે જો સભ્યતા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ફૈલ રહી થી ઉસ કા પ્રભાવ હમારે ચારોં તરફ નિરન્તર વિદ્યમાન હૈ. વહ પૃથ્વીમણ્ડલ કે દેશ-દેશાન્તરોં મેં વ્યાપ્ત હો રહા હૈ. વહ અમરીકા ઔર યોરપ મેં સર્વત્ર હી દિખાઇ દે રહા હૈ. યહ વહી સભ્યતા હૈ જિસકા જન્મસ્થાન પવિત્ર ગંગાતટ હૈ.

ભારત કે ઇતિહાસ મેં મહાભારત કા યુદ્ધ બડી અપૂર્વ ઘટના હૈ. યહ યુદ્ધ કલિયુગ કે આદિ મેં, અર્થાત્ ઇસા કે કોઇ ૫૦૦૦ વર્ષ પહલે, હુઆ થા. યહ યુદ્ધ કયા હુઆ, ભારત કી સભ્યતા, ઉસકે ગૌરવ ઔર ઉસકે ઐશ્વર્ય પર વજ્રપાત હુઆ, ઇસ મહાભારત મેં કેવલ ભારત કે મહા પરાક્રમી, અસ્ત્ર-શસ્ત્ર-વિદ્યાવિશારદ યોદ્ધા હી નહીં મારે ગયે, ઉસ પ્રભાવશાલિની સભ્યતા ઔર અદ્વિતીય કલા-કૌશલ કો ભી, જો હજારોં વર્ષોં કે અવિરામ પરિશ્રમ ઔર કષ્ટ સે પ્રાપ્ત હુઆ થા, બડા ધક્કા લગા; એક પ્રકાર સે ઉસકા તો નાશ હી હો ગયા. ઇશ્વરકી ઇચ્છા ઐસી હી થી. મનુષ્ય કા કયા સામર્થ્ય કિ વહ ઐસી ઘટનાકો રોક સકે. ઇસ યુદ્ધ મેં અનેકાનેક વીર, કલાકુશળ ઔર ધુરન્ધર વિદ્વાન મારે ગયે. બહુત સી જાતિયઁા ઇસ દેશ કો છોડ કર અન્ય દેશોં કો ચલી ગઈ. વે ભારત કી સભ્યતા, કલા-કૌશલ ઔર વ્યવસાય-રહસ્ય કો ભી અપને સાથ લે ગઇં. ઇસસે ઇસ દેશ કી અતુલ હાનિ હુઇ; પરન્તુ દૂસરે દેશોં કો અત્યન્ત લાભ હુઆ. કયોંકિ ઇન્હીંકે દ્વારા ઉન દેશોં કે ગૌરવ કી વૃદ્ધિ હુઇ. પોકોક (Pococke) નામ કે એક લેખક ને અપની એક પુસ્તક (India in Greece)-મેં લિખા હૈ કિ સંસાર મેં ભારતીય યુદ્ધ કે સદૃશ શાયદ હી કોઇ દૂસરી ઘટના હુઇ હો જિસકા ઐસા ભયાનક પરિણામ હુઆ હો. ઇસ ઘટના કે કારણ અગણિત ભારતવાસી ઇસ દેશ કો છોડ કર ચલે ગયે. વિદેશ ચલે જાને વાલોં મેં ઐસે મનુષ્ય થે જો પ્રાચીન સભ્યતા કે અદ્વિતીય જ્ઞાતા થે. કિતને હી ઐસે ભી થે જો ઉંચે દરજે કી શસ્ત્ર-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વિદ્યા મેં સિદ્ધહસ્ત થે. ઉત્તર મેં વે હિમાલયપર્વત સે ભી આગે ચલે ગયે; દક્ષિણ મેં લંકા મેં જા બસે; ઔર પશ્ચિમ મેં સિન્ધ કે આગે બઢ ગયે. ઉન્હીં લોગોં ને પશ્ચિમ મેં સભ્યતા, કલા-કૌશલ ઔર વિજ્ઞાન કી ચર્ચા કા શ્રીગણેશ કિયા. પંજાબ કી સીમા કો પાર કરકે વે લોગ યહાઁ તક આગે બઢ ગયે કિ સમસ્ત પશ્ચિમીય એશિયા ઔર યોરપ મેં જહાઁ દેખિએ વહીં વે દેખ પડને લગેં.

ચીન, પ્રશાન્ત મહાસાગર કે દ્વીપ તુર્કિસ્તાન, સાઇબેરિયા, સ્કેન્ડિનેવિયા, જર્મની, ગ્રેટ-બ્રિટિન, ઇરાન, યૂનાન, રોમ, અફ્રીક઼ા, અફ્રીકા કે પૂર્વતટવર્તી દેશ, મિસ્ર, અસીરિયા, અમરીકા આદિ દેશોં ને વિદ્યા ઔર સભ્યતા ભારતવર્ષ સે હી પ્રાપ્ત કી. ઇનમેં સે અનેક દેશોં કે દેવી-દેવતાઓં કી કથાયેં હિન્દુઓં કે પુરાણોં સે લી ગઇ પ્રતીત હોતી હૈં.

સર વાલટર રેલે (Sir Walter Raleigh) કા કથન હૈ કિ હિન્દુસ્તાન મેં હી સબસે પહલે મનુષ્યજાતિ ને જન્મ ગ્રહણ કિયા-વહી મનુષ્યજાતિ કા આદિમ જન્મસ્થાન હૈ. મનુષ્યજાતિને અપની ઉન્નતિ કા આરમ્ભ ભી યહીં સે કિયા હૈ. આર્યજાતિ મધ્ય એશિયા સે નિકલ કર દેશ-દેશાન્તરોં મેં ફૈલી હૈ, યહ કથન અસત્ય માલૂમ હોતા હૈ. ક્યોંકિ જો ગણિત ઔર જ્યોતિષવિદ્યા ચીન ઔર ભારતવર્ષ મેં ઇસ સમય હૈ વહ ઇન પ્રાચીન વિદ્યાઓં કા શેષાંશ હૈ. ઉનકા આરમ્ભિક વિકાસ નહીં. જિન લોગોં કા યહ ખયાલ હૈ કિ આર્યજાતિ મધ્ય એશિયા સે સંસાર મેં ફૈલી હૈ ઉન્હેં યહ અવશ્ય માનના પડેગા કિ બહુત પ્રાચીન કાલ મેં કોઈ ઉત્કૃષ્ટ સભ્યતા-સમ્પન્ન જાતિ અવશ્ય થી. ભારતવર્ષ ઔર ચીન કે સાહિત્ય મેં ઉસીકી ઉદ્ભાવિત વિદ્યાઓં કે શેષાંશ મિલતે હૈં. વહ કૌન જાતિ થી જો હિન્દુઓં, ચીનિયોં ઔર ઇરાનિયોં કે ભી પહલે હો ગઈ હૈ, ઇસકા અભી તક પતા નહીં લગા. ઇસકે અતિરિક્ત ઇસ બાત સે સભી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વિદ્વાન સમ્મત હૈં કિ હિન્દુઓં કા સાહિત્ય, ઉનકા વિજ્ઞાન, ઉનકી વિદ્યા ઔર ઉનકી કલાયેં ગંગા ઔર યમુના નદિયોં કે તટોં પર હી પૂર્ણ વિકાસ કો પ્રાપ્ત હુઇ થીં. હિન્દુઓ ને ઉચ્ચ શ્રેણી કી સભ્યતા-મેં જો ઉન્નતિ કી હૈ વહ ભી ભારતવર્ષ હી મેં. ઇન બાતોં પર વિચાર કરને સે માલૂમ હોતા હૈ કિ આર્ય્યજાતિ મધ્ય એશિયા સે નિકલ કર દેશ-દેશાન્તરોં મેં નહીં ફૈલી. વહ ફૈલી હૈ ભારતવર્ષ હી સે. આર્ય્યજાતિ કે નિકલને ઔર દેશ દેશાન્તરોં મેં ફૈલને કે વિષય મેં અનેક વિદ્વાનોં કી અનેક સમ્મતિયાઁ હૈ. કોઈ કહતે હૈં કિ આર્ય્ય-જાતિ કા જન્મસ્થાન મધ્ય એશિયા હૈ, કોઇ અફગાનિસ્તાન કે ઉપર-કે ઉચ્ચ સ્થલોં કો ઉસકા ઉત્પત્તિસ્થાન બતાતે હૈં. કિસી કે મત કે અનુસાર ઉસકી ઉત્પત્તિ ડેન્યૂબ નદી કે તટ પર હુઇ. કિસી કી સમ્મતિ હૈ કિ યહ જાતિ ઉત્તરી ધ્રુવ કે સમીપવર્તી સ્થાનોં સે આઇ હૈ. પર યે સબ સમ્મતિયાઁ ત્રુટિયોં (ન્યૂનતા) સે ખાલી (દોષરહિત) નહિ. ગમ્ભીર વિચાર કરને ઔર પ્રાચીન પ્રમાણોં કો દેખને પર યહી સિદ્ધ હોતા હૈ કિ ઇસ ભારતભૂમિ હી મેં આર્ય્યજાતિ કી ઉત્પત્તિ હુઇ, યહીં સે વહ દેશ-દેશાન્તરોં મેં ફૈલી, ઔર સંસાર કી સભ્યતા કા કારણ હુઇ.

કુછ લોગ કહતે હૈં કિ હિન્દુઓં કે લિએ સમુદ્ર-યાત્રા કરના નહીં, અટક નદી કે પાર જાના ભી, નિષિદ્ધ હૈ. પર યહ સર્વથા પ્રમાણ-રહિત હૈ. હિન્દૂ ઇતિહાસ ઔર સાહિત્ય મેં ઇસકે વિરૂદ્ધ કિતને હી પ્રમાણ મિલતે હૈં. કુછ શાસ્ત્રોક્ત પ્રમાણ સુનિએ—

समुद्रङ्गच्छ स्वाहा अन्तरिक्षङ्गच्छ स्वाहा देवं सवितारङ्गच्छ स्वाहा—

यजुर्वेद, अध्याय ६, मन्त्र २१

समुद्रयानकुशला देशकालार्थदर्शिनः ॥
स्थापयन्ति तु यां वृत्तिं सा तत्राधिगमं प्रति ॥

मनुस्मृति

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પહલે પ્રમાણ મેં સમુદ્ર મેં જાને કી અનુજ્ઞા હૈ. દૂસરે પ્રમાણ-સે વિદિત હોતા હૈ કિ સમુદ્ર-યાત્રા હોતી થી ઔર જહાજ આદિ કે કિરાયે કે ઝગડે સમુદ્ર-યાત્રા કરને વાલે મનુષ્ય નિબટાતે થે.

ઇન પ્રમાણોં કે સિવા ઐસી કિતની હી કથાયેં હૈં જિનસે ભારતવર્ષ કે મનુષ્યોં ઔર મહાત્માઓં કા અમરીકા જાના સિદ્ધ હોતા હૈ. મહર્ષિ વ્યાસજી શુકદેવજી કે સાથ અમરીકા ગયે ઔર વહાઁ કુછ કાલ ઠહરે થે. શુકદેવજી યૂરોપ, (જિસે પ્રાચીન આર્ય હીર દેશ કહતે થે) ઇરાન ઔર તુર્કિસ્તાન હોકર લૌટ આયે. ઇસ યાત્રા મેં તીન વર્ષ લગે થે. યહ વૃત્તાન્ત મહાભારત મેં, શાન્તિપર્વ કે ૩૨૬ વેં અધ્યાય મેં લિખા હૈ. અન્ય દેશોં મેં દો વાર પાણ્ડવોં કે જાને કા ઉલ્લેખ ભી મહાભારત મેં હૈ. પહલી દફે વે બ્રહ્મદેશ, શ્યામ, ચીન, તિબ્બત, મંગોલિયા, તાતાર ઔર ઇરાન કો ગયે, ઔર હિરાત, કાબુલ, કન્ધાર ઔર બલોચિસ્તાન હોકર લૌટ આયે. ઉનકી દૂસરી યાત્રા પશ્ચિમ કી તરફ હુઇ. વે લંકા સે પ્રસ્થાન કરકે અરબ, મિશ્ર, જંજીબાર ઔર અફરીકા કે દૂસરે ભાગોં મેં ગયે. યહ વૃત્તાન્ત મહાભારત મેં (સભાપર્વ કે ૨૬-૨૮ અધ્યાય મેં) લિખા હૈ. ઇસ યાત્રા કે સમય માર્ગ મેં ઉન્હેં અગસ્ત્યતીર્થ, પુણ્યતીર્થ, સુભદ્રાતીર્થ, કરન્ધમ-તીર્થ ઔર ભારદ્વાજતીર્થ મિલે થે. રાજા સગર કે પૃથિવી-વિજય કી ભી કથા પુરાણોં મેં હૈ. રાજા ધૃતરાષ્ટ્રને અફગાનિસ્તાન કે રાજા-કી પુત્રી કા પાણિગ્રહણ કિયા થા. અર્જુનને અમરીકા કે કુરૂ-રાજા-કી પુત્રી સે વિવાહ કિયા થા. શ્રીકૃષ્ણ કે પોતે અનિરૂદ્ધકા વિવાહ શુણ્ડ (મિસ્ત્ર દેશ) કે રાજા બાણ કી પુત્રી ઉષા કે સાથ હુઆ થા. મહારાજ અશોક ને બાબુલ કે રાજા સિલ્યૂકસ (Seleucus) કી પુત્રી સે વિવાહ કિયા થા.

ઇસા કે જન્મ કે અનન્તર સહસ્ત્રો હિન્દ તુર્કિસ્તાન, ઇરાન

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઔર ઉસ મેં રહતે થે. મનુસ્મૃતિ કે દસવેં અધ્યાય સે માલૂમ હોતા હૈ કિ ક્ષત્રિયોં કી કિતની હી જાતિયાઁ બ્રાહ્મણોં કે દર્શન ન હોને કે કારણ પતિત હો ગઇ થીં. પ્રમાણ સુનિએઃ—

शनकैस्तु क्रियालोपादिमाः क्षत्रिय-जातयः ॥
वृषलत्वं गता लोके ब्राह्मणादर्शनेन च ॥
पौण्ड्रकाश्चौण्ड्रद्रविड़ाः काम्बोजा यवनाः शकाः ॥
पारदाः पह्लवाश्चीनाः किराता दरदाः खशाः ॥

मनुस्मृति, अध्याय १०.

અર્થાત્ નીચે લિખી હુઇ ક્ષત્રિય-જાતિયાઁ બ્રાહ્મણોં કે દર્શન ન કરતે ઔર ધર્મ્મક્રિયા કે લોપ હોને સે પતિત હો ગઇ.

(૧) પૌણ્ડ્રક (૨) ઔણ્ડ્ર (૩) દ્રવિડ (૪) કામ્બોજ (૫) યવન (૬) શક (૭) પારદ (૮) પહ્લવ (૯) ચીન (૧૦) કિરાત (૧૧) દરદ (૧૨) ખશ.

પૂર્વોક્ત જાતિયોં કે સિવા નીચે લિખી જાતિયાઁ ભી વૃષલત્વ કો પ્રાપ્ત હો ગઇ થીં.

मेकला द्रविड़ा लाटाः पौण्ड्राः कोन्वशिरास्तथा ॥
शौण्डिका दरदा दर्व्वाश्चौरा शर्वरबर्वराः ॥
किराता यवनाश्चैव तास्ताः क्षत्रिय-जातयः ॥
वृषलत्वमनुप्राप्ता ब्राह्मणानाममर्षणात् ॥

महाभारत, अनुशासनपर्व ।

અર્થાત્ (૧) મેકલ (૨) લાટ (૩) કોન્વશિર (૪) શૌણ્ડિક (૫) દર્વ્વ (૬) ચૌર (૭) શર્વર ઔર (૮) બર્વર.

यवनाः किराता गान्धाराश्चीनाः शर्वरवर्व्वराः ॥
शकास्तु शाराः कङ्काश्च पह्लवाश्चान्ध्रमद्रकाः ॥

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

पौण्ड्राः पुलिन्दा रमठाः काम्बोजाश्चैव सर्व्वशः ॥
ब्रह्मक्षत्र-प्रसूताश्च वैश्याः शूद्राश्च मानवाः ॥

महाभारत, शान्तिपर्व, अध्याय ६४.

ઇન શ્લોકોં મેં જો ૧૬ જાતિયાઁ ગિનાઇ ગઇ હૈં વે બ્રાહ્મણોં, ક્ષત્રિયોં ઔર વૈશ્યોં કી સન્તાનોં મેં સે થીં.

ઇનકે સિવા ઔર જાતિયોં કા ભી ઉલ્લેખ હૈ. ઇસસે જ્ઞાત હોતા હૈ કિ પહલે યે સબ લોગ હિન્દૂ હી થે. દેશ-દેશાન્તરોં મેં વાસ કરને ઔર સ્વદેશ કો ન લૌટને સે યે પતિત સમઝી ગઇં. ભારતવર્ષ-વાલે ઇનસે પરહેજ કરને લગે.

અબ જિન દેશોં મેં હિન્દૂ જાતિયાઁ જાકર બસી થીં ઉનકા બ્યોરા (વર્ણન) સુનિએ.

એશિયા

એશિયા કા પ્રાચીન નામ જમ્બૂદ્વીપ હૈ. એશિયા નામ ભી હિન્દુઓં હી કા રક્ખા હુઆ હૈ. ઇસ વિષય મેં કર્નલ ટાડ કા કથન સુનિએ. વે કહતે હૈં કિ દ્યુમિદા (Deomida) ઔર ભજસ્વ (Bajaswa) કી સન્તાનોં મેં ઇન્દુ (ચન્દ્ર) વંશીય 'અશ્વ' નામ-કી એક જાતિ થી. ઉસ અશ્વજાતિ કે લોગ સિન્ધ કે દોનોં તરફ દૂર તક જા બસે થે. ઇસ કારણ ઉસ પૃથ્વી-ભાગ કા નામ એશિયા હુઆ. એશિયાખણ્ડ કે કિતને હી દેશોં મેં હિન્દૂજાતિ ફૈલ ગઇ થી. ઉનમેં સે કુછ દેશોં કા સંક્ષિપ્ત ઉલ્લેખ નીચે કિયા જાતા હૈ.

અફ઼ગાનિસ્તાન

પ્રાચીન ભારત મેં અપવંશ નામ કી નાગજાતિ થી. ઉસમેં અપગણ નામ કા એક મનુષ્ય હુઆ. ઇસી અપગણ કી સન્તાન અફ઼-ગાન કહલાઇ. પ્રાચીન કાલ મેં હિન્દુસ્તાન ઔર અફ઼ગાનિસ્તાન મેં ઘના (ઘાટા) સમ્બન્ધ થા. ઇસકે કિતને હી પ્રમાણ હૈં. રાજા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ધૃતરાષ્ટ્રને અફ્ગાનિસ્તાન કે રાજા કી પુત્રી ગાન્ધારી સે વિવાહ કિયા થા. મહાભારત મેં લિખા હૈ કિ જિસ સમય પાણ્ડવ દિગ્વિજય કરને ગયે થે ઉસ સમય વે કન્ધાર અર્થાત્ ગાન્ધાર દેશ મેં રાજા ધૃતરાષ્ટ્રકે શ્વસુર કે મહમાન હુએ થે. હિરાતનગર હરિ કે નામ સે વિખ્યાત હુઆ હૈ. બૌદ્ધરાજાઓં કે સમય તક અફ્ગાનિસ્તાન હિન્દુસ્તાન કા હી અંશ સમઝા જાતા થા. કર્નલ ટાડ લિખતે હૈ કિ જૈસલમેર કે ઇતિહાસ સે જ્ઞાત હોતા હૈ કિ વિક્રમ સંવત્ કે બહુત પૂર્વ ઇસ ક્ષત્રિયજાતિ કા રાજ્ય ગજની સે સમરકન્દ તક ફૈલા હુઆ થા. યહ રાજ્ય મહાભારત-યુદ્ધ કે પીછે સ્થાપિત હુઆ થા. ગજનીનગર ઇન્હીં લોગોંકા બસાયા હુઆ હૈ.

સીસ્તાન

જિસ દેશ કો અબ સીસ્તાન કહતે હૈં ઉસકા પ્રાચીન નામ શીતસ્થાન થા. વહ હિન્દુઓં હી કા બસાયા હુઆ હૈ. વહાં પહલે હિન્દુઓં હી કા રાજ્ય થા.

તુર્કિસ્તાન

તુર્કિસ્તાન મેં ભી હિન્દૂજાતિ કા રાજ્ય થા. તર્ક કા પુત્ર તમક હિન્દૂપુરાણોં મેં તરિક્ષક કે નામ સે વિખ્યાત હૈ. અધ્યાપક મૈક્સમૂલર લિખતે હૈં કિ તુર્વા ઔર ઉસકી સન્તાન કો શાપ હુઆ થા. ભારત છોડ કર ઉનકે ચલે જાને કા યહ કારણ થા કિ ઉન્હેં અપના પૈતૃક ધન ન મિલા થા. કર્નલ ટાડ અપને નામી ગ્રન્થ રાજસ્થાનમેં લિખતે હૈં કિ જૈસલમેર કે પ્રાચીન ઇતિહાસ સે પતા લગતા હૈ કિ યદુવંશ અર્થાત્ ચન્દ્રવંશ કી યદુ ઔર બાહ્લીક જાતિ ને મહાભારત કે યુદ્ધ કે પીછે ખુરાસાન મેં રાજ્ય કિયા. યૂનાની ગ્રન્થકર્તાઓંને ઉન્હેં ઇણ્ડો-સીદ્યિન કહા હૈ. ઇન જાતિયોં કે સિવા કુરૂ કી સન્તાનમેં સે ભી કિતને હી લોગ આસપાસ કે દેશોં મેં જા બસે થે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પુરાણોં મેં ઇન લોગોં કે પ્રાન્ત કા નામ ઉત્તરકુરૂ લિખા હૈ. સૂર્ય ઔર ચન્દ્રવંશ કે લોગ ઇન દૂર દેશોં મેં નિરન્તર જા જાકર વસતે રહે થે.

સાઇબેરિયા

મહાભારત કે યુદ્ધ કે બાદ બહુત સી સૂર્ય ઔર ચન્દ્રવંશી જાતિયાં હિન્દુસ્તાન કો છોડ કર દૂર દૂર જા બસી થીં. એક હિન્દૂજાતિ ને સાઇબેરિયા મેં જાકર અપના રાજ્ય સ્થાપિત કિયા. ઇસ રાજ્ય કી રાજધાની વજ્રપુર થા. જબ ઇસ દેશ કા રાજા કિસી યુદ્ધ મેં મારા ગયા તબ શ્રીકૃષ્ણ કે તીન પુત્ર પ્રદ્યુમ્ન, ગદ ઔર સામ્બ બહુત સે બ્રાહ્મણોં ઔર ક્ષત્રિયોં કો સાથ લેકર વહાઁ પહુઁચે. ઇન તીનોં ભાઇયોં મેં જ્યેષ્ઠ ભાઇ વહાઁ કી ગદ્દી પર બૈઠા. શ્રીકૃષ્ણ કી મૃત્યુ હોને પર વે માતમપુરસી કે લિએ ફિર દ્વારિકા આયે થે. યહ સબ વૃત્તાન્ત હરિવંશપુરાણ મેં વિષ્ણુપર્વ કે ૯૭ વેં અધ્યાય મેં લિખા હૈ. સાઇબેરિયા ઔર ઉત્તરી એશિયા કે પ્રદેશોં મેં હિન્દુઓં કી સન્તાન અભી તક મિલતી હૈ. સાઇબેરિયા ઔર ફિનલેન્ડ મેં યદુવંશ કી દો જાતિયોં કા હોના ઇતિહાસ સે જ્ઞાત હોતા હૈ. ઉન જાતિયોં કે નામ “ Samoyedes ” અર્થાત્ શ્યામ યદુ ઔર “ Tchondes ” અર્થાત્ જાદોં (જાદવ) હૈં.

એશિયામાઇનર

પહલે ઇસ દેશ મેં જો કાલદિયન (Chaldeans) નામ કી જાતિ બસતી થી ઉસકી સભ્યતા બહુત બઢી ચઢી થી. વહ વાસ્તવ મેં ભારત કી બ્રાહ્મણજાતિ થી. કાલદિયન શબ્દ કુલદેવ કા અપભ્રંશ હૈ. કુલદેવ, બ્રાહ્મણોં હી કા નામ હૈ.

બૌદ્ધમત કે પ્રચાર કે સમય હિન્દુસ્તાન કે બહુત સે બૌદ્ધ સાધુ એશિયામાઇનર મેં પહુઁચે થે ! ઉન્હોંને બૌદ્ધધર્મ્મ કે કિતને હી સિદ્ધાન્ત ઔર આચાર–વિચાર ઉસ દેશ મેં ફૈલા દિયે થે. ઉનકા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પ્રભાવ ઇસાઈ મત પર બહુત કુછ પડા. વહ પ્રભાવ અબ તક કુછ કુછ દેખ પડતા હૈ.

આસીરિયા

પ્રાચીન કાલ મેં આસીરિયા દેશ મેં ઉચ્ચ શ્રેણી કી સભ્યતા ફૈલી હુઈ થી. વહ ભી હિન્દૂજાતિ કા હી બસાયા હુઆ હૈ. ઉસ જાતિ કા પહલા રાજા બલિ થા. ઉસકા હાલ હિન્દૂપુરાણોં મેં મિલતા હૈ. આસીરિયા કે ઇતિહાસ મેં Bel યા Boal નામક રાજા કા ઉલ્લેખ હૈ. વહી રાજા હિન્દૂપુરાણોં કા 'બલિ' થા. વહ બડા પ્રતાપી ઔર પરાક્રમી રાજા થા.

ઇરાન

મૈક્સમૂલર સાહબ લિખતે હૈં કિ જિનકો ઝોરેસ્ટ્રિયન (પારસી) કહતે હૈં વે વાસ્તવ મેં હિન્દુસ્તાન હી કે રહને વાલે થે. વે ઇસ દેશ કો છોડ કર ઉત્તર-પશ્ચિમ કો ચલે ગયે થે. ઉનકી ધર્મપુસ્તક જિન્દ-અવસ્તા (Zendavasta) હૈ. ઉસસે ઉનકે ધર્મ કે વિષય મેં બહુત કુછ પતા ચલતા હૈ. ઇરાન શબ્દ ઐરના શબ્દ કા અપભ્રંશ હૈ. ચન્દ્રવંશી બુદ્ધ કા પુત્ર પુરૂરવ ઔર પુરૂરવ કા પુત્ર ઐરા (ઇલા) થા. ઇસી ઐરા કે વંશ કે લોગ ઐરન કહલાતે થે. ઇન્હીં ઐરન લોગોં ને ઇરાન દેશ કો બસાયા થા. સૂર્ય ઔર ચન્દ્રવંશિયોં કે પારસ્પરિક યુદ્ધ કે પશ્ચાત્ ઐરન લોગ ભારત સે નિકાલ દિયે ગયે. તબ ઉન્હોંને ઇરાન બસાયા. ઇરાન કે ઇતિહાસ મેં ઇરાન ઔર તૂરણ કે જો યુદ્ધ-વર્ણન હૈં ઉનસે ઇસ બાત કી બહુત પુષ્ટિ હોતી હૈ. મનુસ્મૃતિ કે દસવેં અધ્યાય કે ૪૩-૪૫ શ્લોકોં સે જાન પડતા હૈ કિ ઇરાની લોગ હિન્દૂ-ક્ષત્રિયજાતિ મેં સે હૈં. સર ડબ્લૂ જોન્સ લિખતે હૈ કિ જિન્દ-અવસ્તા ગ્રન્થ કે કોષ મેં પ્રત્યેક દસ શબ્દોં મેં છઃ યા સાત શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દ હૈ. પ્રોફ઼ેસર હાગ (Haug) ને હિન્દુઓં કા ઔર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઈરાનિયોં કે ધર્મ્મતત્ત્વોં ઔર ધાર્મ્મિક પ્રથાઓ કા મિલાન કિયા તો માલૂમ હુઆ કિ ઉનમેં બડી એકતા–સામ્ય હૈ. મહાભારત યુદ્ધ કે પહલે હિન્દૂ લોગ ઈરાન તક ચલે ગયે થે. મહાત્મા જરોસ્તર ઔર મહર્ષિ વ્યાસ કા તુર્કિસ્તાન કે બલખ નગર મેં શાસ્ત્રાર્થ હુઆ થા. ઈરાનિયોં કી ધર્મ્મપુસ્તક મેં લિખા હૈ કિ ઈરાનિયોં કે નેતા જમશેદ ઈરાન મેં પૂર્વ કી તરફ કે ઉચ્ચ સ્થાનોં સે આયે થે. યે ઉચ્ચસ્થાન હિન્દુસ્તાન કે ઉત્તરી–પશ્ચિમી–ભાગ–કાશ્મીર ઔર અફગાનિસ્તાન આદિ—હી હૈ.

પૂર્વી એશિયા

હિન્દૂજાતિયાઁ કેવલ પશ્ચિમી ઔર ઉત્તરી એશિયા મેં હી નહીં બસી, કિન્તુ એશિયા કે પૂર્વ કે ભી કિતને હી દેશો મેં ફૈલ ગઈ. ઇસકે ભી પ્રમાણ સુનિએ.

બ્રહ્મા

વિલ્સન સાહબ લિખતે હૈં કિ બ્રહ્મદેશ ઔર તિબ્બત કો હિન્દુસ્તાન સે હી સભ્યતા ગઈ થી. પ્રથમ તો બ્રહ્મા હિન્દૂ નામ હૈ. દૂસરે હિન્દુઓં ઔર બ્રહ્મદેશ કે રહને વાલોં કે બહુત સે રીતિ–રવાજ એકસે હૈં. ઇસ બાત કે કહને કી તો આવશ્યકતા હી નહીં કિ બ્રહ્મદેશમેં જિસ બૌદ્ધમત કા ઇતના પ્રચાર હૈ વહ ઇસી દેશ કી વસ્તુ હૈ. પ્રાચીન સમય મેં બ્રહ્મા ઔર હિન્દુસ્તાન મેં ઘનિષ્ઠ સમ્બન્ધ થા.

કમ્બોડિયા

સંસ્કૃતગ્રન્થોં મેં કામ્બોજ શબ્દ પ્રાયઃ મિલતા હૈ. કામ્બોજ હી સે કમ્બોડિયા બના હૈ. પુરાવસ્તુવેત્તાઓં કી ચેષ્ટાઓં સે ઇસ દેશ કે કિતને હી સ્થલ ખોદે ગયે તો વહાઁ હિન્દુઓં કે મન્દિર મિલે. કિસી સમય વહાઁ હિન્દુઓં કા બડા પ્રભાવ થા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ચીન.

ચીન દેશ ભી પ્રાચીન ભારતવાસિયોં હી કા બસાયા હુઆ હૈ. વહાઁ પર પહલે ક્ષત્રિયજાતિયાઁ જાકર બસીં. ચીન ઔર તાતાર કે ઇતિહાસોં સે જ્ઞાત હોતા હૈ કિ ચીન વાલે હિન્દૂ રાજા પુરુરવા કે પુત્ર અવર કી સન્તાન હૈં. સર વિલ્સન લિખતે હૈ કિ ચીન વાલે અપને-કો હિન્દુઓં સે ઉત્પન્ન બતાતે હૈં. ચીની ગ્રન્થોં મેં લિખા હૈ કિ ઇસા સે ૨,૬૦૦ વર્ષ પહલે ફોઇ નામ કે એક સજ્જન કે સાથ ચીન વાલોં કે પૂર્વજ ચીન ગયે. વે લોગ ચીન કે પશ્ચિમવર્તી ઉચ્ચ પહાડી પ્રાન્ત સે આયે થે. ઇસસે માલૂમ હોતા હૈ કિ યે લોગ કાશ્મીર, લદ્દાખ ઔર પંજાબ સે ગયે હોંગે. યે દેશ પ્રાચીન ભારત કે ભાગ થે. ચીન કી ધર્મ–મર્ય્યાદા ઔર વિદ્યા કી જનની નિસ્સન્દેહ ભારતભૂમિ હી હૈ. પ્રાચીન ભારત ઔર ચીન મેં બડા ગાઢ સમ્બન્ધ થા. ઇસકે અનેક પ્રમાણ હૈં. રામાયણ આદિ પ્રાચીન ગ્રન્થોમેં ચીન ઔર ચીન-કી વસ્તુઓં કા ઉલ્લેખ મિલતા હૈ. ચીન કી રાજસભામેં હિન્દુસ્તાન-કે રાજ–દૂતોં કા જાના અચ્છી તરહ સિદ્ધ હૈ. ચીન મેં બૌદ્ધમત કા ફૈલના હિન્દુઓં કે પ્રભાવ કા પૂરા પૂરા પ્રમાણ હૈ.

ભારતીય ઉપદ્વીપ–સમૂહ.

(INDIAN ARCHEPELAGO).

કર્નલ ટાડ લિખતે હૈં કિ ઇન દ્વીપોં મેં સૂર્યવંશી ક્ષત્રિય જાકર બસે થે. વહાઁ કે મન્દિરોં કી દીવારોં પર એસી અનેક ચિત્રા-વલિયાઁ ઔર ગ્રન્થોં મેં એસી અનેક બાતેં હૈં જિનસે વહાઁ વાલોં કા ભારતીય ક્ષત્રિય હોના સાબિત હોતા હૈ.

જાવા દ્વીપ.

જાવા કે ઇતિહાસ મેં સ્પષ્ટ લિખા હૈ કિ ભારત કે કલિંગ પ્રાન્ત સે બહુત સે હિન્દૂ ઉસ દ્વીપ મેં જાકર બસે થે. ઉન્હોંને વહાઁ કે

હિં. લો. ૬

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મનુષ્યોં કો સભ્યતા સિખાઇ ઔર અપના સંવત્ ચલાયા. વહ સંવત ઇસ સમય તક પ્રચલિત હૈ. ઉસકા આરમ્ભ ઈસા કે ૭૫ વર્ષ પહલે હુઆ થા. એલફિન્સ્ટન સાહબ કે બનાયે હુએ ઇતિહાસ મેં યહ સબ હાલ હૈ. ઇસકે પીછે ફિર હિન્દુઓં કા એક દલ જાવા ગયા. ઉસ દલ-કે લોગ બૌદ્ધમતાવલમ્બી થે. ઉસ દ્વીપ મેં યહ કથા સુની જાતી હૈ કિ સાતવીં સદી કે પ્રારમ્ભ મેં ગુજરાત દેશ કા એક રાજા, પાંચ હજાર આદમી લેકર વહાઁ પહુઁચા ઔર મતરામ નામ કે એક સ્થાન-પર બસ ગયા. કુછ કાલ પીછે દો હજાર મનુષ્ય ઔર ગયે. વે સબ બૌદ્ધ થે. ઉન લોગોં ને બૌદ્ધમત કા પ્રચાર કિયા. ચીન દેશ કા એક પ્રસિદ્ધ યાત્રી, જિસને ઇસ દ્વીપ કો ચૌથી સદી મેં દેખા થા, લિખતા હૈ કિ જાવા મેં ઉસ સમય સબ લોગ હિન્દૂ-મતાનુયાયી થે.

બોર્નિયો દ્વીપ.

એક નામી યાત્રી કા કથન હૈ કિ ઇસ દ્વીપ મેં સ્થાન સ્થાન-પર હિન્દૂધર્મ કે પ્રાચીન ચિહ્ન મિલતે હૈં. પર્વતોં કી કન્દરાઓં ઔર ખુલે મૈદાનોં મેં હિન્દુસ્તાન કે જૈસે મન્દિરોં ઔર શિવાલયોં કે ખઁડહર દેખાઈ દેતે હૈં. સમુદ્ર કે કિનારે સે કોઈ ચાર સૌ મીલ દૂર વાહૂ નામક સ્થાન પર કઇ મન્દિર ઉચ્ચ શ્રેણી કી કારીગરી કે દર્શક હૈં. ઉન મેં હિન્દૂદેવતાઓં કી પ્રતિમાયેં ભી હૈં.

બાલીદ્વીપ.

યહ દ્વીપ જાવા કે પૂર્વ મેં હૈ. સર સ્ટામફર્ડ રેફિલસ લિખતે હૈં કિ 'ઇસ જગહ કેવલ બ્રાહ્મણોં કા ધર્મ હી નહીં પાયા જાતા; કિન્તુ યહાઁ શહર ઔર બસ્તિયોં કા શાસન-પ્રબન્ધ ભી હિન્દૂ-શૈલી કા હૈ.'

સુમાત્રા.

ઇસ દ્વીપ મેં હિન્દુઓં કા એક વિશાલ મન્દિર ટૂટા હુઆ મિલા હૈ. અનેક ખણ્ડિત મૂર્તિયાઁ ભી વહાઁ મિલતી હૈં.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સેલેબિસ દ્વીપ.

ઇસ દ્વીપ મેં ભી હિન્દુઓં કે અનેક ચિહ્ન મિલતે હૈં. પ્રશાન્ત મહાસાગર મેં જિતને દ્વીપ-સમૂહ હૈં સભી મેં હિન્દૂધર્મ કે સ્મારક ચિહ્ન પાયે જાતે હૈં. કિસી સમય યહાઁ હિન્દૂધર્મ કા ખૂબ પ્રચાર થા.

લંકા.

લંકા મેં તો અત્યન્ત પ્રાચીન હિન્દુઓં કા આવાગમન રહા હૈ. રામચન્દ્રજી કે સમય મેં લંકા મેં આચાર-ભ્રષ્ટ બ્રાહ્મણ રાવણ કા રાજ્ય થા. રાવણ કો મારને કે બાદ લંકા કા રાજ્ય સદાચારી વિભીષણ કો દે દિયા ગયા થા. પિછલે સમય મેં હિન્દુસ્તાન કે લોગોં ને વહાઁ જાકર બૌદ્ધમત કા પ્રચાર કિયા. ચક્રવર્તી અશોક કે સમય મેં લંકા ઔર ભારતવર્ષ મેં બહુત ઘનિષ્ઠ સમ્બન્ધ થા. ઇસ દ્વીપ કા દૂસરા નામ સિંહલદ્વીપ હૈ, જિસકા અપભ્રષ્ટ નામ સીલોન હૈ.

યહ તો એશિયા કે સમ્બન્ધ કી બાત હુઇ. અબ અન્ય મહાદ્વીપોં કા હાલ ભી સુનિએ.

આસ્ટ્રેલિયા.

ઇસ મહાદ્વીપ મેં ભી હિન્દૂજાતિ પહુઁચ ગઇ થી; પરન્તુ ઉસને વહાઁ પર બહુત સમય તક વાસ નહીં કિયા. તથાપિ ઇસ દ્વીપ મેં હિન્દૂજાતિ કે પ્રભાવ કી સૂચક કિતની હી અદ્દભુત વસ્તુયેં મિલી હૈં. ઉસમેં રહને વાલી જાતિયોં કે પાસ એક ઐસા શસ્ત્ર હૈ જો હિન્દુઓં કી વિખ્યાત શસ્ત્રવિદ્યા કી યાદ દિલાતા હૈ. ઉસ શસ્ત્ર કા નામ બોમરંગ (Boomerang) હૈ. વહ બાણ કે આકાર કા હોતા હૈ. ઉસમેં યહ અપૂર્વતા હૈ કિ શત્રુ પર ચોટ કરકે વહ ચલાને વાલે કે પાસ હી લૌટ આતા હૈ. યહ બાણ ઉસી પ્રકાર કે બાણોં મેં સે હૈ જો મહાભારત કે યુદ્ધ મેં અર્જુન ઔર કર્ણ કે પાસ થે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અફ્રીકા.

મિસ્ર.

સાત આઠ હજાર વર્ષ હુએ જબ એક મનુષ્યદલ હિન્દુસ્તાન સે મિસ્ર ગયા ઔર વહીં બસ ગયા. વહાઁ ઉન હિન્દુઓં ને બડી ઉચ્ચ શ્રેણી કી સભ્યતા ફૈલાઇ ઔર અપની વિદ્યા ઔર પરાક્રમ સે બડા પ્રભાવશાલી સામ્રાજ્ય સ્થાપિત કિયા. એક પ્રસિદ્ધ પુરાવસ્તુવેત્તા લિખતે હૈં કિ મિસ્ર-નિવાસી બહુત પ્રાચીન કાલ મેં હિન્દુસ્તાન સે સ્વેજ કે રાસ્તે આયે થે. વે નીલ નદી કે કિનારે બસ ગયે થે. મિસ્ર કે પ્રાચીન ઇતિહાસ સે માલૂમ હોતા હૈ કિ ઉસ દેશ કે નિવાસિયોં-કે પૂર્વજ એક એસે સ્થાન સે આયે થે જિસકા હોના અબ હિન્દુસ્તાન કે સમુદ્ર કે કિનારે નિશ્ચિત હો ગયા હૈ. ઉસ સ્થાન કો વે પન્ત કહતે થે. વહી જગહ ઉનકે દેવતાઓં કે રહને કી થી. જબ ઉન દેવતાઓં કે ઉપાસક ઔર ભક્ત ઉસ પન્ત-સ્થાન કો ત્યાગ કર ચલે ગયે તબ વે ભી ઉનકે પાસ પહુઁચ ગયે. દરેલ બાવડી નામક સ્થાન મેં રાણી હસલીટાપ (Queen Haslitop) કા એક મન્દિર હૈ. વહ મિસ્ર વાલોં કા હૈ. ઉસકી દીવારોં પર ચિત્રાત્મક લેખ ખુદે હુએ હૈ. ઉનકે અર્થ સમઝને સે યહ નિશ્ચય હો ગયા હૈ કિ પન્ત-સ્થાન હિન્દુસ્તાન હી થા. મિસ્ર-નિવાસિયોં ને અપની પુરાની માતૃભૂમિ સે હજારોં વર્ષ પર્યન્ત વ્યાપાર-સમ્બન્ધ રકખા. ઇસકે પક્કે પ્રમાણ મૌજૂદ હૈં, પન્ત-ભૂમિ કે રાજાઓં કે, વહાઁ કી વનસ્પતિયોં ઔર પશુપક્ષિયોં આદિ કે, વિશેષ કર વહાઁ કી અનેક પ્રકાર કી કીમતી લકડિયોં કે, નામ ઇસ બાત કો સિદ્ધ કરતે હૈં કિ પન્ત-ભૂમિ હિન્દુસ્તાન મેં હી થી. ક્યોંકિ યે સબ ચીજેં સિવા હિન્દુસ્તાન કે ઔર કિસી દેશ મેં ન હોતી થીં. ઇસમેં કોઇ સન્દેહ નહીં કિ પ્રાચીન મિસ્ર કી સભ્યતા કા આદિમ હિન્દુસ્તાન હી થા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અફ્રીકા કો ઉત્તર-પશ્ચિમીય હિન્દુસ્તાન કે મનુષ્યોં ને હી જા કર બસાયા થા. મિસ્ટર પોકાક (Pococke) ને અપની એક પુસ્તક (India in Greece) મેં ઇસ બાત કે કિતને હી પ્રમાણ દિયે હૈં. ઇનમેં સે કુછ પ્રમાણ સુન લીજિએ.

(૧) અફ્રીકા કે સ્થાનોં ઔર નદિયોં કે નામ હિન્દુસ્તાન કે સ્થાનોં ઔર નદિયોં કે નામોં સે બહુત મિલતે હૈં. સમ્ભવ નહીં નિશ્ચય હી યે નામ હિન્દુસ્તાન સે લિયે ગયે હૈં.

(૨) રાજાઓં કે નામ ભી હિન્દુસ્તાન કે રાજાઓં કે નામ સે મિલતે-જુલતે હૈં. જૈસે રમેસિસ (Rameses) યહ શબ્દ હમારે રામ શબ્દ સે બના હૈ.

(૩) હિન્દુસ્તાન કે નગરોં ઔર સીમા-પ્રાન્તોં કે નામ ભી અફ્રીકા મેં પાયે જાતે હૈં, વિશેષ કર હિન્દુસ્તાન કી ઉત્તરી સીમાઓં કે નામ.

(૪) દોનોં દેશોં કી શિલ્પકલા મેં સમાનતા હૈ.

(૫) મિસ્ત્ર કી ભાષા કે કિતને હી શબ્દ સંસ્કૃત કે રૂપાન્તર હૈં.

ઔર ઔર વિદ્વાનોં ને ભી ઇસ વિષય મેં પ્રમાણોં કા સંગ્રહ કિયા હૈ. સિન્ધુ નદી કા જલ અટક સે બારહ મીલ નીચે જાકર નીલા દિખાઈ દેતા હૈ. ઇસ કારણ વહાં પર સિન્ધુ કા નામ નીલાબ હો ગયા હૈ. યહી નીલાબ યા નીલ નામ મિસ્ત્ર કી સબસે પ્રસિદ્ધ નદી કા હૈ.

સિન્ધુ નદી કા પ્રાચીન નામ અબોસિન (Aboasin) હૈ. અબીસીનિયા (Abyssinia), જો અફ્રીકા મેં એક બડે પ્રાન્ત કા નામ હૈ, ઇસી અબોસિન સે બના હૈ. ઇન પ્રમાણોં સે સિદ્ધ હૈ કિ સિન્ધુતટ કે નિવાસિયોં કી પહુઁચ મિસ્ત્ર તક અવશ્ય હુઈ થી.

પ્રોફેસર હીરન (Heeren) ને અપને એક ગ્રન્થ (Historical

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

Researches) કી ચૌદહવીં જિલ્દ મેં હિન્દુએ ઔર પ્રાચીન મિસ્ર-નિવાસિયોં કે એક હોને કે વિષય મેં સવિસ્તર પ્રમાણ દિયે હૈં. ઉન્હોંને ઇન દોનોં જાતિયોં કે રીત-રિવાજ, ધાર્મિક-સમ્પ્રદાય ઔર રાષ્ટ્રીય વિચારોં કી સમતા દિખાઇ હૈ. યહ ભી ઉન્હોંને સિદ્ધ કિયા હૈ કિ હિન્દૂજાતિ અત્યન્ત પ્રાચીન હૈ. મિસ્ર વાલે ઉનકે બાદ કે હૈં. અતએવ જાન પડતા હૈ કિ મિસ્ર-નિવાસિયોં ને હિન્દૂજાતિ સે હી સભ્યતા, વિદ્યા, કલા-કૌશલ આદિ સીખા. ઇસકા સમર્થન પોકોક કે વાક્યોં સે ભી હોતા હૈ. ઉન્હોંને લિખા હૈ કિ જબ ભારત કી પ્રાચીન સભ્યતા, અર્થાત્ ઉસકે સાહિત્ય ઔર કલા-કૌશલ આદિ સે, મિસ્ર ઔર યૂનાન દેશોં કી સભ્યતા કા, તથા ઐતિહાસિક ઘટનાઓં ઔર ધાર્મિક પ્રથાઓં કા મિલાન કરતે હૈં તબ ઇસમેં કોઈ સન્દેહ નહીં રહ જાતા કિ મિસ્ર ઔર યૂનાન દેશ ભારતવાસિયોં કે હી બસાયે હુએ હૈં.

ઈથોપિયા.

અફ્રીકા કે જો પ્રાન્ત ઇસ સમય ન્યૂબિયા (Nubia), અબીસીનિયા (Abyssinia), ડોંગોલા (Dongola) આદિ નામોં સે વિખ્યાત હૈં, પ્રાચીન સમય મેં ઉન સબ કા નામ ઈથોપિયા થા. ફિલોસ્ટ્રેટસ (Philostratus) ને લિખા હૈ કિ ઇસ દેશ મેં પહલે હિન્દૂજાતિ હી નિવાસ કરતી થી. ભારતવર્ષ કે કિસી રાજા કો માર ડાલને કે પાતક સે ઉસ જાતિ કે લોગોં કો અપના દેશ છોડના પડા થા. ફિલોસ્ટ્રેટસ ને અપને ગ્રન્થ મેં યહ ભી લિખા હૈ કિ એક મિસ્ર-નિવાસી કા કથન હૈ કિ મૈંને અપને પિતા સે યહ સુના થા કિ સમસ્ત મનુષ્યજાતિ મેં ભારત કે લોગ બડે સભ્ય ઔર બુદ્ધિમાન હૈં. ઇથોપિયા કે રહને વાલે ઉસી હિન્દૂજાતિ મેં સે હૈ. ઈથોપિયા-નિવાસિયોં ને ભારત કી વિદ્યા ઔર રસ્મ-રવાજોં કો અબ તક સુરક્ષિત રક્ખા હૈ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સર વિલિયમ જોન્સ (Sir William Jones), ક્યૂવિયર (Cuvier), જ્યૂલિયસ અફ્રીકેનસ (Julius Africanus), યૂસેવિયસ (Eusebius) ઔર સિનસેલસ (Syncellus) આદિ ને ભી ઇસ વિષય પર બહુત કુછ ઇસી તરહ કી બાતેં લિખી હૈં સબ કા જિક્ર કરતે સે લેખ બઢ જાયગા. અચ્છા, અબ આગે સુનિએ.

અબીસીનિયા.

યહ દેશ સિન્ધુનદી કે તટ પર રહને વાલોં કા બસાયા હુઆ હૈ. પ્રાચીન કાલ મેં ઇસ દેશ ઔર ભારતવર્ષ મેં બહુત વ્યાપાર હોતા થા. કિતને હી હિન્દૂ ઇસ દેશ મેં આ બસે થે. ઇસ વિષય મેં ટાડ સાહબ ને રાજસ્થાન કે ઇતિહાસ કે દૂસરે ભાગ* મેં બહુત કુછ લિખા હૈ.

યૂરોપ.

યૂરોપ નામ સંસ્કૃત શબ્દ હરિયુપીયા સે નિકલા હૈ ઔર યૂરોપ-ભૂમિ ભારત કે પ્રાચીન નિવાસિયોં દ્વારા પરિચિત થી. ઇસકે વેદોક્ત પ્રમાણ લીજિએ—

वध्रीत इन्द्र वराशिखस्य शेषः यत् हरियुपीयायाम् ।

ऋग्वेद.

અર્થાત્ હરિયુપીયા દેશ મેં જાકર ઇન્દ્ર ને વરશિખ દૈત્ય કે પુત્રોં કા વધ કિયા.

યૂનાન (ગ્રીસ).

પોકોક (Pococke) સાહબ ને અપની પુસ્તક મેં ઇસ બાત-કે પ્રબલ પ્રમાણ દિયે હૈં કિ યૂનાન દેશ કો ભારત કે નિવાસિયોં ને

* રાજસ્થાનનો બીજો ભાગ બનતાં સુધી ૧૯૭૩ માં આ સંસ્થા તરફથી નીકળશે.
મંત્રી, સ. સા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હી–મગધ કે હિન્દુઓં ને હી–બસાયા થા. મગધ દેશ કી રાજધાની કા નામ પ્રાચીન કાલ મેં રાજગૃહ થા. ઉસમેં રહને વાલે ગૃહકા કહલાતે થે. ઇસી ગૃહકા સે ગ્રીક શબ્દ બના હૈ. બિહાર દેશ કા નામ પલાશ્વા થા. વહાં સે જો જનસમૂહ ગ્રીસ મેં જાકર બસા વહ પેલાસગી (Pelasgi) કહલાયા ઔર ઉસ દેશ કા નામ પેલાસગો (Pelasgo) પડ ગયા. એક પ્રસિદ્ધ યૂનાની કવિ અસિયસ (Asius) કે લેખાનુસાર યૂનાનિયોં કા વિખ્યાત રાજા પેલાસગસ (Pelasgus) હિન્દુસ્તાન મેં, બિહાર કી પ્રાચીન રાજધાની મેં, ઉત્પન્ન હુઆ થા. મેકડોનિયન (Makedonians) ઔર મેસેડન (Macedon) શબ્દ મગધ કે અપભ્રંશ હૈં. મનુષ્યોં કે કિતને હી સમૂહ મગધ સે જાકર યૂનાન મેં બસે ઔર ઉસકે પ્રાન્તોં કો પૃથક્ પૃથક્ નામ સે પુકારને લગે. કૈલાસ પર્વત કા નામ યૂનાન મેં કેનન હૈ ઔર રોમ મેં કોકિન હૈ. ક્ષત્રિયોં કી કઇ જાતિયોં કા યૂનાન મેં જાકર બસના સિદ્ધ હોતા હૈ. યૂનાન કે દેવી–દેવતા ભારતવર્ષ કે દેવી–દેવતાઓં કી નકલ હૈં. ઉસ દેશ કા ધર્મ–વિધાન, સાહિત્ય ઔર કલાશાસ્ત્ર ભી હિન્દૂજાતિ હી કી ચીજ હૈ.

ઇસ વિષય મેં અધિક જાનના હો તો પોકાક સાહબ કી ઇંડિયા ઇન ગ્રીસ (India in Greece) નામક પુસ્તક દેખિએ.

રોમ.

રોમ શબ્દ રામ સે બના હૈ. એશિયા–માઇનર મેં જો હિન્દૂ-જાતિ જાકર બસી, રોમ વાલે ઉસી કી સન્તાન હૈં.

રોમ કી સમીપવર્તિની યૂટ્રેસિયન જાતિ ભી હિન્દૂ હી થી. રોમકે દેવી–દેવતા ભી હિન્દુસ્તાન કે દેવી–દેવતાઓં કે પ્રતિરૂપ હૈં. યહ ભી ઇસ બાત કા પ્રમાણ હૈ કિ રોમ–નિવાસી હિન્દૂજાતિ કે હી હૈં.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જર્મની.

મ્યોર સાહબ લિખતે હૈં કિ જૈસે હિન્દૂ મનુજી કો મનુષ્યજાતિ-કા આદિ પુરુષ માનતે હૈં વૈસે હી જર્મની વાલે ભી માનતે હૈં. અઁગ-રેજી કા મેન (Man), જર્મન ઔર સંસ્કૃત કા મનુ (Menu) એક હી ચીજ હૈ. જર્મન કા મેન્શ (Mensch) શબ્દ સંસ્કૃત કે મનુષ્ય શબ્દ સે મિલતા-જુલતા હૈ.

જર્મન શબ્દ સંસ્કૃત કે શર્મન્ કા અપભ્રંશ હૈ. હિન્દુસ્તાન મેં શર્મન્ ઉપાધિ બ્રાહ્મણ સૂચક હૈ. ઇસ સે યહ સિદ્ધ હોતા હૈ કિ ભારત-વર્ષ કે જો લોગ જર્મની મેં જાકર બસે થે વે બ્રાહ્મણ થે. બ્રાહ્મણોં-કી રીતિ-રવાજોં સે જર્મની વાલોં કી બહુત સી રીતિયાં મિલતી હૈં. જૈસે પ્રાતઃકાલ ઉઠકર સ્નાન કરના, લમ્બે બાલ રખના, ઉનકા જૂડા બાંધના, ઢીલા લબાદા પહનના ઇત્યાદિ. સ્નાન શીત-પ્રધાન દેશ-કી પ્રથા નહીં હો સકતી. વહ ઉષ્ણ દેશ કી હી પ્રથા હૈ.

આર્ય્યાવર્ત કી ઉત્તરી પશ્ચિમી સીમાઓં પર જો શક નામ કી જાતિ રહતી થી, સેક્સન લોગ ઉસી કી સન્તાન હૈં. સેક્સન (Saxon) શબ્દ શક + સૂનુ સે બના હૈ. સૂનુ કા અર્થ સન્તાન હૈ. ઇસ લિએ સેક્સન કા અર્થ શક કી સન્તાન હોતા હૈ.

જર્મન લોગ સ્વર્ગ કો ઉસી નામ સે પુકારતે હૈં જિસસે હિન્દૂ. કર્નલ ટાડ લિખતે હૈં કિ જબ ઇંગ્લેંડ ઔર યૂરપ મેં સેક્સન જાતિ-કે બડે બડે ગિરજોં કે ચિત્ર, ઉનકી કારીગરી ઔર ઉનકી મૂર્તિયોં કો દેખતે હૈં તબ શ્રીકૃષ્ણ ઔર ગોપિયોં કી યાદ આજાતી હૈ. દોનોં મેં સામ્ય દેખ પડતા હૈ.

ગ્રેટ-બ્રિટન.

પ્રાચીન કાલ મેં ગ્રેટ-બ્રિટન મેં ડ્રૂયડ (Druid) નામ કા એક જનસમુદાય થા. વે લોગ બૌદ્ધમતાવલમ્બી થે. વે જીવ કે આવા-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ગમન કે સિદ્ધાન્ત કો માનતે થે. જીવ કે પૂર્વજન્મ ઔર ઉસકે નિર્વાણ-મેં ઉનકા વિશ્વાસ થા. ત્રિમૂર્તિ મેં ભી ઉનકા વિશ્વાસ થા. હિન્દુઓં-કા વિશ્વાસ હૈ કિ ઈશ્વર એક રૂપ સે જગત્ કી ઉત્પત્તિ કરતા હૈ, દૂસરે રૂપ સે ઉસકી રક્ષા કરતા હૈ, ઔર તીસરે રૂપ સે ઉસકા સંહાર કરતા હૈ. ઉન લોગોં કા ભી યહી વિશ્વાસ થા. ઉનકી સંસ્થા પૃથક હી થી, ઔર ધાર્મિક રહસ્યોં કા મર્મ બતાના ઉસકા કામ થા. જૈસે બ્રાહ્મણ શાપ દેતે થે વૈસે હી વે ભી શાપ દેતે થે. બડે બડે રાજા ઉનસે કાંપતે થે. ડ્રૂયડ (Druid) શબ્દ દ્રૌપદેય કા અપભ્રંશ હૈ. દ્રૌપદેય ચન્દ્રવંશ કે દ્રુપદ રાજા કી સન્તાન થે. ઉનકે પાસ ચન્દ્રમા કા ચિહ્ન રહતા થા. જબ બ્રિટન પર રોમ–નિવાસીયોં ને આક્રમણ કિયા તબ ડ્રૂયડ લોગ સેન્ટ અથવા મોના દ્વીપ મેં ચલે ગયે. મોના દ્વીપ-કા શુદ્ધ રૂપ મુનિદ્વીપ હૈ. એક બાર વિષ્ણુ ભગવાન્ કે વાહન ગરુડ શાકદ્વીપ (ગ્રેટ–બ્રિટન) સે દ્વિજાતિયોં કે કિસી રાજા કો હિન્દુસ્તાન-મેં ઉઠા લાયે થે. યહ ઘટના ભી ઉસ દેશ મેં હિન્દૂજાતિ કે રહને-કા પ્રમાણ હૈ. કોલબ્રુક (Colebrooke) સાહબ કી એક પુસ્તક (Miscellaneous Essays) ઔર ગૉડફ્રે હિગિન્સ (Godfrey Higgins) કી ભી એક પુસ્તક (Celtic Druids) ઇસ વિષય મેં અવલોકનીય હૈ.

સ્કેન્ડિનેવિયા.

ઇસ દેશ કે પ્રાચીન નિવાસી હિન્દૂ–ક્ષત્રિયોં કી સન્તાન સે થે. સંસ્કૃતશબ્દ સ્કન્ધનાભિ સે સ્કેન્ડિનવિયા બના હૈ. સ્કન્ધ કા અર્થ સરદાર યા મુખિયા, અર્થાત્ ક્ષત્રિય હૈ. અતએવ ક્ષત્રિય ઔર સ્કેન્ડિ-નેવિયન કા અર્થ એક હી હૈ. ઇનકી એડા (Edda) નામક પુસ્તક-સે પતા ચલતા હૈ કિ ગેટિસ યા જિટસ (Getes or Jits) લોગ, જો સ્કેન્ડિનેવિયા મેં પહલે પહલ આયે થે, અસિ કહલાતે થે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઔર ઉનકે પ્રથમ વાસસ્થાન કા નામ અસિગઢ (Asigord) થા.

મહાત્મા ઓડન (Oden) સ્કેન્ડિનેવિયા મેં ઇસા કે ૫૦૦ વર્ષ પહલે આયે થે. ઉનકે ઉત્તરાધિકારી કા નામ ગૌતમ થા. યહ વૃત્તાન્ત બુદ્ધ કે સમય કા—વિક્રમ સંવત્ કે ૪૭૭ વર્ષ ઔર ઇસવી સન કે ૫૩૩ વર્ષ પહલે કા—હૈ.

ઇસ દેશ કે દેવી—દેવતાઓં કા વર્ણન ઔર ઇસકી વીરરસાત્મક કવિતા હિન્દુઓં કી સી હૈ. ઇન લોગોં કી પ્રાચીન પુસ્તક કા નામ એદ હૈ. એદ શબ્દ વેદ કા અપભ્રંશ માલૂમ હોતા હૈ. હિન્દુસ્તાન ઔર સ્કેન્ડિનેવિયા કે દિનોં કે નામોં કા અર્થ ભી પ્રાયઃ એક સા હૈ.

અમરીકા.

અમરીકા કી આશ્ચર્યજનક પ્રાચીન સભ્યતા કે ચિહ્નોં પર દૃષ્ટિ ડાલી જાય તો માલૂમ હોગા કિ યૂરપ—વાસિયોં કે પ્રવેશ કરને કે પહલે, વહાઁ કોઈ સભ્ય જાતિ અવશ્ય રહતી થી. દક્ષિણી અમરીકા-મેં બડે બડે નગરોં કે ખઁડહરોં, દૃઢ કોટોં, સુન્દર ભવનોં, જલાશયોં, સડકોં, નહરોં આદિ કે ચિહ્ન મિલતે હૈં, જિનસે યહ પ્રતીત હોતા હૈ કિ પ્રાચીન કાલ મેં યહાઁ કોઇ બડી ઉચ્ચ શ્રેણી કી સભ્ય જાતિ રહતી થી. અચ્છા તો વહ સભ્યતા આઈ કહાઁ સે? યૂરોપીયપુરા—વસ્તુવેત્તાઓં ને ઇસકા પતા લગાયા હૈ. વે કહતે હૈં કિ વહ સભ્યતા ઔર કહીં સે નહીં, હિન્દુસ્તાન સે હી આઈ થી. બેરન હમબોલ્ટ મહાશય (Baron Humbolt) કા કથન હૈં કિ ઇસ સમય ભી અમરીકા મેં હિન્દુઓં કે સ્મારક ચિહ્ન મિલતે હૈં.

અબ પોકોક મહાશય (Pococke) કા કથન સુનિએ. વે કહતે હૈં કિ પેરુ—નિવાસિયોં કી ઔર ઉનકે પૂર્વજ હિન્દુઓં કી સામાજિક પ્રથાયે એક સી પાઇ જાતી હૈં. પ્રાચીન અમરીકા કી ઇમારતોં કા ઢંગ હિન્દુઓં કા સા હૈ. સ્કવાયર (Squire) સાહબ કહતે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હૈં કિ જૈસે બૌધમત કે સ્તૂપ દક્ષિણી હિન્દુસ્તાન ઔર ઉસકે ઉપ-દ્વીપોં મેં મિલતે હૈં વૈસે હી મધ્ય અમરીકા મેં ભી પાયે જાતે હૈ. પ્રાચીન અમરીકા વાલોં કી દેવકથાયેં હિન્દુસ્તાન કી સી હૈ. જૈસે હિન્દૂ પૃથ્વી માતા કો પૂજતે હૈં વૈસે હી વે ભી પૂજતે હૈં. દેવી-દેવતાઓં ઔર મહાત્માઓં કે પદ-ચિહ્ન જૈસે હિન્દુસ્તાન મે પૂજતે હૈં વૈસે હી વહાઁ ભી. જિસ પ્રકાર લંકા મેં ભગવાન્ બુદ્ધ કે ઔર ગોકુલ મેં શ્રીકૃષ્ણ કે પદ-ચિહ્નોં કી પૂજા કી જાતી હૈ ઉસી તરહ મેક્સિકો (Mexico) મેં ભી એક દેવતા કે પદ-ચિહ્ન પૂજે જાતે હૈ. જૈસે સૂર્ય, ચન્દ્ર ઔર ઉનકે ગ્રહણ હિન્દુસ્તાન મેં માને જાતે હૈં ઉસી તરહ વહાઁ ભી. ઘણ્ટા, ઘડિયાલ, શંખ આદિ જૈસે હિન્દુસ્તાન-મેં ઇન અવસરોં પર બજાયે જાતે હૈં, વહાઁ ભી ઉસી તરહ કે બાજે બજતે હૈં. સૂર્ય-ચન્દ્ર કા રાહુ સે ગ્રસિત હોના વે ભી માનતે હૈં. વહાં કે પુજારી સર્પ આદિ કે ચિહ્ન કણ્ઠ મેં ધારણ કરતે હૈં. ઇસસે હિન્દુસ્તાન કે મહાદેવ, કાલી આદિ દેવી-દેવતાઓં કા સ્મરણ હોતા હૈ.

હિન્દુસ્તાન મેં જૈસે ગણેશજી કી મૂર્ત્તિ કી પૂજા હોતી હૈ ઉસી તરહ વહાઁ ભી એક વૈસે હી દેવતા કી પૂજા હોતી હૈ. જિસ પ્રકાર હિન્દૂ-ધર્મ-ગ્રન્થો મેં પ્રલય કા વર્ણન હૈ વૈસા હી ઉન લોગોં કે ગ્રન્થોં-મેં ભી હૈ. ઉનમેં એક કથા હૈ કિ ઉનકે એક મહાત્મા કી આજ્ઞા સે સૂર્ય્ય કી ગતિ રૂક ગઈ થી-વહ ઠહર ગયા થા. હમારે મહાભારત મેં ભી એસા હી ઉલ્લેખ હૈ. જયદ્રથ વધ કે સમય શ્રીકૃષ્ણ કી આજ્ઞા સે સૂર્ય્ય ઠહર ગયે થે. કૃષ્ણ કી મૃત્યુ પર અર્જુન કે શોક-નાદ સે ભી સૂર્ય્ય કા રથ રૂક ગયા થા. હિન્દુઓં કી તરહ અમરીકા કે આદિમ નિવાસી ભી પૃથિવી કો કચ્છપ કી પીઠ પર ઠહરી હુઈ માનતે હૈં. સૂર્ય્યદેવ કી પૂજા દોનોં દેશોં મેં હોતી હૈ. મેક્સિકો મેં સૂર્ય્ય કે પ્રાચીન મન્દિર હૈ. જીવ કે આવાગમન કે સિદ્ધાન્ત મેં ભી હિન્દુઓં હી કી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

તરહ ઉન લોગોં કા વિશ્વાસ હૈ. ધાર્મિક વિષયોં કે અતિરિક્ત સામાજિક વિષયોં મેં ભી બહુત કુછ સમતા દેખ પડતી હૈ. ઉન લોગોં કે કિતને હી રીતિ-રવાજ હિન્દુઓં કે સે હૈં. ઉનકા પહનાવા હિંદુઓં હી કે ઢંગ કા હૈ. વે ભી ખડાઊં પર ચલતે હૈં. સ્ત્રિયોં કે વસ્ત્ર ભી હિન્દૂ-સ્ત્રિયોં કે સદૃશ હૈં. જાન પડતા હૈ, અમરીકા મેં હિન્દૂ શ્રીરામચન્દ્રજી કે બાદ ગયે. ઐતિહાસિક કથાઓં સે ભી જાના જાતા હૈ કિ મહાભારત કે યુદ્ધ કે બહુત પીછે તક હિન્દૂ અમરીકા કો જાયા કરતે થે. રામચન્દ્ર ઔર સીતાજી કી પૂજા ઉનકે અસલી નામ સે વહાઁ અબ તક હોતી હૈ. પેરૂ (Peru) મેં રામોત્સવ નામ સે રામલીલા ભી હોતી હૈ. અમરીકા વાલોં કી ભવન-નિર્માણ-શૈલી, ઉનકી કથાયેં, ઉનકે દાર્શનિક વિચાર, ઉનકી આચરણ-શૈલી ઔર પ્રાચીન ઐતિહાસિક બાતેં ઐસી હૈં જિનકા વિચાર કરને પર ઉન લોગોં કો હિન્દૂ-જાતિ સે હી ઉત્પન્ન માનના પડતા હૈ. મહાભારત મેં લિખા હૈ કિ અર્જુન ને પાતાલ દેશ જીત કર વહાઁ કે રાજા કી કન્યા ઉલૂપી સે વિવાહ કિયા થા. ઉસ સે એક પુત્ર હુઆ, જિસકા નામ અર્વણ થા. વહ બડા પરાક્રમી યોદ્ધા થા.

પ્રાચીન કાલ મેં ભારતવર્ષ સે અમરીકા જાને કે દો રાસ્તે થે. એક હિન્દુસ્તાન સે લંકા અથવા બંગાલ કી ખાડી સે જાવા ઔર બોર્નિયો હોતે હુએ મેક્સિકો, પેરૂ યા મધ્ય અમરીકા તક ચલા ગયા થા. દૂસરા-ચીન, મંગોલિયા, સાઇબેરિયા ઔર બહરિંગ કે મુહાને સે હોકર ઉત્તરી અમરીકા તક ગયા થા.

ઇસ સમય જહાઁ બહરિંગ કા મુહાના (Behring Strait) હૈ વહાઁ પ્રાચીન સમય મેં જલ ન થા. વહ સ્થાન અમરીકા સે મિલા હુઆ થા. પીછે ભૌમિક પરિવર્તન હોને સે વહાઁ જલ હો ગયા. જૈસે પહેલે એશિયા સે અફરીકા મહાદ્વીપ સ્થલમાર્ગ સે મિલા થા ઉસી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

તરહ અમરીકા દેશ ભી મિલા થા. અબ એશિયા ઔર અફ્રીકા કે બીચ સ્વેજ નહર (Suez Canal) ઔર એશિયા ઔર અમરીકા કે બીચ બહિરંગ કા મુહાના (Behring Strait) હૈ.

નોટ—ઇસ લેખ મેં અનુમાન કા અંશ અધિક ઔર પ્રમાણ કા કમ હૈ. પઢતે સમય પાઠક ઇસ કા સ્મરણ રક્ખેં.

सम्पादक-सरस्वती.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

९–आर्य्य लोग कहाँ से आये ?

लेखकः–जगन्मोहन वर्मा.

કિસી જાતિ કે આદિમ નિવાસ–સ્થાન કા પતા ચલાને કી સામગ્રી જિતની ઉન દન્ત–કથાઓં સે મિલ સકતી હે, જિનકા પ્રચાર પરમ્પરાગત ઉન જાતિયાઁ મેં ચલા આતા હૈ, ઉતની સામગ્રી ઉનકે સાહિત્ય મેં મિલને કી બહુત કમ સમ્ભાવના રહતી હૈ. સ્થાનાન્તર કી અવસ્થા મેં બહુત કમ જાતિયાઁ અપને પ્રાચીન સાહિત્ય કે ભાર કો લાદ કર એક સ્થાન-સે દૂસરે સ્થાન કો લે જાતી હૈં. સંસાર કી સભી જાતિયોં કે સા-હિત્ય કા પ્રારમ્ભ ઔર પરિવર્ધન પ્રાયઃ ઉસી દેશ મેં હુઆ હૈ જહાં વે જાતિયાઁ શતાબ્દિયોં તક રહી હૈં ઔર અબ ભી હૈં. યહૂદી જાતિ-કે સાહિત્ય મેં યહૂદિયોં કે મિસિર કી ઓર જાને કા ભલેહી વર્ણન હો, પર ઇતને માત્ર સે યહ કભી કોઇ વિદ્વાન્ નહીં માન સકતા કિ તૌરેત ઔર જબ્બૂર* કે કિસી ભી અંશ કી રચના મિસિર પ્રદેશ મેં હુઇ અથવા વે લોગ ઉસકે કિસી ભી ભાગ કો અપને સાથ વહાઁ લે ગયે ઔર લૌટતે સમય વાપસ લાયે.

સાહિત્ય કે ગ્રન્થોં સે પ્રાયઃ ઉન્હીં સ્થાનોં કા પતા ચલ સકતા હૈ જહાઁ કિસી જાતિ કે લોગ બહુત કાલ તક રહે હોં અથવા જહાઁ-કી યાત્રા ઉન લોગોં ને ઐસે સમય મેં કી હો જબ ઉન લોગોં કે સાહિત્ય કી રચના કા પ્રારમ્ભ હો ગયા હો. જૈસે વેદોં મેં સપ્તસિન્ધુ

* ધર્મગ્રંથોનાં નામ છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઔર અક્ષાદિ નદિયોં કા વર્ણન, વિશ્વામિત્ર કા સુદાસ પૈજવન કા યજ્ઞ કરાને કે લિએ સિન્ધુપાર કે દેશ મેં ગમનાગમન ઇત્યાદિ. અબ વિચારણીય યહ હૈ કિ ઇન દોનોં પ્રકાર કે વર્ણનોં સે આર્ય્યોં કા આદિમ સ્થાન કૌન સિદ્ધ હોતા હૈ. આજ તક કે વિદ્વાનોં ને આર્યોં કે આદિમ નિવાસસ્થાન કે વિષય મેં જો કુછ વિચાર કિયા હૈ ઔર જો નિશ્ચય કિયા હૈ વહ યહ હૈ—

૧—આર્ય્ય લોગ મધ્ય એશિયા કે રહને વાલે થે. વહીં સે ઉનકી એક શાખા ભારતવર્ષ કી ઓર આકર સિન્ધુ–સરસ્વતી નદી કે કિનારે બસી.

૨—આર્ય્ય લોગ ઉત્તર–પશ્ચિમ કી ઓર સે મધ્ય એશિયા મેં આયે ઔર વહીં સે યે લોગ ભિન્ન ભિન્ન સ્થાનોં મેં ફૈલે. ઉનકી એક શાખા પંજાબ મેં આકર બસી.

૩—મહાત્મા તિલક ને નવીન અનુસન્ધાન સે યહ નિશ્ચય કિયા હૈ કિ આર્ય્યોં કા આદિમ વાસસ્થાન સુમેરૂ યા ઉત્તરી ધ્રુવ થા, ઔર જબ વહાઁ પ્રાલેય કે સમય (Glacier Period) અધિક શીત ઔર હિમ પડને લગા તબ દક્ષિણ કી ઓર ચલે. ઉન્હીં કી એક શાખા ભારતવર્ષ મેં આઇ, જિસને યહાઁ બસ કર વેદ–મન્ત્રોં કા નિર્માણ કિયા.

કઈ વર્ષ હુએ હમને આર્ય્યોં કે આદિમ વાસ–સ્થાન પર વિચાર કરતે હુએ યહ દિખલાયા થા કિ પ્રાલેયકાલ કે બહુત પૂર્વ આર્ય્યોં કા સરસ્વતી કે કિનારે રહને કા પતા વેદ કે એક મન્ત્ર સે ચલતા હૈ. ઉસ સમય યે લોગ ખેતી કરતે થે, ઔર રાજપૂતાના સમુદ્ર કે ભીતર થા. યહ અવસ્થા પ્રાલેયકાલ (Glacier Period) કે બહુત પહલેકી થી. હમને વહાઁ યહ ભી લિખા થા કિ જહાઁ તક વેદોં સે પતા ચલતા હૈ વે લોગ બહુત પૂર્વ સે હી, અર્થાત્ મન્ત્રોં કી રચના કે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પૂર્વ સે હી, સરસ્વતી કે કિનારે, ઉસકે આસ પાસ, રહતે થે. ભૌગોલિક ઔર ઐતિહાસિક નામોં સે ઉનકા યહીં રહના સિદ્ધ હોતા હૈ.

આર્ય્યોં કે સાહિત્ય સે—ચાહે વહ ભારત કે આર્ય્યોં કા વૈદિક સાહિત્ય હો, ચાહે પારસ કે આર્ય્યોં કા જન્દ અવસ્થા હો—યહી પતા ચલતા હૈ કિ ઉનકે પૂર્વજ સપ્તસિન્ધુ ઔર સરસ્વતી કે કિનારે બહુત દિનોં-સે રહતે થે ઔર યહીં ઉનકે સાહિત્ય કા પ્રારમ્ભ હુઆ. યહીં સે ઉનકા વિસ્તાર પશ્ચિમોત્તર મેં કશ્યપસાગર તક, ઔર પૂર્વમેં કોશલ તક હુઆ. અબ હમ ઉનકી આખ્યાયિકાઓં પર વિચાર કરતે હૈં, જિનકા પ્રચાર વૈદિક કાલ મેં થા ઔર જિનકા ઉલ્લેખ જગહ જગહ પર ઉનકે પ્રાચીન સાહિત્ય મેં મિલતા હૈ. અથર્વવેદ કે એક મન્ત્ર મેં લિખા હૈ—"**तत्र नावा बबन्धत यत्र हिमवतः शिरः**"—અર્થાત્ વહાઁ પર નાવ બાઁધી જહાઁ હિમવાન કી ચોટી હૈ. ઇસસે હમ કહ સકતે હૈં કિ કભી આર્ય્યોં ને હિમવાન કી ચોટી પર અપની નાવ બાઁધી થી. યહ ઘટના ઇતની પ્રાચીન હૈ કિ વૈદિક કાલ મેં ઇસકા કેવલ પ્રવાદ માત્ર રહ ગયા થા. ઉસકે પૂર્વ કી કિસી ઘટના કા ઉલ્લેખ કિસી ભી વેદમન્ત્ર અથવા મન્ત્રાંશ મેં નહીં મિલતા. વહ નાવ આર્ય્યોં કી કિધર સે આઈ ઔર કબ આઈ, ઇસકા પતા વેદો કે ઉસ અંશ મેં, જો અબ બચ રહા હૈ, કહીં નહીં મિલતા. કહને કી આવશ્યકતા નહીં કિ વેદોં કે સબ અંશ ઇસ સમય પ્રાપ્ય નહીં. ઉનકી અનેક શાખાઓં કા લોપ હો ચુકા હૈ. કિતની હીં લુપ્તપ્રાય હૈં. શતપથબ્રાહ્મણ મેં એક સ્થલ પર આર્ય્યોં કા જલૌઘ કે સમય નાવ પર ચઢ કર અપને નિવાસસ્થાન કો છોડને કા વર્ણન પાયા જાતા હૈ. આખ્યાયિકા યહ હૈઃ—

मनवो ह वै प्रातः । अवनेग्यमुदकमाजहुर्यथेदं पाणिभ्यामवनेजनायाहरन्त्येवं तस्यावनेनिजानस्य मत्स्यः पाणी

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

आपेदे । १ । स हास्मै वाचमुवाद । बिभृहि मा पारयिष्यामि
त्वेति, कस्मान्मा पारयिष्यसीत्यौघ इमाः सर्वाः प्रजा निर्वोढा
ततस्त्वा पारयितास्मीति कथं ते भृतिरिति । २ । यावद्वै
क्षुल्लिका भवामो वह्वी वै नस्तावन्नाष्ट्रा भवत्युत मत्स्य एव
मत्स्यं गिलति कुम्भ्यामाग्रे बिभरासि, स यदा तामतिवर्धा
ऽअथ कर्षूं खात्वा तस्यां मा भिरासि स यदा तामतिवर्धा
ऽअथ मा समुद्रमभ्यवहरासि तर्हि वाऽअतिनाष्ट्रो भविता-
स्मीति । ३ । शश्वद्ध झष आस । स हि ज्येष्ठ वर्धते ऽथेति
समां तदौघ आगन्ता तन्मा नावमुपकल्प्योपासासै स औघ
उत्थिते नावमापद्यासैथीं ततस्त्वा पारयितास्मीति । ४ । तमेवं
मृत्वा समुद्रमभ्यवजहार । सयतीथीं तत्समां परिदिदेश तविथीं
समां नावमुपकल्प्योपासांचक्रे स औघ उत्थिते नावमापेदे
तं स मत्स्य उपन्यापुप्लुवे तस्य शृङ्गे नावः पाशं प्रति मुमोच
तेनैतमुत्तरं गिरिमतिदुद्राव । ५ । स होवाच । अपीपरं वै
त्वा वृक्षे नावं प्रति बध्नीष्व तं तु त्वामागिरौ सन्तमुदकम-
न्तश्छैत्सीद्यावदुदकं समवायात्तावत्तावदन्ववसर्पासीति स ह
तावत्तावदेवान्ववससर्पतदप्येतदुत्तरस्य गिरेर्मनोरवसर्पण-
मित्यौघो ह ताः सर्वाः प्रजा निरुवाहथै हि मनुरेवैकः परि-
शिशिषे । ६ ।

ઇસકા સારાંશ યહ હૈ કિ એક બાર મનુ પાની લેને ગયે. જબ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વે પાની લે રહે થે, અચાનક ઉનકે હાથ મેં એક મછલી આ ગઈ. મછલી છોટી થી. વહ મનુ સે બોલી—મુઝે આપ લે ચલિએ. મૈં આપકો પાર લગાઊંગી. મછલી કી બાત સુન કર મનુ કો આશ્ચર્ય હુઆ. મનુજી ને કહા કિ તૂ મુઝે કિસસે પાર કરેગી? મછલી ને કહા—ઓઘ સે. એક ઓઘ ઉઠેગા ઔર સબ લોગ ડૂબ જાયઁગે. મૈં ઉસી ઔઘ સે તુમ્હેં બચાઊંગી. અભી મૈં છોટી હૂઁ. 'મુઝે ઔર મછલિયાઁ નિગલ જાયઁગી. મનુજી ને ઉસે લેકર કુમ્ભ મેં રખ દિયા. જબ વહ બઢ કર ઘડે મેં ન અઁટ સકી તબ ગઢે મેં રકખા. પર થોડે હી દિનોં મેં વહ ઇતની બડી હો ગઈ કિ વહ ગઢે મેં ભી ન આ સકી. ફિર ઉસે સમુદ્ર મેં છોડ દિયા. મછલી બહુત બડી હો ગઈ. ફિર અચાનક ઓઘ ઉઠા ઔર ચારોં ઓર પાની ભર ગયા. મનુ ને એક નાવ પર બૈઠ કર અપના પ્રાણ બચાયા. મછલી ઇસી બીચ મેં દેખ પડી. મનુ ને અપની નાવ કી ડોરી કો મછલી કી પીઠ સે બાઁધા. મછલી ઉત્તર કી ઓર ચલી ઔર પર્વત પર પહુઁચી. વહાઁ મનુ ને અપની નાવ કો મછલી કી પીઠ સે ખોલ કર બાઁધા. વહાઁ સે જ્યોં જ્યોં પાની ખિસકતા ગયા, નાવ નીચે ખિસકતી ગઈ. ઉત્તર કે પહાડ પર જિસ સ્થાનપર નાવ ખિસક કર પહુઁચી થી ઉસે મનુ કા અવસર્પણ કહતે હૈં. ઉસ ઓઘ મેં સબ પ્રજા ડૂબ ગઈ થી. મનુ અકેલે બચ રહે થે.

ઇસી કથા કા વર્ણન પુરાણોં મેં મત્સ્યાવતાર કે સમ્બન્ધ મેં કિયા ગયા હૈ. ઇસસે યહ સ્પષ્ટ પ્રતીત હોતા હૈ કિ આર્ય્ય લોગ કહીં દક્ષિણ કે રહને વાલે થે, જબ વહાઁ ઓઘ આયા તબ અકેલે મનુ અપને પરિવાર કે સાથ નાવ પર ચઢકર વહાઁ સે ભાગ નિકલે. ઉનકી નાવ હિમાલય પર્વત કી ચોટી (શિખર) પર લગી. શેષ લોગોં કી ક્યા દશા હુઈ, ઇસકા કુછ પતા નહીં. ઇસસે યહ ભી અનુમાન હોતા હૈ કિ આર્ય્યોં કે પૂર્વજ જિસ સ્થાન પર રહતે થે, સમુદ્ર ઉસ કે પાસ થા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઔર વે લોગ નાવ બનાના જાનતે થે. ઉસે ખેના ભી વે જાનતે થે.

ઇસકી પુષ્ટિ આર્ય્યોં કે ઇસ પ્રવાદ સે ભી હોતી હૈ કિ વે લોગ દક્ષિણ દિશા કો પિતરોં કી દિશા કહતે થે ઔર પિતૃલોક દક્ષિણ કી ઓર બતલાતે થે. વેદોં ઔર બ્રાહ્મણોં સે લેકર પુરાણોં તક મેં પિતરોં-કા લોક દક્ષિણ કી ઓર માના ગયા હૈ. અબ તક ભારતીય આર્ય્ય અપને પૂર્વજોં કે આદિમ નિવાસસ્થાન કે પ્રતિ ઇતના આદર પ્રદર્શિત કરતે હૈં કિ વે લોગ ભૂલ કર ભી દક્ષિણ કી ઓર પૈર કર કે નહીં લેટતે.

ઇન પ્રવાદોં પર ધ્યાન દેને સે યહ કહને કા સાહસ હોતા હૈ કિ આર્ય્ય લોગોં કા આદિમ નિવાસસ્થાન કહીં દક્ષિણ દિશા મેં કિસી દ્વીપ મેં થા. વહાઁ સે યે લોગ નાવ પર ચઢ કર ભારતવર્ષ મેં આયે. ઉસ સમય હિમાલય કી ચોટી કો છોડ કર શેષ અંશ પાની કે ભીતર થા. લોગ ઉસ સ્થાન કો, જહાઁ મનુ કી નાવ લગી થી, માનવાવસર્પણ કહતે થે. શતપથબ્રાહ્મણ કે કાલ તક લોગ ઉસ સ્થાન કો જાનતે થે. પીછે વે ઉસે ભૂલ ગયે. હિમાલય કે ઉપર તક સમુદ્ર હોને કા સમર્થન ભૂગર્ભવિદ્યા સે ભી હોતા હૈ. કલકત્તે કે કૌતુકાલય મેં એક કછુઆ (કાચઓ) રક્ખા હૈ, જો પત્થર હો ગયા હૈ. યહ કછુઆ ઇતના બડા હૈ કિ આજ કલ ઇતના બડા કહીં દેખને મેં નહીં આતા. યહ બહુત યુગોં કા પુરાના હૈ. યહ શિવાલકપર્વત પર મિલા થા.

આર્ય્ય લોગ ભારતવર્ષ મેં આકર સરસ્વતી કે કિનારે બસે ઔર વહાઁ રહ કર પશુપાલન તથા ખેતી કરને લગે. યે લોગ કભી અપને પશુઓં કો લેકર નહીં ફિરા કરતે થે. યે આદિ સે હી ઇકટ્ઠે ગાઁવોં મેં રહતે થે. ભારત મેં આને કે પૂર્વ યે લોગ, અધિક સમ્ભવ હૈ, કિ નાવ ચલાતે રહે હોં. ઐસી દશા મેં ભી ઇન લોગોં કા ગાઁવોં મેં રહના હી માના જા સકતા હૈ. અન્યથા યે દક્ષિણ દિશા કો અપને

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પિતરોં કા લોક કદાપિ ન કહતે.

વેદોં મેં જિતને પશુ-પક્ષિયોં કા નામ મિલતા હૈ ઉનમેં પ્રાયઃ સબ કે સબ ભારતવર્ષ હી કે હૈં. હાઁ એક માયુ નામક જન્તુ કા ઉલ્લેખ યજુર્વેદ મેં મિલતા હૈ; વહ ભારતવર્ષ ક્યા, ભૂભાગ કે કિસી ભી પ્રદેશ મેં નહીં મિલતા. ઉસ જન્તુ કા જો વર્ણન વેદોં મેં મિલતા હૈ ઉસસે અનુમાન હોતા હૈ કિ વહ મનુષ્ય કે આકાર કા હોતા થા. અન્તર કેવલ ઇતના થા કિ વહ બોલ નહીં સકતા થા. શતપથ-બ્રાહ્મણ મેં વહી માયુ કિમ્પુરૂષ કહા ગયા હૈ. ઇસસે યહ સ્પષ્ટ જ્ઞાત હોતા હૈ કિ ઉસે દેખ કર પુરૂષ હોને કા ધોખા હોતા થા. ઇસીલિએ લોગ ઉસે કિમ્પુરૂષ-અર્થાત્ ક્યા યહ પુરૂષ હૈ ?-કહતે થે. યહ જન્તુ અબ સંસાર સે નષ્ટ હો ગયા હૈ. સમ્ભવ હૈ, યહ મનુષ્યોં કા પૂર્વ-પુરૂષ હો ઔર ઇસીસે મનુષ્યોં કા વિકાશ હુઆ હો. વિકાશવાદ ઇસકી સત્યતા કો પ્રમાણિત કરતા હૈ. ડારવિન મહોદય કા અનુમાન હૈ કિ મનુષ્યોં કા વિકાશ વિષુવતરેખા કે પાસ કે પ્રદેશોં મેં હુઆ. યહી બાત પ્રાચીન આર્ય્યોં કે પૂર્વોક્ત પ્રવાદ સે ભી સિદ્ધ હોતી હૈ. ઐસી અવસ્થા મેં યહ કહના અયુક્ત ન હોગા કિ હમારે આર્ય્ય પહલે વે લોગ થે જિનકા વિકાશ માયુ નામક જન્તુ સે હુઆ થા. વે લોગ દક્ષિણ મેં વિષુવતરેખા કે પાસ કે કિસી દ્વીપ મેં, જો અબ લુપ્ત હો ગયા હૈ ઔર જહાઁ ઇનકા વિકાશ હુઆ થા, રહતે થે. બોધ આને-પર વે ઉત્તર કી ઓર આકર, હિમાલય કે ઉચ્ચ પ્રદેશ મેં, કાશ્મીર આદિ કે પાસ, બસે. ફિર સરસ્વતી કે આસ પાસ ફૈલે. ઉનકે બાદ અનેક માનવજાતિયોં કા વિકાશ હુઆ. આદિમ આર્ય્યોં ને અપની આઁખોં સે માયુ નામક જન્તુ દેખા થા, જિસકા ઉલ્લેખ ઉન્હોંને યજુર્વેદ મેં કિયા હૈ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

१०–प्राचीन मिश्र में भारतीय सभ्यता.

लेखकः–गंगाशंकर मिश्र.

સંસાર મેં મિશ્ર દેશ કી સભ્યતા સબ સે પ્રાચીન માની જાતી હૈ. બડે બડે વિદ્વાનોં કા ભી યહી મત હૈ કિ મિશ્ર દેશ સે શિક્ષા–દીક્ષા પાકર અન્ય દેશ સભ્ય કહ-લાને યોગ્ય હુએ હૈં. પર જૈસે જૈસે ખોજ હોતી જાતી હૈ મામલા કુછ ઔર હી નજર આતા જાન પડતા હૈ. મલતે મલતે આઁખેં ખુલીં તો દેખતે ક્યા હૈં કિ પ્રાચીન મિશ્ર મેં ભી ભારતીય સભ્યતા કે ચિહ્ન મૌજૂદ હૈં. જનવરી ૧૯૦૮ કે "ઇંડિયન રેવ્યૂ" મેં અલેગ્ઝાઁડર ડેલમાર નામક એક મહાશય કા લેખ ઇસી વિષય પર નિકલા થા. ૧૯૧૦ કે "માડર્ન રેવ્યૂ" મેં ભી ઐસા હી લેખ નિકલ ચુકા હૈ. ઉન્હીં કા સારાંશ યહાં પર દિયા જાતા હૈ.

મિશ્ર દેશ વાલોં કા યહ કથન હૈ કિ પ્રાચીન સમય મેં કુછ લોગ "પન્ત–દેશ" (Land of Punt) સે આકર વહાં આબાદ હુએ થે. ઉન્હીં કે આવાગમન સે મિશ્ર દેશ કી સભ્યતા કા સૂત્રપાત હુઆ. કુછ લોગોં કે કથનાનુસાર પન્ત–દેશ લાલસાગર કે દક્ષિણ મેં કહીં બાબુલમણ્ડપ કે પાસ થા. પન્ત–દેશવાસી ફારિસ કી ખાડી કો ઘૂમ કર ભૂમધ્યસાગર હોતે હુએ મિશ્ર પહુઁચે થે. મિશ્ર–વાસિયોં કે કથનાનુસાર પન્ત–દેશ કા વર્ણન યોં હૈ—

પન્ત–દેશ દેવતાઓં કે રહને કા સ્થાન થા. ઉસ દેશ મેં નાના પ્રકાર કે અમૂલ્ય રત્ન ઔર ધાતુયેં ઉત્પન્ન હોતી થીં. વહાં બડે બડે પહાડ ઔર નદિયાઁ થીં. ચીતે, તેંદુએ ઔર લમ્બી દુમ વાલે લંગૂર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બહુત હોતે થે. ભાંતિ ભાંતિ કે સુહાવને આબનૂસ ઔર નારિયલ કે વૃક્ષ વહાં થે, જિન પર સુન્દર સુન્દર પક્ષી મધુર ગાન કિયા કરતે થે. વહ દેશ સ્વર્ગ-સદૃશ થા. વહાં કે સ્વર્ગીય મનુષ્ય ઐમેન્ (Amen), હોરસ (Horus) ઔર હેથર (Hathor) કો અપના અધ્યક્ષ બના કર નીલ-દેશ (મિશ્ર) ગયે થે. ઐમેન્ પન્ત-દેશ કા રાજા ઔર હેથર રાની થી. હોરસ યા હાર પ્રભાતસમય કા નક્ષત્ર થા, જો પન્ત-દેશ કે પશ્ચિમ મેં ઉદય હોતા થા. ઇસી દેશ મેં બેસ (Bes) કી વિખ્યાત મૂર્તિ થી. વહ પ્રાચીન સમય કા દેવતા થા, જિસને સારે સંસાર કી યાત્રા કરકે ચારોં ઓર સુખ ઔર શાન્તિ કી વર્ષા કી થી.

પન્ત-દેશ કા યહ વિવરણ હમારે ભારતવર્ષ સે બહુત મિલતા-જુલતા હૈ. પશુ, પક્ષી, નદી આદિ કા વર્ણન તો ઔર ભી અધિક તુલ્યતા રખતા હૈ. ઐમેન્ (Amen) સંસ્કૃત કે પવિત્ર "**ओ३म्**" શબ્દ કા અપભ્રંશ સા જાન પડતા હૈ. મિશ્ર વાલોં કે પૌરાણિક નામ હોરસ યા હાર, હર યા હરિ સે મિલતે હૈં. હેથર બહુત કરકે સાવિત્રી-કા અપભ્રંશ હૈ, ક્યોંકિ 'હ' કા ઉચ્ચારણ 'સ' કી તરહ હોતા હૈ—જૈસે હપ્ત, સપ્ત, યા હોત્રી કા. ઐમેન્ કો હક (Haq) ભી કહતે હૈં, જો સંસ્કૃત કે ઓક કા અપભ્રંશ હૈ. ઓક કા અર્થ નિવાસસ્થાન હૈ; ઔર ઓ૩મ્ તો પરમાત્મા કા રૂપ હી હૈ. બેસ (Bes) વિષ્ણુ સે બિગડ કર બના હુઆ જ્ઞાત હોતા હૈ. બેસ કો ડાયોનિસસ (Dionysus) અર્થાત્ "દિનેશ" ભી કહતે હૈં.

કુછ લોગોં કા મત હૈ કિ પન્ત-દેશ અફ્રીકા કે દક્ષિણ મેં, પૂર્વ કી ઓર, સોમાલી-લૈંડ કે કહીં આસપાસ થા. પરન્તુ યહ રાય ઠીક નહીં જ્ઞાત હોતી, ક્યોંકિ યદિ યહ દેશ સોમાલી-પ્રદેશ કે અન્તર્ગત હોતા તો વહાં કે લોગ સ્થલમાર્ગ સે હી મિશ્ર જાતે. ફારિસ કી ખાડી ઔર ભૂમધ્યસાગર ઘૂમને કી આવશ્યકતા ન હોતી. ઇસકે સિવા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

યહ કહા જાતા હૈ કિ પન્ત–દેશ વાલે ઔર મિશ્રનિવાસી નિરન્તર એક દૂસરે કે દેશ મેં આયા જાયા કરતે થે. ઉનમેં પરસ્પર વ્યાપાર ભી હોતા થા ઔર પન્ત–દેશ સે સોના જાયા કરતા થા. ફિર ભલા યહ કૈસે સમ્ભવ હૈ કિ સોમાલીલૅંડ કી જંગલી જાતિયાઁ ઉન દિનોં ઇતની સભ્ય થીં કિ સોને કા વ્યવહાર કરતી થીં. ઉસ સમય ભારતવર્ષ હી ઐસા દેશ થા જહાં યહ અમૂલ્ય ધાતુ કામ મેં લાઇ જાતી થી. સ્વર્ણ શબ્દ વેદોં તક મેં મૌજૂદ હૈ. મિશ્ર કે એક પ્રાચીન શિલાલેખ સે જ્ઞાત હુઆ હૈ કિ આજ સે તીન ચાર હજાર વર્ષ પૂર્વ કુછ લોગ પન્ત–દેશ કો વ્યાપાર કે લિએ ગયે થે. સ્વયં પન્ત શબ્દ હી સંસ્કૃત કે "પઞ્ચ" શબ્દ કા અપભ્રંશ પ્રતીત હોતા હૈ. યહ માની હુઇ બાત હૈ કિ ગ્રીક લોગ ભારતવર્ષ કો "પઞ્ચિયે" (Panchaeo) યા પંજાબ કહતે થે. ઇન બાતોં સે યહ સિદ્ધ હૈ કિ મિશ્ર વાલોં કા પન્તદેશ હમારા ભારતવર્ષ હી હૈ. કિતને હી વિદ્વાનોં કા યહી મત હૈ. કરનલ આલ્કટ ને લિખા હૈ—

"We have a right to more than suspect that India, eight thousand years ago, sent a colony of emigrants, who carried their arts and high civilisation into what is known to us as Egypt. This is what Bugseh Beg, the most modern as well as the most trusted Egyptologer and antiquarian, says on the origin of the old Egyptians."

અર્થાત્—મિશ્ર કે એક વિખ્યાત ઇતિહાસકાર કા યહ કથન હૈ કિ આઠ હજાર વર્ષ પહલે એક જનસમુદાય ભારતવર્ષ સે મિશ્ર જાકર વહાં આબાદ હુઆ ઔર ભારતીય સભ્યતા કા ઉસને પ્રચાર કિયા.

મિશ્ર–દેશ કે ધર્મ્મ કી છાન–બીન કરને સે ભી ઇસ મત કી પુષ્ટિ હોતી હૈ. આર્ય્યધર્મ્મ હી કા રૂપાન્તર ઉસ દેશ કા ધર્મ્મ માના જાતા હૈ. મિશ્ર મેં અમ્મોન (Ammon) કે મન્દિર મેં શિવલિંગ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કી પૂજા હોતી થી. સ્ત્રિયોં કા યહ વિશ્વાસ થા કિ ઉસકી પૂજા કરને સે સન્તાન કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ. કૌંટ જોર્ન્સજેમા (Count Bjornst-jema) નામ કે એક વિદ્વાન્ ને અપની એક પુસ્તક (Theogony of the Hindus) મેં લિખા હૈ—

"Even the symbols are the same on the shores of the Ganges and the Nile. Thus we find the Lingum of Shiva Temples of India in the Phallus of the Ammon temples of Egypt—a symbol also met with on the head dress of the Egyptian Gods. We find lotus flower as the symbol of the sun, both in India and Egypt, and we find the symbols of the immortality of the soul in both countries. The power of rendering barren women fruitful ascribed to the temples of Shiva in India, was also ascribed to the temples of Ammon in Egypt, a belief retained to our days, for the Bedouin women may still be seen wandering around the temple of Ammon, for the purpose of obtaining this blessing."

અર્થાત્—ગંગા ઔર નીલ નદી કે તટોં પર જો ચિહ્ન હૈં ઉનમેં બહુત કુછ સમતા હૈ. અમ્મોન કે મન્દિર મેં શિવલિંગ હૈ. ભારતવર્ષ કી તરહ કમલ યહાં ભી સૂર્ય્ય કા ચિહ્ન માના જાતા હૈ. દોનોં દેશોં કો આત્મા કી અમરતા મેં વિશ્વાસ હૈ. દોનોં દેશોં મેં શિવ મેં સન્તાન પ્રદાન કરને કી શક્તિ માની જાતી હૈ.

અસીરિયા મેં નરમ-સિંગ (Naram Sing-નરસિંહ) કી પૂજા હોતી થી. જૈસે હમ લોગ નરસિંહજી કો ભગવાન્ કા ચતુર્થ અવતાર માનતે હૈ વૈસે હી નરમસિંગ ભી ઇયસ્તુ (Iesnu) કા અવતાર માને જાતે હૈ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મિશ્ર કે સમાજ-સંગઠન મેં ભી ભારતવર્ષ કે સામાજિક નિ-યમોં કી છાયા પાઇ જાતી હૈ. વહાં ભી જાતિ-ભેદ થા. ડાયોડોરસ (Diodorus) કે મતાનુસાર વહાં ભી તીન જાતિયાઁ મુખ્ય થીં.

રાજ્ય-શાસન મેં મેનેસ (Menes) કે બનાયે હુએ નિયમોં કા પાલન હોતા થા. સંસાર ભર મેં યહ નામ વિખ્યાત હૈ. મિશ્ર મેં મેનેસ (Menes); અરબ મેં મન્ન (Manah); બિથીનિયા (Bithynia) મેં માની; લીડિયા મેં મેન્સ; ક્રીટ મેં માઇનસ (Minos); એથેન્સ મેં મેન્સ; ઇટ્રૂરિયા (Etruria) મેં માન્તુસ યા મનુસ (Mantus or Manus); જર્મની મેં મન્નૂસ; ડેન્માર્ક મેં મન્ની ઔર આઇસલેંડ મેં માના; યે સબ હમારે ભારતવર્ષ કે પ્રસિદ્ધ મનુજી મહારાજ કે બિગડે હુએ નામ માલૂમ હોતે હૈં. જૈસે જૈસે ભારતવાસી અન્ય દેશોં મેં બસતે ગયે વૈસે હી વૈસે મનુજી કા નામ ભી વિખ્યાત હોતા ગયા.

મિશ્ર-દેશ કી ભાષા કે શબ્દ ભી અધિકતર સંસ્કૃત-શબ્દોં હી કી તરહ કે હૈં. ૫૬૦ શબ્દોં કા પ્રયોગ તો દોનોં ભાષાઓં મેં એક હી અર્થ મેં હોતા હૈ.

મિશ્ર કે વિખ્યાત પૈરામિડ્સ યા સ્તૂપાકાર મીનાર હિન્દુસ્તાની મન્દિરોં હી કે ઢંગ પર બને હુએ હૈં. ઓબ્રાયન સાહબ ને સિદ્ધ કિયા હૈ કિ આયરલેંડ કે ટાવર યા સ્તમ્ભ, જો ઇસા કે ૧૩૦૦ વર્ષ પૂર્વ કે બને હુએ હૈ, બિલકુલ હિન્દુસ્તાની ઢંગ કે હૈં.

મિશ્ર કી સમાધિયાં ખોદી જાને પર, જો ઇસા કે ૧૫૦૦ વર્ષ પૂર્વ કી બની હુઇ હૈં, બહુત સી ભારતવર્ષ કી ચીજેં પ્રાપ્ત હુઇ હૈં. ઉનમેં કુછ ઐસી ચીજેં લકડી કી મિલી હૈં, જો ભારત કે દક્ષિણી સમુદ્રતટ કો છોડ કર દૂસરી જગહ પૈદા હી નહીં હોતીં.

પ્રાચીન મિશ્ર-વાસિયોં કી ઠઠરિયાઁ, હમારે પૂર્વજ આર્ય લોગોં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હી કી સી હૈં. થીબ્જ (Thebes) ઔર મેમ્ફિસ (Memphis)-કે સૌ મનુષ્યોં કી ખોપડિયોં મેં સે અસ્સી આર્યોં કી ખોપડિયોં કી તરહ હૈં.

મિશ્ર મેં સિક્કોં કે નામ ભી પ્રાયઃ વહી હૈં જો ભારતવર્ષ મેં હૈં-જૈસે દીનાર, માશા ઇત્યાદિ.

નીલાન, શિવ, મેરૂ ઇત્યાદિ નામ અબ ભી મિશ્ર કી સભ્યતા કા આદિમ સ્થાન ભારત કો બતાને કે લિએ વર્તમાન હૈં.

અંજીર, નારંગી, શફ્તાલૂ, ચાવલ ઔર કિતની હી તરકારિયૉં તથા મેવે મિશ્ર મેં ભારતવર્ષ હી સે લાયે ગયે. ઐથેનિયસ (Athenaeus) ઔર પ્લિની (Pliny) કા ઐસા હી અનુમાન હૈ.

ગોંદ ઔર તરહ તરહ કી ભારતીય ઓષધિયૉં મિશ્ર, એશિયા-માઇનર, રોમ ઔર ગ્રીસ મેં અબ ભી પાઇ જાતી હૈં. કઇ ગ્રન્થકારોં-ને ઉનકી સૂચી ભી દી હૈ.

પ્રાચીન મિશ્ર મેં ભારતીય સભ્યતા કે યે પ્રમાણ નહીં તો ક્યા હૈં? તિસ પર ભી કિતને હી ઉદારાત્મા પશ્ચિમી વિદ્વાન્ ઇસ બાત કો નહીં માનતે. હમારી ઐતિહાસિક ઉદાસીનતા ને હમેં ઇતના જડતા-ક્રાન્ત કર દિયા હૈ કિ હમ ચુપચાપ બૈઠે સુના કરતે હૈં કિ ભારતવર્ષ અપની નિજ કી સભ્યતા કા આદિમ સ્થાન નહીં. દેખેં ઇશ્વર કી કૃપા-સે કબ ઇસ ઉદાસીનતા કા અન્ત હોતા હૈ.

सरस्वती.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

११-भारत का पुनरुत्थान.

लेखकः-सुरेन्द्रनाथसिंह.

સંસાર પરિવર્તનશીલ (ફેરફાર થયા કરવાના સ્વભાવવાળો) હૈ. ઇસ બાત કો કોઈ અસ્વીકાર નહીં કર સકતા. હમ જો કુછ દેખતે હૈં સભી મેં પરિવર્તન કા ચિહ્ન પાયા જાતા હૈ. ભૂગર્ભ-શાસ્ત્રવેત્તાઓં કા કથન હૈ કિ હિમાલય કે સ્થાન પર પહલે સમુદ્ર થા. જ્યોતિષ-શાસ્ત્રજ્ઞ બતાતે હૈં કિ સૂર્ય્ય કે ઉત્તાપ મેં કમી હો રહી હૈ. પદાર્થ-વિજ્ઞાન કે વિદ્વાન્ કહતે હૈં કિ અંગાર (કોયલા) હી હીરે કે રૂપ મેં બદલ જાતા હૈ. હમ ભી પ્રત્યક્ષ દેખતે હૈં કિ ગંગા-યમુના આદિ નદિયોં કે પ્રવાહ-સ્થલ બદલતે રહતે હૈં. ઇસકે સિવા નગર, જનપદ આદિ કે ધ્વંસ કા સાક્ષ્ય ઇતિહાસ દે હી રહા હૈ. અચ્છા, પ્રાકૃતિક જગત્ કો છોડ દીજિએ. થોડી દેર કે લિએ માનસિક જગત કી તરફ ધ્યાન દીજિએ. દેખિએ, યહાઁ ભી ચારોં તરફ પરિવર્તન હી પરિવર્તન દેખ પડતા હૈ. મનુષ્ય-જાતિ કે આચાર-વ્યવહાર, વિદ્યા-બુદ્ધિ, ધર્મ-વિશ્વાસ, જ્ઞાન-અજ્ઞાન, રીતિ-નીતિ, સભ્યતા આદિ સબ કહીં યહી અઁગરેજી કહાવત ચરિતાર્થ હોતી હૈ કિ.—

The old order changeth yieding place to new.

પ્રાયઃ દેખા જાતા હૈ કિ મનુષ્ય કી સાંસારિક અવસ્થા બદલ જાને પર, કિસી ન કિસી સમય, ઉસકે દુર્દિન આ જાતે હૈં. ઇસી તરહ જાતિ, સમાજ, દેશ યા ભૂખણ્ડ ભી કભી કભી નીચે ગિર જાતા હૈ-અવનતિ કી કાલ-કોઠારી મેં બન્દ હો જાતા હૈ, યહ બાત સભી દેશોં કે ઇતિહાસ મેં પાઈ જાતી હૈ. એક સમય યરોપ કા ભી યહી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હાલ થા. વહ જમાના અબ અન્ધયુગ (Dark Ages) કહલાતા હૈ. ઉસ સમય યૂરોપ પર અવિદ્યા ઔર અવનતિ કા બડા ભારી પરદા પડા હુઆ થા. સાહિત્ય, દર્શન, વિજ્ઞાન, કલા–કૌશલ આદિ સભી કુછ અવનતિસાગર મેં નિમગ્ન થા. કોઈ ચાર સૌ વર્ષ બાદ સમય ને પલટા ખાયા. ઇસી પલટે કા નામ હૈ રેનૈસાન્સ (Renaissance) યા પુનરુત્થાન.

પુનરુત્થાન કે સાથ વિદ્યા કે પુનરુન્નયન (Revival of Learning) કા એસા ઘનિષ્ઠ સમ્બન્ધ હૈ કિ યદિ હમ એક કા વિચાર કરને લગતે હૈં તો દૂસરે કા ભી કરના હી પડતા હૈ. ઇસકે સિવા એક ઔર ભી વસ્તુ હૈ જિસ પર વિચાર કરના આવશ્યક હોતા હૈ. વહ હૈ પુનર્ગઠન (Reformation). વહ ઇન દોનોં કા ફલ–સ્વરૂપ હૈ. અર્થાત્ પુનરુત્થાન ઔર વિદ્યોન્નતિ કી અન્તિમ અવસ્થા પુનર્ગઠન હૈ, યા યોં કહિએ કિ પુનરુત્થાન ઔર વિદ્યોન્નતિ હોને પર પુનર્ગઠન કા આરમ્ભ હોતા હૈ. અતએવ પુનરુત્થાન કે સાથ હી ઇન દોનોં વિષયોં કા ભી વિચાર કરના પડતા હૈ.

ઇતિહાસ કી આલોચના સે યહ જ્ઞાત હોતા હૈ કિ જાતીય અવનતિ કે તીન મુખ્ય કારણ હુઆ કરતે હૈં–પહલા અધીનતા યા દબાવ, દૂસરા ઉદાસીનતા, તીસરા ઉત્સાહ–હીનતા. યૂરોપ મેં, મધ્યયુગ (Middle Ages) મેં, રોમન કૈથલિક ધર્મ્મ પ્રચલિત થા. વહાં કે સમાજ પર ઉસકા ખૂબ હી દબાવ થા. યૂરોપ વાલે સદિયોં સે ઉસકે અનુયાયી થે. અતએવ ઉસ ધર્મ્મ કે વિરુદ્ધ જહાં કિસી ને કુછ કહા કિ ઝટ ઉસ પર નાસ્તિકતા યા અધર્માચરણ કા દોષ લગા દિયા ગયા, ફલ યહ હોતા થા કિ ઉસે કઠિન દણ્ડ ભોગના પડતા થા. કિતને હી મનુષ્ય કેવલ અપને સ્વાધીન ભાવોં અથવા વિચારોં કો પ્રકાશિત કરને કે કારણ હી જીતે જલા દિયે ગયે. યૂરોપ કે ઇતિહાસ મેં તો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઐસે ઉદાહરણ પગ પગ પર મિલતે હૈં; લૈટિમર, રિડલે, કોપર્નિકસ, ગૈલિલિયો તથા અન્યાન્ય સ્વાધીન-વિચાર-પ્રવર્તકોં કે નામ ઇતિહાસજ્ઞોં કે લિએ નયે નહીં. સભી જાનતે હૈં કિ કેવલ અપને મતોં કો-અપને સચ્ચે અનુભવોં તથા આવિષ્કાર કે ફલોં કો-જન-સાધારણ મેં પ્રકટ કરને કે કારણ હી કિસી કો કારાવાસ ભોગના પડા; કિસી કો ફ઼ાઁસી પર લટક જાના પડા; ઔર કિસી કો અન્ય પ્રકાર કે કષ્ટ સહને પડે. દેશ કી, જાતિ કી, સમગ્ર સમવેત શક્તિ ને જબ તક ઇસ બલાત્કારકે વિરૂદ્ધ સિર નહીં ઉઠાયા તબતક યૂરોપ અવિદ્યા કે ઘોર અન્ધકાર મેં પડા રહા.

ભારત કી અવનતિ કે ભિન્ન ભિન્ન કારણોં કો ગિનાતે સમય કોઈ કોઈ યહ કહ બૈઠતે હૈં કિ પ્રાચીન સમય મેં અન્ય વર્ણોં પર બ્રાહ્મણોં કા જો અનુચિત પ્રભુત્વ થા વહ ભી હમારી અવનતિ કા એક કારણ હૈ; પરન્તુ જરા હી ગૌર કરને સે સ્પષ્ટ પ્રતીત હો જાતા હૈ કિ યહ બાત સચ નહીં. માના કિ બ્રાહ્મણેતર જાતિયોં કે લિએ વેદ પઢના મના હૈ; બ્રાહ્મણ અપને કો ઊંચા તથા અન્ય જાતિયોં કો નીચા બતાતે આયે હૈં; પરન્તુ એક માત્ર સામાજિક બન્ધન કો છોડ કર ઐસી ઔર કૌન સી શક્તિ થી જિસકે દ્વારા વે લોગોં કો ઉસી પ્રકાર કે દણ્ડ દે સકતે થે અથવા ઉન પર વૈસે હી અત્યાચાર કર સકતે થે, જૈસે યૂરોપ મેં કિયે ગયે ?

સ્વયં બ્રાહ્મણ-જાતિ ભી તો અવનતિ કે ગઢે મેં પડી પડી ખર્રાટે લે રહી થી. ઉસ પર કિસકા દબાવ થા ? વહ કિસકી અધીનતા મેં થી ? બ્રાહ્મણ-શક્તિ ઉસ સમય ભી તો જીવિત થી. મુસલમાન બાદશાહોં કે શાસન-કાલ મેં ભી હિન્દૂ રાજાઓં કે ઉપદેષ્ટા બ્રાહ્મણ હી થે. વીરતા મેં ક્ષત્રિય ચિરપ્રસિદ્ધ હૈં સહી, પરન્તુ ઉનકી નિયુક્તિ કરને વાલે અધિકાંશ બ્રાહ્મણ હી થે. મુસલમાનોં કે રાજત્વ-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મેં હિન્દૂ-જાતિ પરાધીન થી સહી; પરન્તુ હિન્દૂ-પ્રતિભા ઉસ સમય ભી ગૌરવ-ગિરિ પર વિદ્યમાન થી. બાદશાહોં કે દરબાર મેં હિન્દૂ-વિદ્વાનોં કા વૈસા હી આદર હોતા થા જૈસા કિ મુસલમાનોં કા; હમારા અધઃપતન તો ઉસકે પીછે હુઆ.

અધઃપતન કા દૂસરા કારણ હૈ ઉદાસીનતા. અન્ધયુગ મેં તો મનુષ્ય એક પ્રકાર ક્રિયા-શીલ ભી થે. ધર્મોન્માદ ઉનમેં લબાલબ ભરા હુઆ થા. લડને કે લિએ વે સર્વદા તૈયાર રહતે થે. ઉનકે યુદ્ધ-સમ્બન્ધી ઉત્સાહ પર તો કિતને હી નાટક, કિતને હી ઉપન્યાસ, કિતની હી કવિતાયેં લિખી ગઈ હૈ. ઇસ વિષય મેં તો ઉન્હોંને બહુત કુછ ઉન્નતિ કર લી થી; પરન્તુ જિસ સાંસારિક ઉન્નતિ સે મનુષ્યજાતિ-કા કલ્યાણ સમઝા જાતા હૈ ઉસકી આવશ્યકતા ને ઉનકે ચિત્ત મેં સ્થાન હી ન પાયા.

સુખ દો પ્રકાર કા હૈ. એક સાંસારિક, દૂસરા આધ્યાત્મિક. જો આધ્યાત્મિક સુખ ચાહતા હૈ ઉસકે લિએ સાંસારિક હાનિ-લાભ કોઈ ચીજ઼ નહીં. વહ જો કુછ કરતા હૈ સબ પરમાર્થ કે લિએ. ઉસકે લિએ વહ સબ કુછ કરને કો તૈયાર રહતા હૈ. પરમાર્થ કે લિએ વહ યુદ્ધ કર સકતા હૈ-યથા, યૂરોપ કે ધર્મ-યુદ્ધ (Crusades); હત્યા કર સકતા હૈ-યથા, તાન્ત્રિક ઔર કાપાલિકોં કી નરબલિ ઔર પશુબલિ; ઔર ભી કિતને હી કુકર્મ્મ કર સકતા હૈ-યથા, વામ-માર્ગિયોં કી સાધન-પદ્ધતિ. પક્ષાન્તર મેં જો મનુષ્ય સાંસારિક સુખ કા અભિલાષી હૈ વહ યહ સમઝતા હૈ કિ મૈં સંસાર મેં થોડે હી દિનોં કે લિએ આયા હૂઁ-મૈં સુખ-પૂર્વક રહને કે લિએ આયા હૂઁ. અતએવ મેરા કર્ત્તવ્ય હૈ કિ મૈં અપને કો તથા ઔરોં કો સુખ પહુઁચાઊઁ. મુઝે ચાહિએ કિ મૈં અપને સ્વાધીન સમઝૂઁ, શક્તિમાન્ સમઝૂઁ ઔર મનુષ્ય માત્ર કી ભલાઈ કે લિએ, ઉસકે સુભીતે કે લિએ, ઉસકે સુખ કે લિએ, ઉસકી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઉન્નતિ કે લિએ, ઉસકી જ્ઞાન-વૃદ્ધિ કે લિએ, ઉસકી શક્તિ-વૃદ્ધિ કે લિએ અપને હાથ-પૈરાં ઔર મસ્તિષ્ક કા યથા-સમ્ભવ ઉપયોગ કરું.

ઐસે ભાવોં કો મનુષ્ય-ભાવ (Humanism) કહના ચાહિએ. પુનરુત્થાન કે મૂલ મેં માનુષ્ય ભાવ કા હોના અત્યન્ત આવશ્યક હૈ- અર્થાત્ જહાઁ મનુષ્ય-ભાવ નહીં વહાઁ પુનરુત્થાન કી આશા કરના, ખરહે કે સીંગ પાને કી આશા કરના હૈ. ભગવાન્ કી કૃપા સે, અવનત જાતિ જબ ઇસ માનુષ્ય ભાવ કી પ્રેરણા સે સચેત હોતી હૈ તભી ઉસકી ઉદાસીનતા નષ્ટ હોતી હૈ. તભી ઉસકી જાગૃતિ કા— ઉસકે પુનરુત્થાન કા—સૂત્રપાત હોતા હૈ; અન્યથા નહીં.

અવનતિ યા અધઃપતન કા તીસરા કારણ હૈ ઉત્સાહ-હીનતા. જહાઁ ઉત્સાહ નહીં વહાઁ કર્ત્તવ્યપાલન ભી નહીં, ઔર જહાઁ કર્ત્તવ્યપાલન નહીં વહાઁ અધઃપતન હુએ બિના નહીં રહતા. ઇસકે વિપરીત **सोत्साहस्य हि लोकेषु न किञ्चिदपि दुष्करम्***—યહ ધ્રુવ સત્ય હૈ. દેખિએ, હજારોં વિઘ્ન-બાધાઓં કા સામના કરકે ગૈલિલિયો ને સિદ્ધ હી કર દિયા કિ સૂર્ય અચલ હૈ ઔર પૃથ્વી ઉસકે ચારોં ઓર ઘૂમતી હૈ. સુકરાત ને જહર કા પ્યાલા પી લિયા, પર અપને સ્વાધીન મતોં કા પ્રચાર કરના ન છોડા. સબસે પહલે જિસને પાની કો યૌગિક પદાર્થ (Compound Substance) સિદ્ધ કિયા હોગા ઉસે ભી અપને પક્ષ કા સમર્થન કરને મેં બહુત કષ્ટ ઉઠાના પડા હોગા. જાન વેસલી, માર્ટિન લૂથર ઇત્યાદિ મનુષ્યોં કો ભી અપના ધર્મ-વિશ્વાસ પ્રચલિત કરને મેં કિતને હી યત્ન કરને પડે હોંગે. ઇઁગ્લૈંડ કે જન-સાધારણ કુછ દિનોં તક રેલગાડી ચલાને કે ભી વિરોધી થે. ઇસ કારણ રેલગાડી ચલાને કે પક્ષપાતિયોં કો ભી કિતની હી આપદાઓં કા સામના

* અર્થાત્ ઉત્સાહી પુરૂષને માટે આ જગતમાં કોઇ પણ કાર્ય દુષ્કર નથી.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કરતા પડા હોગા. ઇશ્વરચન્દ્ર વિદ્યાસાગર અવિરલ પરિશ્રમ કરને પર ભી વિધવાવિવાહ કા આધારહિત પ્રચાર આખિર ન કર પાયે, રામ-મોહન રાય સતી-પ્રથા કો કુછ હી દૂર તક બન્દ કરા સકે. દયાનન્દ-સરસ્વતી ને ભી અપને મત કે પ્રચાર કે લિએ બહુત શ્રમ કિયા. મધુસૂદન દત્ત ને જિસ સમય પહલે પહલ બઁગલા મેં અતુકાન્ત કવિતા-(Blank Verse) કી સૃષ્ટિ કી ઉસ સમય લોગ ઉન્હેં પાગલ તક કહને લગે. મતલબ યહ હૈ કિ જિસમેં ઉત્સાહ કી માત્રા જિતની હી જિયાદહ યા કમ થી, સફલતા ભી ઉસે ઉતની હી મિલી. વિઘ્ન-બાધાઓં કા પ્રતીકાર કરકે ભી મનુષ્ય-સમાજ જીવિત રહ સકતા હૈ. પર યદિ વિઘ્ન-બાધા કે બદલે ઉત્સાહ મિલે તો જાગૃતિ શીઘ્ર ઔર અધિક હો સકતી હૈ.

બહુત લોગોં કા મત હૈ કિ મનુષ્ય કે અંગીકૃત કાર્ય મેં જબ બાધાયેં ઉપસ્થિત હોને લગતી હૈં તબ વહ બહુધા હઠી બનને લગતા હૈ-વહ દુરાગ્રહી હો જાતા હૈ. પર હઠી બનના ઔર બાત હૈ, ધૈર્ય ઔર દૃઢતાપૂર્વક અપને ઉદ્દિષ્ટ કાર્ય્ય કી સફલતા કે લિએ પ્રયત્ન કરના ઔર બાત. રોમ કે બાદશાહ આગસ્ટસ કે સમય મેં રોમન લોગોં ને જો ઉન્નતિ કી થી, વિક્રમાદિત્ય કે સમય મેં ભારતવર્ષ મેં જો ઉન્નતિ હુઈ થી, એલિજાબેથ કે સમય મેં ઇંગ્લેંડ કે જાતીય ઇતિહાસ મેં જો ચમક દિખાઈ દી થી ઉસકા મુખ્ય કારણ રાજા કી સહાનુભૂતિ થી.

ઔરંગજેબ કે પિછલે દિનોં સે આજ તક કે સમય કો હમ તીન ભાગોં મેં બાઁટ સકતે હૈં. એક તો વહ સમય જબ મુગલ-સામ્રાજ્ય કા ધીરે ધીરે લોપ હો રહા થા. ઔરંગજેબ ને અપની અદૂરદર્શિતા, અવિશ્વાસ, ધર્મ્માન્ધતા આદિ કે કારણ મુગલ-શક્તિ કી જડ ઢીલી કર દી થી. દક્ષિણ મેં મહારાષ્ટ્રશક્તિ, રાજપૂતાને મેં રાજ-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પૂત ઔર ભરતપુર કે જાટ, રૂહેલખણ્ડ કે રૂહેલે ઔર પંજાબ કે સિખ લોગોં ને મુગલ–શક્તિ કો છિન્ન–ભિન્ન કર ડાલા થા. ઇસકે સિવા યૂરપ કે વ્યવસાયિયોં ને ભી યહાઁ કુછ સમય પહલે હી સે અપને ડેરે-દણ્ડે જમાના શુરુ કર દિયા થા. ઇસકે બાદ કોઈ દો સૌ વર્ષ તક ભારત ભિન્ન ભિન્ન જાતિયોં કા યુદ્ધ–ક્ષેત્ર બના રહા. ૧૮૫૭–૫૮ ઇસવી તક સિક્ખ, મરહટે, રાજપૂત, જાટ, અઁગરેજ, ફ્રેંચ, પોર્તુગીજ, ડચ ઇત્યાદિ જાતિયોં કી કિતની હી ચઢાઇયાઁ હુઇં. યહ સમય ભારતવર્ષ કે લિએ સચમુચ હી બડા સંકટદાયી થા. હિમાલય સે લેકર કુમારિકા અન્તરીપ તક યુદ્ધ–વિગ્રહ, ષડયન્ત્ર, અશાન્તિ, સ્વાર્થ–સિદ્ધિ કે સિવા ઔર કુછ ન દેખ પડતા થા. જાતીય ઉન્નતિ–અવનતિ, જ્ઞાન-વિદ્યા આદિ કિસી કી ઓર કિસીકા ધ્યાન ન થા. યહ ઉસ સમય-કે દૂસરે ભાગ કી બાત હુઈ. અબ તીસરે ભાગ કા વર્ણન સુનિએ-

સિપાહી–વિદ્રોહ (૧૮૫૭ નો બળવો) કે બાદ ભારતવર્ષ મેં શાન્તિ સ્થાપિત હુઈ. ભારતવર્ષ મેં બ્રિટિશ શાસન કી નીંબ (જડ) ધીરે ધીરે જમ ગઈ. પ્રજા–શાસન, પ્રજા–પાલન, ન્યાય–નિરૂપણ કે સાથ સાથ પ્રજા કી શિક્ષા કા ભાર ભી બ્રિટિશ જાતિ ને ગ્રહણ કિયા. તબ પ્રશ્ન યહ ઉપસ્થિત હુઆ કિ શિક્ષા–પદ્ધતિ મેં કુછ પરિવર્તન હોના ચાહિએ અથવા નહીં? ઇસ પર બહુત કુછ વાદવિવાદ કે પીછે સ્થિર હુઆ કિ પ્રચલિત અરબી, ફારસી, સંસ્કૃત કી જગહ અઁગરેજી મેં શિક્ષા દી જાય. ઉસ સમય સે લેકર આજ તક અઁગરેજી ઢંગ સે ભારતવાસી શિક્ષિત હો રહે હૈં. આધુનિક ભારતીય જાગૃતિ કા–ઉસકે પુનરુત્થાન કા–પ્રથમ સૂત્રપાત યહીં સે હુઆ. ઇસકે પશ્ચાત્ આજ તક કિસ વિષય મેં કિસ તરહ ઇસ જાગૃતિ કા વિકાશ હો રહા હૈ, વહ કૌન કૌન રૂપ ધારણ કર રહા હૈ, ઉસસે દેશવાસિયોં કી શિક્ષા, આચાર–વ્યવહાર આદિ મેં કૌન કૌન પરિવર્તન

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હુએ અથવા હો રહે હૈં–યે બાતેં વિચાર કરને યોગ્ય હૈં. ભારતવર્ષ-મેં અઁગરેજી શિક્ષા કોઈ સાઠ–સત્તર વર્ષ સે હી દી જા રહી હૈ; પર ઇતને હી થોડે સમય મેં ભારત કે ઇતિહાસ મેં યુગાન્તર ઉપસ્થિત હો ગયા હૈ. ઇસે કોઈ ભી અસ્વીકાર નહીં કર સકતા.

અઁગરેજી શિક્ષા કે પ્રચાર સે ભારતવાસિયોં કી વિચાર–પ્રણાલી-કે ઉપર નવીન આલોક પડા. ઇસકા ફલ યહ હુઆ કિ લોગ પુરાને વિચારોં કો જ્યોં કા ત્યોં માનને કે લિએ તૈયાર ન રહને લગે. સભી બાતોં મેં, ચાહે ભલી હોં ચાહે બુરી, અપની વિચાર–શક્તિ સે કામ લેના લોગ અચ્છા સમઝને લગે. મિલ, સ્પેન્સર, બેકન, ડારવિન કી વિચાર–પ્રણાલી કા અનુકરણ કરને લગે. જાન બ્રાઇટ, બર્ક, પિટ, ફાક્સ કે રાજનૈતિક વિચારોં સે ઉન્હોંને કિતને હી ઉદાર–ભાવ ગ્રહણ કિયે. નિયમ–બદ્ધ શાસન–વ્યવસ્થા (Constitution) સર્વથા વિદેશી વસ્તુ હૈ. વહ અઁગરેજી શિક્ષા હી કી બદૌલત ઉપલબ્ધ હુઇ હૈ. અબ તક ભારતવાસી "દિલ્લીશ્વર" તથા "જગદીશ્વર" કા એક હી અર્થ સમઝતે થે. અબ ઉનકો સમઝાયા ગયા હૈ કિ રાજા પ્રજા કે હિત કે લિએ હૈ; ઉસસે સેવા લેને કે લિએ નહીં.

યહાં પર એક બાત ઔર કહ દેના ઉચિત હૈ. વહ યહ કિ ભારતવાસી અબ ધન સે જ્ઞાન કો શ્રેષ્ઠ સમઝને લગે હૈં. ઇસસે પહલે શક્તિ, ધન, પ્રભુત્વ કા હી આદર થા. બડે આદમી વે કહલાતે થે જો અપને ધન તથા પ્રભુત્વ કે બલ સે કુછ મનુષ્યોં પર રોબ જમાયે હુએ થે. નવાબી ઠાટ–બાટ, વેશ્યાઓં કા નાચ–મુજરા, બુલબુલોં કી લડાઈ, ચપરાસી, અરદલી ઇત્યાદિ કી બિપુલતા, વિવાહ આદિ મેં ફિજૂલખર્ચી, જરી કે કપડે ઔર મખમલ ઔર કમખાબ કે અઁગરખે કો હી લોગ મનુષ્ય–જીવન કે સાર પદાર્થ સમઝતે થે. મૂર્ખ કો ઉસકી મૂર્ખતા સુઝાનેવાલા કોઇ ન થા. ફલ યહ હુઆ કિ મુસલમાનોં કી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અવનતિ કા આરમ્ભ હો ગયા. બાબર ઔર હુમાયૂં કી અપૂર્વ વીરતા, અકબર કી સમદર્શિતા ઔર ગુણગ્રાહિતા, ફિર્દૌસી, અબુલ-ફ઼જલ ઇત્યાદિ કા પાણ્ડિત્ય ઇસ સમય લુપ્ત-પ્રાય થા. કેવલ વિલાસિતા, ધન તથા પ્રભુત્વ કા ગર્વ ઔર વ્યસન ચમક રહે થે. નૈતિક અધઃપતન સે હી જાતિ કા અધઃપતન હોતા હૈ. ઇતિહાસ ઇસ બાત કો ડંકે કી ચોટ કહ રહા હૈ. મુસલમાનોં કે સંસર્ગ સે હિન્દુઓં કા આદર્શ ભી બહુત ગિર ગયા.

ઐસી અવસ્થા મેં સમુદ્ર-પાર સે સ્વાધીનતા કી ભનક ઇસ દેશ મેં ગૂઁજને લગી. ગદ્ય, પદ્ય, નાટક, ચિત્ર-વિદ્યા, દર્શન, ઇતિહાસ, સ્થાપત્ય ઇત્યાદિ પ્રત્યેક વિષય મેં હમ પરિવર્ત્તન દેખતે હૈં. રાજ્ય-શાસન તથા રાજનૈતિક વિષયોં મેં હમ નયે ભાવોં સે પરિચિત હો રહે હૈં. ઇસી તરહ સામાજિક તથા ધાર્મ્મિક વિષયોં મેં ભી નયે ભાવોં કા સંચાર હો રહા હૈ.

ગ્રામ-સંસ્થા (Village community) કે સદૃશ ન માલૂમ કિતની પુરાની બાતેં, પુરાની સંસ્થાયેં, પુરાની રીતિ-રસ્મેં બદલ ગઈં ઔર કિતની બદલતી જા રહી હૈં? યે પરિવર્ત્તન વિચાર કરને ઔર ઉનસે શિક્ષા ગ્રહણ કરને યોગ્ય હૈં.

सरस्वती.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

१२–हमारे जीवन का क्या उद्देश है?

लेखकः–तोताराम गुप्त.

હમ સભી ઇસ સંસાર મેં અપના અપના જીવન વ્યતીત કર રહે હૈં ઔર કુછ ન કુછ કાર્ય્ય ભી કર હી રહે હૈં. મનુષ્ય માત્ર કિસી ન કિસી કાર્ય્ય-મેં લગા હુઆ હૈ; પરન્તુ યદિ યહ દેખા જાય કિ ઉસકા વહ કાર્ય્ય કહાં તક ઠીક હૈ તો પ્રાયઃ યહી જ્ઞાત હોગા કિ મુખ્યતઃ વહ ઠીક નહીં. પ્રત્યેક મનુષ્ય અપને કર્તવ્ય-પથ સે કુછ ન કુછ વિમુખ સા હૈ. તો ક્યા સભી મનુષ્ય અપને કર્તવ્ય કો ભૂલે હુએ હૈં? ઉત્તર મેં હમેં કહના પડતા હૈ–હાં, અધિકાંશ મેં ભૂલે હુએ હૈં. પ્રશ્ન હૈ કિ હમ જીતે કિસ લિએ હૈં? હમારે જીવન કા ઉદ્દેશ ક્યા હૈ? ઇસ સંસાર-મેં હમારા મુખ્ય કર્તવ્ય ક્યા હોના ચાહિએ?

સંસાર કે સભી કાર્ય પ્રાયઃ દેશકાલાનુસાર હુઆ કરતે હૈં. અતએવ હમારે જીવન કા કોઈ ઐસા ઉદ્દેશ કદાપિ નહીં હો સકતા જિસકી પૂર્તિ કે લિએ યહ સંસાર યોગ્ય ન હો. જિસ તરહ અપની જીવન-યાત્રા મેં મછલી કા કોઈ કર્તવ્ય ઐસા નહીં હો સકતા, જિસકા સમ્બન્ધ જલ સે ન હો અથવા જો જલ મેં હી સમ્પાદિત ન હો સકે, ક્યોંકિ જલ કે બિના મછલી કા જીવન હી નહીં રહ સકતા. ઇસી તરહ જબ હમ ઇસ સંસાર મેં રહતે હૈં તબ નિશ્ચય હી હમારા જીવનોદ્દેશ ઐસા હી હો સકતા હૈ જિસકી પૂર્ત્તિ ઇસ સંસાર મેં હી હો સકે. દૂસરી બાત યહ હૈ કિ મનુષ્ય-સૃષ્ટિ લાખોં વર્ષોં સે હૈ ઔર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કરોડોં વર્ષોં તક ચલી જાયગી. અતએવ હમારા ઉદ્દેશ અવશ્યમેવ કોઈ ઐસા હોના ચાહિએ જિસકા પાલન હમ હર સમય કર સકેં. ઐસા કાર્ય હમારે જીવન કા ઉદ્દેશ નહીં હો સકતા જિસમેં સમય કા હેરફેર ઔર રાજ્યસમ્બન્ધી ઉલટ-પુલટ બાધક હો જાયઁ ઔર ઉસકી પૂર્તિ ન હોને દેં. અતએવ અબ દેખના હૈ કિ ઇન સારી બાતોં કો ધ્યાનમેં રખતે હુએ હમારે જીવન કા સર્વોત્તમ ઉદ્દેશ ક્યા હો સકતા હૈ?

યહાં પર યહ કહા જા સકતા હૈ કિ દુનિયા કા પ્રધાન ઉદ્દેશ કેવલ દુનિયાદારી હો સકતા હૈ. ઇસી કે લિએ યહ સંસાર-યોગ્ય સ્થાન હૈ. ધન કમાના, માન તથા ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરના, અથવા નાના પ્રકાર કી ઉપાધિયોં સે વિભૂષિત હોના—ઐસે હી કાર્ય તો ઇસ સંસારમેં હમારે જીવનોદ્દેશ હો સકતે હૈં ઔર જન-સમુદાય કો ભી રાત દિન હમ ઐસા હી કહતે અથવા કરતે દેખતે હૈં. ઇસ સંસાર મેં ઇસકે અતિરિક્ત હમારા ઉદ્દેશ ઔર હો નહી ક્યા સકતા હૈ? પરન્તુ યદિ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ સે દેખા જાય ઔર વિચાર કિયા જાય તો માલૂમ હો જાયગા કિ વાસ્તવ મેં ઐસા નહીં. યહ સોચના બડી ભૂલ હૈ. જીવનલક્ષ્ય મેં દુનિયાદારી કે કામોં કે લિએ યહ સંસાર કદાપિ ઉચિત સ્થાન નહીં.

કિસી કાર્ય કો કરને કે લિએ કેવલ વહી સ્થાન ઉચિત સ્થાન કહા જા સકતા હૈ જહાં વહ કાર્ય સરલતા, સુગમતા ઔર ઉત્તમતાસે, અથવા થોડી બહુત કઠિનાઇયાઁ ઝેલને સે, પૂરા કિયા જા સકે. જહાં નાના પ્રકાર કી દુર્ગમ કઠિનાઇયોં તથા અન્ય પ્રકાર કે અનેક વિઘ્નોં સે કભી છુટકારા પાને કી સમ્ભાવના હી ન હો વહ સ્થાન ઉસ કાર્ય કે લિએ ઉચિત સ્થાન નહીં. ઠીક યહી બાત ઇસ સંસાર મેં ધન, માન ઇત્યાદિ કે વિષય મેં ઘટિત હોતી હૈ. ધન, માન, ઉપાધિ તથા ઐશ્વર્ય કે પ્રાપ્તિ-[illegible] મેં [illegible] કઠિનાઇયોં,

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

માનસિક ક્લેશોં ઔર અનેક પ્રકાર કી અન્ય ચિન્તાઓં તથા બાધાઓં સે છુટકારા નહીં પા સકતે. પ્રથમ તો ઇનકો પ્રાપ્ત કરને મેં હી અનેક દુસ્સહ કષ્ટ ઉઠાને પડતે હૈં. તિસ પર ભી ઉનકો સુરક્ષિત રખને મેં વિશેષ ચિન્તા, આર્થિક હાનિ, સ્વાસ્થ્ય-હાનિ, માનસિક ક્લેશ ઔર કભી કભી આત્મા કા હનન તક કરના પડતા હૈ. અતએવ યે બાતેં હમારે જીવન કા ઉદ્દેશ નહીં હો સકતીં. ઉનકા તો સ્મરણ કરતે હી હૃદય કાંપને લગતા હૈ. યે બાતેં કિસી સે છિપી નહીં. હમારે પ્રાયઃ સભી ધનાઢ્ય ઔર ઉપાધિધારી સજ્જન ઇનસે પરિચિત હૈં. ઉદાહરણાર્થ પ્રથમ ધન-પ્રાપ્તિ કો હી લીજિએ. ધન એક ઐસી વસ્તુ હૈ જિસકો કમાના ઔર સંગ્રહ કરના મનુષ્ય-માત્ર બહુધા અપના પરમ કર્ત્તવ્ય સમઝા કરતા હૈ. પર દેખિએ કિ ઇસ ધન કે લિએ મનુષ્ય કો કિતની કઠિનાઇયાઁ, કિતને ક્લેશ-ક્યા શારીરિક, ક્યા માનસિક ઔર ક્યા આત્મિક-ઉઠાને પડતે હૈં. ફિર ઇન સારી વિપત્તિયોં ઔર કષ્ટોં કો સહન કરને પર ભી કિતને મનુષ્ય ઐસે હૈં જો અપને ઇચ્છાનુસાર ધન કમાને મેં પૂર્ણતયા સફલ હુએ હૈં ? હમ તો યહી કહ સકતે હૈં કિ બહુત હી કમ. અનેક કષ્ટોં સે પ્રાપ્ત કિયે હુએ ધન કો મનુષ્ય ચિર કાલ તક અપને પાસ રખ ભી તો નહીં સકતા. મરને કે બાદ સબ મિટ્ટી ! જીતે જી ધન કે કારણ અનેક સંકટ !

જો આજ રાજા હૈ વહી કલ રંક હો સકતા હૈ. આજ અસંખ્ય રૂપયોં સે ઘર ભરા હુઆ હૈ, કલ ઉસી ઘર કે આદમી દર દર ભીખ માઁગ રહે હૈં. અતએવ કેવલ ધન-પ્રાપ્તિ ઇસ સંસાર મેં હમારે જીવન-કા મુખ્ય ઉદ્દેશ કદાપિ નહીં. ઠીક યહી દશા માન તથા ઐશ્વર્ય કી હૈ. ઉનકો પ્રાપ્ત કરને મેં ભી અનેકાનેક માનસિક ક્લેશ, શારીરિક કષ્ટ, આત્મિક પતન, આર્થિક તથા સ્વાસ્થ્ય-સમ્બન્ધિની હાનિયાઁ ઉઠાની

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પડતી હૈં. ફિર, યદિ કિસી તરહ સફલતા ભી હુઇ તો ઉનકો સુરક્ષિત રખને મેં જીવન-પર્ય્યન્ત ચિન્તિત રહના પડતા હૈ. ઉનકે નાશ કી ચિન્તા લગી હી રહતી હૈ.

ઇસકે અતિરિક્ત સમય કે હેર-ફેર સે અથવા દેશવિપ્લવ આદિ કે કારણ જો હૃદય-વિદારક પરિવર્ત્તન હુઆ કરતે હૈં વે સર્વથા અકથનીય હૈં. ઇન સારી બાતોં પર વિચાર કરને સે યહી કહના પડતા હૈ કિ ઇસ સંસાર મેં હમારે જીવન કા ઉદ્દેશ ધન કમાના અથવા માન તથા ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરના કદાપિ નહીં હો સકતા.

અચ્છા તો હમારે જીવન કા ઉદ્દેશ ફિર હો ક્યા સકતા હૈ?

હમ જો કુછ કરતે હૈં ઉસકા ભલા અથવા બુરા પ્રભાવ હમારે જીવનોદ્દેશ પર અવશ્ય પડતા હૈ; ચાહે હમારા કાર્ય્ય હમારે ઉદ્દેશ કે અનુકૂલ હો ચાહે પ્રતિકૂલ. અબ દેખના હૈ કિ હમારા કૌન સા કર્તવ્ય હૈ જિસ પર હમારે પ્રત્યેક કાર્ય કા થોડા યા બહુત, અચ્છા યા બુરા, પ્રભાવ અવશ્ય હી પડતા હૈ. વહી કર્ત્તવ્ય હમારે જીવન કા ઉદ્દેશ હો સકતા હૈ. યદિ વિચાર કિયા જાય તો જ્ઞાત હોગા કિ ઐસા કર્તવ્ય કેવલ આત્મ-સમ્બન્ધી હી હૈ. આપ અપને કિસી ભી ધન, માન તથા ઐશ્વર્ય્ય-સમ્બન્ધી કાર્ય મેં ચાહે સફલ હોં ચાહે અસફલ, પરન્તુ ઉસ કાર્ય્ય કે સાધનોં દ્વારા આપકી આત્મા થોડી બહુત અવશ્ય હી ઉન્નત અથવા અવનત હોગી. અસ્તુ, જબ હમારી આત્મા કા ઉન્નત અથવા અવનત હોના હમારે પ્રત્યેક કાર્ય સે હી અવશ્યમ્ભાવી હૈ તબ યહ સ્પષ્ટ હૈ કિ કેવલ આત્મા કો ઉદ્ધાર તથા ઉન્નત બનાના હી હમારે જીવન કા પરમ ઉદ્દેશ હો સકતા હૈ. ઇસ પર ન તો સમય-ચક્ર કા હી હેર-ફેર કોઈ વિઘ્ન ડાલ સકતા હૈ ઔર ન કોઇ રાજકીય ઉલટ-ફેર હી ઇસકે માર્ગ મેં કોઇ રૂકાવટ પૈદા કર સકતા હૈ. આપ સંસાર કે કર્ત્તવ્યોં પર દૃષ્ટિ ડાલિએ તો વિશેષતઃ આપ યહી પાવેંગે કિ યદિ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કોઇ કર્ત્તવ્ય કાર્ય્ય હાર્દિક વેદનાઓં સે પરિપૂર્ણ હૈ, તો કોઇ માનસિક અશાન્તિ કા અડ્ડા બન રહા હૈ. યદિ કહીં આર્થિક ઔર શારીરિક હાનિયાઁ ચરમ સીમા તક પહુઁચ ચુકી હૈં, તો કહીં આત્મા કા પતન સબ સે નીચે કી સીઢી કો પ્રાપ્ત હો રહા હૈ. અતએવ કેવલ આત્મા-કા ઉદ્ધાર તથા ઉન્નત બનાના હી એક ઐસા કર્ત્તવ્ય હૈ જિસમેં આપ સચ્ચા સુખ ઔર પૂર્ણ શાન્તિ પાવેંગે.

યહાં પર યહ પૂછા જા સકતા હૈ કિ યદિ આત્મા કો ઉન્નત બનાના હી હમારા મુખ્ય કર્ત્તવ્ય અથવા જીવનોદ્દેશ હૈં, ઔર વહ દુઃખદાયક નહીં કિન્તુ અપાર આનન્દવર્ધક હૈ, તો ક્યોં બડે બડે મહાત્માઓં કો ભી અનેક દુસ્સહ કષ્ટ ઉઠાને પડે? ક્યા સુકરાત (Socrates) ઔર ઇસા મસીહ મહાત્મા પુરૂષ ન થે? ફિર ક્યા કારણ કિ એક-કો વિષ કા પ્યાલા પીના પડા ઔર દૂસરે કો સૂલી દી ગઇ? ક્યોં ઉનકો ઐસે ઘોર કષ્ટ મિલે? ક્યોં લોગ ઉનકે ઇતને શત્રુ હો ગયે કિ ઉન્હોંને ઉનકે પ્રાણ લેકર હી પીછા છોડા?

યદિ કહા જાય કિ લોગોં ને ઉનકે સાથ ઘોર અન્યાય કિયા તો યહ ઠીક નહીં. ક્યોંકિ યહ એક પ્રાકૃતિક નિયમ હૈ કિ જો કિસી-કો પૈર સે દબાવેગા તો વહ નીચે સે ઔર કુછ નહીં તો કમ સે કમ કાટેગા અવશ્ય હી. ઇન મહાત્માઓં કી આત્માયેં બહુત હી ઉન્નત થીં; અતએવ ઉન્હોંને અપને અપને વિચારાનુસાર અપને અપને સમય-કે લોગોં કે સર્વથા પ્રતિકૂલ વિચાર પ્રકટ કિયે; ઉનકો સર્વ-સાધારણ મેં ફૈલાને કા પ્રયત્ન કિયા; અથવા યહ કહના ચાહિએ કિ ઉન્હોંને અપને સમય કે જન-સમુદાય કે હૃદય-પટલ પર કઠોર આઘાત કિયે. ઇસ કારણ ઉન્હોંને બદલે મેં ઇનકે પ્રાણ લે લિયે. પર યદિ સૂક્ષ્મતયા વિચાર કિયા જાય તો જ્ઞાત હોગા કિ યહ મત વાસ્તવ મેં ઠીક નહીં. જો યહ ઠીક નહીં હૈ તો ફિર ક્યોં ઐસે મહાન પુરૂષોં કે સાથ ઐસા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કઠોર વ્યવહાર કિયા ગયા? કિસ કારણ ઉનકો પ્રાણાન્તક કષ્ટ પહુઁચાયા ગયા? કારણ કેવલ યહી હૈ કિ હમ ઉન મહાન પુરૂષોં કે ચરિત્રોં કો પ્રાયઃ અપને સંકુચિત વિચારોં સે જાંચતે હૈં, ઉનકી આત્માયેં બહુત ઉન્નત હોતી હૈં ઔર બહુધા ઉનકે સમય સે ભી બહુત આગે કે સમય કે અનુકૂલ હોતી હૈં. ઇસસે ભવિષ્યત્ મેં હોને વાલી જિન બાતોં કા અનુભવ વે રાત દિન કિયા કરતે હૈં ઉનકી હમ કલ્પના તક નહીં કર સકતે. ઇસી લિએ જિન કામોં કો હમ સુખ-દુઃખ કે વિષય સમઝા કરતે હૈ વે ઉનકે લિએ સુખ–દુઃખ કે વિષય હી નહીં. ઉનકા સુખ ઔર દુઃખ તો કુછ ઔર હી બાતોં સે સમ્બન્ધ રખતા હૈ. છોટા બચ્ચા અપને દુઃખ–કષ્ટ કે અતિરિક્ત અપની માતા, ભગિની ઇત્યાદિ કે દુઃખ કષ્ટ કા અનુભવ નહીં કર સકતા. કુછ બડા હોને પર ઉસે ઉનકે કષ્ટોં કા કુછ કુછ અનુભવ હોને લગતા હૈ. પર પૂર્ણવયસ્ક હોને પર અપને આત્મીય જનોં કે હી દુઃખ–કષ્ટ કા નહીં, કિન્તુ સારે દેશ અથવા સારે સંસાર કે કષ્ટોં કો વહ અપના કષ્ટ સમઝતા ઔર ઉનકા અનુભવ ભી કરતા હૈ. વૈસે હી હમારી આત્મા ધીરે ધીરે ઉન્નત હોતી હૈ. અન્ત મેં ઐસા સમય આતા હૈ જબ હમ કહને લગતે હૈં—

अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानान्तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥

મહાન પુરૂષોં કી આત્માયેં ઉન્નતાવસ્થા કી અન્તિમ સીઢી તક પહુઁચ જાતી હૈં. દેશ તથા સંસાર કે દુઃખોં ઔર કષ્ટોં કે સામને અપને કષ્ટોં ઔર દુઃખોં કો વે કુછ સમઝતે હી નહીં. વે તો અપને ક્ષણિક સુખ–દુઃખ કી પરવા ન કરકે સંસાર કે દુઃખ દૂર કરને મેં ઐસે લીન હો જાતે હૈં કિ અપને પ્રાણોં તક કો સહર્ષ ન્યૌછાવર કર દેતે હૈં. ઐસા કરને સે વે ઉસ પરમાનન્દ કો પ્રાપ્ત હોતે હૈં જો હમારે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ક્ષણિક સુખ સે લાખોં ગુના બઢ કર હૈ ઔર જિસકા અનુમાન ભી હમ જૈસે સંકુચિત હૃદય ઔર છોટી આત્મા કે મનુષ્ય નહીં કર સકતે. અસ્તુ. જિન બાતોં કો હમ દુઃખ ઔર કષ્ટ સમઝતે હૈં ઔર યહ કહતે હૈં કિ ઉન મહાત્માઓં કા જીવન દુઃખમય કટા વે ઉનકે લિએ કદાપિ દુઃખકારક નહીં. ઉન્હેં દુઃખ–જનક સમઝના હમારી ભારી ભૂલ હૈ. કષ્ટ ઔર દુઃખ તો વે હમકો પ્રતીત હોતે હૈં; વાસ્તવમેં ઉનકે લિએ વે કષ્ટ ઔર દુઃખ નહીં. હલાહલ વિષ, જો હમારે લિએ પ્રાણનાશક ઔર મહા–ભયંકર હૈ, કર્ત્તવ્યપાલન કે સમય ઉનકે લિએ અમૃત હૈ. જૈસે ઉનકી સુખ–સામગ્રી કુછ ઔર હી હોતી હૈ વૈસે હી ઉનકે દુઃખદ વિષય ભી કુછ ઔર હી હુઆ કરતે હૈં; હમારે સદૃશ સંકુચિત–હૃદય મનુષ્યોં કે સે નહીં.

ઇતિહાસ મેં ભી ઐસે મહાત્મા પુરૂષોં કે ચરિત્ર હમકો યહી સિખાતે હૈં કિ આત્મા કો મહાન્ ઔર સમુન્નત બનાના હી હમારે જીવન કા પરમ પુનીત ઔર સર્વોચ્ચ ઉદ્દેશ હૈ. સચ્ચા સુખ તથા પૂર્ણ શાન્તિ પ્રાપ્ત કરનેકા યહી એક માત્ર સર્વોત્તમ માર્ગ હૈ.

सरस्वती.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

१३--हमारी अवनति है वा उन्नति* ?

लेखकः-श्रीयुत पं० गोपालप्रसाद शर्म्मा.

કુછ લડકે એક તાલાબ કે કિનારે ખેલ રહે થે, વહાં જમીન-કો ખોદતે હુએ ઉન્હેં ચિડિયા કે અંડે-કે બરાબર એક અનાજ કા દાના મિલા. ઉસકો દેખ કર વે આશ્ચર્ય મેં થે, ઇતને મેં એક મુસાફિર આયા. ઉસ આશ્ચર્ય-કારક અનાજ કો દેખ કર વહ ભી ચકિત હોગયા ઔર ઉન બાલકોં-કો કુછ લોભ બતલાકર ઉસને વહ અનાજ કા દાના ઉનસે લે લિયા. ફિર અનોખી ચીજ જાનકર ઉસ મુસાફિર ને રાજા કો ભેંટ કર દી.

રાજા દાને કો નહીં પહચાન સકા. વિદ્વાનોં કો બુલા કે કહા કિ યહ કયા ચીજ હૈ ? ઇસકા નિશ્ચય કીજિયે. વિદ્વાનોંને ખૂબ ખોજ કી, બહુત બિચારા, અપને ધર્મ્મગ્રંથ ઔર વ્યવહારગ્રંથ કે સારે પત્ર ઉલટ પુલટ ડાલે, પર કુછ નિશ્ચય ન હોસકા કિ યહ કયા ચીજ હૈ. હાં, કેવલ એક વિદ્વાનને, જિસ કે ઘર મેં પરંપરા સે વહ દાના ધરા હુઆ થા, ઔર એક રોજ જિસકે ઘર સે અચાનક એક ચિડિયા ચોંચ મેં ઉસે ઉઠા લે ગઈ થી, દૃઢતા સે કહા કિ "યહ અનાજ કા હી દાના હૈ."

રાજા કો બડા આશ્ચર્ય હુઆ, ઇતના બડા અનાજ કહાં હોતા હૈ ? ઇસ કે જાનને કી વિદ્વાનોં કો આજ્ઞા દી. વિદ્વાનોં કો તો કેવલ પુસ્તક કા આશ્રય થા, ઉન્હોંને ફિર પુસ્તકોં કે પત્રોં કો ઉલટના

* કાઉન્ટ ટાલ્સટૉય કી એક કહાની.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આરંભ કિયા પર કહીં પતા ન ચલા. ઇસસે રાજા કે સમીપ આકર નિરાશા કર ઉત્તર દિયા. અબ રાજાને કિસાનોં (ખેડુતો) સે પૂછને કા ઇરાદા કિયા. ક્યોંકિ ઉસને સોચા કિ શાયદ ખેતી સે સંબંધ હોને કે કારણ ઉન્હોંને અપને પૂર્વજોં સે ઇતને બડે અનાજ કા હાલ સુના હો.

પંડિત ઔર વિદ્વાનોં કો બિદા કરકે રાજાને વૃદ્ધ ઔર અનુભવી કિસાનોં કો બુલાયા. ઉન સબ ને આપસ મેં સલાહ કર રાજાસે કહાઃ–' રાજન્ ! અમુક કિસાન બહુત બૂઢા હૈ, કદાચિત્ વહ ઇસ વિષય મેં કુછ જાનતા હો. આપ ઉસે બુલાઇયે.' રાજાને ઉસકો બુલાયા. ઉસ વૃદ્ધ કે દાંત ગિર ગયે થે, સારે બાલ સફેદ હો ગયેથે, કાનોં સે કમ સુનાઈ પડતા થા. વહ દો લકડિયોં કે સહારે બડી કઠિનતા સે ચલ સકતા થા. ઉસકે આતે હી રાજાને ઉસકે હાથ મેં વહ અનાજ કા દાના દિયા ઔર કહા " ક્યા તૂ જાનતા હૈ કિ ઐસા અનાજ કિસી દેશમેં હોતા હૈ ? ઐસા અનાજ કભી તૂને બોયા હૈ, યા બિકતે હુએ દેખા હૈ ?" કાનસે કમ સુનાતે કે કારણ વહ રાજા કી બાતોં કો બડી કઠિનતાસે સમઝ સકા ઔર અનાજકે દાને કો અચ્છી તરહ હાથ સે ટટોલ કે રાજા સે કહા " રાજન્ ! ઇતના બડા અનાજકા દાના મૈંને અપની ઉમ્ર મેં ન દેખા હૈ, ન બોયા, ઔર ન બિકતે હુએ દેખા હૈ. મેરે સામને તો છોટેહી દાને હોતે થે. યદિ આપ ઇસ વિષય મેં કુછ જાનના ચાહેં તો મેરે પિતા સે પૂછ સકતે હૈં ! "

રાજાને ઉસકે પિતા કો બુલવાયા, વહ નોકરોં કે સાથ આયા. એક લકડી કો ટેક કર વહ ચલતા થા. ઉસકી આંખેં ઠીક થીં, કાનસે કુછ કમ સુનાતા થા પર અપને લડકે કી ભાંતિ બહરા નહીં થા. રાજાને ઉસે દેખા ઔર જો પ્રશ્ન ઉસકે લડકે સે કિયે થે વહી ઉસસે કિયે.

ઉસને નમ્રતા સે કહા " રાજન્ ! ઇતને બડે અનાજ કે દાને હમને નહીં બોયે; ખરીદને કે વિષય મેં આપ પૂછતે હો તો હમારે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સમય મેં વૈસાહી કહાં થા ? હમ કભી અનાજ લેતે નહીં થે. હર આદમી અનાજ પૈદા કર લેતા થા ઔર આવશ્યકતા હોતી થી તો વસ્તુઓં કે પલટે (બદલામાં) વહી અનાજ લેતે દેતે થે. હમારે સમય- મેં આજકલ કે અનાજ સે બડા દાના હોતા થા; પર ઇતના બડા નહીં. હાં ! હમારે પિતા કહા કરતે થે કિ ઉનકે સમય મેં ચિડિયા કે અંડેકે બરાબર દાને હોતે થે."

રાજાને ઇસકે પિતા કો બુલાને કી આજ્ઞા દી. નૌકર તુરન્ત ઉસે બુલા લાયે, ઉસકે હાથ મેં લાઠી આદિ કોઈ ભી ટેકને કી ચીજ નહીં થી, આંખ કાન દુરસ્ત થે, વહ ધીરે ધીરે આકર બૈઠ ગયા. રાજાને ઉસે વહ દાના દિખલાયા. ઉસને ઉલટ પુલટ કે દેખા ઔર કહા "બહુત વર્ષ હોગયે હૈં જબ મૈંને ઇતને બડે દાને દેખે થે. અબ ઐસા અનાજ નહીં હોતા હૈ–" યહ કહ કે ઉસને વહ દાના અપને મુખ મેં રખા ઔર દાંતોંસે ફોડ દિયા. પીછે બડે હર્ષ સે કહા "રાજન્ ! હમારે સમય મેં ઇતને બડે હી અનાજ કે દાને હોતે થે."

રાજાને ફિર ભી ઉસકી બાતોં કો સચ્ચી ન જાન પ્રશ્ન કિયા "આજ સે પહિલે તૂને ઐસા અનાજ કહાં દેખા થા, તેરે ખેત મેં હી હોતા થા યા તૂ કહીં સે ખરીદતા થા ?" દઢતા સે ઉસ કિસાનને ઉત્તર દિયા "રાજન્ ! હમારે સમય મેં સર્વત્રહી ઐસા અનાજ હોતા થા, મૈં ઐસે હી અનાજ કો ખાકર છોટે સે બડા હુઆ હૂં. જિસકો હમ બોતે ઔર કાટતે થે, વહ યહી અનાજ હૈ."

રાજાને ઔર ભી દુહરા કે પૂછા "તુમ્હારે ખર્ચ કા સબ અનાજ તુમ ઘર હી પૈદા કર લેતે યા કુછ મોલ ભી લેતે થે?"

વહ બૂઢા હંસ કે બોલા "રાજન્ ! હમારે સમય મેં અનાજ બેંચના પાપ ગિના જાતા થા ઔર યહ પાપ કોઈ નહીં કરતા થા. ઉસ સમય પૈસા હી નહીં થા, હર મનુષ્ય અપને કુટુંબ કે લિયે અનાજ સંગ્રહ કર રખ છોડતા થા. યહ બાત સબ લોગ જાનતે થે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કિ પરમાત્મા ને સારા જગત્ હમારે હી લિયે બનાયા હૈ. જમીન પર ઉસ સમય કિસી કી ભી મિલકિયત નહીં થી. જહાં જો જિતના ચાહતા ખેત બો સકતા થા ઔર ઉસ ખેત કા વહી માલિક સમઝા જાતા થા. પૃથ્વી યા તો સબ કી હૈ, યા ઇશ્વિર કી. ઉસ સમય યહી સિદ્ધાંત થા કિ જો મિહનત કરે વહી ખાવે."

રાજા કો બડા સંતોષ હુઆ, ઉસને જિજ્ઞાસુ બન કે કિસાન સે પૂછા તૂ મેરે ઇન દો પ્રશ્નોં કા ઉત્તર દે. પહલા તો યહ હૈ કિ તેરે સમય મેં ઇતને બડે અનાજ કે દાને હોતે થે, અબ નહીં હોતે ઇસકા કારણ ક્યા હૈ ? દૂસરા યહ કિ તેરા નાતી (છોકરાનો છોકરો) દો લકડિયોં કે સહારે સે ચલતા હૈ, તેરા લડકા એક લકડી કે સહારે-સે ચલતા હૈ ઔર તુઝે લકડી કી આવશ્યકતા હી નહીં હૈ, ઇસકા કારણ ક્યા હૈ ? તેરી દૃષ્ટિ સ્પષ્ટ હૈ, કાન સે સુનતા હૈ, અચ્છી તરહ બોલતા હૈ, ઇસ ઉત્તરોત્તરમેં ક્ષીણતા કા કારણ ક્યા હૈ ?

ઉસ વૃદ્ધ ને કહા "ઇસકા કારણ યહી હૈ કિ મેરે સમય મેં હર આદમી આપ મિહનત કર કે અપની જીવિકા કા સાધન ઉત્પન્ન કરતા થા. આજકલ કે લોગ દૂસરોં કે શ્રમપર જીવન નિર્વાહ કરને વાલે હો ગયે હૈં. આગે કે લોગ પ્રકૃતિ કે નિયમાનુસાર ચલતે થે, ઇશ્વિર કી આજ્ઞા પાલતે થે, જો કુછ ઉનકો મિલતા થા ઉસી મેં સંતોષ માનતે થે, દૂસરોં કે સંકટ સહ કર મિહનત સે પૈદા કિયે ધન પર કિસી કો લોભ નહીં હોતા થા. અબ સમય બદલ ગયા હૈ, મનુષ્ય કી નીયત મેં ફર્ક પડ ગયા હૈં, બરતાવ બિગડ ગયા; ઇસી સે અન્ત મેં શક્તિ કા નાશ હોને લગા હૈ." *

ज्ञानशक्ति.

---

* કાઉન્ટ ટૉલ્સટૉયનાં ઉપલાં કારણોમાં અહીંની વર્તમાન પરિસ્થિતિ જોતાં "બાળલગ્ન" ને પણ પુષ્કળ મહત્ત્વ આપવું જોઇએ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

१४-हिन्दू जाति की परिभाषा.

(श्रीयुत बाबू पुरुषोत्तमदासजी का 'ज्ञानशक्ति' में छपा हुआ लेखका मुख्यांश.)

* * * * *

* * * * *

અબ મૈં અપની નવીન પરિભાષા કે અનુસાર હિન્દુઓં-કી પરિભાષાઓં કી એક માલા નીચે દેતા હૂં. ક્યોં કિ યદિ મૈં એક હી પરિભાષા દૂં તો વહ સંકુચિત યા વિસ્તૃત હો હી જાયગી ઔર સમૂહ મેં દેને સે કદાચિત્ કોઈ લાજીશિયન બિચાર કરતે કરતે થક જાય ઔર હમારી કોઈ પરિભાષા ઉસકી દૃષ્ટિ મેં ઠીક ઉતર આઈ તો મૈં હિન્દૂ-પરિભાષક કી ઉપાધિ પા જાઊંગા.

(૧) હિન્દૂ વહ હૈ જિસ્સ કે શિર કે બીચ મેં થોડે યા બહુત બાલોં કી એક ચોટી હો.

(૨) હિન્દૂ ભારત કી વહ જાતિ હૈ જિસ કી સંખ્યા સદા ઘટતી હી જાતી હો, ઔર જો વિદ્વાનોં કે મત કે અનુસાર ૫૬૪ વર્ષ સે અધિક જી નહીં સકતી.

(૩) હિન્દૂ વહ હૈ જો હિન્દૂ ભિન્ન-જાતિયોં સે ઉન કી જીવનાવસ્થા મેં તો ઘૃણા કરે ઔર ઉન કે મરને પર ઉન્હીં કી કબ્રોં કો પૂજે. * * * * * *

* * * * * *

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૪) હિન્દૂ વહ હૈ જો ઇશ્વરીય જ્ઞાન, (વેદ) પુરાણ તથા સતશાસ્ત્રોં કો માનતા હુઆ ભી લબાડ ધંધોં મેં પડા રહે.

(૫) હિન્દુસ્તાન કે નિવાસી કો હિન્દૂ કહતે હૈ.

(૬) જો અપને પૂર્વજોં કો મૂર્ખ તથા અસભ્ય જાનતા હો ઔર જિસે હિન્દુસ્તાની ચીજેં બુરી લગતી હોં ઔર જિસ કી સભ્યતા ઇસ શ્લોક હી તક હો વહ 'ન્યુલાઇટ' કા હિન્દૂ હૈ.

कोटं च बूटं च पतलून दिव्यं चुरुटं मुखे चञ्चलमद्वितीयम् ।।
घडी छडी ऐनक सभ्यतायां एतानि चिह्नानि भवन्ति देहे ।।

(૭) જો ઉપયોગી પુરાની બાતોં કો (ઉન કે સ્થાન મેં બિના નવીન આવિષ્કાર કે) છોડતે હોં–તથા જિન કે શાસ્ત્રાર્થ ન્યાય-વિરુદ્ધ ઔર ઉટપટાંગ હોતે હોં ઔર જિન કી દિવ્ય દૃષ્ટિ મેં સંસાર-કી ઉત્પત્તિ ૬૦૦૦ વર્ષસે અધિક કી ન જંચતી હો ઔર જો સ્વદેશ-ભક્ત હોને કે અભિમાની માત્ર હોં ઔર અપને મુંહ અપને કો લીડર માનતે હોં વહ 'ફ્રીથિંકર' હિન્દૂ હૈં.

(૮) હિન્દૂ વે હૈં જિન કે દેશ કે ઇતિહાસ કા આરમ્ભ ઉન કી અવનતિ કે સમય સે હોતા હો ઔર અવનતિ સે પૂર્વ કી બાતેં મિથિકલ (પૌરાણિક) ઔર ઉસબાદ કી રાબરી (બીજાની લઇ લીધેલી) મેં ગણિત હોં તથા જિસ ને કુર્દલા કો છોડ કર ઔર કહીં વિજય ન પાઈ હો.

(૯) હિન્દૂ વે હૈં જિન કે દેશ કો, વિદેશી, શહદ કા છત્તા (મધનો પૂડો) સમઝ કર ધ્યાન લગાએ રહતે થે કિ અવસર મિલને મેં નોચ લેંગે (તોડી લઇશું).

(૧૦) હિન્દૂ વે હૈં જો મુખ્ય ધર્મ છોડ કર સાધારણ રિવાજ-કો અપના ધર્મ સમઝેં તથા બાલે-મિયાં કી પૂજા ઔર તાજિએદારી-સે ભી ન હિચકેં.

હિં

CC-0.In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૧૧) હિન્દૂ વે હૈં જિન્હોં ને અપને સૈકડોં ઉપજાતિયોં કો અન્ત્યજ કહ કર દુર્દુરા દિયા હો ઔર જો ઉન્હેં કભી અપને મેં મિલાને કી ચેષ્ટા ન કરેં.

(૧૨) હિન્દૂ વહ જાતિ હૈ જિસ સે સંસાર કી કોઈ જાતિ ભય ન માનતી હો ઔર જિસે સબ કા ભય હો.

(૧૩) હિન્દૂ સંસાર કી વહ જાતિ હૈ જિસસે એકતા ઘૃણા કરતી ઔર ઉસકા ભાઈ પ્રેમ ભાગા ફિરતા હૈ.

(૧૪) હિન્દૂ વહ જાતિ હૈ જિસે ઉત્સાહ બલ કે સાથ નીચે હી દબાયે હો ઔર જો અપના સુધાર કરના કાલકૂટ બિષ પીને કે સમાન સમઝતી હો.

(૧૫) હિન્દૂ સંસાર કી વહ જાતિ હૈ જિસ મેં અનેક ઉપજાતિયાં હોં ઔર જિન કી પ્રત્યેક ઉપજાતિ ઇતની હી નહીં કિ એક દૂસરે સે બિલ્કુલ અલગ હો, વરન્ પ્રત્યેક ને એક દૂસરી કો નીચા પ્રમાણિત કરને કે લિયે અનેક કથાએં ગઢ લી હોં.

(૧૬) હિન્દૂ વે હૈં જો અપને રાજા કે ભક્ત હોં તથા સમય પર વાસ્તવિક સહાનુભૂતિ ઔર સહાયતા કરને કો તૈયાર હોં.

(૧૭) હિન્દૂ વે હૈં જો પારસ્પરિક ફૂટ ઔર અસહાયતા કે કારણ દુઃખ પડને પર મુસલમાન યા ઈસાઈ હો જાતે હોં.

(૧૮) હિન્દૂ વે હૈં જિન કી પરિભાષા હો હી નહીં સકતી.

હમારે મિત્ર બાબૂ પુરૂષોત્તમદાસજી હિન્દુઓં કી પરિભાષા લિખતે સમય એક અત્યન્ત ઉપયોગી પરિભાષા છોડ ગયે હૈં ઉસ કો હમ ઉન્નીસવીં પરિભાષા કર કે નીચે લિખ દેતે હૈંઃ—

(૧૯) હિન્દૂ વે હૈં જો ગૌવોં કો માતા માન કર ઉન કી રક્ષા કરતે હૈં. [illegible] જૈન, બૌદ્ધ, [illegible] રાધાસ્વામી,

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સ્વામીનારાયણી, શૈવ, વૈષ્ણવાદિ, સનાતનધર્મી, ઔર આર્ય્યસમાજી જિતને હિન્દૂ નામ ધારી હૈં સભી ઇસ મેં સહમત હૈં. ઇસ સે દૂસરી કોઇ ઐસી વસ્તુ નહીં જિસે સબ લોગ માનતે હોં. વેદ કો જૈન ઔર બૌદ્ધ પ્રત્યક્ષ રૂપ મેં નહીં; પ્રચ્છન્ન રૂપ મેં તો દાદૂપન્થી રાધાસ્વામી ઔર કબીરપન્થી ભી નહીં માનતે. આર્ય્યસમાજી પુરાણ નહીં માનતે. બંગાલી ચોટી નહીં રખતે. ઇસી પ્રકાર સે ઔર સબ બાતોં મેં મત-ભેદ હૈ; પરન્તુ ગોરક્ષા હિન્દૂ માત્ર માનતે હૈં. અતઃ હમારી સમઝ-મેં, યહ પરિભાષા, હિન્દૂ માત્ર મેં અખણ્ડ સિદ્ધ હો સકતી હૈ આગે આપ લોગોં કી રાય.......

सम्पादक-ज्ञानशक्ति.

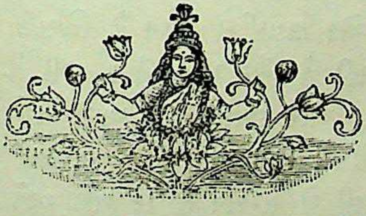

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૧૫--આગે બઢો.

જંગલ મેં સાવન કી અંધેરી રાત હૈ. રાત કે ૯ બજ ગએ, પર અભી તક હમ મંજિલ પર ન પહુંચે, માલૂમ હોતા હૈ કિ આજ રાસ્તા ભૂલ ગએ. માર્ગ જો ભૂલ જાતા હૈ ઉસ કી કયા દશા હોતી હૈ ઇસે આપ લોગ ખૂબ જાનતે હૈં. સુનસાન જંગલ મેં આગે કી ઓર શેર ઔર ભેડિએ ગર્જ રહે હૈં. ભયકે મારે કલેજા બેંત કે સમાન કાંપ રહા હૈ. કયા કરેં, કયા ન કરેં? યદ્યપિ કુછ નહીં હૈ, પર માલૂમ હોતા હૈ કિ પીછે કોઈ ખડા હૈ. જી ચાહતા હૈ કિ પીછે ફિર કર દેખ લેં, પર હમેં વહ વાકય સ્મરણ હૈ કિ, "જો પીછે ફિરા વહ ડરા, જો ડરા સો મરા." અતઃ ઉસ નિસ્તબ્ધ રાત્રિ મેં પુરુષાર્થ યહી કહતા હૈ કિ—"ડરો મત, હતાશ મત હો! આગે બઢો! આગે બઢો!

યહ સંસાર એક લડાઈ કા મૈદાન હૈ જિસ કે સામને તો સનાસન ગોલી ચલ રહી હૈ ઔર પીછે તોપ લગી હૈ. ઇસ મેં આગે બઢના બહુત કઠિન ઔર દુખદાઇ હૈ. આગે બઢને વાલે જો દુઃખ ઉઠાતે હૈં વહ કિસી સે છિપે નહીં હૈ. તબ કયા પીછે હટેં? કભી નહીં. આગે કી ગોલી સે સમ્ભવ હૈં કિ બચ જાયઁ ઔર વિજય ભી લાભ કરેં, પર પીછે કે તોપ સે કદાપિ નહીં બચ સકતે. વીર નવયુવકો! ઇસ બાત કો વિચારો! દેખો, સમય કી ઓર ધ્યાન દો! સુનો! કાલ ભગવાન્ જિન કા હૃદય અત્યન્ત નિષ્ઠુર હૈ અપની સ્ત્રી પ્રકૃતિ દેવી મહાકાલી કે સાથ પુકાર પુકાર કર કહ રહે હૈં—"આગે બઢો! આગે બઢો!"

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઇસ સમય તુમ્હારે પડોસી, તુમ્હારે પાર્શ્વવર્તી, સંસાર કી સબ જાતિયાં આગે બઢી જાતી હૈં. યદિ તુમ અપના પૈર પીછે ડાલોગે તો સ્મરણ રખો કિ ઉસ ભયંકર તોપ સે નહીં બચ સકતે જો તુમ્હારે લિએ વા પીછે હટને વાલે કાયરોં કે લિએ લગી ખડી હૈં. તુમ્હારે પર કલિયુગ કી આજ્ઞા નહીં હૈ; તુમ કલિયુગ મેં નહીં હો. "તુમ્હારે-ભાગ્ય મેં આગે બઢના નહીં લિખા હૈ" ઐસા મત સોચો! ક્યા તુમ્હેં નહીં માલૂમ કિ સબ કા સેનાપતિ ઔર ઇશ્વર એક હૈ. સબ-કે લિએ ઉસ કી એક આજ્ઞા હૈ. વિચારદૃષ્ટિ સે દેખો! વહ ઝંડા હિલા રહા ઔર કહ રહા હૈ કિ યદિ તુમ્હેં સંસાર મેં જીના હૈ, ઔર વિજય લાભ કરના હૈ તો આગે બઢો! આગે બઢો!

દેખો! યહ સંસાર ઠીક એક સાઇકિલ કે સમાન હૈ. સાઇકિલ તભી તક ચલતી હૈ જબ તક આગે બઢી જાય, સાઇકિલ કા સવાર તભી તક નહીં ગિરતા જબ તક વહ બરાબર બેરોક બઢા જાતા હૈ. ઠીક ઇસી પ્રકાર સે જો ઇસ સંસારચક્ર પર સવાર હો કર ઇસ સંસાર-કે મૈદાન મેં બરાબર આગે બઢતા જાયગા, કભી અપની ગતિ કો ધીમી નહીં કરેગા, વહી વીર ઇસ સંસાર–ક્ષેત્ર મેં વિજય લાભ કર, યશ કા ભાગી બનેગા. અતઃ યદિ તુમ્હારે મેં કુછ આત્મબલ હૈ, યદિ તુમ્હારે મેં જીવન હૈ, તો પ્રિયવર! સર્વદા આગે બઢો! આગે બઢો!

જૈસે સાઇકિલ મેં આગે ઔર પીછે દો ચક્ર લગે હૈં ઉસી પ્રકાર ઇસ સંસાર મેં ભી દુઃખ કે બાદ સુખ, રાત્રિ કે બાદ દિન ઔર શામ કે બાદ સુબહ લગી હુઈ હૈ. ઇસ સંસારરૂપી ગાડી કા ચક્ર, જિસ પર તુમ સવાર હો, તુમ્હારે ટમટમ (એક્કાગાડી) કે સમાન નહીં હૈ, કિન્તુ ઇસ કે ચક્ર નિસ્સન્દેહ સાઇકિલ કે સમાન હૈં. તુમ સામને આપત્તિયોં કી ભીડ દેખ કર ડરતે હો, તુમ અપની આત્મા-કો દુર્બલ માન કર આગે નહીં બઢતે. પર દેખો! જિસ સમય તુમ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

નિર્ભય હો કર નિશ્ચિન્ત હો કર, આગે બઢોગે ઔર આત્મજ્ઞાનરૂપી ઘણ્ટી બજા દોગે ઉસ સમય સારી આપત્તિયાં, સારી બાધાએં, સારી ભીડ આપ સે આપ હટ જાયગી. ઉસ સમય કિસી કી હિમ્મત નહીં કિ તુમ્હારે સામને ખડા હો સકે. તુમ્હારે આગે બઢને મેં દેરી હૈ, પર આપત્તિયોં કે હટને મેં દેરી નહીં. અતઃ વેદાન્ત કા યહ મુખ્ય ઉપદેશ હૈ કિ–"આગે બઢો! આગે બઢો!"

જો ભાગતા હૈ ઉસકા પીછા કુત્તે ભી કર લેતે હૈં; જો ભાગતા હૈ ઉસ પર લડકે ભી ટૂટ પડતે હૈં; જો ભાગતા હૈ વહ ચોર કહ-લાતા હૈ; સંસાર મેં ઉસકા નિસ્તાર નહીં. નિર્ભય હોકર અપની આત્મા કો સર્વશક્તિમાન જાનકર, નહીં નહીં, કિન્તુ ઈશ્વર હી જાન-કર આગે બઢતે જાઓ. યદિ તુમ બેરોક આગે બઢતે જાઓ ઔર તુમ્હારી ગતિ મેં કિસી પ્રકાર કી રૂકાવટ ન ઉત્પન્ન હો, તો ઉસ સમય યદિ સામને શેર હૈ તો વહ ભી હટ જાયગા. શેર કી ભી હિમ્મત ન હોગી કિ વહ તુમ્હારે ઉપર આક્રમણ કર સકે. પર યાદ રખો કિ યદિ તુમ્હારી ગતિ મેં કિસી પ્રકાર કી કમી આઇ; જરા ભી અપને સ્થાન સે હિચકે, તો ઉસ શેર કે પંજે સે કભી નહીં બચ સકતે. અતઃ યદિ તુમ બરાબર નિર્ભય હોકર આગે બઢતે જાઓ તો શેર ક્યા યમરાજ ભી તુમ્હારા માર્ગ છોડ દેગા. મરતા વહ હૈ જિસે મરને કી ફુર્સત હૈ. કિસી યોગી કા બચન હૈ કિઃ—

"राम मरें तो हम मरें, ना तरु मरे बलाय ॥
सांचे गुरु का बालका, मरे न मारा जाय ॥

અતએવ યદિ તુમ્હેં જીના હૈ; યદિ તુમ પત્થર નહીં હો; યદિ તુમ્હારે મેં ચેતનતા હૈ; યદિ તુમ્હારા જીવન, જીવન હૈ–તો ઇસ હિન્દી, હિન્દૂ ઔર હિન્દુસ્તાન કે મૈદાન મેં સર્વદા આગે બઢો! આગે બઢો!

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઇસમેં સન્દેહ નહીં કિ બિના ઇશ્વર કી કૃપા કે કોઇ એક તૃણ ભી હટા નહીં સકતા. ઇસ સમય સંસાર મેં કરીબ કરીબ જિતને મહજબ હૈં સબ યહી માનતે; સબ કા યહી વિશ્વાસ હૈઃ—

का कह कोउ लगावै दूषन । सब कर्त्ता रघुवंश विभूषन ।।
होइ हैं वही जो राम रचि राखा । को करि तर्क बढावहिं शाषा ।।
उमा दारु योषित की नाईं । सबहिं नचावें राम गुसाईं ।।

સચમુચ, યદિ આસ્તિક જન, સંસાર મેં, ઇશ્વર કા અસ્તિત્વ માનતે હૈં, યદિ વહ ઇશ્વર સંસાર કા નિયન્તા, સંચાલક ઔર સ્વામી હૈ તો બિના ઉસ કી આજ્ઞા કે એક તૃણ ભી નહીં હિલ સકતા, પર તુમ યહ સમઝ કર પુરૂષાર્થહીન મત હો. પુરૂષ કા જન્મ પાકર કાપુરૂષ મત હો. ઉદ્યોગ કરો. વેદાન્ત કહતા હૈ કિ વહ સંચાલક ઔર નિયન્તા ઇશ્વર કહીં આસમાન પર નહી હૈ, વહ તુમ્હારે પાસ હૈ, વહ તુમ હો. ઇસ જ્ઞાન કો વિચારો ઔર આલસ્ય કો છોડ દો. આલસ્ય સંસાર મેં એક મહાન્ પાપ હૈ, આલસ્ય નરક કા દૂસરા નામ હૈ, ઇસ બાત પર વિશ્વાસ રખો ઔર ભરોસા કરો. અપને સ્વામી, અપને ઇશ્વર અપને નિયન્તા તુમ આપ હો. તુમ્હારા ઇશ્વર તુમ્હારે પાસ હૈ. તુમ સ્વયં ઇશ્વર હો, તુમ્હારા નિયન્તા કોઇ નહીં. સચ્ચી બાત તો યહ હૈ કિ તુમ ઇશ્વરોં કે ભી ઇશ્વર હો. ઇસલિયે હતાશ મત હો. પુરૂષાર્થહીન મત હો. ઉઠો ! ઔર સર્વદા આગે બઢો ! આગે બઢો !

દૈવ, તકદીર વા ભાગ્ય

સત્ય હૈ વા અસત્ય, ઇસ પર વિવાદ કરના વ્યર્થ હૈ. ભાગ્ય સત્ય હી ક્યોં ન હો, પર સંસાર કા કોઈ મનુષ્ય, કોઇ પ્રાણી ઉસ કે ભરોસે નહીં રહતા. સભી યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરતે હૈં. ભાગ્ય કે માનને વાલે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ભી ભાગ્ય કે ભરોસે બૈઠે નહીં રહતે, ઉન કા ભી ભાગ્ય પર દૃઢ વિશ્વાસ રહતા હૈ. પર જબ કોઇ કઠિન કામ આ પડતા હૈ તબ આલસ્યવશ—ભાગ્ય ઔર દૈવ કા નામ લેતે ઔર પુરૂષાર્થહીન હોકર બૈઠ જાતે હૈં, યહી સમઝ મેં નહીં આતા. દુબિધે મેં તુમ્હારા સબ કામ બિગડ જાતા હૈ. અતઃ, યદિ તુમ, ભાગ્ય કે ભરોસે નહીં રહ સકતે, યદિ તુમ્હારા ઉસ પર પક્કા વિશ્વાસ નહીં હૈ, યદિ વહ કેવલ આલસિયોં કા હી ઢકોસલા (બહાનું) હૈ તો, ઉઠો. દૈવ, તકદીર વા ભાગ્ય સત્ય હૈ વા અસત્ય ઇસ પર વિવાદ વા તર્ક વ્યર્થ હૈ. હમ કહતે હૈં કિ ભાગ્ય સત્ય હૈ, પર ક્યા સંસાર મેં કોઈ, ઉસ કે ભરોસે રહ સકતા હૈ? કૌન ઐસા ભાગ્ય કા માનને વાલા પ્રાણી વા મનુષ્ય હૈ જો ભાગ્ય કે ભરોસે બૈઠા રહતા ઔર અપની જીવિકા કા પ્રબન્ધ નહીં કરતા? કોઇ નહીં. ભાગ્ય કે માનને વાલે ભી ઇધર ઉધર દૌડતે ફિરતે હૈં. ઐસી વસ્તુ કે માનને સે ક્યા લાભ; જિસ કે અનુસાર હમ કભી ચલ હી નહીં સકતે; હાં, જબ કોઇ કઠિન કામ આ પડતા હૈ, કોઇ વીરતા કા કાર્ય્ય આ પડતા હૈ, તુમ પુરૂષાર્થહીન હોકર ભાગ્ય ઔર તકદીર કા દોષ દેતે હો ઔર સાહસ છોડ કર બૈઠ જાતે હો. ભાગ્ય કે માનને સે લાભ યહી હોતા હૈ કિ દુબિધે મેં પડ કર તુમ્હારા સારા કામ નષ્ટ હો જાતા હૈ, બિગડ જાતા હૈ ઔર ઉતને સાહસ કે સાથ તુમ કોઇ કાર્ય્ય નહીં કર સકતે, જૈસા કિ કરના ચાહિએ. અતઃ યદિ ઉસ ભાગ્ય કે ભરોસે નહીં રહ સકતે, યદિ તુમ્હારા ઉસ પર દૃઢ વિશ્વાસ નહીં હૈ, યદિ વહ આલસિયોં કા ઢકોસલા માત્ર હૈ, તો ઉઠો, ઔર પ્રારબ્ધ કા માનના એકદમ છોડ દો, ઔર ઉસ કા નામ તક મત લો. દેખો ! ભાગ્ય ભી તુમ્હારી બનાઇ હુઇ વસ્તુ હૈ, ભાગ્ય ભી તુમ્હારે અધિકાર મેં હૈ, તુમ ભાગ્ય કે ઇશ્વર ઔર સ્વામી હો. ઇસ પર દૃઢ વિશ્વાસ રખો ઔર હૃદય કો પુષ્ટ તથા નિશ્ચલ કરકે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સર્વદા આગે બઢો ! આગે બઢો !

ઇસ કી ચિન્તા મત કરો કિ આગે બઢને સે લોગ હમારી નિન્દા કરેંગે. ક્યા તુમ નહીં જાનતે કિ યહ સંસાર નિન્દામય હૈ, ઇસ મેં નિન્દક હી અધિક નિવાસ કરતે હૈં. જો આગે બઢતા હૈ, જો ઊંચા હોતા હૈ, ઉસ પર સબ કી ઉંગલિયાં ઉઠતી હૈ, સારા સંસાર ઉસ સે દ્વેષ કરતા હૈ, સંસાર સે ઉસે ટક્કર લેના પડતા હૈ. ઐસે સમય મેં આગે બઢને વાલે કા હૃદય કિતના પુષ્ટ ઔર બલિષ્ટ હોના ચાહિયે ઇસે ખૂબ વિચાર લો. દુર્બલ હૃદય કે કિતને મનુષ્ય ઇન્હીં સાંસારિક મનુષ્યોં, સાંસારિક રૂઢિયોં ઔર સાંસારિક રિવાજોં દ્વારા રોક લિએ ગએ ઔર આગે નહીં બઢ સકે. પ્રિયવરો ! ફલતા ફૂલતા બઢતા વહી હૈ જો મુક્ત હૈ, સ્વતન્ત્ર હૈ ઔર કિસી કે સાયે મેં નહીં હૈ. અતઃ બન્ધનોં સે મુક્ત હો જાઓ. દેખો ! તુમ રિવાજોં રૂઢિયોં ઔર કુરીતિયોં મેં બેતરહ ફંસ ગએ હો. તુમ મુખ્ય ધર્મો કો છોડ કર ગૌણ ધર્મો મેં ઇસ પ્રકાર સે લિપટ ગએ હો કિ તુમ્હારા આગે બઢના કઠિન હી નહીં, કિન્તુ અસમ્ભવ હૈ. ઇસલિયે મત મતાન્તરોં કી બેડી ઔર વર્ણગત દ્વેષરૂપી હથકડી જો તુમ્હેં જકડ કર બાંધ રહી હૈ ઉસે તોડ દો. યહ તુમ્હારે અધીન હૈ, પર તુમ્હીં તોડના નહીં ચાહતે. નરક કા કીડા નરક સે નિકલના નહીં ચાહતા, રેશમ કા કીડા અપની પ્રસન્નતા સે અપને કો બાંધતા હૈ, નિકલને કા પ્રયત્ન નહીં કરતા. યહી આશ્ચર્ય હૈ, યહી માયા હૈ, ઇસી કો શાસ્ત્રોં મેં પાશ કહા હૈ. દેખો ! જો મુક્ત હોના નહીં ચાહતા, જો અપને બંધન કો આપ નહીં તોડેગા વહ કદાપિ આગે નહીં બઢ સકતા. અતઃ તુમ યહ ન દેખો કિ હમારે પીછે કોઈ આતા હૈ વા નહીં, હમારી બાતોં કો કોઈ માનતા હૈ વા નહીં, સર્વસાધારણ કી ઓર દૃષ્ટિ મત ડાલો, પીછે ફિર કર મત દેખો. યદિ તુમ્હેં જીવન્મુક્ત હોના હૈ ઔર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સંસાર મેં કુછ કરના હૈ તો વેદાન્ત કહતા હૈ કિ એક "સત્ય માર્ગ" કા અવલમ્બન કર કે નિઃસંકોચ નિર્ભય આગે બઢો ! આગે બઢો !

ઇશ્વિર કી દયા સે હી તુમ્હેં ઐસી ગવર્નમેણ્ટ પ્રાપ્ત હુઇ હૈ. કિસી પ્રકાર કી રૂકાવટ નહીં હૈ. સબ કા સમાન અધિકાર હૈ; સબ કે લિયે માર્ગ સાફ હૈ; કોઇ કિસી કી ઉન્નતિ મેં બાધા નહીં ડાલ સકતા. કોઇ નહીં કહ સકતા કિ "તુમ–શૂદ્ર હો,–તુમ નીચ હો–વિદ્યા મત પઢો–આગે મત બઢો." ઐસે સમય મેં ભી તુમ સોતે રહો તો યહ તુમ્હારા અભાગ્ય હૈ જિસે તુમ્હીંને રચ લિયા હૈ. અતઃ ઇસ અજ્ઞાનાન્ધકાર કી નિદ્રા સે જાગો ! ઉઠો ! ઔર આગે બઢો ! આગે બઢો !

आगे बढो ! चलो अब प्यारे, सुस्ती में आराम नहीं है ।
बाजी छूट गई घोडे की, अब तकने का काम नहीं है ।।

ज्ञानशक्ति.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

१६—विचित्र उपदेश.

लेखकः—श्रीयुत पीरमुहम्मद मूनिस. *

"સિકન્દર જબ ચલા દુનિયા સે દોનોં હાથ ખાલી થા."

કિસી સમય યૂનાન દેશ (ગ્રીસ) યૂરોપ મહાદેશ હી કો નહીં, બરન્ સમસ્ત સંસાર કો અપની સભ્યતા યુદ્ધ–પરાક્રમ, કલા–કૌશલ ઔર વિજ્ઞાન કે નવીન નવીન આવિષ્કારોં દ્વારા નીચા દિખલાયે હુઆ થા. જિસ પ્રકાર માર્સેલ કૈલ્વિન, બ્રાંશ, ફૂર્જે, કૌંટ, ગેઠીં, કૈંટ, લૂથર, મેકસમૂલર, સ્પેન્સર, વાલપોલ, ફાકસ, બર્ક, પિટ, પીલ, ગ્લાડસ્ટોન, મિલ્ટન, ન્યૂટન, મિલ, સ્કાટ ઔર શેકસપીયર આદિ રાજનીતિજ્ઞોં, વૈજ્ઞાનિકોં, વૈદ્યોં, કવિયોં ઔર દાર્શનિકોં કે નામ પર ફ્રાંસ, જર્મની ઔર ઇંગ્લૈણ્ડ આજ વિદ્વત્તા કા અભિમાન કરતે હૈં, ઉસી પ્રકાર અફલાતૂં, લુકમાન, અરસ્તુ, શુકરાત, હોમર, બુકરાત, મિલ્ટપૈડિસ, થેમિસ્ટોકિલસ, ફિતહગોરસ ઔર વકલૈદિસ કે નામ પર, કભી યૂનાન ભી ઇસી ભાંતિ અભિમાન કરતા થા.

જિસ પ્રકાર ક્રામ્વેલ, રૈલે, ચાલર્સ, સ્ટીનમેજ, ગેસ્કૈ ઔર જગદ્વિખ્યાત સેનાપતિ નિપોલિયન બોનાપાર્ટ કો પાકર ઇંગ્લૈણ્ડ, જર્મની

* શ્રીયુત પીરમુહમ્મદ જી મૂનિસ, જિ० ચમ્પારન મુ० બેતિયા કે રહને વાલે હૈં. યદ્યપિ આપ મુસલમાન હૈં, પર હમારે સિદ્ધાન્ત કે અનુસાર, સ્વદેશ–ભક્ત હોને કે કારણ હિન્દૂ હી હૈં. ઇન કા હિન્દી–પ્રેમ દેખ કર હિન્દુઓં કો શિક્ષા લેની ચાહિએ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઔર ફ્રાન્સ વિશ્વવિજયી હોનેકા ડીંગ હાંકા કરતે હૈં, ઉસી પ્રકાર યૂનાન ભી સિકન્દર મહાન્ કે નામ સે સંસાર-વિજયી હોને કી શેખિયાં બધારા કરતા થા.

જિસ પ્રકાર ઇંગ્લૈણ્ડ ઔર જર્મની નિવાસિયોં ને વેલિંગ્ટન ઔર વલ્પુચર કી સેનાપતિત્વ મેં, સ્વદેશ માતૃભૂમિ કી રક્ષા કે લિયે વાટર્લૂ કે પ્રસિદ્ધ સંગ્રામ મેં આત્મોત્સર્ગ કરકે, નિપોલિયન બોનાપાર્ટ કા અભિમાન ચૂર કિયા થા ઉસી પ્રકાર યૂનાન વાસિયોં ને જનની જન્મ-ભૂમિ કે લિયે લ્યૂન્યૂડાજ કી અધ્યક્ષતા મેં થર્માપ્યૂલી કી પ્રસિદ્ધ રણભૂમિ મેં આત્મસમર્પણ કર સંસાર કો દિખલા દિયા કિ માતૃભૂમિ કિતની પ્યારી હોતી હૈ.

* * * *

યોંતો ઇસ સંસાર મેં નિત્ય લાખોં જન્મ લેતે હૈં ઔર સમય પાકર કરાલ કાલ કી ગાલ મેં ચલે જાતે હૈં—તો ફિર ઇસસે સંસાર કો ક્યા ?

નિયમ હૈ કિ જો જન્મા સો મરા, જો ફૂલા સો ફલા ઔર જો પક્કા સો ઝરા (નાશ હુઆ). યહ બાત સંસાર મેં પરમ્પરા સે ચલી આતી હૈ, અથવા યોં કહિયે કિ યહ પ્રાકૃતિક નિયમ હૈ. જન્મ ઔર મૃત્યુ પ્રાયઃ હોતા હી હૈ, કેવલ સુયશરૂપી ઉજ્જ્વલ પતાકા (ધ્વજા) તબ તક કે લિયે ઇસ આકાશમણ્ડલ મેં ફહરાતા રહેગા, જબ તક ચંદ્રમા ઔર સૂર્ય પ્રકાશિત ઔર વિદ્યમાન હૈં. ક્યોંકિ યશ સંસાર મેં અમર હૈ.

ઇતિહાસ પ્રેમિયોં સે સિકન્દર મહાન્ કી વિદ્વત્તા, સાહસ, પરા-ક્રમ ઔર રણ-કૌશલતા છિપી હુઇ નહીં હૈ. અતઃ ઉસકે પરિચય કે લિયે અધિક લિખના વ્યર્થ હૈ.

લોગ કહતે હૈં કિ જબ સમ્રાટ્ સિકન્દર મહાન્ કા વસુન્ધરા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

માતા કી કોમલ ગોદ મેં સોને કા સમય નિકટ આયા, તબ ઉસ સમય ઉન્હોંને અપને પ્રધાન રાજમંત્રી સે કહા કિ મંત્રી જી! હમારી મૃત્યુ કે પશ્ચાત્ હમારી સારી સેનાયેં, હમારે શવ કે સાથ સાથ શ્મ-શાન-ભૂમિ તક ચલેં, ધન-સમ્પત્તિ (રાજકોષ) સાથ રહે. હકીમ લુકમાન ઔર અરસ્તૂ સિરહાને બૈઠે રહેં ઔર હમારે દોનોં હાથ કફન સે બાહર નિકલે રહેં.

જબ સિકન્દર મહાન્ મર ગયા, પ્રધાન મંત્રી ને વૈસા હી સબ પ્રબન્ધ કિયા; અર્થાત્ શવ કે સાથ સાથ રાજકોષ હાથિયોં પર લદા હુઆ આગે, ઉસકે પીછે સજી સજાઇ અતુલિત ઔર અજિત વીર સેનાયેં, પીછે પીછે મૃત્યુશય્યા પર સિકન્દર મહાન્ કા શવ, સિર કે પાસ હકીમ લુકમાન ઔર અરસ્તૂ, શબકે ખુલે હુએ દોનોં હાથ કફન સે બાહર નિકલે હુએ થે.

ઇસ પ્રકાર શવ કે સાથ સજી સજાઇ સારી ચીજેં નગર કી પરિક્રમા કરતી હુઇ શ્મશાન ભૂમિ તક પહુંચી ઔર અન્ત મેં સાઢે તીન હાથ પૃથ્વી મેં શવ કી દાહ ક્રિયા કી ગઇ. નગર નિવાસિયોં કો ઇસ સ્વાંગ ને બડે આશ્ચર્ય મેં ડાલ રખા, ક્યોંકિ ઇસ પ્રકાર કી ઘટના ઉસ નગર કે લિયે પહલી હી બાર કી ગઇ થી.

સંસાર કે રીત્યનુસાર જન-સમૂહ મેં અનેક પ્રકાર કી કિમ્વદન્તીયાં ફૈલ ગઇ. નગર કે લોગોં ને અપની અપની બુદ્ધિ કે અનુસાર અનેક પ્રકાર કે મનગઢન્ત અર્થ લગાયા. કિસી કિસી ને તો યહાં તક કહ ડાલા કિ મરને પર ભી સિકન્દર મહાન્ કે જી સે બાદશાહી શાનોશૌકત કી બૂ બાસ નહીં ગઇ. સારે નગર મેં કોલાહલ મચ ગયા. અનેક પ્રકાર કે તર્ક-વિતર્ક હોને લગે. કોઇ કિસી કી બાત કા અનુમોદન કરતા હૈ તો દૂસરા ઉસકો ખણ્ડન કર દેતા હૈ. જનરવ કી ભરમાર હૈ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જબ ઇસ પ્રકાર નગર નિવાસિયોં મેં વાગ્યુદ્ધ હોને લગા—તબ, ઉન્હીં લોગોં મેં સે એક અનુભવી ઔર દૂરદર્શી પુરૂષ બોલ ઉઠા કિ લોગોં ! વ્યર્થ કે વિતણ્ડાવાદ સે કયા લાભ? મૈં જો કહતા હૂં સુનો. સત્ય તો યહ હૈ કિ બાદશાહ ઇસ સંસાર કો સદા કે લિયે છોડ ચલા. પર હમકો તુમકો સભી કો એક અનમોલ શિક્ષા દેતા ગયા. વહ યહ હૈ, કિ મૃત્યુ સે કોઇ છુટકારા પાને વાલા નહીં હૈ. ચાહે વહ રાજા હો યા પ્રજા, ધની હો યા અમીર, વૈરાગી હો યા ગૃહસ્થ, સભી કો એક ન એક દિન ઇસ અસાર સંસાર કો છોડ જાના પડતા હૈ.

જો અતુલિત બલશાલી સેનાયેં બાદશાહ કે પસીને ગિરને પર અપના ખૂન બહાયા કરતી થીં ઔર અપની જાન કો કોઇ ચીજ નહીં સમઝતી થીં દેખો, વે ભી મૃત્યુ—કાલ કા કુછ ભી ન કર સકીં! ઔર કરાલ કાલ ને ડંકા બજાકર સમ્રાટ્ કો લૂટ હી લિયા ! વિશ્વ-વિજયિની સેનાયેં પાસ રહકર કયા કર સકીં ? અતઃ યહ સંસાર કો દિખલાને કે લિયે નિરા આડમ્બર હૈ. સચ્ચ તો યહ હૈ, કિ કોઇ કિસી કો મૃત્યુ કે મુંહ સે બચાને વાલા નહીં હૈ. કાલકે સામને રાજા-સે પ્રજા, ધની સે દરિદ્ર તક સભી બરાબર હૈં ઔર કાલ દુર્જય ઔર મહા બલવાન હૈ.

“હકીમ લુકમાન ઔર અરસ્તૂ ને અપની વિદ્વત્તા કે લિયે વિશેષ પ્રસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કી હૈ. પરમાત્મા કી કૃપા સે ઇન્હોંને નિર્બલોં કો બલ-વાન ઔર નેત્ર હીનોં કો સનેત્ર કિયા હૈ, વે લોગ ભી બાદશાહ કે સિરહાને હી બૈઠે થે પર, કુછ ભી ન કર સકે. ઉનકે નેત્રોં કે સામને હી કાલ શિકારી ને સમ્રાટ્ પર અપના અમોઘ બાણ ચલાહી દિયા. અતઃ કાલ સબ પર વિજયી હૈ”.

અનેક પ્રકાર કે ધન—વિભવ પાસ હોતે હુએ ભી કેવલ વે સબ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

શ્મશાન-ભૂમિ તક સાથ રહે, અર્થાત્ કુછ ઉનકે સાથ નહીં ગયા ! અખિલ ભૂમિ કે સ્વામી કો ભી ખાલી હાથ સે, (દોનોં હાથ ખોલ) સાઢે તીન હાથ પૃથ્વી મેં સમાધિસ્થ હોના પડા! અતઃ સમ્રાટ્ ઐસે ધન-કુવેર ઔર અખિલ ભુવન કે સ્વામી કે સાથ, કેવલ કફન કે અતિરિક્ત કુછ સાથ નહીં ગયા વહ ભી કેવલ કબ્ર તક. અતઃ કિસી ને ઠીક કહા હૈ—

મુહૈયા—ગરચે વહ મુલ્કોમાલી થા.
સિકન્દર જબ ચલા દુનિયા સે દોનોં હાથ ખાલી થા.

જ્ઞાનશક્તિ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૧૭–ભિક્ષુક.

લેખક:–શ્રીયુત પં૦ પારસનાથ ત્રિપાઠી.

આરા મેં કતિરા બાગ સે હો કર જો સડક સીધે અદાલત કી ઓર ચલી ગઇ હૈ, ઉસી કે એક કિનારે પર એક ઇમલી (અંબલી) કે બડે ઝંખાડ પેડ (ઝાડ) કે નીચે બૂઢા ઔર અન્ધા હુસેની પ્રતિદિન બૈઠા કરતા થા. ઇસ તરહ સે, વહાં વહ બહુત દિનોં સે બૈઠ કર ભિક્ષા માંગા કરતા થા. ઉસ કી દેહ મેં એક ફૂટા–પુરાના સૌ છેદ (કાણાં) વાલા ચપકન (અંગરખું) થા તથા સિર પર પગડી, ઔર કમર મેં ભી એક નકટા ફટા પાજામા (સુરવાલ) વહ બરાબર લગાયે રહતા થા. ચાહે જેઠ વૈશાખ કી કડી ગરમી હો, યા સાવન ભાદોં કી મૂસલાધાર વૃષ્ટિ હો, અથવા પૂસ માઘ કી દાંત કટકટાને વાલી શીત હો; પરન્તુ હુસેની વહાં ઇસી ભેષ સે ચુપચાપ બરાબર બૈઠા રહતા. તીખી ધૂપ મેં, ઉસ પગડી કે લટકે હુએ હિસ્સે સે જિસ પ્રકાર વહ અપને સિર કા પસીના પોંછતા થા, ઉસી પ્રકાર પૂસ માઘ કી ઉસ શીત મેં ભી, ઉસી સે અપના કાન ઢાંપ શીત કે આક્રમણ કો બચાતા થા. બસ, અપને ચપકન કે આગે કે હિસ્સે કો દોનોં હાથ સે ફૈલા કર હુસેની ચુપચાપ ઉપર મુંહ ઉઠાયે વહીં બૈઠા રહતા. જિસે જો બન પડતા, ઉસી મેં કુછ દે દા કર અપની રાહ લેતા. ઉસ કે દહને બાએં ઔર ભી બહુત સે ભીખમંગે સ્ત્રી–પુરુષ વહાં બૈઠતે થે, પરન્તુ જબ સન્ધ્યા હોતી થી, લોગોં કા આના જાના કમ પડ જાતા થા, તબ વે સારે કે સારે ઉઠ કર અપને ઘર ચલે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આતે થે, કિન્તુ હુસેની વહાં બૈઠા હી રહતા થા. પાસ કી કચહરી મેં જૈસે હી છઃકા ઘણ્ટા બજતા વૈસે હી હુસેની સાંઝ કા નમાજ પઢને કે બાદ ખસક કર ઉસ ઇમલી કે પેડ કી જડ કે પાસ જા બૈઠતા. ઔર રાત કો એક જડ (મૂળીયા) પર માથા ટેક કર સો રહતા થા.

હુસેની અપને મુંહ સે કિસી સે કુછ ભી નહીં માંગતા થા, પર ઉસ કે અગલ બગલ કે સભી ભીખ મંગે, કિસી રાહી કો દેખ હલ્લા મચા દેતે ઔર બહુત દૂર તક ઉન કે સાથ હો લેતે થે, ઝુક ઝુક કર તથા પેટ પીટ પીટ કર સલામ કરતે થે ઔર સંક્ષેપ મેં અપની સારી રામ કહાની કહ સુનાતે થે. અપને લંગડે પાંવ, બિગડી દેહ દિખા કર નિદાન કુછ ન કુછ લે કર હી ઉન કા પિણ્ડ છોડતે થે, પા કર આશીર્વાદ દેતે ઔર જો કુછ નહીં દેતા થા ઉસ કો ગાલી દેતે થે. કિન્તુ હુસેની ન તો દેને વાલે કો દુવા ઔર ન, ન દેને વાલોં કો ગાલી હી દેતા થા. કભી કભી ધીરે સે ઇતના અવશ્ય કહ દેતા થા કિ, "યહી દિયા લિયા વક્ત પર કામ આવેગા." ઔર યદિ ઐસે સમય પર દાતા કો વહ કુછ કહતા ભી તો કેવલ યહી કિ, "ખુદા તેરી જિન્દગી કાયમ રખે."

દિન કે સમય ઇસ રાહ સે બહુત લોગ આયા જાયા કરતે થે; કારણ સ્ટેશન સે ઉતર કર અદાલત જાને કે લિયે યહ રાહ નજદીક પડતી થી. જહાં ગુડ રહતા હૈ વહાં મક્ખિયાં સ્વભાવતઃ જુટતી હૈં. જબ લોગોં કા આવાગમન ઇધર જ્યાદા થા તબ તો ભીખમંગોં કા ઇધર ડેરા ડાલના ઉચિત હી હૈ. જો વહાં બૈઠતે થે વે સભી કુછ ન કુછ અવશ્ય પાતે થે, પરન્તુ જબ બિના રોયે લડકે કો માં દૂધ ભી નહીં પિલાતી, તો કબ સમ્ભવ હૈ કિ ચુપચાપ બૈઠા હમારા હુસેની અપને ખાને ભર કો કુછ પાવે? યોં તો ઉસે કુછ થોડા બહુત મિલ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હી જાતા થા, યહ દૂસરી બાત હૈ.

(૨)

જહાં લડકે શિક્ષા પાને કે લિયે જાતે હૈં, જહાં વે અપના ચારિત્ર સુધારને જાતે હૈં વહાં સે અપને પિતા કે પસીને કી કમાઇ વ્યર્થ મેં ઉડાકર ઉનમેં અધિકતર લણ્ઠપના, ચોરી, વ્યભિચાર, સિગ-રેટ, પાન પ્રભૃતિ દુર્ગુણ હી સીખકર આતે હૈં. યહ ઉનકે આદર્શ શિક્ષક કી કૃપા હૈ, જો "પરોપદેશે પાણ્ડિત્યં" કે ખાસે ઉદાહરણ હૈં. યહ બાત આપ પ્રત્યેક ભારતીય સ્કૂલ મેં પાયંગે. યોં તો પ્રાયઃ સભી લડકે ખેલકે રસિયે ઔર કિસી કે ચિઢાને મેં ઉસ્તાદ હોત હૈં, પરન્તુ સ્કૂલ કે લડકોં મેં યહ બાત બહુતાયત સે પાઇ જાતી હૈ. ખૈર ! ઇસ સમય હમ ઇસકી વિસ્તૃત આલોચના કર અપને આખ્યા-યિકા-પ્રેમી પાઠકોં કે વિરાગ-ભાજન નહીં હોંગે-અબ વે હમારે ચરખા ઓટને પર ધ્યાન દેં.

જહાં પર હુસેની રહતા થા વહાં સે જિલા સ્કૂલ બહુત નજ-દીક પડતા હૈ. છુટ્ટી કે સમય ઇસ રાહ સે ભી બહુતેરે લડકે અપને ઘર જાતે થે, પરન્તુ ઇસ સમય વે અપની વાનરી-પ્રકૃતિ કે વશી-ભૂત હો, બિના વિચારે હુસેની કે સાથ બિના કુછ છેડ છાડ કિયે નહીં રહતે. કિતને ઉસ પર ઇંટ પત્થર કે છોટે છોટે ટુકડે ફેંકતે, કિતને ધૂલ ઉડલતે ઔર કિતને બિસ્કુટ કહકર ખપડે કે ટુકડે ઉસકે ચપકન પર રખ દેતે થે. હુસેની જ્યોં હી ઉસે હાથ સે દેખકર ફેંકને લગતા ત્યોં હી સારે કે સારે લડકે ઠઠાકર હંસ પડતે થે. ફિર ઉન સબોં કે ચલે જાને પર જો ધૂલ, ઇંટ, પત્થર ઉસકે ચપકન મેં વે લડકે ફેંક જાતે થે, ઉન સબોં કો ફેંકકર હુસેની પહલે કી તરહ બૈઠા રહતા થા. કભી કભી તો કિતને લડકે ઉસકે ચપકન સેં, જો એકાધ પૈસે મિલે રહતે થે, ઉસે ભી ઉઠા લેતે થે. કિન્તુ હુસેની જાનકર ભી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અજાન સા ચુપચાપ બૈઠા રહતા. ન કિસી પર રંજ હોતા ઔર ન કુછ ગાલાગાલી હી કરતા થા.

સડક કે પૂર્વ કિનારે હુસેની બૈઠતા થા ઔર પશ્ચિમ કિનારે એક હવાદાર નામકા હલવાઈ પૂરી મિઠાઇ કી દૂકાન કરતા થા. વહ પ્રતિદિન એક રોટી હુસેની કો દેતા થા. ઉસકા નૌકર વહ રોટી હુસેની કો ખિલા એલોમોનિયમ કે એક ગ્લાસ સે જલ પિલા આતા થા. કભી કભી હુસેની ઉસ ભૃત્ય સે કહા કરતા થા કિ 'દેખેં બાબા અબ ખુદા મુઝે' કિતને દિન બચાતા હૈ. પચાસ બરસ ઇસી તરહ સે હો ગયે. પર ઇસકે અલાવે (સિવાય) આજતક ન ઉસને કિસી પ્રકાર કી ઉન લોગોં કે સાથ કૃતજ્ઞતાહી પ્રકટ કી ન પ્રસન્નતાહી.

હુસેની કે ઔર જિતને સાથી થે વે બીચ બીચ મેં અપની જગહ બદલ દિયા કરતે થે. કભી ઇસ કિનારે સે ઉઠકર ઉસ કિનારે પર જાતે ઔર ઉસ કિનારે વાલે ઇસ કિનારે પર આ બૈઠતે થે. ઇસ તરહ સે કિતને આયે કિતને ગયે, પરન્તુ હુસેની ચુપચાપ સદા અપને ઉસી સ્થાન પર બૈઠા રહતા. કભી કભી એક આધ મનુષ્ય આપસ મેં બાતચીત કરતે ચલે જાતે થે કિ 'યહ સદા એક હી સ્થાન પર બૈઠા કરતા હૈ, જરા સા ભી ઇધર ઉધર ખસક કર નહીં બૈઠતા ઔર ઇસકો કભી કુછ બોલતે હુએ તો મૈં ને દેખા હી નહીં.'

ઇસકે વિષય મેં હવાદાર કા કહના થા કિ જબસે મેરી યહાં દૂકાન હૈ તભી સેં મૈ ને ઇસ શખ્સ કે મુંહ સે એક બાત ભી ન સુની. રહીમ દફતરી ભી હુસેની કી તારીફ કા પુલ બાંધા કરતા થા.

(૩)

પૂસ કા મહીના હૈ. પાલા (ટાઢ) બડે જોર શોર કા પડ રહા હૈ. સમાચારપત્રોં કા તો કહના હૈ કિ જૈસા પાલા ઇસ વર્ષ પડા હૈ વૈસા વિગત દશ વર્ષો મેં ઇધર કભી નહીં પડા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આજ સુબહ સે હી વૃષ્ટિ હો રહી હૈ. પવન માનોં બહુત દિન કે વિરહ કે બાદ મૂસલાધાર વૃષ્ટિ સે મિલ કર પ્રેમાલિંગન કર રહા હૈ. ઇસ સમય હુસેની ઘુકડી મારે, (ટૂંટીયું વાળીને) ઇમલી કે પેડ કી જડ સે સટ કર (ખસીને) જા બૈઠા. જિસ ચપકન કી ખૂંટ (છેડો) પકડ કર વહ ભિક્ષા માંગતા થા, ઉસી સે કિસી તરહ પાંવ તક શરીરકો ઢંક લિયા. ઉસ કી પગડી, ચપકન, પાયજામા સભી ભીંગ ગયે હૈં. વહ કાંપતે ઔર જરા જડ સે સટ કર બૈઠ ગયા.

ઇસ સમય સન્ધ્યા કા છઃ બજ ગયા હૈ. ઔર શહર કી સભી દૂકાનેં બન્દ હો ગઈ હૈં. અન્ધકાર અપને દલબલ કે સાથ સમ્પૂર્ણ પૃથ્વી પર છા ગયા હૈ! રાસ્તે મેં ન તો કોઇ આદમી હૈં, ન ગાડી, ન કિસી પ્રકાર કા પ્રકાશ! જહાં દેખો વહાં અન્ધકાર હી અન્ધકાર હૈ. ઉસ સડક પર કોઈ હૈ તો કેવલ વહી અંધા હુસેની ઔર ઉસ કે બગલ મેં એક કોઢિન (કોઢિયણ) ભૂલી ભટકી ભિખારિન!

આજ કઈ દિન સે વહ ભિખારિન યહીં બૈઠી હૈ. શીત ઔર વર્ષા મેં વહ ભી ઉસ પેડ કી જડ મેં હી સટ કર બૈઠતી થી.

નિસ્તબ્ધ રાત હો ગઈ હૈ, કુત્તોં કા ભોં ભોં કરના ભી નહીં સુન પડતા, વે વારાએડે કે એક કોને મેં જાકર સો રહે હૈં. જો હવા કી સનસનાહટ થી વહ ભી અબ બન્દ હો ગઈ. વર્ષા હોને લગી, ઔર સડક કી ઓર જો ખિડકિયાં થીં ઉન ખિડકિયોં સે જો પ્રકાશ આ રહે થે વે ભી અબ બન્દ હો ગયે!

હુસેની જૈસા ઉજિયાલે મેં દેખતા હૈ, વૈસા હી અઁધેરે મેં ભી દેખતા હૈ! કેવલ શીત સે વહ લાચાર હો ગયા થા! વહ અપની છાતી કો અપને દોનોં હાથોં સે દાબકર, દાઁત પર દાઁત ગડા ચુપ-ચાપ બૈઠા, વર્ષા મેં ભીગ રહા હૈ! પેડ કે દૂસરી ઓર બૈઠી વહ કોઢિન સ્ત્રી ભી એક લમ્બી સાંસ લેકર ચુપચાપ બૈઠી થી. ઉસ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અભાગિની કે મન મેં અબ તક ઇસ બાત કી ઉમીદ લગી થી કિ કોઇ ન કોઇ દયાલુ અવશ્ય આકર મુઝે એક અચ્છી જગહ પર લિવા લે જાયંગે, ઔર વહાં એક ટુકડા રોટી ઔર એક ગરમ કપડા દેકર મુઝે બચાવેંગે, પરન્તુ એક ખિડકી કા ઉજિયાલા જો ઉસ કે સામને આતા થા વહ ભી જબ બુઝ ગયા તબ વહ અનાથિની એક બારગી નિરાસ હો ઉઠી. વહ અત્યન્ત દુખી હોકર લડખડાતી જબાન સે બોલી "ઓઃ-" ફિર બોલી "બાબા-" ઉસ કી ઇસ બાત કો હુસેની ને સુના કિન્તુ કુછ કહા નહીં.

સ્ત્રી ને ફિર પુકારા-"મિયાં સાહબ!"

હુસેની ને જવાબ દિયા-'ક્યા હૈ માં.'

શીત ઔર ભૂખ સે રુદ્ધ-પ્રાય કણ્ઠ સે, વહ કોઢિન ભીખમંગી, થમ થમકર કહને લગી "અરે! અબ મૈં ન બચૂંગી! મુઝે કિસી તરહ બચાઓ." ઇતના કહ ઉસી કીચડ મેં ગિર પડી.

ઉસ કી ઇસ બાત કો હુસેની ભલીભાંતિ સમઝ ન સકા, બોલા- "ડર કી કોઇ બાત નહીં? મૈં તો યહીં હૂં, ડરો મત."

ઉસ સ્ત્રી ને ઇસકા કુછ ભી જવાબ નહીં દિયા. હુસેની જવાબ કે ઇન્તજાર મેં કુછ દેર તક અપને કાન ખડે કિયે રહા, કિન્તુ ઉસે કુછ ભી સુન ન પડા, નિદાન બૈઠે હી બૈઠે ખસક કર ઉસકે પાસ ગયા તો દેખા કિ વહ ~~કિ વહ~~ કીચડ મેં લેટી પડી હૈ.

હુસેની ને પુકારા—'અરે ઉઠો, યહાં ક્યોં સોઇ હો? યહાં કીચડ ન હૈ? ફિર પુકારા, ફિર કહા, પરન્તુ કોઇ કુછ ભી ન બોલા. ઉસકી દેહ પર હાથ રખકર હુસેની ને કહા-'અરે! યોં પાની મેં ક્યોં સોઇ પડી હૈ? ઇસકા ભી ઉસે કુછ જવાબ નહીં મિલા, તબ ઉસકે દેહ કો જરા હિલા ડુલા કર કહા-"ક્યોં બોલતી કાહે નહીં?" અબ તક વહ મૂર્છિત પડી થી. સહસા હોશ મેં આકર ક્ષીણ કણ્ઠ સે બોલી-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

"આજ તીન દિન સે મૈં ને કુછ ભી નહીં ખાયા હૈ, એક બાર મુઝ સે કિસી ને કુછ પૂછા તક નહી! અબ મૈં નહીં સહ સકતી!" ઇતના કહ કર વહ રોને લગી.

ઉસ દિન કી હવાદાર કી દી હુઇ રોટી હુસેની કી પગડી મેં બંધી થી. અંધા હુસેની, ઉસકી દેહ ટો ટો કર, ઉસી રોટી કો ઉસકે મુંહ મેં દેને લગા. રોટી જલ મેં ભીગકર પહલે સે હી નરમ હો ગઈ થી, ઇસ લિયે ઉસકે ખાને મેં ઉસે કોઇ તકલીફ નહીં હુઈ. રોટી ખિલાને કે બાદ, કપડા ગારકર, હુસેની ને ઉસકે મુખ મેં જલ દિયા. અબ ભૂખ તો મિટ ગઇ, કિન્તુ કઁપકઁપી ને જોર બાંધા. ઉસી તરહ સે થર થર કાંપતી હુઇ વહ બોલી—"મિયાં સાહબ! આપ મેરે બાપ હો. આજ તુમને હી મુઝે બચાયા! મારે શીત કે ઇસ કમજોર શરીર કા પતલા રક્તસ્રોત બંદ હોને લગા!" બાત ભી લડખડાને લગી! તો ભી વહ બડે ઝોંકે સે ઉઠ બૈઠી. ઉસે બૈઠા જાન હુસેની અપની જગહ પર ફિર જા બૈઠા.

આકાશ મેં એક બાર બિજુલી ચમક ઉઠી. જલ–વૃષ્ટિ પુષ્પ-વૃષ્ટિ સી માલૂમ પડી. ફિર અન્ધકાર જ્યોં કા ત્યોં ફૈલ ગયા. હવા કી સનસનાહટ વૈસી હી રહી.

વહ સ્ત્રી શીત સે કાંપતે કાંપતે બોલી—'બાબા! શીત સે અબ ન બચૂંગી. અબ મર રહી હૂં!' ચુપચાપ હુસેની ને, ફિર વહાં આકર અપને સર કી ભીગી પગડી કો ગારકર ઉસે ઓઢા દિયા. ઇતને પર ભી ઉસકી કઁપકઁપી દૂર ન હુઈ. ઇસકે ઉપર જો ઉસકે ઘાવ થે ઉનસે રક્ત કી ધાર બહ રહી થી ઔર વહ સ્ત્રી "બાપ રે! મરી રે!" કહકર ચિલ્લા રહી થી. હુસેની ને પગડી સે લેકર એક એક કરકે ચપકન, પાયજામા સબ અપની દેહ સે નિકાલ કર ઉસકી દેહ કો ઢંક દિયા; કિન્તુ તોભી ન તો ઉસકી કઁપકઁપી દૂર હુઈ ઔર ન

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

રૂધિર કા બહના હી દૂર હુઆ. અબ હુસેની કયા કરે, ન તો ઉસકે પાસ કોઇ કપડા હી ન રહા, ન છાતા હી રહા, વર્ષા રૂકતી ન થી, ઉસકા કહના થા કિ મૈં બરસૂંગી તો આજ હી નહીં તો નહીં; પરન્તુ દૈવ કી ઇચ્છા સે વહ સ્ત્રી, હુસેની કી સેવા શુશ્રુષા સે કુછ દેર કે બાદ અચ્છી હોને લગી, કિન્તુ નંગા ધિડંગા હુસેની જલ મેં ભીગને લગા. અહા ! અબ બેચારા હુસેની જલ, હવા, ઔર શીત કે સાથ નંગી દેહ સે લડને લગા.

* * * *

રાતભર ઉસી તરહ મૂસલાધાર વૃષ્ટિ હોતી રહી. સુબહ હોને પર આકાશ સ્વચ્છ હુઆ. સૂર્ય કી કિરણ એક વિચિત્ર શાન્તિ હૃદય મેં લા રખતી હૈ. સડક કે કિનારે કલકલ છલછલ કરકે મૈલે ગંદે જલ બહ રહે હૈં. અબતક રાસ્તે કા કહીં કહીં જમા હુઆ જલ સૂર્ય કી કિરણોં કે લગને સે ચમક રહા હૈ. ઉસકે પાસ હી તુરત જગે હુએ દો ચાર કુત્તે અપને આગે ઔર પીછે કે પાંવ કો ફૈલા કર, કમર નવા અંગડાઇ લે રહે હૈં. દો એક દૂકાનેં ભી ખુલ ગઇ હૈં.

હવાદાર કી ભી દૂકાન ખુલી. પ્રતિદિન કે નિયમાનુસાર આજ રોટી લેકર વહ ઇમલી કે પેડ કે તલે આયા, જહાં રોજ હુસેની બૈઠતા થા, વહાં ઉસે નહીં પાયા. કિન્તુ વહાં સે થોડા હટકર એક જડ મેં સટકર ધુડકી માર કે સોયા હૈ ઔર વહાં પર હુસેની કે કપડોં મેં લિપટી એક કોઢિન સ્ત્રી, બડે સુખ સે ખર્રાટે લે રહી હૈ ઔર ઉસકે બિગડે હુએ ચેહરે પર સૂર્ય કી કિરણેં પડ રહી હૈં.

હવાદાર ને મુસલ્માની કાયદા સે ભોર હુઆ દેખકર હુસેની કો પુકારા. હુસેની ને કુછ જવાબ નહીં દિયા. ખૂબ સોયા હુઆ સમઝકર હવાદાર ને અપના હાથ, ઉસકી દેહ પર રખકર દેખા, તો હુસેની કી દેહ બર્ફ સે ભી ઠંઢી ઔર પત્થર સે ભી અચલ હો ગઇ થી.

અહા ! એક ભિક્ષુક મેં ભી યહ ઉદારતા !

ज्ञानशक्ति•

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

१८–फिलिपाइन द्वीपों की उन्नति.

लेखकः-सैंट निहालसिंह–लन्दन.

ચીન કે દક્ષિણ–પૂર્વે એક સમુદ્ર હૈ. ઉસકા નામ હૈ પ્રશાન્ત મહા–સાગર. ઉસમેં છોટે બડે કિતને હી દ્વીપ હૈં. ઉન્હેં ફ્લિપાઈનિ–દ્વીપ–પુંજ યા ફ્લિપાઇન કે ટાપૂ કહતે હૈં. વે પૂર્વોક્ત મહાસાગર મેં એશિયા કી હદ સે કોઈ ૫૦૦ મીલ દૂર હૈં.

ફ્લિપાઈનિ–દ્વીપ–પુંજ મેં તીન હજાર સે ભી જિયાદહ દ્વીપ હૈં. ઉનકા ઘેરા એક હજાર મીલ સે ભી અધિક હૈ. મહા–સમુદ્ર મેં વે અર્દ્ધ–ચન્દ્રાકાર બિખરે હુએ હૈં. ૧૧ દ્વીપોં કો છોડ કર સભી દ્વીપ છોટે છોટે હૈં. સબસે બડે દ્વીપ કા નામ લૂજન (Luzon) હૈ. ઉસકા ક્ષેત્રફલ કોઇ ૪૧,૦૦૦ વર્ગમીલ હૈ. લૂજન બિલકુલ ઉત્તરી સિરે પર હૈ. લૂજન સે છોટે ટાપૂ કા નામ હૈ મિંડનૌ (Mindanao). ક્ષેત્રફલ ૩૬,૦૦૦ વર્ગમીલ હૈ. વહ દક્ષિણી સિરે પર હૈ. સમસ્ત દ્વીપ–પુંજ કા ક્ષેત્રફલ ૧,૧૫,૦૦૦ ઔર ૧,૨૧,૦૦૦ વર્ગમીલ કે બીચ મેં, અર્થાત્ કોઈ સવા લાખ વર્ગમીલ હૈ.

ફ્લિપાઇન કે નિવાસિયોં કી સંખ્યા કોઇ ૭૫,૦૦,૦૦૦ હૈ. ઇસ સંખ્યા મેં છોટે ઔર બડે, પુરૂષ ઔર સ્ત્રી, સભી શામિલ હૈં. યહ સંખ્યા અન્દાજન લિખી ગઇ હૈ. ક્યોંકિ અભી વહાં મર્દુમશુમારી નહીં હુઈ. વહાં કે નિવાસી કિસી એક જાતિ યા ધર્મ્મ કે નહીં હૈં.

ફ્લિપાઇન મેં કિતની હી જાતિયોં કે લોગ રહતે હૈં. ઐસી એક જાતિ કા નામ હૈ નેગ્રિટો (Negreto). ઇસ જાતિ વાલોં કા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કદ ઠિંગના હૈ. ઉનકા શરીર દુબલા–પતલા ઔર રંગ કાલા હૈ. ઉનકે બાલ ઘુંઘરાલે, નાક ચિપટી, ઓંઠ મોટે ઔર પાંવ લમ્બે, પર ભારી, હોતે હૈં. વહી ઇસ દ્વીપ–પુંજ કે આદિમ નિવાસી હૈં યા નહીં–યહ ઠીક ઠીક નહીં કહ સકતે. પર વે અન્ય જાતિયોં કે બહુત પહલે સે યહાં રહતે હૈં. વે સાધારણતઃ ગાઁવોં, જંગલોં ઔર પહાડોં પર રહતે હૈં. ઉનકી કિતની હી શાખા-પ્રશાખાયેં–ઉપજાતિયાઁ-હૈં; પર ઉનકી લોક-સંખ્યા ૫૦ હજારસે અધિક ન હોગી. સારે દ્વીપ–પુઞ્જકી જન–સંખ્યા કે સામને યહ કુછ ભી નહીં. નેગ્રિટો અભી તક આદિમ અવસ્થા મેં હી હૈં. વે કપડે બહુત હી કમ પહનતે હૈં; કન્દ, મૂલ ઔર ફલ પર ગુજર કરતે હૈં ઔર શિકાર સે ભી પેટ પાલતે હૈં. શિકાર વે તીર–કમાન સે ખેલતે હૈં. ઉનકે હથિયાર ભદ્દે ઔર બદસૂરત હોતે હૈં. તીરોં કી નોકોં (અણી) કો વે જહર સે બુઝાતે હૈં. વે કિસ ધર્મ યા મત કે અનુયાયી હૈં, યહ માલૂમ નહીં. હાઁ, વે ભૂત–પ્રેત આદિ કી પૂજા અલબત્તે કરતે હૈં.

ફિલિપાઇન મેં રહને વાલી એક દૂસરી જાતિ કા નામ હૈ ઇન્ડોનેશિયન (Indonesian). ઇસ જાતિ કે લોગ વિશેષ કરકે મિંડાનો ટાપૂ મેં રહતે હૈં. નિગ્રેટોં કી અપેક્ષા ઇનમેં શરીર–સામર્થ્ય અધિક હૈ. ઉનકે ઔર ઇનકે શરીર કી બનાવટ મેં ભી બહુત ભેદ હૈ. ઇંડોનેશિયનોં કા કદ લમ્બા, કન્ધે ચૌડે, ચેહરા ભૂરાપન લિયે હુએ, બાલ બિખરે હુએ, મસ્તક સુડૌલ ઔર નાક નુકીલી હોતી હૈ. યે સ્વભાવતઃ બુદ્ધિમાન્, તેજ–તર્રાર, પરિશ્રમી ઔર મિતવ્યયી હૈં. ઇનકી સંખ્યા કોઈ ઢાઇ લાખ હૈ.

તીસરી જાતિ કા નામ મલાયન હૈ. ઇસકી જન–સંખ્યા સબસે અધિક હૈ. ઇસ જાતિ વાલોં કે પુરખે મલાયા કે રહને વાલે થે. મલાયા સે ચલ કર ઉન્હોંને કિતને હી દ્વીપોં કે નિવાસિયોં પર અપના આધિપત્ય જમાયા ઔર અન્ત કો ફિલિપાઇન દ્વીપ–પુઞ્જ મેં બસ ગયે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઇન્હીં લોગોં કા યહાઁ અધિક પ્રાબલ્ય હૈ. મલાયનોં કા વિવાહાદિ સંબંધ દ્વીપ-પુઞ્જકે નિગ્રેટો, ઇન્ડોનેશીઅન આદિ જાતિયોં સે ભી હોતા હૈ. ઇન્હીં જાતિયોં સે ક્યોં, વહાઁ કી ચીની, અરબ તથા યૂરોપિયન જાતિયોં મેં ભી વે મિલ ગયે હૈં, અર્થાત્ ઇનકા ઔર ઉનકા આપસ મેં રોટી-બેટી-વ્યવહાર જારી હૈ. ઇસ સમ્મિશ્રણ કે કારણ ફિલિપાઇન-નિવાસી મલાયનોં કે રંગ, રુપ ઔર શરીર કી બનાવટ મેં બહુત કુછ અન્તર હો ગયા હૈ, તથાપિ વે પ્રાયઃ મધ્યમ કદ કે હોતે હૈં. ઉનકા શરીર ન બહુત ચૌડા ઔર ન બહુત ઝુકા હુઆ હી હોતા હૈ. ચેહરે કા રંગ ગેહુઁઆ-ન કાલા ન ગોરા-નાક જરા છોટી ઔર કુછ ચિપટી હોતી હૈ; ઠુડ્ડી સફાચટ-યદિ બાલ હુએ ભી તો બહુત થોડે. મલાયનોં કી સંખ્યા કોઈ ૬૫ લાખ હૈ. ઉનમેં અધિકાંશ અપને કો ક્રિશ્ચિયન કહતે હૈં. કુછ લોગ ઇસલામ ઔર કુછ અન્ય ધર્મોં કો ભી માનતે હૈં. મુસલમાનોં કો વહાઁ મોરોસ (Moros) કહતે હૈં. જહાઁ ક્રિશ્ચિયન લોગ નહીં, વિશેષ કરકે ઉન્હીં પ્રાન્તોં મેં ઇનકી અધિક બસ્તી હૈ.

ઇન તીન જાતિયોં કે સિવા ફિલિપાઇન મેં કુછ ચીની ભી રહતે હૈં. ઉનકી સંખ્યા કોઈ ચાલીસ પચાસ હજાર હોગી. ચીનિયોં મેં સે કુછ લોગ તો વ્યાપાર-દુકાનદારી-કરતે હૈં ઔર કુછ બન્દરોં પર કુલિયોં કા કામ. ફિલિપિનો કુલી તો હલકા હી બોઝ ઉઠા સકતે હૈં, પર ચીની કુલી કઠિન પરિશ્રમ કર સકતે હૈં, ભારી બોઝ ઉઠા સકતે હૈં. કુછ ચીની ક્રિશ્ચિયન ભી હો ગયે હૈં; પર અધિકાંશ અપને પરમ્પરાગત ધર્મ્મ કો હી માનતે હૈં. ક્રિશ્ચિયન ભી વહી લોગ હુએ હૈં જિન્હોંને ફિલિપિનો સ્ત્રિયોં સે શાદી કર લી હૈ. ક્યોંકિ ફિલિપિનો શાદી કરને સે પહલે હી વર કો ક્રિશ્ચિયન હોને કે લિએ મજબૂર કરતે હૈં.

કુછ અમેરિકા ઔર કુછ યૂરોપ વાલે ભી વહાઁ રહતે હૈં. ઇન

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સબ ગોરે લોગોં કી સંખ્યા શાયદ બીસ હજાર સે અધિક ન હોગી. ઉનમેં અમેરિકા વાલે હી જિયાદહ હૈં. પર દોનોં મેં સે કિસી ને ભી ફિલિપાઇન કો અપના દેશ નહીં બનાયા. ઉનમેં સે કોઈ તો સરકારી નૌકર હૈં ઔર કોઈ વ્યાપારી અથવા પાદરી, અતએવ ઉન્હેં સમય પાકર કભી ન કભી સ્વદેશ લૌટ જાના હી પડેગા.

જાપાન, ચીન ઔર ભારત-નિવાસિયોં કે સદૃશ ફ્લિલિપિનોં કી સભ્યતા પ્રાચીન નહીં. ફિલિપિનોં સે મેરા અભિપ્રાય ફિલિપાઇન-નિવાસિયોં સે હૈ; ઉન વિદેશિયોં સે નહીં જો થોડે સમય સે વહાઁ રહને લગે હૈં. ઉનકે પાસ કૃષિ કે લિએ ઉપયોગી સામગ્રી નહીં. ઉનકે યહાઁ ગ્રન્થ-સાહિત્ય ભી કમ હૈ. જો થોડા બહુત સાહિત્ય હૈ ભી તો ઉસમેં ઉચ્ચ તત્ત્વજ્ઞાન ઔર કલા-કૌશલ-સમ્બન્ધી પુસ્તકેં નહીં.

છોટી છોટી અસભ્ય યા આદિમ જાતિયોં કો છોડ કર ફિલિપિનોં કો સભ્ય કહ સકતે હૈં. વે સબ બાતોં કો બડી જલ્દી ઔર અચ્છી તરહ સમઝ લેતે હૈં ઔર સ્વભાવ સે ચતુર માલૂમ હોતે હૈં. યદિ ઉન્હેં ઉચિત શિક્ષા દી જાય તો વે અપને નિજી ઔર સાર્વજનિક કામોં કા ભી ભલે પ્રકાર સમ્પાદન કર સકેં.

ફિલિપાઇન્સ કી સ્થિતિ યદિ અનિશ્ચિત ન હોતી, યદિ ઉસે ન્યાયશીલા ગવર્નમેંટ પ્રાપ્ત હુઇ હોતી, તો ફિલિપિનો કા ઇતિહાસ આજ કુછ કા કુછ દિખાઈ દેતા, ફિલિપિનોં ને આપ હી અપની પ્રતિભા કી ઉન્નતિ કર લી હોતી, વે સભ્યતા મેં ભી બહુત કુછ બઢ ગયે હોતે, પરન્તુ ઉનકે નિઠુર દુર્ભાગ્ય ને ઉન્હેં ઉત્કર્ષ-લાભ સે વંચિત હી રક્ખા. ઇસકી કરુણ-કહાની સુનિએ.

બહુત પહલી સદિયોં મેં મલાયનોં કા આગમન ઇસ દ્વીપ-પુઞ્જ મેં હુઆ. ઇસ કારણ વહાઁ કે નિવાસિયોં કો શાન્તિ-પૂર્વક રહને કા અવસર ન મિલા. વે અપને મનોઅનુસાર અપને ધન્ધોં,

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કલાઓં ઔર શાસન–વિષયક પ્રબન્ધોં મેં ભી ઉન્નતિ ન કર પાયે. ઇસ સંઘર્ષ કા ફલ યહ હુઆ કિ મલાયનોં કી બન બૈઠી ઔર નેગ્રિટોં કો ભિન્ન ભિન્ન ટાપુઓં કે પહાડોં ઔર જંગલોં મેં ભાગ જાના પડા. પર ઇંડોનેશિયન દૂર દક્ષિણી દ્વીપ–પુઞ્જોં મેં હી જમ ગયે. મલાયનોં કા દબદબા બૈઠ જાને કે બાદ ભી બહુત દિનોં તક અનેક અન્તર્જાતીય ઉત્પાત હોતે હી રહે.

યૂરોપ–નિવાસિયોં મેં પહલે પહલ સોલહવીં સદી કે પ્રારમ્ભ મે ફરનેન્ડો મેગલિન નામ કે પોર્ટુગીજ યાત્રી ને ફિલિપાઇન–દ્વીપ–પુઞ્જ કા પતા પાયા. ફિલિપીનો ને ઇસ યાત્રીકો મારડાલા. ઇસિ દ્વીપ–પુઞ્જ કા હાલ યૂરોપ કો માલૂમ હોને કે થોડે હી દિન પીછે સ્પેન વાલોં ને ઉસ પર ચઢાઈ કી. સ્પેન વાલોં કા હેતુ યહ થા કિ દ્વીપ–પુઞ્જ પર અપના આધિપત્ય જમ જાય. કોઈ પચાસ વર્ષ બાદ ઉનકા મનોરથ સિદ્ધ હુઆ ઔર વહાઁ કે નિવાસિયોં કો વિદેશી અધિકારિયોં કે આગે સિર ઝુકાના પડા. વે લોગ અલબત્તા ઇસ બાત સે બચ ગયે જો દુર્ગમ ભૂ–ભાગોં મેં જા રહે થે.

દ્વીપ–પુઞ્જ કા વર્તમાન નામ—ફિલિપાઇન્સ–સ્પેનિશ લોગોં કા દિયા હુઆ હૈ. વે ઉસે ઇસી નામ–ફિલિપાઇન્સ–સે સમ્બોધન કરતે થે, અપને રાજ–પુત્ર ફિલિપ કે નામાનુસાર ઉન્હોંને ઉસકા નામકરણ કિયા થા.

સ્પેન વાલોં ને દ્વીપ–પુઞ્જ કે તત્કાલીન શાસન–પ્રબન્ધ કો નષ્ટ કર દિયા ઔર અપને સ્વચ્છન્દ શાસન કી નીંવ ડાલી. ઉન્હોંને વહાઁ કી પ્રજા કો ક્રિશ્ચિયન–ધર્મ્મ સ્વીકાર કરને પર ભી બાધ્ય કિયા. ઇસ કામ કે લિએ ધર્મોપદેશ નિયત કિયે ગયે. બહુત જોર–જબ્ર કરને પર ભી કુછ ફિલિપિનોં ને અપને બાપ–દાદોં કે ધર્મ કો ન છોડા. મુસલમાન મલાયન ઉન્હીં કે વંશજ હૈ, જિનકા જિક્ર મૈં પહલે કર ચુકા હૂઁ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અઠારહવીં સદી કે ઉત્તરાર્દ્ધ મેં અઁગરેજોં ને સ્પેન વાલોં કો ફિલિપાઇન દ્વીપ કી રાજધાની મનીલા સે નિકાલ દિયા. પર અઁગરેજોં ને દ્વીપવાસિયોં કો સદા કે લિએ અપને અધીન ન રક્ખા. દો હી વર્ષ કે ભીતર ઉન્હેં સ્પેન વાલોં કે ફિર અધીન કર દિયા.

સ્પેન કે શાસકોં ને દ્વીપ કી પ્રજા પર ન્યાય ઔર મનુષ્યોચિત શાસન ન કિયા. ફલ યહ હુઆ કિ ઉનકે શાસન સે ફિલિપિનો ઉકતા ગએ. સ્પેનિશ મહન્તોં ને ફિલિપિનોં કો બહુત તંગ કિયા. ઉનકી જાયદાદ કો ભી વે લોગ છીનને લગે. ઇસ કારણ ફિલિપિનોં કી અશાન્તિ ઔર ભી બઢ ગઈ.

અઠારહવીં ઔર ઉન્નીસવીં સદિયોં મેં સ્થાનીય અધિકારિયોં કે ખિલાફ કઈ બાર બલવે હુએ. શાસકોં ને બલવા દબાને કી ચેષ્ટાયેં કીં, ઉન્હોંને બલવાઇયોં કો કડી સે કડી સજાયેં દીં. પર ફિર ભી ઉસકી જડ ન કટી. બલ્કિ બલવે કી આગ ઔર ભી ધધક ઉઠી. અન્ત મેં, તંગ આકર, સ્પેન વાલોં ને ઉનસે પ્રતિજ્ઞા કી કિ અબ શાસન કા પ્રબન્ધ અચ્છા કિયા જાયગા. પર ઉન્હોંને ઇસ વચન કો અધિક દિન તક ન નિબાહા, ઇસ કારણ વહાઁ કે અધિકારિયોં ઔર પ્રજા મેં બહુત દિનોં તક અનબન બની હી રહી.

જિન દિનોં ફિલિપાઇન મેં શાન્તિ થી ઔર શાસકોં તથા પ્રજા મેં મેલ થા ઉસ સમય ભી શાસક શિક્ષા કે પ્રચાર કે લિએ યથેષ્ટ યત્ન ન કરતે થે. મદરસોં ઔર મુદર્રિસોં કી સખ્યા ઉંગલી પર ગિનને યોગ્ય થી. ઉન્નીસવીં સદી કે અન્ત તક યહી દશા રહી. ઉન દિનોં સમસ્ત દ્વીપ-પુઞ્જ મેં પ્રારમ્ભિક શિક્ષા દેને વાલોં કી સંખ્યા કોઇ દો હજાર સે ભી કમ થી. ઉધર મદરસે જાને યોગ્ય ઉમ્ર કે લડકોં કી સંખ્યા દસ લાખ સે કમ ન થી. ઇસકા અર્થ યહ હૈ કિ હર ૫૦૦ લડકોં પીછે એક શિક્ષક વહાઁ થા. શિક્ષકોં ઔર શિક્ષાલયોં કી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અલ્પ-સંખ્યા કે કારણ ફિલિપિનોં કી અધિકાંશ સન્તાન ઉસ સમય કી ત્રુટિપૂર્ણ શિક્ષા સે ભી વંચિત રહી. એક ઔર ભી અસુભીતા થા. જો થોડે સે મદરસે થે વે ભી શહરોં મેં થે, દેહાંત મેં તો કોસોં ઉનકા પતા ન થા.

ઇસકે સિવા જો લોગ શિક્ષક કા કામ કરતે થે વે બહુત હી થોડા પઢે-લિખે થે. બાલકોં કો પઢાના કૈસે ચાહિએ-ઇસકી શિક્ષા ઉનમેં સે બહુત હી કમ લોગોં ને પાઈ થી. ઉન્હેં તનખ્વાહેં ભી બહુત હી થોડી દી જાતી થીં. સબસે ઊંચે દરજે કે શિક્ષકોં કો તો ઇતની થોડી તનખ્વાહ દી જાતી થી કિ ઉસ પર કિસી ભલે આદમી કા મિલના બહુત હી દુર્લભ થા. શિક્ષક પ્રાયઃ અપને હી ઘરોં કે કિસી કમરે મેં બૈઠ કર લડકોં કો પઢાયા કરતે થે.

જહાં પ્રારમ્ભિક શિક્ષા કા યહ હાલ હૈ વહાં ઉચ્ચ ઔર શિલ્પ-શિક્ષા કી આશા કહાં? હાઁ, ઐસે કુછ શિક્ષાલય સરકાર ઔર ધર્મો-પદેશકોં-પાદરિયોં કી તરફ સે અવશ્ય ખોલે ગયે થે, પર ઉનમેં કુછ જાન ન થી. ઇસિ કારણ ન તો લોગ ઉન્હેં અચ્છી નજર સે દેખતે થે ઔર ન અધિક લડકે હી ઉનમેં પઢને જાતે થે.

ફિલિપિનોં કો અધિક શિક્ષા ન દેને કા એક કારણ થા. સ્પેનિશ અધિકારી યહ સોચતે થે કિ ફિલિપિનોં કો યદિ ઊઁચે દરજે કી શિક્ષા દી જાયગી ઔર ઉન્હેં વિદેશ ભેજા જાયગા તો વે ઘમણ્ડી (અભિમાની) હો જાયઁગે ઔર ફિર ઉન્હેં અપને અધિકાર મેં રખના કઠિન હો જાયગા. અતએવ વે સદા ઇસી બાત કી ચેષ્ટા કિયા કરતે થે કિ વહાં વાલે પઢ-લિખ ન જાયઁ, વિદેશી ભાષાઓં મેં પ્રાવીણ્ય પ્રાપ્ત ન કર લેં ઔર સમુદ્ર-યાત્રા ન કિયા કરેં. કુછ લોગ ઐસે ભી થે જો યહ ચાલબાજી સમઝ ગયે. અતએવ ઉન્હોંને ઉચ્ચ શિક્ષા પાને કા પ્રયત્ન કિયા. પર ઇસકે લિએ ઉન્હેં બહુત કષ્ટ સહના પડા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કુછ લોગોં કો તો જરા જરા સી બાતોં કે લિએ ફાંસી પર લટક જાના પડા.

સરકારી બડે બડે પદોં પર ફિલિપિનો નિયત નહીં ન કિયે જાતે થે. અપને નગર કે પ્રબન્ધ કે વિષય મેં ભી વે ચૂઁ તક ન કર સકતે થે. ફિર રાષ્ટ્રીય-શાસન કી બાત કહાં? સ્પેનિશ અધિકારી ફિલિપિનોં કે સાથ, ફિર વે ચાહેં અમીર હોં ચાહે ગરીબ, ધની હોં ચાહે નિર્ધન, બહુત હી બુરા બર્તાવ કરતે થે. જંગલિયોં કે સદૃશ ઉન્હેં વે અસભ્ય સમઝતે થે. ઉનકે સાથ કિસી પ્રકાર કી રિઆયત ન કરતે ઔર હમદર્દી (સહાનુભૂતિ) ન રખતે થે.

ઐસી દશા મેં ફિલિપિનોં કે લિએ કિસી પ્રકાર કી ઉન્નતિ કરના તથા સુખ ઔર સન્તોષ-પૂર્વક રહના અસમ્ભવ થા. હાં, ફિલિપિનોં કે સ્પેનિશ અધિકારિયોં સે અસન્તુષ્ટ રહને કે ચિહ્ન અલબત્તે દિખાઇ દેતે થે. વે ચિહ્ન શીઘ્ર હી ફલ દિખાને લગે. કુછ દેશ-ભક્ત બન્ધુઓં ને સ્પેન વાલોં કો અપને યહાં સે નિકાલ બાહર કરને કે પ્રયત્ન શુરૂ કર દિયે.

ફિલિપાઇન કી પ્રજા ઔર રાજા કે યે ઝગડે ઉન્હીં દિનોં હો રહે થે જબ ઉન્નીસવીં સદી કે અન્ત મેં-અમેરિકા કે સંયુક્ત-રાજ્યોં ઔર સ્પેન વાલોં સે લડાઇ છિડ ચુકી થી. ક્યૂબા નામ કે એક દ્વીપ કે કારણ યહ લડાઇ છિડી થી. યહ ટાપૂ સંયુક્ત-રાજ્યોં કે દક્ષિણ-પૂર્વ હૈ. ઉસકા ક્ષેત્રફલ ૪૪,૧૭૮ વર્ગમીલ ઔર આબાદી કોઇ ૨૦ લાખ હૈ. ઉસ સમય ક્યૂબા સ્પેન વાલોં કે અધિકાર મેં થા. ૨૫ અપ્રેલ ૧૮૯૮ કો અમેરિકા ને લડાઇ છેડ દી. ઇસકે થોડે હી દિન બાદ લડાઇ કી આગ ફિલિપાઇન્સ તક ધલક ઉઠી. ઇસ કારણ અમેરિકા ને દ્વીપ-પુંજ કો આસાની સે અપને અધિકાર મેં લે લિયા. અમેરિકા કો અધિક બલ-પૌરુષ દિખાને કી ભી આવશ્યકતા ન પડી.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

યહ ઉપદ્રવ થોડે હી દિનોં મેં શાન્ત હો ગયા. ૧૮૯૬ ઇસવી મેં અમેરિકા કે સંયુક્ત રાજ્યોં ઔર સ્પેન મેં સન્ધિ હો ગઈ. ફિલિપાઇનિ–દ્વીપ–પુંજ અમેરિકા કે અધિકાર મેં ચલા ગયા. તબ સે આજ તક અમેરિકા કે સંયુક્ત–રાજ્યોં હી કી સત્તા ઉસ પર હૈ.

જબ સંયુક્ત–રાજ્યોં ને દ્વીપ–પુંજ પર અધિકાર પાયા તબ બડે બડે અમેરિકન રાજનીતિજ્ઞોં ને તજવીજેં પેશ કીં કિ અમેરિકા કો અપની નવીન પ્રજા સે કૈસા વ્યવહાર કરના ચાહિએ. પ્રેસિડૅન્ટ મેકકિનલે ને, ૧૮૯૯ ઇસવી મેં ફિલિપિનોં–કમીશન નિયુક્ત કિયા. ઇસકા ઉદ્દેશ યહ બતાના થા કિ અમેરિકા વાલે ફિલિપિનોં કે લાભ કે લિએ કયા કયા કરના ચાહતે હૈં. કમીશન ને એક ઘોષણાપત્ર જારી કિયા. ઉસકા કુછ અંશ સુનિએ—

"યહ કમીશન ફિલિપાઇન–દ્વીપ–પુંજ કે નિવાસિયોં કો યહ વિશ્વાસ દિલાતા હૈ કિ × × × અમેરિકન લોગ તુમ્હારે હિતચિન્તક હૈં ઔર તુમ્હેં બન્ધુભાવ સે દેખતે હૈં. અમેરિકન સરકાર ને ફિલિપાઇન–દ્વીપોં કા સાર્વભૌમત્વ ગ્રહણ કિયા હૈ ઇસ નાતે અપના જો કર્તવ્ય તુમ્હારે પ્રતિ હૈ ઉસકા પાલન તો વહ કરેહીગી; પર ઇસકે અતિરિક્ત વહ યહ ભી ચાહતી હૈ કિ ફિલિપાઇન–દ્વીપ–નિવાસિયોં કી દશા સુધરે, ઉનકી ઉન્નતિ હોતી જાય ઔર વે સુખ–ચૈન સે રહેં. યહી નહીં, વે અપની ઉન્નતિ ઇતની કર લેં કિ સંસાર કી સભ્યતમ જાતિયોં મેં ઉનકી ગિનતી હોને લગે.

"સુશાસન ઔર શાન્તિ કે દ્વારા ફિલિપાઇન કી પ્રજા કે × × × સુખ–સાધનોં કી પૂર્તિ કી જાયગી. ઇસ લિએ ઉન્હેં મુલ્કી ઔર ધાર્મિક કામોં મેં સ્વતન્ત્રતા દી જાયગી; ન્યાયાલયોં કી સ્થાપના કી જાયગી; ઉન્હેં જ્ઞાન, વિજ્ઞાન ઔર કલા–કૌશલ કી શિક્ષા દી જાયગી; વિદેશી જાતિયોં સે ઉનકા પરિચય ઔર સમ્પર્ક કરાયા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જાયગા; વ્યવસાય, વાણિજ્ય ઐાર ઉદ્યોગ-ધન્ધોં કા વિસ્તાર કિયા જાયગા; આન્તરિક વ્યવસાયોં કે સાધનોં કી ઉન્નતિ ઐાર વૃદ્ધિ કી જાયગી; નયે નયે યન્ત્રોં કી સહાયતા સે સમ્પત્તિ-વૃદ્ધિ કી જાયગી. ફિમ્અહુના ઉચ્ચતમ સભ્યતા પ્રાપ્ત કરને કે લિએ જિન ઉચ્ચ વિચારોં ઐાર ઉપયોગી સાધનોં કી આવશ્યકતા હૈ ઉનકી પ્રાપ્તિ કે લિએ ફિલિપાઇન-નિવાસિયોં કા ધ્યાન પૂરી તરહ આકર્ષિત કિયા જાયગા— ઇસ ઐાર ઝુકી હુઈ ઉનકી સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ કો ઉત્તેજના દી જાયગી.

"કમીશન વિશ્વાસ દિલાતા હૈ કિ ફિલિપાઇન-દ્વીપોં મેં સુશાસન કી વ્યવસ્થા કે લિએ સંયુક્ત-રાજ્ય હૃદય સે ચેષ્ટા કરેગા. ઉસ વ્યવસ્થા કે અનુસાર ફિલિપાઇન કી પ્રજા બડે બડે સ્વરાજ્ય-સાધનોં-કો પ્રાપ્ત કરેગી ઐાર સર્વાંગીણ સ્વતન્ત્રતા કે સુખ કા ઉપભોગ કરેગી; અર્થાત્ સંયુક્ત-રાજ્યોં ને અપને અન્ય અધિકૃત દેશવાસિયોં કો જિતની સ્વતન્ત્રતા ઐાર શાસન-સમ્બન્ધી જિતને ઉચ્ચ અધિકાર પ્રદાન કિયે હૈં વે સબ દ્વીપ-પુંજ કી પ્રજા કો દિયે જાયઁગે."

"ફિલિપાઇન-દ્વીપ કે નિવાસિયોં કે કલ્યાણ ઐાર ઉત્કર્ષ કે લિએ સંયુક્ત-રાજ્ય પૂર્ણતયા પ્રયત્ન કર રહા હૈ. ફિલિપાઇન કી પ્રજા કે સ્વત્વોં ઐાર સ્વતન્ત્રતા મેં જરા ભી કમી ન આને પાવેગી. દ્વીપ-પુંજ પર અપના અધિકાર અક્ષુણ્ણ રખને કે લિએ સંયુક્ત-રાજ્ય જૈસે યથેષ્ટ પુલિસ તથા જલ ઐાર થલ કી સેના રખને કો તૈયાર હૈ ઉસસે ભી અધિક દ્વીપ મેં શાન્તિ રખને ઐાર ઉસકી સમૃદ્ધિ બઢાને-કા યત્ન કરને કે લિએ તૈયાર હૈ. યહી નહીં, દ્વીપ-વાસિયોં કો યથેષ્ટ સ્વાતન્ત્ર્ય દેના, ઉનકે લિએ સબ તરહ કે સુભીતે કર દેના, ઉનકો ધીરે ધીરે સ્વયં શાસન કે અધિકાર દેના, ઐાર પ્રજા-સત્તાક-રાજ્ય-વિષયક ઉનકી ઉચ્ચ આકાંક્ષાઓં, વિચારોં ઐાર આદર્શોં કો ઉત્તેજના દેના ભી સંયુક્ત-રાજ્ય કો અભીષ્ટ હૈ."

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

"અબ ફિલિપાઇન કી પ્રજા કા ધ્યાન ઉન સિદ્ધાન્તોં કી ઓર આકર્ષિત કિયા જાતા હૈ જિનકે આધાર પર સંયુક્ત–રાજ્ય ઉન પર શાસન કરેગા. ઉનમેં સે કુછ મહત્ત્વ કે સિદ્ધાન્ત નીચે દિયે જાતે હૈં–

(૧) સારે દ્વીપ–પુંજ પર સંયુક્ત–રાજ્યોં કી સત્તા અવશ્ય રહેગી. જો ઇસમેં બાધા ડાલના ચાહેગા વહ અપના સર્વનાશ કરા લેગા.

(૨) ફિલિપાઇન કી પ્રજા કો સ્વયં શાસન કરને કી યથા-સમ્ભવ યથેષ્ટ સ્વાધીનતા દી જાયગી. ફિલિપાઇન કી પ્રજા કો ઇસ સ્વાધીનતા કા ઉપયોગ ઇસ તરહ કરના હોગા જિસસે શાસન કા કામ ઉત્તમ, ન્યાયસંગત ઔર કમ ખર્ચ સે હો.

(૩) ફિલિપાઇન કી પ્રજા કો પૂરે પૂરે મુલ્કી અધિકાર દેને કી પ્રતિજ્ઞા કી જાયગી ઔર ઉન અધિકારોં કી રક્ષા કી જાયગી.

(૪) ભલમનસી, ન્યાયનિષ્ઠા ઔર મૈત્રીભાવ કા બર્તાવ પ્રજા કે સાથ કિયા જાયગા. અપને ફાયદે કે લિએ સંયુક્ત–રાજ્ય કોઈ કામ દ્વીપ–પુંજ મેં ન કરેગી. જો કુછ કરેગી દ્વીપ–નિવાસિયોં કે ફાયદે કે લિએ કરેગી. ક્યોંકિ સંયુક્ત–રાજ્યોં કા એકમાત્ર ઉદ્દેશ યહ હૈ કિ દ્વીપ–પુંજ કી પ્રજા કા કલ્યાણ ઔર બઢતી હો.

(૫) ફિલિપાઇન કી પ્રજા સે યહ ભી પ્રતિજ્ઞા કી જાયગી કિ ઉનકો અપને યહાં પ્રબન્ધ ઔર ન્યાય કે મહકમે મેં, જહાં તક ઉચિત સમઝા જાયગા, બડે બડે ઓહદે દિયે જાયઁગે.

(૬) સભી કર સુભીતે ઔર આવશ્યકતા પર ધ્યાન રખ કર લગાયે ઔર વસૂલ કિયે જાયઁગે.

(૭) સર્વસાધારણ દ્વારા પ્રાપ્ત ધન, ફિલિપાઇન–ગવર્નમેંટ કી સ્થાપના ઔર રક્ષા કે લિએ, ફિલિપાઇન–નિવાસિયોં કી સર્વાંગીણ ઉન્નતિ કે લિએ, ઉચિત ઔર આવશ્યક કામોં મેં હી ખર્ચ કિયા જાયગા. શાસન–કાર્ય ન્યાયપૂર્વક હોગા. કોઇ કામ ઐસા ન હોગા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જિસસે બુરાઇયાં પૈદા હોં ઔર પ્રજા કો કષ્ટ મિલે.

(૮) પક્કી સડકોં ઔર રેલોં કી તથા અન્ય સાર્વજનિક કામોં-કી ઉન્નતિ કી જાયગી.

(૯) દેશી ઔર વિદેશી વાણિજ્ય-વ્યવસાય, કૃષિ તથા ઉદ્યોગ-ધન્ધે કી ઉન્નતિ કે લિએ યથેષ્ટ પ્રયત્ન કિયા જાયગા.

(૧૦) શિક્ષા-વૃદ્ધિ કે લિએ ભી કાફી પ્રબન્ધ કિયા જાયગા. ઊંચે દરજે કી શિક્ષા કે લિએ ભી ઉચિત યોજનાયેં કી જાયઁગી.

(૧૧) શાસન કે સભી વિભાગોં તથા પ્રજા સે સમ્બન્ધ રખને-વાલે અન્ય આવશ્યક કાર્યોં મેં બિના વિલમ્બ સુધાર કિયે જાયઁગે. ઇસમેં પ્રજા કે સ્વત્વોં પર ધ્યાન રક્ખા જાયગા. સુધાર ઐસે ઢંગ-સે કિયે જાયઁગે જિસસે ફિલિપાઇન કી પ્રજા કી ઉચ્ચ આકાંક્ષાયેં પૂરી હો સકેં".

યહ ઘોષણા ૪ અપ્રેલ ૧૮૯૯ કો દી ગઈ થી. ઇન સત્રહ હી વર્ષોં મેં અમેરિકનોં ને ફિલિપાઇન-નિવાસિયોં કી ઉન્નતિ કે લિએ બહુત હી કામ કર દિખાયા. ઉન કામોં સે સિદ્ધ હોતા હૈ કિ અમે-રિકન સરકાર ને ફિલિપાઇન કી પ્રજા કે સુખ ઔર કલ્યાણ કે લિએ જિન જિન સુધારોં કે કરને કા સંકલ્પ કિયા થા ઉનકો પૂરા કરને-મેં વહ કિતની સચેષ્ટ હૈ.

રાષ્ટ્રીય ઉન્નતિ કી જીવની-શક્તિ શિક્ષા હી હૈ. અતએવ પહલે યહી સુનિએ કિ અમેરિકનોં ને સ્કૂલોં-કાલેજોં તથા અધ્યાપકોં કે લિએ ક્યા ક્યા પ્રબન્ધ કિયે હૈં. સબસે પહલે પ્રારમ્ભિક સ્કૂલોં કા વૃત્તાન્ત સુનિએ—

ફિલિપાઇન-સરકાર ને હાલ હી મેં મેરે પાસ દ્વીપ-પુઞ્જ કે શિક્ષા-વિભાગ કી પન્દ્રહવીં વાર્ષિક રિપોર્ટ ભેજી હૈ. ઉસમેં લિખા હૈ કિ દ્વીપ-પુઞ્જ મેં ૩,૮૫૧ પ્રારમ્ભિક મદરસે હૈં. ૧૯૧૩-૧૪ મેં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૫,૭૭,૭૩૨ વિદ્યાર્થી શિક્ષા પાતે થે. શિક્ષકોં કી સંખ્યા ૭,૬૬૦ થી, શિક્ષકોં મેં સિર્ફ ૧૫ શિક્ષક અમેરિકન થે; બાકી કે સબ ફિલિપિનો. ૨૦–૨૫ વર્ષ પહલે, સ્પેન વાલોં કે સમય મેં, મદરસોં ઔર છાત્રોં આદિ કી જિતની તાદાદ થી ઉસસે ઇસ સંખ્યા કી તુલના કીજિએ. આપકો પતા લગ જાયગા કિ અમેરિકનોં ને ફિલિપિનો કે લાભ કે લિએ કિતના અધિક શિક્ષા–પ્રચાર કિયા હૈ.

પ્રારમ્ભિક પાઠશાલાઓં મેં પઢને વાલે વિદ્યાર્થિયોં કો મામૂલી ઢંગ કી સાધારણ શિક્ષા દી જાતી હૈ. સ્કૂલ વાલે દિન પહલે દરજે કે વિદ્યાર્થી ૪½ ઘણ્ટે પઢતે હૈં. ઉન્હે નકશોં ઔર વિશેષ પ્રકાર કી પ્રાયમરોં કે દ્વારા વર્ણબોધ, ઉચ્ચારણ, હિજ્જે, ગિનતી, સીના ઔર બુનના (સિર્ફ લડકિયોં કો) સિખાયા જાતા હૈ. દૂસરે દરજે કે વિદ્યાર્થી ૫ ઘણ્ટે પઢતે હૈ. ઉન્હેં પઢના, લિખના, વ્યાકરણ, ઉચ્ચારણ, અંકગણિત, સંગીત ઔર ઉદ્યોગ–ધન્ધે–સમ્બન્ધી કુલ કામોં કી શિક્ષા દી જાતી હૈ. તીસરે દરજે કે વિદ્યાર્થી ભી પાઁચ હી ઘણ્ટે સ્કૂલ મેં પઢતે હૈં. વહાઁ વે પઢના–લિખના, ભાષા, (શબ્દ ઔર વાક્ય) ઔર ઉચ્ચારણ, અંકગણિત, ફિલિપાઇન્સ કા ભૂગોલ, હાથ સે ડ્રાઇંગ, ગાના ઔર છોટે છોટે ઉદ્યોગ–ધન્ધે સીખતે હૈં. ચૌથે દરજે મેં ભી પાઁચ હી ઘણ્ટે પઢના પડતા હૈ. ઉસમેં તીસરી પુસ્તક પઢાઇ જાતી હૈ. ઇસકે સિવા ભાષા, લેખન, ડ્રાઇંગ, અંકગણિત, છોટે છોટે ઉદ્યોગ–ધન્ધે, સંગીત, નાગરિક–વિદ્યા, આરોગ્ય–શાસ્ત્ર, સ્વચ્છતા ઔર ભૂગોલ પઢાયે જાતે હૈં.

પ્રારમ્ભિક મદરસોં કે અતિરિક્ત વહાઁ મધ્યમ શ્રેણી કે સ્કૂલ ભી હૈં. ઉનમેં કુછ ઊંચે દરજે કી પઢાઈ હોતી હૈ. ઉન સ્કૂલોં મેં પાઁચવીં, છઠી ઔર સાતવીં–યે તીન શ્રેણિયાઁ હૈં. વિદ્યાર્થી નીચે લિખે હુએ છઃ વિષયોં મેં સે કિસી એક કો ચુન લેતા હૈ—

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૧) સાધારણ-શિક્ષા.
(૨) અધ્યાપન-કાર્ય્ય.
(૩) ગૃહ-પ્રબન્ધ-શાસ્ત્ર.
(૪) વ્યાપાર-શિક્ષા.
(૫) કૃષિ-શિક્ષા.
(૬) વ્યવસાય-શિક્ષા.

સાધારણ-શિક્ષા કે વિદ્યાર્થિયોં કો પાઁચવીં શ્રેણી મેં વ્યાકરણ, વાક્ય-રચના, પઢના, લિખના, હિજ્જે, ડ્રાઇંગ, ગાના ઔર ઉદ્યોગ-ધન્ધે-સમ્બન્ધી કામ સિખાયે જાતે હૈં. ટોકરિયાઁ બનાના ઔર દસ્તી-બુનાઇ લડકોં કો ઔર ગ્રહ-પ્રબન્ધ લડકિયોં કો સિખાયા જાતા હૈ. છઠી શ્રેણી મેં અધ્યયન કે વિષય વહી હૈ; પર શિક્ષા જરા ઊંચે દરજે કી દી જાતી હૈ; અર્થાત્ ઉન્હીં વિષયોં કા અધિક ઔર ઊંચા જ્ઞાન કરાયા જાતા હૈ. ઔદ્યોગિક કલાસ મેં સિર્ફ બાગબાની સિખાઇ જાતી હૈ. સાતવીં શ્રેણી મેં વિદ્યાર્થિયોં કો પૂર્વોક્ત વિષયોં કે સિવા ઇતિહાસ ઔર આરોગ્ય-રક્ષા, સ્વચ્છતા ઔર શરીર-વિજ્ઞાન કી ભી શિક્ષા દી જાતી હૈ. ઔદ્યોગિક શ્રેણી મેં લડકોં કો બઢઇ-ગીરી ઔર લડકિયોં કો ગૃહ-વ્યવસ્થા સિખાઇ જાતી હૈ.

અધ્યાપન-કાર્ય્ય કે શિક્ષાર્થિયોં કી પઢાઇ, પાઁચવીં ઔર છઠી શ્રેણી મેં વૈસી હી હોતી હૈ જૈસી કિ સાધારણ શિક્ષા કે વિદ્યાર્થિયોં-કી. ઉન્હેં સિર્ફ અંકગણિત નહીં સિખાયા જાતા. સાતવીં શ્રેણી મેં ડ્રાઇંગ ઔર ઔદ્યોગિક કામોં કે બદલે સ્કૂલ-પ્રબન્ધ સિખાયા જાતા હૈ ઔર વિદ્યાર્થી કો શિક્ષા દેને કા અભ્યાસ કરાયા જાતા હૈ.

ગૃહ-પ્રબન્ધ-સમ્બન્ધી વિષય પઢને વાલે વિદ્યાર્થિયોં કો વ્યાક-રણ, ભાષા-રચના, પઢના, હિજ્જે કરના, અંકગણિત, ડ્રાઇંગ, સીના, ભોજન બનાના, ઘર કી સફાઈ રખના સિખાયા જાતા હૈ. વ્યાપાર-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વિષયક શિક્ષા મેં દૂકાન કા કામ–કાજ હી મુખ્ય કરકે સિખાયા જાતા હૈ. અન્ય મામૂલી વિષયોં કી ભી કુછ શિક્ષા દી જાતી હૈ.

કૃષિ–વિષયક શિક્ષા પાને વાલે છાત્રોં કો પઢના, લિખના ઔર અંકગણિત સીખના પડતા હૈ. ઇસકે અતિરિક્ત કિસાની કા કામ–હલ જોતના આદિ–બઢઇ–ગીરી, લુહારગીરી તથા કુછ રસાયન–શાસ્ત્ર કે ભી સ્થૂલ નિયમોં કી શિક્ષા દી જાતી હૈ.

વ્યવસાય–સમ્બન્ધી શિક્ષા–ક્રમ મેં ખુશખત લિખના, ટાઇપ રાઇટિંગ, બહીખાતા રખના આદિ સિખાયા જાતા હૈ. વ્યવસાય–સમ્બન્ધી પત્ર–વ્યવહાર કી ભી શિક્ષા દી જાતી હૈ. ઇસકે સિવા ઇતિહાસ ભી પઢના પડતા હૈ.

૧૯૧૪–૧૫ મેં ફિલિપાઇન–દ્વીપોં મેં ૩૦૬ મધ્યમ શ્રેણી કે સ્કૂલ થે. ઉનમેં ૪૧,૮૮૮ વિદ્યાર્થી થે. ઉન સ્કૂલોં મેં પઢાને વાલે અધ્યાપકોં કી સંખ્યા ૬૪૭ થી.

મધ્યમ શ્રેણી કે સ્કૂલોં કી શિક્ષા સમાપ્ત કરકે જો વિદ્યાર્થી ઊંચે દરજે કી શિક્ષા પ્રાપ્ત કરના ચાહેં વે યા તો પ્રાન્તીય હાઇસ્કૂલ મેં યા સ્પેશલ હાઇસ્કૂલ મેં ભરતી હોતેં હૈં. હાઇસ્કૂલ કે પાઠક્રમ કા હાલ સુનિએ—

પ્રથમ વર્ષ—બીજગણિત, સાહિત્ય, નિબન્ધ–રચના ઔર સાધારણ ઇતિહાસ.

દ્વિતીય વર્ષ—સામાન્ય રેખાગણિત, સાહિત્ય ઔર નિબન્ધરચના, પ્રાકૃતિક ભૂગોલ, રાજ્યશાસન–શિક્ષા, સામાન્ય ઇતિહાસ ઔર સંયુક્ત–રાજ્યોં કા ઇતિહાસ.

તૃતીય વર્ષ—અંકગણિત કી આલોચના, ઊંચે દરજે કા બીજગણિત (ઐચ્છિક), સાહિત્ય ઔર નિબન્ધ–રચના, જીવન–શાસ્ત્ર, ઔપનિવેશિક ઇતિહાસ ઔર વ્યાપારિક ભૂગોલ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ચતુર્થ વર્ષ—રેખાગણિત (વૈકલ્પિક), લૈટિન (વૈકલ્પિક), સાહિત્ય, નિબન્ધ-રચના, અલંકાર-શાસ્ત્ર, વ્યવસાયોપયોગિની અઁગરેજી ભાષા, પદાર્થ-વિજ્ઞાન ઔર ફિલિપાઇન કા સમ્પત્તિ-શાસ્ત્ર.

સ્પેશલ હાઇસ્કૂલોં મેં અધ્યાપન-કાર્ય્ય કી શિક્ષા દી જાતી હૈ. ઉનમેં કલા-કૌશલ, વ્યાપાર-વાણિજ્ય, કૃષિ, ઘરેલૂ ઉદ્યોગ-ધન્ધે ઔર પ્રાકૃતિક વિજ્ઞાન સિખાયા જાતા હૈ. અધ્યાપન કી શિક્ષા બિલકુલ વ્યાવહારિક દી જાતી હૈ. ખેદ હૈ, સ્થાનાભાવ કે કારણ ઉસકા સવિસ્તર વૃત્તાન્ત નહીં દિયા જા સકતા.

પ્રાન્તીય હાઇસ્કૂલ, સ્પેશલ સ્કૂલ ઔર મનીલા મેં સ્થાપિત એક અન્ધોં ઔર બહરોં કે સ્કૂલ કો મિલા કર ૧૯૧૪-૧૫ મેં દ્વિતીય શ્રેણી કે ૪૧ સ્કૂલ વહાઁ થે. ઉનમેં ૧૮૬ શિક્ષક થે. છાત્રોં કી સંખ્યા ૭,૫૬૫ થી.

ઇન સબ સ્કૂલોં કે સિવા મનીલા મેં એક વિશ્વવિદ્યાલય ભી હૈ. ઉસમેં એક ઔષધ ઔર શલ્ય-ક્રિયા-જર્રાહી-કી શિક્ષા દેને વાલા કાલેજ, એક કૃષિ-કાલેજ, એક પશુચિકિત્સા-કાલેજ, એક કાનૂની કાલેજ, એક ઇંજિનિયરિંગ કાલેજ, ઔર એક ઉચ્ચ શ્રેણી કે કલા-કૌશલ-કા કાલેજ હૈ. ઇનમેં ડાક્ટરી ઔર જંગલ કે કામ કી શિક્ષા દેને કા ભી પ્રબન્ધ હૈ. ફિલિપાઇન્સ કે વિશ્વવિદ્યાલય કી સ્થાપના ઇસ લિએ કી ગઈ હૈ કિ સાહિત્ય, તત્ત્વજ્ઞાન, વિજ્ઞાન, કલા-કૌશલ ઔર સબ તરહ કે ઉદ્યોગ-ધન્ધે કી શિક્ષા સુલભ હો જાય.

સમસ્ત સરકારી ઔર મ્યુનિસિપલ શિક્ષાલયોં કી સંખ્યા ૪,૨૦૧ હૈ. ઉનમેં ૫,૮૬,૨૧૦ વિદ્યાર્થી ઔર ૧૧,૨૪૨ શિક્ષક હૈં; અર્થાત્ દ્વીપ-પુંજ કે મદરસે જાને યોગ્ય ઉમ્ર કે કોઇ આધે વિદ્યાર્થી શિક્ષા પા રહે હૈં.

વહાઁ શિક્ષા ઇસ પ્રયોજન સે નહીં દી જાતી હૈ કિ બડે બડે

CC-0. In Public Domain: Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વિદ્વાન તૈયાર કિયે જાયઁ; કિન્તુ ઇસ લિએ દી જાતી હૈ કિ લોગ અર્થકરી વિદ્યા પઢેં, વે અપની શક્તિયોં કા સદુપયોગ કર સકેં, ઔર સુખ-પૂર્વક અપની જિન્દગી બસર કર સકેં. કૃષિ, બઢઈ-ગીરી ઔર ઉદ્યોગ-ધન્ધોં કી શિક્ષા વિદ્યાર્થિયોં કો બચપન હી સે દી જાતી હૈ. સમસ્ત શ્રેણિયોં મેં પઢને વાલી બાલિકાઓં કો ગૃહિણી કા કર્ત્તવ્ય ઔર સીના પિરોના આદિ સિખાયા જાતા હૈ.

દ્વીપ-પુઞ્જ મેં સમય સમય પર પ્રદર્શિનિયાઁ ભી ખોલી જાતી હૈં. ઉનમેં વિદ્યાર્થિયોં ને અપને શિક્ષકોં કી રાય સે જો ચીજેં તૈયાર કી હૈં વે દિખલાઈ ઔર બેચી જાતી હૈં. ઇસસે જો આમદની હોતી હૈ વહ, ખર્ચ કાટ કર, વિદ્યાર્થિયોં કો બાઁટ દી જાતી હૈ. ભિન્ન ભિન્ન સ્કૂલોં કે ગ્રેજુએટોં ઔર ઉનકે સમ્બન્ધિયોં કો, ગવર્નમેંટ સ્કૂલોં મેં ઉનકે સીખે હુએ ઉદ્યોગ-ધન્ધોં કા કામ શુરુ કરને કે લિએ, ઉત્તેજના ઔર સહાયતા દી જાતી હૈ. યહી નહીં, ઉન્હેં અપને અંગીકૃત કાર્યોં મેં સફલતા પ્રાપ્ત કરાને કે લિએ કઠિન સે કઠિન પ્રયત્ન ભી કિયે જાતે હૈં.

દ્વીપ-પુંજ કી સરકાર વહાં કે નિવાસિયોં કો કેવલ સિખા-પઢા-કર હી નહીં રહ જાતી. વહ વહાં કે વિદ્યાર્થિયોં કી શારીરિક ઉન્નતિ-પર ભી વિશેષ ધ્યાન દેતી હૈ. પ્રત્યેક મદરસે મેં એક એક લમ્બા-ચૌડા મૈદાન ખેલને કે લિએ રહતા હૈ. જબ તક શિક્ષા-વિભાગ કે અધિકારિયોં કો યહ નિશ્ચય નહીં હો જાતા હૈ કિ સ્કૂલોં મેં ખેલને કે મૈદાનોં કે લિએ કાફી જગહ હૈ તબ તક વે ઇમારતેં બનાને કે લિએ મંજૂરી નહીં દેતે. વ્યાયામ, જિમનેસ્ટિક, ડ્રિલ તથા અન્ય પ્રકાર કી કસરતેં સિખાને કે લિએ અચ્છે અચ્છે શિક્ષક નિયત કિયે જાતે હૈં. હર તરહ કે ખેલ બડે ઉત્સાહ સે સિખાયે જાતે હૈં.

કુછ સમય પહલે શિક્ષા-વિભાગ કે અધિકારિયોં ને ખેલોં કો લોક-પ્રિય બનાને કે લિએ પૂર્વી દેશોં કે ખેલ સિખાને કા ભી પ્રબન્ધ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ક્રિયા થા. ચીન ઔર જાપાન સે બડે બડે ખિલાડી બુલાયે ગયે થે. ઇસસે બહુત ઉત્સાહ-વૃદ્ધિ હુઇ થી.

ફિલિપિનો લોગોં કો અઁગરેજી સિખાને કે લિએ શિક્ષા-વિભાગ-ને વિશેષ પ્રયત્ન કિયે હૈં. ક્યોંકિ વહાં કોઇ વ્યાપક ભાષા ન થી. ઇસ અભાવ કી પૂર્તિ કે લિએ હી યહ વ્યવસ્થા કી ગઇ. ઇસસે એક ઔર લાભ ભી હુઆ. વહ યહ કિ અઁગરેજી-ભાષા-ભાષી અઁગરેજોં ઔર અમેરિકનોં સે ઉનકા પરિચય બઢ ગયા તથા અઁગરેજી-સાહિત્ય સે જ્ઞાન-લાભ કરને કા દ્વાર ભી ખુલ ગયા. ઇસમેં શિક્ષા-વિભાગ કો પૂરી પૂરી સફલતા હુઇ. અબ ૭૫ લાખ મેં સે કોઇ ૩૦ લાખ ફિલિપિનો અઁગરેજી બોલતે ઔર લિખતે હૈં.

સંયુક્ત-રાજ્યોં ને શિક્ષા-વિભાગ મેં કામ કરને કે લિએ ફિલિપાઇન મેં કિતને હી અમેરિકન કર્મ્મચારિયોં કો ભેજા થા. ઉનમેં સે કુછ તો સ્કૂલોં ઔર કાલેજોં મેં શિક્ષકોં તથા અધ્યાપકોં કા કાર્ય્ય કરતે થે ઔર કુછ અન્ય ઉચ્ચ પદોં પર નિયુક્ત થે. ઉન સબ ને અપના કર્ત્તવ્ય અત્યન્ત ઉત્સાહ સે પાલન કિયા. ઉસી કા યહ ફલ હૈ કિ ઇતની થોડી અવધિ મેં ફિલિપાઇન્સ મેં શિક્ષા કી ઇતની અધિક ઉન્નતિ હો ગઇ.

વહાં રાજ-કર્મ્મચારિયોં કી યહી ઇચ્છા રહતી હૈ કિ અમેરિકન શિક્ષક અપને કર્ત્તવ્યોં કા સ્વરૂપ બહુત વ્યાપક સમઝેં; અર્થાત્ વે કેવલ ૪-૫ ઘણ્ટે મદરસે જાકર લડકોં કો કિતાબેં પઢા દેના હી અપના કર્ત્તવ્ય ન સમઝેં, કિન્તુ અપને કો વયસ્ક લડકોં કી ઉન્નતિ-કા આધાર માનેં. ઇસી તરહ વે અપને કો છોટે છોટે વિદ્યાર્થિયોંકા ઉપદેશક ઔર પથપ્રદર્શક ભી સમઝેં. ઉનસે યહ કહા ગયા હૈ કિ ભગવાન્ ને ઉન્હેં ઐસી શ્રેષ્ઠ જાતિ મેં જન્મ દેને કી કૃપા કી હૈ જો ફિલિપાઇન વાલોં સે પ્રત્યેક બાત મેં બઢી ચઢી હૈ. અતએવ ઉનકા કર્ત્તવ્ય હૈ કિ વે અપને સે કમ ઉન્નત ફિલિપિનોં કો અન્ય

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઉન્નતિશીલ જાતિયોં સે ટક્કર લેને યોગ્ય બનાને કા ભરસક ઉદ્યોગ કરેં. અથવા યહ કહના ચાહિએ કિ ફ઼િલિપિનોં કો અમેરિકન સાંચે મેં ઢાલને કે લિએ અમેરિકન શિક્ષક પ્રધાન સાધન કા કામ કરતે હૈં.

જિસ ઉત્સાહ ઔર જિસ તત્પરતા સે ધર્મ્મોપદેશક કામ કરતે હૈં, શિક્ષા–વિભાગ સે સમ્બન્ધ રખને વાલે અમેરિકન સ્ત્રી–પુરૂષ ઉસી ઉત્સાહ સે ફ઼િલિપાઇન્સ મેં કામ કરતે હૈં. વે સમઝતે હૈં કિ હમ એક ઉચ્ચ ઔર ઉન્નત સભ્યતા કે પ્રતિનિધિ હૈં. હમ ઉસ દેશ કે નિવાસી હૈં જહાઁ કી સભ્યતા બહુત ઉંચી ઔર બઢી ચઢી હૈ. અતએવ હમેં ચાહિએ કિ હમ ફ઼િલિપિનોં કો ઉન્નતિ કે માર્ગ મેં અગ્રસર હોને કે લિએ ઉત્સાહિત કરેં.

શિક્ષક–સમુદાય તથા ફ઼િલિપાઇન્સ–નિવાસી અન્ય અમેરિકન–વિશેષ કરકે કિસી ન કિસી રૂપ મેં શાસન સે સમ્બન્ધ રખને વાલે–યહ સમઝતે હૈં કિ હમેં ઇશ્વર કે સૌંપે હુએ એક બડે કામ કો કરના હૈ. ઇસી સે વે કષ્ટ સહ કર ભી અપના કામ કિયા હી કરતે હૈં—ઉસે છોડતે નહીં. પર વહાં કુછ ઐસે ભી અમેરિકન હૈં જો અપને હી લાભ પર અધિક ધ્યાન દેતે હૈં ઔર દૂસરી બાતોં કી ઓર આંખ ઉઠા કર ભી નહીં દેખતે. તથાપિ ઐસે લોગ બહુત કમ હૈં.

ફ઼િલિપિનો સ્ત્રી–પુરૂષોં કો અધ્યાપન–કાર્ય્ય કી શિક્ષા દેને કે લિએ ભી અમેરિકા વાલે હર પ્રકાર કે ઉદ્યોગ કર રહે હૈં. છાત્રવૃત્તિયાં દેકર વે ઉનકા ઉત્સાહ બઢાતે હૈં. જો લોગ પઢાને કે કામ મેં અચ્છે પાયે જાતે હૈં, ઉન્હેં બડી બડી તનખ્વાહેં દી જાતી હૈં. સ્પેનવાલોં કે જમાને મેં જિતના વેતન દિયા જાતા થા અબ ઉસસે બહુત અધિક દિયા જાતા હૈ. ઇસસે અમેરિકન શાસન કી ઉદારતા કા અચ્છા પરિચય મિલતા હૈ. ફ઼િલિપિનો દિન પર દિન શિક્ષા–વિભાગ કે ઊંચે ઊંચે પદોં પર નિયુક્ત હોતે જાતે હૈં ઔર બડી બડી તનખ્વાહેં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(પગાર) પાતે હૈં. વે લોગ ભી ઇસ પ્રણાલી કો દિન પર દિન અધિકાધિક પસન્દ કરને લગે હૈં. સ્ત્રિયોં કો વહાં ધાતૃ-કર્મ્મ (ધવડાવવાની ક્રિયા), ઔષધોપચાર આદિ વિષય ખૂબ પઢાયે જાતે હૈં. પ્રતિ વર્ષ સભાયેં હોતી હૈં. ઉનમેં શિક્ષક પરસ્પર અપને અપને નોટોં કા મુકાબલા કરતે હૈં. સ્કૂલોં મેં પઢાતે પઢાતે શિક્ષકોં કા જી ઊબ ઉઠતા હૈ. અતએવ ઐસી સભાઓં મેં શરીક (શામિલ) હોને સે ઉનકા દિમાગ ફિર તરોતાજા હો જાતા હૈ ઔર કિતને હી સજ્જનોં કે દર્શન કા લાભ હોતા હૈ.

અમેરિકનોં ને શિક્ષા-વિભાગ કી ઉન્નતિ કે લિએ જિસ ઉદારતા, ઉત્સાહ ઔર શુભચિન્તના કા પરિચય દિયા હૈ, શાસન-સમ્બન્ધી અન્ય કામોં મેં ભી અપને કર્ત્તવ્ય કા ઉન્હોંને ઉસી તરહ પાલન કિયા હૈ. પહલે કે સદશ ગૈર-કાનૂની બાતેં અબ વહાં નહીં હોતીં. અબ તો વહાં શાન્તિ હી કા દૌર દૌરા હૈ. જંગલી જાતિયોં કી ભી શરારત (ઇર્ષા) અબ કમ હોતી જાતી હૈ. ક્યોં કિ અબ વે સમઝને લગ ગયે હૈં કિ અમેરિકનોં કો દંગે-ફિસાદ ઔર ઉપદ્રવ પસન્દ નહીં.

કાનૂન બન ગયે હૈં ઔર અદાલતેં કાયમ હો ગઇ હૈં. કાનૂન-કી નજર મેં શાસક ઔર શાસિત દોનોં સમાન રક્ખે ગયે હૈં.

બડી બડી રકમેં ખર્ચ કરકે બડી બડી સાર્વજનિક ઇમારતેં બનાઇ ગઇ હૈં. યથા-અદાલતેં, સભા-ગૃહ, સ્કૂલ ઔર કાલેજ, અસ્પતાલ, વાટર વર્ક્સ, રેલવે, ટ્રામવે આદિ.

નગરોં ઔર કસબોં કી સફાઇ તથા વહાં કે નિવાસિયોં કી આરોગ્ય-રક્ષા કે સમ્બન્ધ મેં ભી બહુત કુછ સુધાર કિયે ગયે હૈં. પહલે કી અપેક્ષા મૃત્યુ-સંખ્યા અબ બહુત કમ હો ગઇ હૈ. લોગોં કી તન્દુરસ્તી અબ પહલે સે બહુત અચ્છી હૈ.

કૃષિ, ઉદ્યોગ-ધન્ધે ઔર વ્યાપાર મેં ભી ખૂબ ઉન્નતિ હુઇ હૈ. ખેત જોતને, દૂધ નિકાલને ઔર ઘરેલૂ વ્યવસાયોં મેં વૈજ્ઞાનિક ઉપાયોં ઔર નઇ નઇ કલોં સે કામ લિયા જાતા હૈ. જો ઉદ્યોગ-ધન્ધે પહલે-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સે જારી હૈં ઉનકી જાંચ હોતી હૈ ઔર યથાસમ્ભવ ઉનકી ઉન્નતિ-કે પ્રયત્ન હોતે રહતે હૈં. જીવન નિર્વાહ કે લિએ નયે નયે સાધનોં કી સૃષ્ટિ કી જાતી હૈ.

જ્યોં જ્યોં શાન્તિ કા સામ્રાજ્ય હોતા જાતા હૈ ઔર જ્યોં જ્યોં શિક્ષા કે પરિમાણ મેં વૃદ્ધિ હોતી જાતી હૈ ત્યોં ત્યોં અમેરિકન લોગ પ્રજા કો અધિકાધિક અધિકાર દેતે જાતે હૈં. આજ કલ સ્થાનિક શાસન-કા ભાર મ્યુનિસિપલ્ટિયોં ઔર પ્રાન્તીય સરકારોં કે અધીન હૈ. મ્યુનિસિપલ બોર્ડસ કે સદસ્ય ફિલિપિનો હી હૈં, જો અપને દેશ-ભાઇયોં હી કે દ્વારા ચુને જાતે હૈ. સિર્ફ દ્વીપ-પુઞ્જ કી રાજધાની મનીલા-મેં હી ઐસા નહીં હોતા, ક્યોંકિ વહ વ્યવસાય-વાણિજ્ય કા કેન્દ્ર ઔર ઉસ દ્વીપકી રાજધાની હૈ, અતએવ ઉસકા પ્રબન્ધ એક બોર્ડ કરતી હૈ, જિસમેં ચાર અમેરિકન ઔર દો ફિલિપિનો હૈં.

પ્રાન્તીય ગવર્નમેંટોં મેં એક ગવર્નર ઔર ઉસકે દો સહકારી હોતે હૈ. પહલા સહકારી ખજાઞ્ચી કહલાતા હૈ ઔર દૂસરા થર્ડ મેમ્બર. ગવર્નર ઔર થર્ડ મેમ્બર કા ચુનાવ હોતા હૈ ઔર ખજાઞ્ચી કો ગવર્નર જનરલ નિયુક્ત કરતે હૈં. સરકાર ખજાઞ્ચી કે પદ પર ઉસી ફિલિપિનો કો નિયુક્ત કરતી હૈ જો ઇસ પદ કે યોગ્ય હોતા હૈં. અન્યથા અમેરિકનોં કો હી વહ જગહ દી જાતી હૈ.

સેન્ટ્રલ ગવર્નમેંટ, ઇન્શુલર ગવર્નમેંન્ટ કે નામ સે પ્રસિદ્ધ હૈ. ગવર્નર જનરલ ઔર ફિલિપાઇન-કમીશન મિલ કર સેન્ટ્રલ ગવર્નમેંટ બની હૈ. ફિલિપાઇન-કમીશન મેં નૌ મેમ્બર રહતે હૈં. ઉનમેં ૪ મેમ્બર ફિલિપિનો હોતે હૈં.

કાનૂની સભા (Legislature) કે દો વિભાગ હૈ. પહલે કા નામ અપર હાઉસ ઔર દૂસરે કા લોઅર હાઉસ હૈ. ફિલિપાઇન-કમીશન હી અપર હાઉસ કા કામ કરતા હૈ. લોઅર હાઉસ, ફિલિપાઇન એસેમ્બલી કહાતા હૈ. ઉસમેં ૮૧ મેમ્બર હૈ. સબ મેમ્બર ચુને

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જાતે હૈ. ઉનકે ચુનને કા અધિકાર દ્વીપ-પુઞ્જ કે ઉન્હીં પ્રાન્તો કો હૈ જહાં કે લોગ ખૂબ સભ્ય હૈં. વે પ્રાન્ત ક્રિશ્ચિયન પ્રાન્તોં કે નામ-સે પ્રસિદ્ધ હૈ. એસમ્બલી સિર્ફ઼ ઇન્હીં પ્રાન્તોં કે લિએ કાનૂન બના સકતી હૈ. જંગલી પ્રાન્તોં કે લિએ કાનૂન ગવર્નર-જનરલ બનાતે હૈ.

દો ફિલિપિનો વાશિંગટન મેં રહતે હૈ. વે હાઉસ આવ રિપ્રે-જેન્ટેટિવ્ઝ (પ્રતિનિધિ-મણ્ડલ) મેં વાદ-વિવાદ કે સમય ઉપસ્થિત રહતે હૈ. વે ફિલિપાઇન પ્રજા કે દ્વારા ચાર વર્ષોં કે લિએ ચુને જાતે હૈ.

સંયુક્ત રાજ્યોં કે સેનેટ ને હાલ હી મેં ફિલિપાઇનસિવિલ-ગવર્નમેંન્ટ-બિલ મેં એક સુધાર કિયા હૈ. ઇસકે દ્વારા ફિલિપાઇન સે ચાર હી વર્ષોં મેં અમેરિકનોં કા સામ્રાજ્ય ઉઠ જાયગા; અર્થાત્ ફિલિપિનો અપને દ્વીપ-પુઞ્જ કે શાસનકા પ્રબંધ આપ હી કરેંગે. પર યહ તભી હોગા જબ સંયુક્ત રાજ્યોં કે રાષ્ટ્રપતિ ફિલિ-પિનોં કો પૂર્વોક્ત અવધિ કે પશ્ચાત્ ઇસિ યોગ્ય પાવેંગે કિ વે અમે-રિકન સરકાર કી સહાયતા કે બિના હી અપના શાસન કર સકેં. યદિ વે ઉચિત ન સમઝેંગે તો અગલી કાંગ્રેસ તક ઇસ અવધિ કો બઢા દેંગે. તબ ઉસ કાંગ્રેસ મેં ઇસિ પર પુનર્વિચાર હોગા. ઇસ સંશોધન પર અભી તક હાઉસ આવ રિપ્રેજેન્ટેટિવ્ઝ કે 'વોટ' નહીં લિયે ગયે. અતએવ યહ પ્રસ્તાવ અભી રાષ્ટ્રપતિ મહોદય કે સામને ભી દસ્તખત કે લિએ પેશ નહીં હુઆ. ફિલિપાઇન્સ મેં અમેરિકન સત્તા રહે ચાહે ન રહે, ફિલિપિનો અપને શાસન મેં બહુત ભાગ લેતે હૈં.

૧૮૯૮ ઇસવી મેં દ્વીપ-પુઞ્જ સ્પેન વાલોં કે પાસ સેં અમે-રિકનોં કે હાથ મેં આયા. તબ સે ફિલિપાઇન્સ કે જીવન કા પ્રત્યેક દૃશ્ય શિક્ષા, શાસન, રાજનીતિ ઔર ઉદ્યોગ-ધન્ધે સમ્બન્ધી ઉન્નતિ-કે બડે બડે ચિહ્ન પ્રકટ કર રહા હૈ. ઇસકા એકમાત્ર કારણ અમે-રિકનોં કી ઉદારતા હૈ.

सरस्वती.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

१९–लोक-सेवक लडके.

(Boy Scouts)

लेखकः–ब्रह्मानन्द.

પાઠકોં ને લોક–સેવક લડકોં (Boy Scouts) કા નામ અવશ્ય સુના હોગા. આજ ઇસી વિષય-કા ઇતિહાસ સંક્ષેપ મેં હમ સુનાતે હૈ.

અઁગરેજી મેં "Scouting" સ્કૌટિંગ્ શબ્દ કે અર્થ હૈં કિસી ગુપ્ત બાત કા પતા લગાના, કિસી ભેદ કા મર્મ જાનના, ઇત્યાદિ. અતએવ સ્કૌટ્સ (Scouts) વે લોગ કહલાતે હૈં જો ભેદિયે કા કામ કરેં; કિસી ગુપ્ત બાત કી ખોજ કરેં. લડાઇકે અવસર પર સ્કૌટ્સ (Scouts) દુશ્મન કે ભેદ જાન કર અપને પક્ષવાલોં કો બડી સહાયતા પહુઁચાતે હૈં. ઇસ કાર્ય–સાધન મેં અસાધારણ યોગ્યતા ઔર ચતુરતા કી આવશ્યકતા પડતી હૈ. ઇસી લિએ ઇસકા ભાર બડે હી યોગ્ય સૈનિકોં કો સૌંપા જાતા હૈ. ઇન લોગોં કો યુદ્ધ કે સ્કૌટ્સ—(War Scouts) અર્થાત્ યુદ્ધ કે ભેદિયા કહતે હૈં. ઇસી તરહ શાન્તિ કે સ્કૌટ્સ (Peace Scouts) ભી હોતે હૈં. ઉનમેં ભી ઉન્હીં ગુણોં કા હોના આવશ્યક હૈ જો યુદ્ધ કે સ્કૌટ્સ (War Scouts) મેં હોતે હૈં. બ્વાય સ્કૌટ્સ (Boy Scouts) અર્થાત્ ભેદિયા લડકોં કે સંગઠન કા સમ્બન્ધ ઇન્હીં શાન્તિ કે સ્કૌ્સ (Peace Scouts) સે હૈ. પર ઉનકે કામ કે લિહાજ સે ઉન્હેં લોક–સેવક કહના હી અધિક યુક્તિ–સંગત હૈ. અતએવ ઇસ લેખ મેં હમ ઇસી શબ્દ કા પ્રયોગ કરેંગે. યુદ્ધ કે સ્કૌટ્સ સે યુદ્ધ કે સમય જો લાભ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સેના કો પહુઁચતા હૈ ઉસસે ભી કહીં અધિક લાભ શાન્તિ-સમય કે સ્કૌટ્સ લોગોં કે દ્વારા પ્રાણિમાત્ર કો પહુઁચ સકતા હૈ.

યોં તો ભેદિયે (Scouts) લોગ પ્રાયઃ સભી દેશોં મેં હુએ હૈં ઔર અબ ભી મૌજૂદ હૈં, પરન્તુ ઇસ કાર્ય કો સંસ્થા કે રૂપ મેં લાકર ચલાને કા શ્રેય પાશ્ચાત્ય દેશોં કો હી મિલા હૈ. વિશેષ કરકે ઇંગ્લૅંડ તથા ઉસકે અન્તર્ગત રાજ્યોં મેં યહ સંસ્થા ખૂબ કામ કર રહી હૈ. ઇસકે પશ્ચાત્ અમેરિકા, જર્મની, રુસ આદિ દેશોં ને ભી ઇસ કાર્ય કો આરમ્ભ કરકે બહુત કુછ સફલતા પ્રાપ્ત કરલી હૈ.

વર્તમાન તથા ભાવી સન્તાનોં કો આદર્શ નાગરિક બનાના, ઇસ સંસ્થા કા મુખ્ય ઉદ્દેશ હૈ. હમારે ઇસ લેખ કા સમ્બન્ધ કેવલ લડકોં-સે હૈ. ઇનકે લિએ જિસ સંસ્થા કા સંગઠન હુઆ હૈ ઉસમેં કેવલ લડકે હી પ્રવેશ પા સકતે હૈં. ઉનકી અવસ્થા ૧૧ સે ૧૮ વર્ષ કે ભીતર હોની ચાહિએ. પ્રવેશ કે સમય કુછ રસ્મ અદા કરની પડતી હૈ. તદુપરાન્ત નયે રૅંગરુટ લડકે સે ઉસકા અફસર કુછ પ્રશ્ન કરતા હૈ ઔર વહ ઉનકા નિમ્ન-લિખિત ઉત્તર દેતા હૈ—

મૈં પ્રતિજ્ઞા-પૂર્વક પ્રણ કરતા હૂઁ કિ—

(૧) સૃષ્ટિકર્ત્તા ઇશ્વર તથા રાજા કે પ્રતિ મેં અપને ધર્મ્મ કા પાલન કરુ ગા.

(૨) દૂસરે લોગોં કી મૈં સર્વદા સહાયતા કરૂઁ ગા.

(૩) અપની સંસ્થા કે નિયમોં કે અનુસાર મૈં આચરણ કરૂઁ ગા.

ઇસકે બાદ ઉસસે ફિર યહ પ્રશ્ન કિયા જાતા હૈ કિ તુમ પ્રતિજ્ઞા વ્રત-ધારણ સે ક્યા અભિપ્રાય સમઝતે હો. વહ ઉત્તર દેતા હૈ કિ પ્રતિજ્ઞા કરને પર મેરે લિએ ઉસકા પાલન કરના અનિવાર્ય હૈ. ઇસકે ઉપરાન્ત ઉસકા નામ લોક-સેવકોં કી શ્રેણી મેં દર્જ કર લિયા જાતા હૈ.

લોક-સેવકોં કો નિમ્ન-લિખિત બાતેં કરની પડતી હૈં—

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૧) લોક–સેવકોં કીં પ્રતિજ્ઞા પર વિશ્વાસ કરના ચાહિએ. યદિ કોઇ લોક-સેવક પ્રતિજ્ઞા કરકે વચન દે દે કી મૈં અમુક કામ કરૂંગા તો ઇસમેં જરા ભી સન્દેહ નહીં કિ વહ ઉસકો અવશ્ય કરેગા. ઇસી તરહ યદિ લોક-સેવકોંકા અફ્સર કિસી સેવક કો વચન-બદ્ધ કરકે કોઈ કામ કરનેકી આજ્ઞા દે તો ઉસ સેવક કા ધર્મ હૈ કિ વહ ઉસ આજ્ઞા કા પાલન કરે, ચાહે વૈસા કરને મેં ઉસકો દુઃખ યા કષ્ટ ભલે હી હો. પ્રતિજ્ઞા-ભંગ કરને પર દોષી લોક-સેવક સે ઉસકી ચપરાસ (Badge) છીન લી જા સકતી હૈ ઔર ઉસકા નામ ભી લોક-સેવકોં કે રજિસ્ટર સે કાટ દિયા જા સકતા હૈ.

(૨) હર લોક-સેવક કા પરમ ધર્મ હૈ કિ વહ રાજ-ભક્ત હો. અપને અફ્સર, અપને માતા-પિતા, અપને સ્વામી, અપને દેશ ઔર અપને સંગી-સાથિયોં પર ઉસકી પૂર્ણ ભક્તિ હો; સુખ-દુઃખ મેં વહ ઇનકા સાથ દે ઔર શત્રુઓં તથા અહિતચિન્તકોં સે ઇનકી રક્ષા કરે.

(૩) દૂસરે લોગોં કે કામ આના ઔર ઉનકી સહાયતા કરના લોક-સેવકોં કા મુખ્ય કર્ત્તવ્ય હૈ. ચોટચપેટ ખાયે હુએ મનુષ્યોં કી સેવા કરને તથા દૂસરોં કે પ્રાણ બચાને કે લિએ સેવકોંકો સદા તૈયાર રહના ચાહિએ. ઐસે સમય મેં લોક-સેવકકો અપની તકલીફ, આરામ તથા આત્મ-રક્ષા કી જરા ભી પરવા ન કરની ચાહિએ; કિન્તુ અપને આપ કો ભૂલ કર ઉસે વહી કાર્ય કરના ઉચિત હૈ જો દૂસરોં કે લિએ હિતકર હો. પ્રતિ દિન કમ સે કમ એક બાર દૂસરોં કે સાથ ભલાઇ કરના લોક-સેવકકા કામ હૈ. યદિ કિસી દિન ઐસા કરને કે લિએ ઉસે મૌકા ન મિલે તો દૂસરે દિન વહી કામ ઉસે દો બાર કરના ચાહિએ. ઉસકે સ્મરણાર્થ લોક-સેવકોં કો વસ્ત્ર મેં ગાંઠ દે લેની ચાહિએ.

(૪) લોક-સેવકોં કે લિએ મનુષ્ય માત્ર મિત્ર કે સમાન હૈ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

એક સેવક કા દૂસરે કે સાથ પારસ્પરિક વ્યવહાર ભ્રાતૃવત્ હોના ચાહિએ. ગરીબ-અમીર, નીચ-ઉંચ મેં ભેદભાવ કરના સર્વદા મના હૈ.

(૫) લોક-સેવકોં કો સબ કે સાથ નમ્રતા-પૂર્ણ બર્તાવ કરના ચાહિએ—વિશેષ કર સ્ત્રિયોં, બચ્ચોં, બૂઢોં, લઁગડે-લૂલોં ઔર રોગિયોં-કે સાથ સેવા કરને પર પુરસ્કાર આદિ કા લેના સર્વદા વાર્જિત હૈ.

(૬) પશુ-પક્ષિયોં કે પ્રતિ ભી સેવકોં કો સદા દયાલુ હોના ઉચિત હૈ. તુચ્છ સે તુચ્છ કીડેમકોડોં કી ભી હત્યા કરના મના હૈ. હાઁ, પ્રાણઘાતક જીવ-જન્તુઓં કા નષ્ટ કરના ઉનકે લિએ ક્ષમ્ય હૈ.

(૭) લોક-સેવક કો અપને માતા-પિતા તથા અફસરોં કી આજ્ઞા માનના અનિવાર્ય્ય હૈ; ચાહે ઉનકી આજ્ઞા સેવક કી ઇચ્છા કે અનુકૂલ હો ચાહે પ્રતિકૂલ. ઇચ્છા કે પ્રતિકૂલ આજ્ઞા મિલને પર ભી લોક-સેવક કા ધર્મ હૈ કિ વહ ઉસકા તત્કાલ પાલન ઠીક ઉસી તરહ કરે જિસ તરહ ફૌજ મેં સિપાહી ઇત્યાદિ કરતે હૈં. ઇસકે ઉપરાન્ત યદિ વહ ચાહે તો અપની પ્રતિકૂલ રાય ઉસ વિષય મેં પ્રકટ કર સકતા હૈ.

(૮) કઠિનાઇયોં તથા આપત્તિયોં કે સમય લોક-સેવકોં કો પ્રસન્ન-ચિત્ત રહના ચાહિએ. કિસી કાર્ય મેં અસફલ હોને પર ઉદાસ હોના મના હૈ. લોક-સેવકોં કો ચાહિએ કિ ઐસે સમય કો હઁસ-હઁસા કર ટાલ દે. ઉન્હેં કસમ ખાના મના હૈ. કસમ ખાનેવાલોં તથા અપશબ્દ પ્રયોગ કરને વાલોં કી સજા યહ હૈ કિ ઉનકી આસ્તીન (પહેરવાના કપડાની બાંય) કે ભીતર, હર દોષ કે લીએ, એક એક ઘડા ઠણ્ડે પાનીકા છોડા જાય. આજ્ઞાપાલન કે સમય લોક-સેવકોં-કો શિથિલતા ન કરની ચાહિએ, કિન્તુ પ્રસન્નતા-પૂર્વક તુરન્ત હી ઉસે પૂરા કરના ચાહિએ.

(૯) સેવકોં કો ઉચિત હૈ કિ વે સદા મિતવ્યયી હોં ઔર બચાયે હુએ ધન કો કિસી બેંક મેં જમા કરેં, જિસસે આવશ્ય-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કતા પડને પર અપને તથા દૂસરોં કે લિએ વે સંચિત ધન કા ઉપયોગ કર સકેં.

(૧૦) હર લોક–સેવક કો મન સે, વાણી સે ઔર કર્મ સે સદા શુદ્ધ ઔર પવિત્ર હોના ચાહિએ ઔર સદા અપને પુરૂષાર્થપર ભરોસા રખના ચાહિએ.

"સદા તૈયાર રહના", લોક–સેવકોં કા મૂલમન્ત્ર હૈ. માનસિક ઔર શારીરિક, દોનોં હી પ્રકાર કી તૈયારી ઉનકે લિએ આવશ્યક હૈ. માનસિક તૈયારી સે યહ તાત્પર્ય્ય હૈ કિ મન કો સદા ઐસી શિક્ષા મિલતી રહે જિસસે આપત્તિ આદિ કે સમય વે તુરન્ત હી યહ નિશ્ચય કર સકેં કિ ઉસ સમય ઉન્હેં ક્યા કરના ચાહિએ. શારીરિક તૈયારી ઇસ લિએ કી જાતી હૈ કિ બિના સ્વસ્થ શરીર કે કોઇ કાર્ય અચ્છી તરહ કર સકના અસમ્ભવ હૈ.

લોક–સેવકોં કે શિક્ષા–દાન મેં નીચે લિખી બાતોં પર વિશેષ ધ્યાન દિયા જાતા હૈ—

(૧) ચરિત્ર ગઠન. સેવકોં કો યુક્તિમાન, સ્વાવલમ્બી, પુરૂષાર્થી, સત્યવ્રત, પ્રત્યક્ષ અનુભવી ઇત્યાદિ બનાને કા પ્રયત્ન કિયા જાતા હૈ. ઇસકે લિએ સ્વયં ઉનકે જીવન–નિર્વાહકી પ્રણાલી તથા ઉનકે અનેક કર્તવ્ય સાધન–સ્વરૂપ સમઝે જાતે હૈ.

(૨) ઉદર–પોષણ. ઇસકે લિએ સેવકોં કો હર તરહ કે ઉદ્યોગ–ધન્ધે સિખલાયે જાતે હૈ. ઉદાહરણ કે લિએ–લોહારગીરી, બઢઇગીરી (સુથારનો ધંધો), માલીગીરી, ઘડીસાજી (ઘડીયાળીનો ધંધો), તારબરકી કા કામ, ઇન્જીનિયરી, મલ્લાહગીરી (નૌકા હંકારવાનો ધંધો), રાજગીરી, બાબૂગીરી ઇત્યાદિ. ઇસિકે અતિરિક્ત કપડે ધોનેકા કામ, ચમડે કા કામ, છાપેખાને કા કામ, કપડે બુનને કા કામ, ખાનોં સે ધાતુ નિકાલને કા કામ આદિ ભી સીખલાયા જાતા હૈ. વિશેષતા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

યહ હોતી હૈ કિ યદિ કોઈ લોક-સેવક તાર કા કામ સીખતા હૈ તો ઉસે યહ ભી સીખના પડતા હૈ કિ તાર કા યન્ત્ર કૈસે બના, કિસ ચીજ સે બના ઔર બિગડ જાને પર ઉસકી મરમ્મત કૈસે હોગી. ઇસી તરહ હર વિષય મેં ઉસે પૂર્ણ રીતિ સે દક્ષ બનના પડતા હૈ. ઉસકી પરીક્ષા લી જાતી હૈ ઔર પાસ હોને પર ઉસે પ્રસંશા-પત્ર ઔર પદક દિયે જાતે હૈં. પરીક્ષા લેને મેં બડી સખ્તી કી જાતી હૈ.

(૩) **લોકસેવા** મેં કામ આને કે લિએ સેવકોં કો અનેક ઉપયોગી વિષય સીખને પડતે હૈં. જૈસે, રોગિયોં કી સેવા-શુશ્રૂષા કરના, આઘાતોં કી પ્રારમ્ભિક ચિકિત્સા કરના, ડૂબતે હુએ મનુષ્ય-કો બચાના, આગ લગને પર ઉસકી શાન્તિ કા યત્ન કરના ઇત્યાદિ. ઇન આપત્તિયોં કે નિવારણાર્થ ઉન્હેં હર તરહકી યુક્તિયાં સિખલાઇ જાતી હૈં. ઇસકે અતિરિક્ત ગ્રહોં, નક્ષત્રોં, પહાડોં, નદિયોં તથા જીવ-જન્તુઓં ઇત્યાદિ કે સમ્બન્ધ કા જ્ઞાન ભી ઉન્હેં પ્રાપ્ત કરના પડતા હૈ. ગાના-બજાના, દુભાષિયે કા કામ જાનના, પદાર્થ-વિજ્ઞાન મેં ગતિ પ્રાપ્ત કરના ભી ઉનકે લિએ આવશ્યક હૈ. ગુપ્ત ભેદોં કા પતા લગાને-કા ઉપાય જાનના ભી આવશ્યક હૈ. જૈસે, યદિ કિસી સ્થાન મેં મનુષ્ય-હત્યા હો જાય ઔર હત્યારા ન પકડા જાય તો અનુમાન સે યહ જાન લેના કિ કિસ પુરૂષ ને હત્યા કી, કૈસે કી, કાહે સે કી, ક્યોં કી, કિધર સે આયા, કિધર સે ગયા ઔર ઉસકા પતા કૈસે લગ સકતા હૈ, ઇત્યાદિ.

(૪) **સ્વાસ્થ્ય-રક્ષા** કે અભિપ્રાય સે લોક-સેવકોં કો શારીરિક વ્યાયામ તથા તરહ તરહ કે ખેલ-કૂદ કા અભ્યાસ કરના પડતા હૈ; કિન્તુ પ્રચલિત કસરતોં ઔર ખેલ-કૂદોં સે ઉનકે ખેલ-કૂદ ઔર કસ-રતેં બિલકુલ હી નિરાલે ઢંગ કી હોતી હૈં. ઉનકે લિએ હાકી, ફુટ-બાલ, ક્રિકેટ તથા ડમબેલ્સ ઇત્યાદિ વિશેષ લાભકારી નહીં સમઝે જાતે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઉનકી કસરતેં ઇસ પ્રકાર કી હોતી હૈં જિનસે મન ઔર મસ્તિષ્ક (મગજ) દોનોં હી કી શક્તિ બઢે ઔર શરીર ભી નીરોગ રહે. કેવલ મોટા તાજા શરીર હોને હી સે મનુષ્ય બલિષ્ઠ નહીં હોતા. ઇસી તરહ ખેલ-કૂદ મેં ભી યહ ધ્યાન રકખા જાતા હૈ કિ લોક-સેવકોં મેં બુદ્ધિ-કા વિકાસ હો, ઉનકી સ્મરણ-શક્તિ કી વૃદ્ધિ હો, ઉનમેં સાહસ-કા ઉદય હો, ઇત્યાદિ. સેવકોં કે ખેલ કા એક નમૂના લીજિએ—

લોક-સેવકોં કા એક દલ સૈર કે લિએ બાહર જાતા હૈ. ઉનમેં-સે એક સેવક કો ઉસકે સાથી પુલિસ વાલે બન કર દોષી ઠહરાતે હૈં ઔર ગિરફ્તાર કરતે હૈં. ઉસ પર મુકદ્દમા ચલતા હૈ. લોક-સેવકોં-કા અફસર ન્યાયાધીશ બનતા હૈ. દોનોં તરફ સે ગવાહ ગુજરતે હૈં. અન્ત મેં ફૈસિલા સુનાયા જાતા હૈ. આદિ સે અન્ત તક સારી કાર-વાઈ ઠીક ઉસી તરહ હોતી હૈ જિસ તરહ કિ અદાલતોં મેં હોતી હૈ. વિચાર કે સમય હઁસને કી મનાહી હૈ. કારણ યહ કિ હઁસને સે લડકોં કો માલૂમ હોતા હૈ કિ યહ સબ ખેલ હૈ. અતએવ વે ઉસ કામ મેં યથોચિત ધ્યાન નહીં દેતે.

લોક-સેવકોં કે ધાર્મિક વિચારોં પર કુછ ભી હસ્તક્ષેપ નહીં કિયા જાતા. જિસ ધર્મ કે વે અનુયાયી હૈ ઉસકે નિયમ પાલન કી ઉન્હેં પૂર્ણ સ્વતન્ત્રતા રહતી હૈ.

ઇસ સંસ્થા કે કાર્ય્ય-સંચાલન કે લિએ લોક-સેવકોં કો અપને બાહુ-બલ સે ઉદ્યમ કરકે ધનોપાર્જન કરના પડતા હૈ. ઇસ નિમિત્ત ઉન્હેં ઉદ્યોગ-ધન્ધે સિખાયે જાતે હૈં. ચન્દા માઁગના સર્વદા મના હૈ.

પાઠક અબ સ્વયં વિચાર સકતે હૈ કિ ઐસી ઉપયોગિની સંસ્થા-પર કિસકી શ્રદ્ધા ન હોગી ? ઇસ સંસ્થા પર બચ્ચોં કા પ્રેમ હોના તો સ્વાભાવિક હી હૈ. ક્યોંકિ ઉનકો અપને સંગી-સાથિયોં સે મિલને-જુલને, ખેલ-કૂદ, સૈર-સપાટે ઇત્યાદિ કે લિએ મનમાના અવકાશ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મિલતા હૈ ઔર યે સબ બાતેં ઉન્હેં સહજ હી રૂચિકર હોતી હૈ. બચ્ચોં કે માતા-પિતા કી ભી પૂર્ણ ભક્તિ ઇસ સંસ્થા પર હોતી હૈ. કારણ યહ હૈ કિ ઇસ સંસ્થા કી બદૌલત ઉનકે બચ્ચે આદર્શ બાલક બન જાતે હૈં; દેશ-પ્રેમ, સાહસ, બુદ્ધિ, બલ, પરાક્રમ, પુરૂષાર્થ આદિ ગુણોં કા સંચય કરકે વે ચારિત્રવાન બન જાતે હૈં; ઉદરપૂર્તિ કે ઉપાય સીખ કર વે જીવન-નિર્વાહ કરને મેં સમર્થ હોતે હૈ.

લોક-સેવક સચ્ચે નાગરિક બન કર ગવર્નમેંટ કી અમૂલ્ય સેવા કરતે હૈ. ઇસ સંસ્થા કી ઉપયોગિતા કા ઇસસે બઢ કર પ્રમાણ ઔર ક્યા હો સકતા હૈ કિ સ્વયં બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટ ને ઇસકે ચલાને કી આજ્ઞા દેકર ઇસે અપના લિયા હૈ.

યુદ્ધ કે સમય કો છોડ કર લોક-સેવકોં કો સૈનિક શિક્ષા સે કોઇ પ્રયોજન નહીં રહતા.

પાઠકોં કો હમ યહ ભી બતલા દેના ચાહતે હૈ કિ ઇસ સંસ્થા-કી સ્થાપના કી આવશ્યકતા ક્યોં પડી. દેખિએ ઇસ વિષય મેં ઇસકે સંસ્થાપક સર રાબર્ટ એડન પાવેલ (Lieutenant-General Sir Robert Baden-Powell, K. C. B.) ક્યા લિખતે હૈ. ઉન્હીં-કી પુસ્તક કે આધાર પર મૈંને યહ લેખ લિખા હૈ. ઉનકા કથન હૈ—

"History shows us that, with scarcely an exception, every great nation, after climbing laboriously to the zenith of its power, has then apparently become exhausted by the effort, and has settled down in a state of repose, relapsing into idleness, and into indifference to the fact that other nations were pushing up to destroy it, whether by force of arms, or by the more peaceful but equally fatal method of commercial strangulation. In every case, the want of some of that energetic pat-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

riotism, which made the country, has caused its ruin. In every case the verdict of History has been "DEATH THROUGH BAD CITIZENSHIP."

અર્થાત્ ઇતિહાસ દેખને સે પતા ચલતા હૈ કિ પ્રત્યેક વૈભવશાલિની જાતિ ઉન્નતિ કે શિખર પર પહુઁચ કર અન્ત મેં શિથિલ પડ ગઇ હૈ. યહાઁ તક કિ ઉસકો અકર્મણ્યતા ને ઘેર લિયા હૈ. ફલ યહ હુઆ હૈ કિ દૂસરી ઉન્નતિશીલ જાતિયોં ને સામરિક (યુદ્ધ સંબંધી) બલ સે, અથવા વાણિજ્ય-રૂપી શસ્ત્ર-પ્રહાર સે, ઉસકો નીચા દિખલાયા હૈ. જિસ દેશપ્રેમ ને એક સમય ઉસ પદદલિત જાતિ કો ઉન્નત અવસ્થા કો પહુઁચાયા થા ઉસી દેશપ્રેમ કી ન્યૂનતા સે અન્તમેં ઉસકા અધઃપતન હુઆ હૈ. ઇતિહાસ ઇસ બાત કી સાક્ષી દે રહા હૈ કિ હર એક જાતિ કી મૃત્યુ સદા સચ્ચી નાગરિકતા કે અભાવ હી કે કારણ હુઇ હૈ.

પાઠક, વિચારિએ તો સહી, ઇન વાતોં દ્વારા જાતીય હ્રાસ કે કારણોં કા કયા હી સચ્ચા ચિત્ર ખીંચા ગયા હૈ. પાવેલ સાહબ ને ઉન પર માનોં ઊંગલી રખ કર ઉન્હેં સ્પષ્ટ દિખા દિયા હૈ. ઉન્હોંને જાતીય હ્રાસ સે બચને કા ઉપાય ભી બતાયા હૈ. વે કહતે હૈ—

"The natural field for any remedy lies in the rising generation and its upbringing.

અર્થાત્ ઇસ રોગ સે બચને કે લિએ કિસી કો ઓષધિ દેતી ચાહિએ તો વર્તમાન તથા ભાવી સન્તાન કો દેની ચાહિએ. વહીં વહ કારગર હોગી. ઉસી કી ઉન્નતિ કરને મેં વિશેષ ધ્યાન દેના ચાહિએ.

વિલાયત સે લૌટે હુએ એક મહાશય ને એક વાર ઇસી વિષય-પર લેક્ચર દેતે હુએ કહા થા કિ લન્દન મેં મૈંને સ્વયં ઇસ બાત કો દેખા હૈ કિ વહાં કે જન સાધારણ કો ઇસ સંસ્થા સે કિતના લાભ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પહુઁચા હૈ. જિન સ્થાનોં મેં કિસી સમય દુઃખ-દરિદ્ર કા વાસ થા આજ વહીં સ્વર્ગીય સુખ-સમ્પદા વર્તમાન હૈ.

હર્ષ કી વાત હૈ કિ કુછ ઉત્સાહી સજ્જનોં કી કૃપા સે હમારે પ્રાન્ત કે એક દો સ્થાનોં મેં ભી ઇસ કાર્ય કા શ્રીગણેશ હુઆ હૈ. પરન્તુ આવશ્યકતા ઇસ બાત કી હૈ કિ ઇસિ કા સઞ્ચાલન સંગઠિત રૂપ મેં કિયા જાય. દેશ મેં ઇધર ઉધર કિતની હી સેવા-સમિતિયાઁ મૌજૂદ હૈ. ક્યા હી અચ્છા હો યદિ વે સબ મિલ કર ઇસ શુભ કામ-મેં યોગ-દાન દેં. ક્યોંકિ જિન કારણોં કા ઊપર ઉલ્લેખ કિયા ગયા હૈ ઠીક ઉન્હીં કારણોં સે હમારા ભી હ્રાસ હો રહા હૈ.

सरस्वती.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

२०—हाँ में हाँ. (हा मां हा.)

अनुवादकः-श्रीयुक्त वीरेश्वर बैनर्जी.

રામચરણ એક ગરીબ કિસાન (ખેડુત) હૈ. એક દિન વહ અપની દેહરી પર બૈઠ કર ચિલમ પી રહા થા કિ ઇતને મેં મિસ્ટર જોકસિંહ આએ ઔર રામચરણ સે બોલે:—

મિ૦ જોકસિંહ—રામચરણ, આજ તુમ ઉદાસ ક્યોં હો ?

રામચરણ—અરે ક્યા બતલાઉઁ ? વહ જમીન જો તુમ્હારે સામ્હને પડી હૈ ઉસમેં મૈંને એક લૌકી કા ઝાડ લગાયા થા.

મિ૦ જોકસિંહ—અચ્છા તો કિયા થા. મકાન કે સામ્હને ઇતની જગહ ક્યોં ખાલી પડી રહે ? દો એક ઝાડ રહને સે અચ્છા દિખતા હૈ.

રામચરણ—વહ વૃક્ષ તો ધીરે ધીરે બઢને લગા.

મિ૦ જોકસિંહ—વહ તો બઢેગાહી, બઢેગા ક્યોં નહીં ? અવશ્ય બઢેગા, તુમને ઉસે કિતને જતન સે રક્ખા હૈ, રોજ રોજ ઉસમેં પાની ડાલતે હો, ખાત દેતે હો. વહ અવશ્ય હી બઢેગા.

રામચરણ—ભાઈ, મૈંને ફિર ઉસકે લિયે એક મચાંન બના દિયા ઔર ક્રમ ક્રમ સે ઉસમેં તીન લૌકી હુઇ.

મિ૦ જોકસિંહ—અવશ્ય હોંગી. જિસ ઝાડ કી તુમને ઇતની સેવા કી ઉસમેં ફલ ન લગે યહ તો અસમ્ભવ બાત હૈ. તીન તો ક્યા, અભી ઔર લગેંગે.

રામચરણ—ફિર મૈં એક લૌકી ઘર મેં બનાને કો (રાંધવાને)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

દે બાકી દો લૌકી બાજાર મેં બેચને કો લેગયા.

મિ૦ જોકસિંહ—અવશ્ય હી લે જાના ચાહિયે, ક્યોંકિ એક તો તુમ ગરીબ આદમી હો, અગર તીનોં લૌકી ખાઓગે ઔર એક ભી ન બેચોગે, તો યહ ગૃહસ્થી કૈસે ચલેગી? ઇસ લિયે બાકી દો જરૂર બેચના ચાહિયે.

રામચરણ—મૈં બાજાર મેં જાકર બૈઠા હી થા કિ એક મ્યુનિસિપાલિટી કા ચપરાસી આ ગયા ઔર એક લૌકી ટેકસ (જકાત) માઁગને લગા.

મિ૦ જોકસિંહ—વહ તો માઁગેગા હી, જરૂર માઁગેગા. સર્કારી નૌકર હૈ, ઉસે ટેકસ લેને કી આજ્ઞા હૈ, વહ તો જરૂર માઁગેગા.

રામચરણ—ભાઈ, હમને તો લૌકી ન દી.

મિ૦ જોકસિંહ—બિલકુલ ઠીક કિયા. તુમને ઇતની મિહનત સે વહ ઝાડ લગાયા, તીન લૌકી ઉસમેં મુશકિલ સે ફલીં, અગર તુમને એક દેદી તો તુમ્હારે પાસ ફિર બચા હી ક્યા ?

રામચરણ—જબ મૈને લૌકી ન દેની ચાહી, તબ વહ મુઝ સે એક લૌકી છુડાને લગા.

મિ૦ જોકસિંહ—વહ તો છુડાવેગા હી. વહ હુઆ ટૈક્સ–કલેક્ટર, તુમને ઉસે ટેકસ ન દિયા તો વહ છુડાવેગા હી.

રામચરણ—ઉસ લૌકી કો ખીંચતે ખીંચતે ઉસમેં દાગ પડ ગયે. યહ નુકસાની દેખ મુઝે બડા ગુસ્સા આયા ઔર મૈંને ઉસે દો એક બાતેં ભી સુના દીં.

મિ૦ જોકસિંહ—અચ્છા કિયા, એક તો તુમ ગરીબ હો, તિસપર ઉસને એક લૌકી ખરાબ કર દી, તુમ કડી બાતેં ન સુનાઓગે તો ક્યા પૈર પડોગે ?

રામચરણ—તબ તો વહ મુઝે ગાલી દેને લગા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મિ૦ જોકસિંહ—જરૂર ગાલી દેગા. એક તો તુમને ટેક્સ ન દી, દૂસરે ઉસસે કડી કડી બાતેં કહીં. વહ જરૂર ગાલી દેગા.

રામચરણ—ગાલી ખાકર મૈં તો જલ ઉઠા ઔર મૈંને ભી ખૂબ ગાલી દી.

મિ૦ જોકસિંહ—બહુત હી અચ્છા કિયા. ઉસને તુમ્હેં ગાલી દી, ફિર ભલા તુમ ક્યોં ચુપ રહોગે ?

રામચરણ—તબ તો ઉસને મેરા ગલા પકડકર દો ચાર ચપતેં (થપ્પડ) ઔર ઘૂંસે લગાયે.

મિ૦ જોકસિંહ—વહ ચપત તો જરૂર મારેગા. પહિલે તો તુમને ટૈક્સ ન દી, દૂસરે ગાલી દીં, તો ક્યા વહ ચુપ રહેગા ?

રામચરણ—વહતો માર પીટ કર એક લૌકી લે ગયા.

મિ૦ જોકસિંહ—લે તો જાયગા હી. ક્યા વહ ઇતની ગડબડ કરકે ભી ન લે જાયગા ?

રામચરણ—તબ તો મૈં બાકી એક લૌકી નાલી મેં ફેંક દુઃખી હો ઘર આયા.

મિ૦ જોકસિંહ—ફેંક દિયા સો અચ્છા કિયા. જિસ લૌકી કે પીછે માર પીટ હુઈ ઉસ લૌકી કો રખના ક્યા અચ્છી બાત હૈ ?

રામચરણ—ફિર ઘર મેં આકર મૈંને ઉસ ઝાડ કો ઉખાડકર મચાન કો જલા દિયા.

મિ૦ જોકસિંહ—અચ્છા કિયા, જિસ લૌકી કે પીછે ઇતના અપમાન હુઆ ઉસ ઝાડ કો રખના અચ્છી બાત નહીં હૈ.

રામચરણ—પર ભાઇ, મેરા દિલ ઉસ ઝાડ કે લિએ દુખને લગા.

મિ૦ જોકસિંહ—અવશ્ય હી દુખા હોગા. જિસ ઝાડ કે પીછે તુમને ઇતની તકલીફ ઉઠાઈ, ઉસે પાલા—પોસા. ક્યા તુમ્હ ઉસકે ઉખાડને સે સુખ હોગા, નહીં. દુઃખ હોગા, અવશ્ય હોગા. ઔર, અબ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આજ્ઞા દીજિયે. જરા રાય સાહબ કે યહાઁ જાના હૈ, નમસ્કાર.

ઇતના કહકર વે જલી હુઇ તમાખૂ કી ચિલમ ઉસે દે ચલ દિયે.

પાઠકગણ! આજ કલ ઇસ સંસાર મેં ઐસે મનુષ્ય બહુત પાયે જાતે હૈં જો મિસ્ટર જોકસિંહ કે સમાન હૈં. યે હી ચાપલૂસ કહલાતે હૈ ઔર ઐસે હી લોગ બડે આદમિયોં કો બિગાડતે હૈ. અગર ઇનસે કહો કિ "ભાઇ ! આજ હમ શરાબ પિયેંગે." તો યે કહેંગે કિ "હાઁ, પીજિયે." અગર કહો કિ શરાબ પીના બુરી બાત હૈ તો યે કહેંગે કિ "હાઁ, બહુત બુરી બાત હૈ." ઇસલિયે ઐસે ચાપલૂસોં-સે બચના ચાહિયે.

(बँगला " अन्तःपुर " से).

शारदाविनोद.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

२१--सत्ययुग आ रहा है.

જેસે યહ સૂર્ય્ય આપ કે સામને ચક્કર લગાતા હુઆ દૃષ્ટિગોચર હોતા હે ઠીક ઉસી પ્રકાર સે સારા સંસાર નીચે સે ઊપર કો ચક્કર લગાતા હુઆ ઘૂમ રહા હે. સંસાર કા કોઇ પરમાણુ સ્થિત નહીં હે. પૃથ્વી-કે, જલ કે, વાયુ કે ઔર ક્યા કાઠ ઔર પત્થર કે ભી સારે પરમાણુ ઉસી પ્રકાર સે ઘૂમ રહે હૈં જિસ પ્રકારસે હમારી પૃથ્વી તથા નભોમણ્ડલ કે તારે વા ગ્રહ ઘૂમ રહે હૈ. પર ઇસે દેખને કે લિયે દિવ્ય દૃષ્ટિ, વિચારદૃષ્ટિ વા વિજ્ઞાનદૃષ્ટિ કી આવશ્યકતા હૈ; સામાન્ય દૃષ્ટિ સે ઇસકા પ્રત્યક્ષ કરના કઠિન હૈ. વિચાર કરને સે માલૂમ હોતા હૈ કિ કેવલ હમારી પૃથ્વી હી નહીં ઘૂમતી, કિન્તુ સંસાર કા પ્રત્યેક કાર્ય્ય–સંસાર કી પ્રત્યેક વસ્તુ, નીચે સે ઊપર-કો ઘૂમતી ઔર ચક્કર લગાતી હૈ; કોઇ એક દશા મેં નહીં રહ સકતી. આજ જો ઉપર હૈ વહ સમય પાકર નીચે અવશ્ય જાયગા ઔર જો નીચે હૈ ઉસકા ઉપર કો ઉઠના અનિવાર્ય્ય હૈ. આજ જો બીજ ભૂમિમેં, નીચે ગાડ દિયા ગયા હૈ, યાદ રહે કિ વહ કલ્હ સમય પા કર અવશ્ય ઉઠેગા ઔર એક બહુત બડા આકાર ધારણ કર લોગોં કો ચકિત કર દેગા. દેખિએ! વહી બીજ, જો ઉસ દિન નીચે ગાડ દિયા ગયા થા, જો નીચે ગિરાયા ગયા થા, આજ એક ઊઁચે વૃક્ષ કી ચોટી પર, શાખોં કે ઉપર, કોમલ પત્તોં ઔર ફૂલોં કે આસન પર વિરાજ-માન હૈ. પર આપ ક્યા સોચતે હૈં કિ ઇસકે દિન યોં હી કટેંગે? કભી નહીં. સૃષ્ટિક્રમ બતલા રહા હૈ, કાલભગવાન કા ઉપદેશ હૈ કિ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વહ એક ન એક દિન નીચે આવેગા—ગિરેગા, ઉન્નતિ સે અવનતિ હોગી. જો ઉપર ગયા હૈ વહ નીચે આને હી કે લિએ; ઉપર કા જાના નીચે આને હી કે લિએ; ઉપર કા જાના નીચે આને કા કારણ હૈ. ઇસ નિયમ કા ઉલ્લંઘન વહી કર સકતા હૈ જો સંસાર સે મુક્ત હો ગયા, બ્રહ્મમય હો ગયા, આત્મસ્વરૂપ હો ગયા હૈ. નહીં તો, સંસાર ઉસી કા નામ હૈ જહાં કોઇ ઇસ નિયમ કા ઉલ્લંઘન નહીં કર સકતા—ઇસકે વિરૂદ્ધ નહીં જા સકતા. સંસાર ! તેરા ચક્ર ધન્ય હૈ ! આજ જો જલ સમુદ્ર સે ઉઠ કર ભાપ હો કર બાદલ બન કર, અહંકાર સે મત્ત હુઆ હમારે ઉપર આકાશ મેં ઘૂમ રહા હૈ, કૌન નહીં જાનતા કિ વહ એક ન એક દિન નીચે આવેગા ઔર વહીં જાયગા જહાં સે કિ આયા થા.

બસ, યહ સંસાર નહીં કિન્તુ સંસાર-ચક્ર હૈ. અબ આપને ઇસકા મતલબ અચ્છી તરહ સમઝ લિયા હૈ. અધિક સમઝાના પાઠકોં કે બુદ્ધિ કી અવજ્ઞા કરની હૈ. બાત ઇતની હૈ કિ જો ગિરા હૈ વહ ઉઠેગા, જહાં અવનતિ હૈ વહાં ઉન્નતિ અવશ્ય હોગી. કલિયુગ ઇસિલીયે આયા હૈ કિ સત્યયુગ કા માર્ગ સાફ કર દે; લોગોં કો ઇસ યોગ્ય બના દે કિ એકાએક સત્યયુગ કા પ્રકાશ પડને પર ડર ન જાયઁ—ઘબડા ન જાયઁ—ચકાચૌંધ સે અન્ધે ન હો જાયઁ.

જબ યહાં દિન હોતા હૈ તો અમેરિકા મેં રાત હોતી હૈ. ઠીક ઇસી પ્રકાર સે જબ ઉન્નતિ કા સિતારા ભારતવર્ષ પર ચમકતા થા તો અમેરિકા કો કોઇ નામ ભી ન જાનતા થા. અબ અમેરિકા ઉન્નતિ-પર હૈ તો હિન્દુસ્તાન કી દશા શોચનીય હો રહી હૈ. પર વહ સિતારા—વહ ઉન્નતિ કા સૂર્ય, નિયમાનુસાર પશ્ચિમ મેં અસ્ત હો કર, પાશ્ચાત્ય દેશોં પર અપના જાજ્વલ્યમાન પ્રકાશ ડાલતા હુઆ, ઉનકી ઉન્નતિ કરતા હુઆ, અમેરિકા કો જગા કર પ્યાસિફિક ઓશન પાર કર રહા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હૈ. પાર હી નહીં કરતા હૈ, કિન્તુ વહ દેખો, વહ જાપાન પર આ ચમકા. પુરુષાર્થ ડાલને વાલી, દેશ કો જગાને વાલી ઉસ કી સુનહલી કિરણેં જાપાન પર ચમક રહી હૈં. જાપાન જગમગા ઉઠા હૈ, જાપાન કી તેજોમયી ઉન્નતિ ને સારે સંસાર કો વિસ્મિત કર દિયા હૈ. હમારા તો વિશ્વાસ યહ હૈ કિ જાપાન હી કે ભાગ્ય સે—ઉસી સૂર્ય્ય કે પ્રભાવ-સે—યહ વર્ત્તમાન યુદ્ધ છિડ ગયા હૈ. દેખિએ ! યૂરોપ કા વ્યવસાય કૈસા નષ્ટ ભ્રષ્ટ હો રહા હૈ ઔર જાપાન ને ઇસ બીચ મેં કિતની ઉન્નતિ કર લી હૈ ? ક્યા જાપાન કી ઇસ સમય, આપ ઉતની હી ઉન્નતિ જાનતે હૈં જિતની રશિયા સે લડાઈ કે સમય થી ? કભી નહીં; અબ જાપાન, જાપાન હો ગયા અબ વહ એશિયા કા શિરમૌર હૈ.

જાપાન કે બાદ અબ વહ સૂર્ય્ય ચીન કી ઓર ખિસકા હૈ ઔર ઉસ કી લલાઈ બંગાલ મેં દીખ પડી હૈ. ઇસ મેં સન્દેહ નહીં કિ યહ ઉન્નતિ કા સૂર્ય્ય ભી સૂર્ય્ય હી કે સમાન નિયમાનુસાર બરાબર ચલા આ રહા હૈ. યદિ આજ તક વહ બરાબર નિયમાનુસાર આ રહા હૈ તો આગે વહ અપના નિયમ બદલ દેગા યહ અસમ્ભવ હૈ. વહ નિયમાનુસાર જાપાન તક આ કર, ચીન મેં અપના પ્રકાશ ડાલ ઉસ કો જગાતા હુઆ ફિર પીછે લૌટ જાયગા, યહ કભી વિશ્વાસ નહીં હોતા. જબ તક સૃષ્ટિ કી સ્થિતિ હૈ તબ તક ઇસ કા નિયમ ઉલટા નહીં જા સકતા. અચ્છા યદિ વહ સૂર્ય્ય ચલા; યદિ વહ અપને નિયમોં કા ઉલ્લંઘન નહીં કર સકા, તો અબ પ્રશ્ન યહ હૈ કિ અબ વહ જાપાન ઔર ચીન કો તૈ કરતા હુઆ કહાં જાવેગા ? અબ કિસ દેશ કી બારી હૈ—અબ ઉસકે પ્રોગ્રામ મેં કિસ દેશ કા નમ્બર હૈ ? ઉત્તર મિલતા હૈ, બુદ્ધિ સાફ઼ સાફ઼ કહ દેતી હૈ—" હિન્દુસ્તાન કા; ભારત વર્ષકા; ઉસી દેશ કા જહાં સે કિ વહ ગયા થા. "

વહ આ રહા હૈ ઔર બડે વેગ સે આ રહા હૈ. જૈસે, નદિયાં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સમુદ્ર કે નિકટ આકર બડે વેગ સે સમુદ્ર મેં ગિરતી હૈં—બડા શબ્દ કરતી હૈં ઔર પ્રસન્ન હોતી હૈં. કારણ યહ હૈ કિ વહ જાનતી હૈં કિ યહી હમારા પતિ, હમારા ઘર ઔર હમારા દેશ હૈ. ઇસી કો છોડ કર આજ તક હમ લોગ ઇધર ઉધર ભટકતી ફિરી હૈં, આજ વહી હમારા પ્યારા ઘર, વહી હમારા પ્યારા દેશ, વહી હમારા પ્યારા પતિ પ્રાપ્ત હુઆ, આજ હમ સફલમનોરથ હુએ, કૃતકૃત્ય હુએ. બસ, યહી દશા ઇસ સૂર્ય્ય કી ભી હૈ—આજ વહ, અપને ઘર મેં, ભારત-મેં, ઉસ સ્થાન મેં આ રહા હૈ જહાં ઉસને બહુત દિનોં તક નિવાસ કિયા હૈ—જહાં ઉસકી ઉત્પત્તિ હુઈ—જો ઉસકા સ્વદેશ હૈ—જહાં સે ઉસકા વિદેશ જાના હુઆ થા. ઇસી સૂર્ય્ય કા નામ સત્યયુગ, જાતીય મોક્ષ, દેશસ્થ સ્વર્ગ, સ્વરાજ્ય ઔર ઉન્નતિ હૈ. અબ વહ આપ કે સામને ખડા હૈ. યદ્યપિ ઝલક અભી બિલકુલ સામને નહીં હૈ, પર બુદ્ધિમાનોં ઔર વિચારશીલોં કો ઉસકી ઝલક પ્રત્યક્ષ હો રહી હૈ.

સભી શુભ લક્ષણ દિખાઈ દેતે હૈં. ચારો ઓર સે હમારી વીરતા ઔર રાજભક્તિ કી તારીફ હો રહી હૈ. હમ લોગ અબ અપની ગવર્નમેણ્ટ કે પ્યારે હૈ. હમારી ગવર્નમેણ્ટ કી સુદૃષ્ટિ અબ ભારતવર્ષ પર ભી આ પડી હૈ. ઇંગ્લૈણ્ડ કે અનેક રાજનીતિજ્ઞોં કે શબ્દોં સે અબ યહ બાત છિપી નહીં રહતી. અબ સરકાર કા ભારત પર પૂર્ણ વિશ્વાસ હુઆ હૈ ઔર લડાઈ ખતમ હોતે હી જિસકી અબ બહુત શીઘ્ર સમ્ભાવના હૈ ભારત કો અબ વે અધિકાર દિયે જાયઁગે—અબ વે પારિતોષિક દિએ જાયઁગે જિસસે વહ અબ તક વંચિત રહા.

હિન્દુસ્તાન કા બજટ પાર્લીમેણ્ટ મેં પેશ કરતે સમય અણ્ડર-સેક્રેટરી ને કહા થા કિ—"યહ પક્કા નહીં કહા જા સકતા કિ હિન્દુસ્તાન-કો કૌન સી વસ્તુ પારિતોષિક દી જાયગી; પર ઇતના અવશ્ય હૈ કિ અબ ઇંગ્લૈણ્ડ કી દૃષ્ટિ કા માર્ગ હિન્દુસ્તાન કી ઓર બદલ જાયગા."

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બસ ! પ્રભુ કા, સરકાર કા, ઇશ્વર કા, કટાક્ષમાત્ર કાફી હૈ; ઉસકી દૃષ્ટિ હી ફિર જાની બહુત હૈ. હમારી ગવર્નમેણ્ટ કી રાજભક્ત ભારત કી ઓર દૃષ્ટિમાત્ર ફિર જાને સે યહાં સત્યયુગ આ વિરાજેગા ઔર દુઃખ કા પતા ન લગેગા.

"યુદ્ધ કે પશ્ચાત્ ઇંગ્લેણ્ડ તથા હિન્દુસ્તાન કા સમ્બન્ધ કુછ નિરાલા હી હોગા; ઇંગ્લેણ્ડ કી દૃષ્ટિ બદલ જાયગી." ઇન શબ્દોં મેં ઐસે ભાવ હૈં કિ હૃદય મેં રાજભક્તિ લહરાને લગતી હૈં ઔર વિચાર યહી કહતા હૈ કિ અબ ભારત મેં સત્યયુગ કે આને મેં દેરી નહીં. યહ ઉસી કા કર્ત્તવ્ય હૈ જિસને હમારી સરકાર કે હૃદય મેં યહ ઉદાર ભાવ ભારત કે પ્રતિ ઉત્પન્ન કર દિયા હૈ.

હમારે પ્રિય ભારતનિવાસીગણ ! ઇસ બાત કો આપ યાદ રક્ખેં કિ જિસ સરકાર ને બેલજિયમ કે સ્વત્વોં કી રક્ષા કે લિએ, બેલજિયમ કી સ્વતન્ત્રતા કે લિએ, અપના તન, મન ઔર ધન અર્પણ કર દિયા હૈ, વહી નિષ્પક્ષ બૃટેન સરકાર અપને રાજભક્ત ભારત કે લિએ ક્યા નહીં કર સકતી ઔર ઉસે કૌનસા અધિકાર નહીં દે સકતી? જિસ કૃપાલુ પ્રભુ ને–જિસ ન્યાયશીલા સરકાર ને બેલજિયમ કે સ્વત્વોં કી રક્ષા કી વહ અપને પ્રિય ભારત કે સ્વત્વોં પર ધ્યાન ન દે યહ અસમ્ભવ હૈ. અતઃ હમારે ઇસ કથન કો સત્ય જાનો કિ– "સત્યયુગ આ રહા હૈ"–અતઃ ઉઠો, આઁખેં ખોલો, ઔર ઉસકે સ્વાગત કે લિએ ખડે હો જાઓ જિસમેં ઐસા ન હો કિ વહ તુમ્હેં સોતા હુઆ દેખ કર આને મેં દેરી કરે ઔર મિલા હુઆ પારિતોષિક માંગે બિના ન મિલે.

" Who stands if freedom fall ?
Who dies if England live ? " Mr. KIPLING.

संपादक–ज्ञानशक्ति.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

२२–नम्र निवेदन और छोटी याचना.

લેખકઃ–શ્રોત્રિય હરિશઙ્કર શર્મા.

એક વાર મહાપ્રતાપી બિજેતા ફ્રાન્સીસી વીર "નેપોલિયન" સમ્રાટ્ ને કહા થા–કિ **"મુઝે ૧૦૦ સુશિક્ષિતા માતાઓં કી સન્તાન દો;** મૈં સારી પૃથ્વી પર વિજય લાભ કરુંગા."

સજ્જનો ! સમ્રાટ્ નેપોલિયન કા યહ ઉપર્યુક્ત વાકય કિતના બડા મહત્ત્વ-પૂર્ણ ઔર ઉત્કર્ષકા દ્યોતક હૈ યહ ઉસી દેશ કે ભાગ્યવાન નર સમઝ સકતે હૈ જિસ દેશકી કિસી એક ભી સુશિક્ષિતા માતા ને અપની કોખ સે એક ભી સચ્ચા સુપુત્રરત્ન પૈદા કિયા હો, જિસ દેશ કી એક ભી માતા ને ઐસા પુત્ર ગોદ મેં ખિલાયા હો જો દેશ-સેવા, ધર્માનુરાગ, પરોપકાર, સમાજહિત-સાધન ઔર સત્યાચરણ મેં અપને પ્રાણ, અપના શરીર, અપના ધન, ઐશ્વર્ય ઔર સમ્પદા કો તુચ્છ સમઝતા હો, ઉસી દેશ કા ભાગ્યશાલી મનુષ્ય વીર 'નેપોલિયન'-કે ઉપર્યુક્ત ભાષણ કો અપને મસ્તક પર પુષ્પ કી તરહ ધારણ કરેગા ઔર ઇસિકે મહત્ત્વ ઔર ઉત્કર્ષ કો સમઝેગા. ઇસિમેં સન્દેહ નહીં કિ યદિ વાસ્તવિક એક ભી સચ્ચી, વીરપ્રસવિની માતા કિસી દેશ મેં હોતી હૈ ઉસ દેશ કી પ્રતિષ્ઠા, મર્યાદા, માન ઔર મહત્ત્વ ઉસ માતા-કી સુરક્ષિત કોખ મેં પલા કરતા હૈ. મહાબલી અત્યાચારી રાજા કંસ-કે કારાગૃહ મેં વીરપ્રસવિની સચ્ચી-માતા દેવકી કી કુક્ષિ મેં એક સમય ઇસી પ્રકાર દેશ કી સભ્યતા, પ્રતિષ્ઠા, મર્યાદા ઔર મહત્તા, યદુ-કુલ-નલિન-દિવાકર, કંસ-નિકન્દન, મહાભારત-યુદ્ધ કે મહા-માની

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વીર ભગવાન્ કૃષ્ણ કે રૂપ મેં પલ રહીં થીં; જિસને અત્યાચારિયોં-
કો દણ્ડ દિયા, આતતાયિયોં કો મર્યાદા સિખલાઈ ઔર જો ભારત કા
મનોરમ મુકુટ હુઆ. જિસ સમય નાસ્તિકમત કી પ્રબલતાને ઇશ્વિર-
સત્તા કા વિશ્વાસ બડે બડે ધર્મધુરીણોં કે હૃદય સે જડ બુનિયાદ સે
ઉખાડ કર ફેંક દિયા થા ઐસે હી વિષમ સમય મેં સ્વા૦ શંકરાચાર્ય કે
રૂપ મેં ઇશ્વિર સત્તા કા મહાતેજસ્વી પુઞ્જ ઉસકી સચ્ચી માતા કી
પવિત્ર કોખ મેં પલ રહા થા. સ્વા૦ શંકરાચાર્ય ને ધાર્મિક સંસાર કે
જીવન ઔર મરણ કે પ્રશ્ન કો બડી સુલભતા સે હલ કિયા ઔર દેશ-
કો પુનઃ ઇશ્વિર કા વિશ્વાસી બનાયા. મહાનૃશંસ દુરાચારી ઔરંગજેબ-
ને જિસ સમય અપને ઘૃણિત દુષ્કર્મોં સે તમામ દેશકો પરિતાપસાગર-
મેં ડુબોના ચાહા થા ઐસે હી કઠિન સમય મેં ભી માનિની વીરા
માતા જીજીબાઈ કી પવિત્ર કોખ મેં મહા પ્રતાપી, ઔરંગજેબ કા
માન મોચન કરને વાલા, મુસલ્માની સલ્તનત કી બુનિયાદ કો જડ-
સે હિલાને વાલા, દેશોદ્ધારક, મહારાષ્ટ્રકેસરી છત્રપતિ શિવાજી પલા
થા, જિસને કર્ણધાર બન કર વિષાદ-સાગર મેં મગ્ન દેશ કે ભાગ્ય-પોત-
કો કિનારે લા ખડા કિયા ઔર જો ભારત દેશ કા ચમકદાર સિતારા હુઆ.

સજ્જન પુરૂષો! સંસાર કા ઇતિહાસ એક બાર અપની દૃષ્ટિ કે
સામને રક્ખો. તુમકો બહુત સી સચ્ચી માતાઓં કે જ્વલન્ત દૃષ્ટાન્ત નજર
આયઁગે. જિનકી પુષ્પ કુક્ષિ સે પૈદા હુએ એક એક વીર ને સારી પૃથ્વી-
કો હિલા દિયા, સ્વસ્થ સાગર કો ભી વિચલિત કર દિયા, પ્રચણ્ડ ઔર
સબલ વાયુવેગ કી ગતિ કો ભી રોક દિયા, ઔર અચલ પહાડોં કો ભી
હિલા દિયા. યહ સત્ય હૈ—જિસ કુલ મેં, જાતિ મેં, સમાજ ઔર દેશ મેં
યદિ એક ભી સચ્ચી માતા હો ગઈ; વહ કુલ, જાતિ, સમાજ ઔર દેશ
માનોં ચિર સમય કે લિએ ઉન્નતિ કે ઉચ્ચ શૈલશૃંગ પર ચઢ ગયા. એક
કુલદેવી—સચ્ચી દેવી અપને દેશ કે ભાગ્ય-પોત કો સંસૃતિસાગર સે પાર કર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

દેતી હૈ–ઇસમેં કુછ સન્દેહ નહીં. ભારત દેશ કો કભી યહ સૌભાગ્ય ભી પ્રાપ્ત થા કિ ઇસિમેં અનન્યવીરા, પુણ્ય-પરાયણા, પતિવ્રતા, બ્રહ્મવાદિની અનેક સચ્ચી માતાએઁ પૈદા હુઇં; જિન્હોંને સમસ્ત દેશ કો અપને યશઃસૌરભ સે ભર દિયા. કૌન નહીં જાનતા કિ ભારત કી પવિત્ર-ભૂમિ મેં–મીરાબાઇ, મધુવ્રતા, સીતા ઔર બ્રહ્મવાદિની ગાર્ગી આદિ કિતની આદર્શ સ્ત્રિયાઁ ભારતકા મુખ ઉજ્વલ કર ગઇ હૈં ઔર ઇસકે ભવ્ય ઔર રમણીય યશઃસૌધ કો ગૌરવ-ગગન સે મિલા ગઇ હૈં.

બૌદ્ધધર્મ–પ્રચારિકા બ્રહ્મચારિણી દેવી મધુવ્રતા એક સમય બડે ભારી નિષ્ઠુર ઔર અત્યાચારી શક્તિ-ઉપાસકોં કે ગ્રામ મેં પહુઁચી. ઉસ ગ્રામ કા મુખિયા એક બડા અત્યાચારી ઔર પાપી થા. વહ નાલાયક બહુત સે ગ્રામીણ પુરુષોં કે સાથ ઉસ દેવી કે નિકટ પહુઁચા ઔર દેવી મધુવ્રતા કી પવિત્ર ઔર નિર્મલ રૂપરાશિ દેખ કર મોહિત હો ગયા. કલુષિત-ભાવના–પૂર્ણ હૃદય સે ઇસ શુદ્ધ સાધ્વી દેવી પર અનુરક્ત હો ગયા ઔર કહને લગા–" સુન્દરિ! તુમ્હારી બડી કમનીય કોમલ–કાન્તિ હૈ. તુમ્હારા યહ સુકુમાર–સુલભ–સૌન્દર્ય બડા લોકોત્તર હૈ. તુમ્હારી યહ માધવી મૃદુ મૂર્તિ ઇસિ યોગ્ય નહીં કિ ઇસ અશુદ્ધ ધર્મ કે પ્રચાર મેં કઠોર ક્લેશ સહન કરેં." દેવી મધુવ્રતા બડે અચલ સાહસ ઔર ધૈર્ય સે કહને લગી–" મહાશય! આપકા યહ મુઝપર બડા અનુગ્રહ હૈ, ઇસકે લિએ આપકો અનેક ધન્યવાદ હૈ, કિન્તુ આપ ઇસ પવિત્ર બૌદ્ધધર્મ કો અશુદ્ધ કહ કર અપમાન યા અનાદર ન કીજિએ. અચ્છા, યહ કહિએ આપકો મેરે શરીર કા કૌનસા અંગ સુન્દર માલૂમ હોતા હૈ, જિસ પર આપ મોહિત હૈં ?" વહ પાપી ગ્રામકા મુખિયા કહને લગા–"સુન્દરિ! તુમ્હારે ઇસ લાવણ્ય-લોલ-મુખમણ્ડલ પર યહ સુદીર્ઘ નીલે નિર્મલ નેત્ર બડે હી પ્રિય માલૂમ હોતે હૈં, ઔર......" યહ સુનતે હી પુણ્યપરાયણા દેવી મધુવ્રતા ને એક

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

લોહે કી કીલ સે અપને દોનોં નેત્ર ફોડ લિએ ઔર ફિર મૃદુ મુસ્કરાહટ કરતી હુઇ બોલી–" ઔર કૌન સે મેરે અંગ પર આપ મોહિત હૈં." આહ, દેવી કે ઇસ દુબારા પ્રશ્ન પર યહ દુરાચારી પાપિયોં કા સમુદાય એક દમ નિશ્ચેષ્ટ ઔર સ્તબ્ધ રહ ગયા. મધુવ્રતા કે ઇસ અપૂર્વ આત્મબલિદાન પર, ઇસ ખાસ કુર્બાની પર, સમસ્ત ગ્રામીણ સમુદાય બહુત પશ્ચાત્તાપ કરને લગા. વહ ગ્રામ કા મુખિયા તો પાષાણવત્ રહ ગયા. આખિર સમસ્ત ગ્રામ ઔર વહ પાપી ઇસ દેવી-કે ચરણોં પર ગિર પડા. "ભગવતી! માતા! રક્ષા કરો, રક્ષા કરો–યહ કહને લગા." દેવી કે દોનોં નેત્રોં સે **રક્ત** કી ધારા પ્રવાહિત હો રહી થી. ઇસી ધારા સે ઇનકે અઘ-સિંચન કરતી હુઇ દેવી ને "પુત્રો!" કહ કર ઉનકે સિરોં પર હાથ ફેરા–ઔર ઉન્હેં બૌદ્ધધર્મ-કી દીક્ષા દી. ન કેવલ યહ ગ્રામ કિન્તુ આસ પાસ કે ઔર ગ્રામ ભી (જિન્હોંને ઇસ દેવી કે દર્શન કિયે) બૌદ્ધધર્માવલમ્બી હો ગએ.

"धन्याऽसि खलु देवी मधुव्रते धन्याऽसि."

મન્દાલસા કી અપને પુત્રોં કે લિએ–**"शुद्धोऽसि, बुद्धोऽसि निरंजनोऽसि"** કી વે મૃદુમયી, મધુમયી, મોદમયી ઔર ઉલ્લાસમયી, મીઠી મીઠી પ્યારી 'લોરિયાઁ' (હાલરડાં) આજ કિસ દેશ કે ગૌરવ-ગ્રાહી ઔર સભ્યતાભિમાની પુરુષ કો યાદ નહીં આતીં–જિન લોરિયાઁ-સે ખેલતે હી ખેલતે ઉસકે પુત્રોં ને અક્ષય્ય સુખ ઔર પરમપદ કો પ્રાપ્ત કિયા. સચ્ચી માતા મન્દાલસા ને યહ હૃદયમેં વિચારા કિ, "મૈં વહ માતા હી ક્યા હુઇ કિ–જો મેરી સન્તાન કો પુનઃ અન્ય કિસી માતા કી ગોદ મેં ખેલના પડે?"

પાઠક, પાઠિકાઓ! વિદ્વાનોં કા યહ કથન હૈ કિ "માતા કા સંસ્કાર બચ્ચે કે સંસ્કાર-નિર્માણ કા સાઁચા હૈ." જૈસા ભી ચાહે વૈસા સંસ્કારી પુત્ર માતા પૈદા કર સકતી હૈ. સંસાર કા ઉત્કર્ષ યા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અપકર્ષ, અભ્યુત્થાન યા પતન, સંકોચ યા વિકોચ, વહાં કે મહિલા–મણ્ડલ પર નિર્ભર હૈ. વીરપ્રસવિની સુભદ્રા માતા કે ગર્ભસ્થ–બાલક અભિમન્યુ ને મહાભારત કે યુદ્ધ મેં બનાયે જાને વાલે દુર્ભેદ્ય ચક્રવ્યૂહ-કે રચનાકૌશલ કી શિક્ષા કિસ પ્રકાર પાઇ થી–યહ પઠિત સમુદાય જાનતા હી હૈ ઔર રણસુભટ મહાબલી બાલક વીર અભિમન્યુ મહા-ભારત કે અનન્ય શૌર્યાઽઽકાશ મેં ચારૂ ચન્દ્ર કી તરહ કિસ પ્રકાર દીપ્તિમાન હુઆ યહ ભી સબ જાનતે હી હૈં.

કિન્તુ હા! ભ્રષ્ટ–ભાગ્ય–ભારત! તૂ આજ કિસ દશા મેં હૈ? તેરી અવસ્થા ક્યા હૈ? ઇસકા વર્ણન અબ કૌન કર સકે, તેરી સ્થિતિ-કા કૌન વર્ણન સકે? તેરા ગૌરવ આજ ક્યા અતીત કાલ કે કૃષ્ણ કુહર મે વિલીન હો ગયા; યા યહાં સે કુછ અપના અનાદર યા અપ-માન દેખકર દૂસરે ભાગ્ય–ભાગી દેશોં મેં ચલા ગયા? યહી બાત હૈ. બેશક યહી પિછલી બાત હૈ. ક્યોં ચલા ગયા? ક્યા ઇસ લિએ કિ–"યહાઁ બહુત સમય સે દેવિયોં કે અપમાન ઔર અનાદર કી પ્રથા પડ ગઇ હૈ?" ઠીક હૈ; જિસ સ્ત્રી–સમાજ કે પરિચર્ય્યા પૃષ્ઠ પર તુમ્હારા વાસ થા, તુમ્હારા નિર્વાહ ઔર બસેરા થા ઉસી પુનીત પૃષ્ઠ-કો તુમ્હારે કિતને હી કુલ કલંકિયોં ને અપને અપવિત્ર પૈરોં સે રોંધા ઔર ખરાબ કિયા. જિસ સે તુમ્હારા બસેરા વિકૃત હો ગયા ઔર તુમ હમેં છોડ કર ચલે ગયે. ઠીક હૈઃ—

"ઇસ ઘરકો આગ લગ ગઇ ઘરકે ચિરાગ સે."

હા, વિધિવૈપરીત્ય! ક્યોં વૃદ્ધ ભારત! તુમ્હેં યહ દુર્દૈવવિલાસ અપની ઇસ ચરમ અવસ્થા મેં દેખના પડા. હાઁ, હજારોં વર્ષોં સે બડી ભારી વિષય–વિષાદ–વેદના સહતે સહતે તુમ્હારા મુખ વિવર્ણ હો ગયા. મુગલોં કે શાસન સમય મેં નામુરાદ 'જજિયા' કા કર ભી તો તુમ્હારે હી ઉપર લગાયા ગયા થા! ઇસી સે અભી તક ભી તુમ્હારા યહ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વિશાલ ભાલ પરિતાપ–તપ્ત હૈ. તુમ્હારી યહ કોમલ–કાન્તિ અબ ઇસી-સે મલિન હૈ. હાઁ, હાઁ ઇસી સે યહ તુમ્હારી પવિત્ર–પ્રવાહા ભગવતી ભાગીરથી, શુદ્ધ–સલિલા શ્રીમતી સરસ્વતી, કૃષ્ણકાન્તિ–કલેવરા કૃપા-કરી કાલિન્દી પૂર્વ જૈસે વિશુદ્ધ વિસ્તાર સે ઉસ પુરાતન અપૂર્વાઽઽવેશ-સે નહીં પ્રવાહિત હોતી. તુમ્હારે બન–ઉપવન ક્યા ઇસી લિએ નીરસ ઔર શુષ્ક સે જાન પડતે હૈં ?

સજ્જન પુરુષો, વર્ત્તમાન કાલ મેં આપકે ભારત દેશ કી જો દશા હૈ, વહ આપ લોગોં સે છિપી હુઇ નહીં હૈ, ઇસ કે લિએ આપસે વિશેષ નિવેદન કરને કી હમ આવશ્યકતા નહીં સમઝતે. હમારી સિર્ફ પ્રાર્થના યહી હૈ કિ આપ ભારત કી સામયિક દશા કો વિચાર કર ઇસકે પુનરુત્થાન કે લિએ અપને પ્રયત્નોં કા પ્રકર્ષ–પ્રયોગ ઔર ઉચિત ઉદ્યોગ કીજિએ. ભારત દેશ કો ઉન્નત કરને કે લિએ જો જો કરણ–ઉપકરણ, સાધન–ઉપસાધન આપકો અપેક્ષિત હૈ, ઉનકી યુક્ત–યોજના ઔર સમુચિત–સાધના બહુત અવહિત–ચિત્ત સે કીજિએ. નિરુત્સાહી ઔર નિરુદ્યમી કોઇ દેશ ઉન્નત નહીં હો સકતા. સમયોચિત પરમ–પુરુષાર્થ કી આવશ્યકતા હૈ. સજગ ઔર સચેષ્ટ હોને કી જરૂરત હૈ. આપકે ભારત દેશ કા માન ઔર મહત્ત્વ અબ કુછ ન રહા. વિચાર તો કીજિએ આપકા ક્યા થા ઔર અબ ક્યા હો ગયા ? વિદ્યા, બુદ્ધિ, બલ, વિક્રમ, ધન, ધાન્ય, આમોદ, પ્રમોદ ઔર વહ ઐશ્વર્ય સુખભોગ તુમ્હારે દેશ કા અબ કહાઁ હૈ ? દૂસરે દેશોં કો તો નિહારિએ, અબ ઉનકા ભાગ્યોદય કૈસા હુઆ હૈ ? પ્રત્યેક બાત મેં પીછે પડે અનેક દેશોં ને કૈસી ઉન્નતિ કી હૈ ? જાપાન ને અપને કૃતિ–કૌશલ સે સમસ્ત–સંસાર મેં પ્રતિષ્ઠા બૈઠા દી. આજ સારા સંસાર જાપાન પર મુગ્ધ હૈ. તુમ્હેં ક્યા હો ગયા ? તુમ્હેં તો સિર્ફ અપના ભાગ્ય હી ટટોલના આતા હૈ. કિસ્મત કે ફેર મેં પડ કર તુમને અપના સબ કુછ ખો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

દિયા. ઉન હેતુઓં ઔર કારણોં કા અનુસન્ધાન કરો જિનસે આપકા દેશ આપદાપન્ન હુઆ હૈ.

એક બાર સ્વનામધન્ય સ્વર્ગવાસી ગોપાલકૃષ્ણ ગોખલે ને અપની વક્તૃતા મેં કહા થા કિ “ જિસ દેશ કી સામાજિક યા આન્તરિક દશા કો દેખના હો ઉસ દેશ કે મહિલા–મણ્ડલ પર દૃષ્ટિપાત કરો; ” અર્થાત્ સ્ત્રી સમાજ કી ભલી બુરી દશા કે સાથ હી દેશ કી ભલી બુરી દશા કા ઘનિષ્ટ લગાવ હૈ. જિસ દેશ કા મહિલા–મણ્ડલ ઉન્નતિપ્રૌઢ દશા મેં હૈ વહ દેશ ભી ઉન્નત ઔર પ્રૌઢ હૈ ઔર જિસ દેશકા સ્ત્રીસમાજ દુઃખી ઔર દીન અવસ્થા મેં હૈ વહ દેશ ભી દુઃખી, દરિદ્ર ઔર દીન હૈ. ઇસમેં કિસ કો સંદેહ હૈ કિ ભારત મેં સ્ત્રી જાતિ પર પુરૂષ સમાજ કા બર્ત્તાવ બહુત બુરા હો રહા હૈ. મુદ્દત સે સ્ત્રી જાતિ પર અત્યાચાર કી પ્રથા ને ભારત કો અપના ઘર કર લિયા હૈ. ક્ષત્રિય જાતિ જો સબ કી પાલક ઔર રક્ષક થી–ઉસી કે દ્વારા સ્ત્રી જાતિ પર અત્યાચાર હુઆ. રક્ષક હી ભક્ષક હો કર યદિ નાશક હો જાય તો ફિર ઠિકાના હી કહાઁ હૈ? મહાભારત કા દેશ–નાશક યુદ્ધ દ્રૌપદી કે ઊપર અત્યાચાર સે હી હો ગયા. ક્ષત્રિય નરાધમ જયચન્દ્ર સ્ત્રી કે ઉપર અત્યાચાર કરકે મુગલોં કી સલ્તનત ભારત દેશ મેં કાયમ કર ગયા. મુદ્દત સે વિદ્યા કા દ્વાર સર્વથા બન્દ કરકે પશુતુલ્ય સ્ત્રી જાતિ કર હી દી ગઇ. પ્રસ્તુત સમય મેં છોટી છોટી બાલિકાઓં કે મારે જાને કી પ્રથા કી ભી ઝલક અભી તક રાજપુતાને મેં દેખ લીજિએ. કહિએ, ઇસ સે જ્યાદા કોઈ કિસી પર કયા ઔર અત્યાચાર કર સકતા હૈ? યહ તો પરાકાષ્ઠા કા ભી અન્ત હૈ. ઇસ લિએ યદિ ભારત દુઃખી હો, દરિદ્ર હો, દીન–હીન હો તો કયા આશ્ચર્ય હૈ. તાઉન, મહામારી, ઔર હૈજે કા રમણીય ક્રીડાસ્થલ આજ ભારત હૈ હી; દુર્ભિક્ષ રાજ કા પ્રલયકારી પ્રકોપ ભી હરસાલ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

થોડા બહુત કહીં ન કહીં હો હી જાતા હૈ. ઇસ લિએ:—

સુજન વર્ગ ! ભારત દેશ કી ભલાઇ બુરાઇ યા ઉન્નતિ ઔર અવનતિ કા ઉલ્ટા યા સીધા ચર્ખા આપકે હાથોં સે ઘૂમ રહા હૈ સો ભગવાન્ કે વાસ્તે ઉસે જરા સોચ સમજ કર ઘુમાઓ. યાદ રહે આપકે ઘુમાને કે મામૂલી ભી હેર ફેર ઔર રદ્દો બદલ પર ભારત કા બડા કિન્તુ બહુત નાજુક ભાગ્ય કા બનના ઔર બિગડના સમ્ભવ હૈ. ઇસ લિએ ભારત કે ઉપર દયા કરકે બહુત હી સાવધાની સે ઔર સોચ સમઝ કર ઇસે ઘુમાઇયે.

છોટી યાચના

દેશકી સ્યાહી સફેદી ઔર ભલાઈ બુરાઈ કે જિમ્મેવાર સજ્જન બન્ધુઓ ! આપકી સેવા મેં ઔર અધિક કયા લિખા જાવે ? અબ તો આપ સે અન્તિમ એક છોટી સે છોટી ઔર મામૂલી સે મામૂલી 'યાચના' રહ ગઈ હૈ. આપ દેશ પર દયા ઔર અનુગ્રહ કરકે અપની હિમ્મત સે, મર્દાનગી સે ઔર શક્તિ ભર પ્રયત્ન સે ઉસે પૂરા કર દીજિએ. યાચના યહ ઐસી નહીં જૈસી કી ભગવાન્ ને વામનરૂપ ધર કર રાજા બલિ સે કી થી. યહ સચ્ચી યાચના હૈ. દેશ કે ઉદ્ધાર ઔર સુધાર કે લિએ યહ 'છોટી યાચના' હૈ. આપસે હમ રાજ્ય-પાટ નહીં ચાહતે, ધન નહીં ચાહતે, ઐશ્વર્ય ઔર સુખભોગ નહીં ચાહતે, હમ તો આપ સે સીધી સાદી ઔર મામૂલી 'યાચના પૂર્તિ' ચાહતે હૈ. સો દીજિએ, પૂરી કીજિએ, યાચના:—

"ધાર્મિકા વીરા વિદુષી સચ્ચી માતા"

કી હૈ. સો ભી એક, જ્યાદા નહીં. ભાઇ, ઇસમેં આપકો અધિક ચિન્તા કી આવશ્યકતા નહીં, સમસ્ત દેશ ભર સે યહ એક છોટી, મામૂલી યાચના કી ગઇ હૈ. જાતિ ઔર સમાજ કે ઉદ્ધાર કે લિએ બસ યહી એક સામાન્ય 'પ્રાર્થના' હૈ. યદિ ભગવાન્ કે અનુગ્રહ ઔર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અપને અત્યન્ત ઉદ્યમ ઔર પરમ પુરૂષાર્થ સે આપ ઇસકી પૂર્ત્તિ કર સકેંગે તો ભારત કા કલ્યાણ તો હોગા હી, કિન્તુ આપ ભી દિન દિન ફૂલેંગે ઔર ફલેંગે, મોદ–મંગલ–વાદ્ય આપકે સદ્ગૃહોં મેં બજેંગે ઔર આકાશ મેં દેવતાઓં કો સુન પડેંગે. આપ ફિર સંસાર મેં માની ઔર યશસ્વી માને જાયઁગે. આમોદ પ્રમોદ કી સમસ્ત રાશિ આપકે ઘરોં મેં આ વિરાજેગી, પ્રાતઃ ઔર સાયં વૈસે હી પૂર્વ કી તરહ દેવગણ આપકા યશોગાન ગાવેંગે ઔર વિરદાવલિ ઉચ્ચારણ કરેંગે. સારી આપદા ઔર મુસીબતેં આપકો સ્વપ્ન કે સમ ભી ન રહેંગી. ઇસ લિએ:—

ધાર્મિક વીરા વિદુષી સચ્ચી માતા–એક પૈદા કર દો ઔર હમ કુછ નહીં ચાહતે.

गृहलक्ष्मी.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

२३–कुत्ता कान्फरेन्स.

लेखकः–श्रीयुक्त जगन्नाथ मिश्र–“सुधाकर”.

श्रीयुत કિન્નરચન્દ એક પથિક હૈં. રાસ્તા ચલતે ચલતે વે બહુત થક ગયે હૈં. એક ટીલે પર લેટે હુએ દ્વિતીયા-કે ડૂબતે હુએ ચન્દ્રમા કો તાક રહે હૈં. બહુત સે પશુ–પક્ષિયોં કી બોલી ભી વે સમઝતે હૈં. ઠંડી હવા-કે ઝોકે સે આવાહન કી હુઇ નિદ્રા દેવી આંખોં પર આરૂઢ હુઈ હી થી કિ કુત્તોં કે અદ્ભુત શબ્દ ને નિદ્રા વિસર્જન કે મંત્ર કા કામ કર ડાલા. કિન્નરચન્દ સે ન રહા ગયા. ઉઠ કર વે ઉસ ઓર ચલ દિયે. વહાં જાકર કયા દેખતે હૈં કિ કઇ પ્રકાર કે સૈકડોં કુત્તે ઇકટ્ઠે હોકર એક સભા કર રહે હૈં. જિસ શબ્દ ને કિન્નરચન્દ કી નીંદ મેં બાધા ડાલી થી વહ શબ્દ ઉસ “કુત્તા કાન્ફરેન્સ” કી દેવ–પ્રાર્થના કા થા જિસે કઇ સભાસદ મિલકર પ્રેમ-સે સુના રહે થે—

જય જય જય સબ જગત કે જીવન કે સરદાર;
ભૈરવ કે વાહન બને જો પ્રભુ પરમ ઉદાર.
જો પ્રભુ પરમ ઉદાર વલી શ્યામલ તનુ બારે;
જિનકી રસના લાલ લાલ બરનત કવિ હારે.
શીઘ્ર ગમન, રિપુ દમન, શમન સંકટ સંશય ભય;
જય જય કૂકરદેવ સહાયક જય જય જય જય.

દેવ–પ્રાર્થના હો ચુકને કે બાદ પ્રેસીડેંટ કી વકતૃતા હુઇ, જિસકા સારાંશ યહ હૈ—

લેડીજ એણ્ડ જેણ્ટિલમેન, હમ લોગ અપની જાતિ કી ઉન્નતિ-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કે લિયે ઇકટ્ઠે હુએ હૈં. હમકો બડી ખુશી હૈ કિ સબ તરહ કે કુત્તે આજ યહાઁ મૌજૂદ હૈં. કેવલ કઁજરોં કે કુત્તોં ને કોઈ ડેલીગેટ નહીં ભેજા હૈ. શાયદ ઉનકો અભી જાતીય સભા કે કામ નહીં માલૂમ હુએ હૈં. ધીરે ધીરે વે ભી શરીક (શામેલ) હોંગે. હમારે ભાઇયોં ને જો ઇષ્ટદેવ કી પ્રાર્થના ગાઈ હૈ ઉસસે હમકો ઉત્તેજના હોતી હૈ ઔર આશા હોતી હૈ કિ હમ લોગ શીઘ્ર હી ઉન્નતિ કે શિખર પર પહુંચેંગે. (કરતલધ્વનિ.) જિસ જાતિ કે એક મહાપુરૂષ ને બલ ઔર પુણ્ય બઢા કર ગ્યારહ રૂદ્રોં મેં એક રૂદ્ર શ્રી ભૈરવ ભગવાન્ કે બાહન બનને કા માન પ્રાપ્ત કિયા હૈ વહ જાતિ સબ કુછ કર સકતી હૈ. (હર્ષધ્વનિ.) જિસ જાતિ કે દો “ શ્યામ ” ઔર “ શબલ ” મહાપુરૂષ યમ–દ્વાર પર રહ કર પ્રેત–શ્રાદ્ધ મેં ચારોં વર્ણોં કે કર્મકાણ્ડિયોં સે ખીર કી બલિ પાતે હૈં વહ જાતિ યદિ પુરૂષાર્થ કરે તો અવશ્ય સર્વપૂજ્ય હો સકતી હૈ. (હર્ષધ્વનિ.) ચારોં ઓર હિંસક પશુઓંસે મનુષ્યોં કી રક્ષા કરના, પાની સે ડૂબતે હુએ બાલકોં કો નિકાલ લાના, આલ્પ્સ નામક પહાડોં પર બર્ફ મેં ઢંકે હુએ મુસાફિરોં કો ખોદ કર નિકાલ લાના ઔર ઉનકો આશ્રમ મેં પહુંચાના, યે સબ કીર્ત્તિ કે કાર્ય્ય હમારી જાતિ વાલે કરતે હૈં. (કરતલ–ધ્વનિ.) ઇસલિયે યદિ હમ પ્રયત્ન કરેં તો સબ કુછ કર સકતે હૈં. અબ કાર્ય્ય આરમ્ભ કરના ચાહિયે. (દેર તક હર્ષધ્વનિ.)

ચિથાડૂ કુત્તા બીચ મેં બોલ ઉઠા—“ કાર્ય્ય પીછે પ્રારમ્ભ હોગા, પહિલે મેરા યહ પ્રસ્તાવ સ્વીકાર કિયા જાય કિ ઇસ મહતી સભા કા નામ “ ડૉગ કાન્ફરેન્સ ” રક્ખા જાય; ક્યોંકિ યહ નામ શાનદાર (ખુબીવાળું–ભપકાદાર) હૈ. ”

પ્રેસીડેણ્ટ—આર્ડર આર્ડર આર્ડર ! હમારે ભાઇ કો બિના હમારી આજ્ઞા કે બોલના ઉચિત ન થા. ખૈર, હમ ઉનકે પ્રસ્તાવ કો સભા કે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સામને નહીં આને દેંગે; ક્યોંકિ શાનદાર નામવાલી બડી બડી કાન્ફ્રેન્સેં ચલ ચલ કર ટૂટ ગઈ અથવા શિથિલ હોગઇં. હમારી કાન્ફ્રેન્સ ઇસી નામ સે જિયે-જગે. (હર્ષધ્વનિ.) "કુત્તા" નામ કુછ બુરા નહીં હૈ. "ડાગ" ભી કુત્તે કો કહતે હૈં, કેવલ ભાષા કા ભેદ હૈ. દૂસરે, ડાગ (Dog) શબ્દ અશુદ્ધ હૈ; ક્યોંકિ ગાડ (God) કો પલટને સે ડાગ હોતા હૈ. હમ લોગ પરમેશ્વર કે વિપરીત નામ પસન્દ નહીં કરતે. (અત્યન્ત હર્ષધ્વનિ.)

ઇસકે પશ્ચાત્ મોતીબરન કી વક્તૃતા આરમ્ભ હુઇ જિસકા સારાંશ યહ હૈ—

"વિષ્ટા ખાના અત્યન્ત નીચ ઔર ઘૃણિત ધર્મ હૈ. મૈં પ્રસ્તાવ કરતા હૂં કિ હમારી જાતિ એક બારગી વિષ્ટા ખાના છોડ દે. કોઇ કોઇ કહતે હૈ ઉસે છોડના અસમ્ભવ હૈ, પરન્તુ મૈં અભિમાનપૂર્વક કહતા હૂં કિ મૈંને જન્મભર વિષ્ટા નહીં ખાયા. ઇસલિયે યદિ હમારે ભાઇ લોગ ચાહેં તો ઇસે છોડ સકતે હૈં." યહ સુનતે હી સભા મેં સન્નાટા છા ગયા. એક દૂસરે કા મુંહ તાકને લગા.

પ્રેસીડેણ્ટ—આશ્ચર્ય્ય હૈ કિ કોઈ ઐસે પવિત્ર પ્રસ્તાવ કા અનુમોદન નહીં કરતા. મૈંને સાત વર્ષ સે વિષ્ટા ખાના છોડા હૈ ઔર ઇસ ત્યાગ સે બડા ભારી લાભ ઉઠાયા હૈ. મૈં મોતીબરન જી કે પ્રસ્તાવ કા સહર્ષ અનુમોદન કરતા હૂં.

બૂંચેભાઈ—મૈં બડે જોર સે ઇસ પ્રસ્તાવ કા ખણ્ડન કરતા હૂં. ઇસકા પાસ કરના ઇસ સભા કે માન કો ભંગ કરના હૈ; ક્યોંકિ યદિ યહ સભા ઇસે પાસ કર દેગી તો ભી કોઈ વિષ્ટા ખાના ન છોડેગા ઔર સભા કી બાત વ્યર્થ જાવેગી. (બેશક બેશક કી ધ્વનિ.) મોતીબરન જી ઘસીટે હલવાઈ કે યહાઁ પલે હૈં. વહાઁ ઉનકો પેટ ભર પૂડી મલાઈ મિલ જાને સે વિના વિષ્ટા ખાયે ઉનકા નિર્વાહ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હો ગયા હોગા; પરન્તુ ઐસે નસીબ વાલે હજારોં મેં એક દો હી હોતે હૈં. સિવાય ઇસકે વિષ્ટા કે અપવિત્ર હોતે હુએ ભી ઔર પવિત્ર ભોજનકે મિલતે હુએ ભી યાર લોગ બિના વિષ્ટા ખાયે નહીં માનતે. વે અપની ચટોરી જવાન કો ક્યા કરેં. (હર્ષ ધ્વનિ.) સિવાય ઇસકે મનુષ્ય જાતિ તક વિષ્ટા ખાતી હૈ. (“ નહીં નહીં ” કી આવાજ.) નહીં નહીં ક્યા ? વિષ્ટા ખાના દો તરહ કા હોતા હૈઃ—એક પ્રત્યક્ષ મેં ઔર દૂસરા રૂપક પક્ષ મેં. રૂપક પક્ષ કા ઉદાહરણ યહ હૈ—ઝૂઠ બોલના ઔર મૈલા ખાના બરાબર હોતા હૈ. અબ બતલાઇયે કિતને મનુષ્ય ઝૂઠ નહીં બોલતે ? મનુષ્ય સભા મેં પ્રતિજ્ઞા કરતે હૈં કિ હમ શરાબ નહીં પિયેંગે; પરન્તુ ચોરી સે વે જરૂર પીતે હૈં. યહ ભી એક તરહસે વિષ્ટા ખાના હૈ. શાસ્ત્ર મેં માંસ ખાના નિષિદ્ધ હૈ; પરન્તુ વે માંસ ખાતે હૈં. યે સબ વિષ્ટા ખાના નહીં હૈ તો ક્યા હૈ ? ” (બેશક બેશક કી ધ્વનિ.)

પ્રેસીડેણ્ટ—આર્ડર આર્ડર આર્ડર ! હમ લોગ મનુષ્યોં કી સમાલોચના કરને કે લિયે યહાં નહીં જમા હુએ હૈં, ઇસી લિયે મૈં શ્રીમાન્ બૂંચે ભાઇ કા બોલના બન્દ કરતા હૂં, તથાપિ ઉનકી ભાષણશક્તિ ને ઇસ સભા કો ઇસ પ્રસ્તાવ કા ઔર ભી અધિક વિરોધી બના દિયા હૈ; અતઃ ઇસ કા પાસ હોના અસમ્ભવ હૈ. અબ હમ લોગોં કો ચાહિયે કિ સાલભર તક ઉપદેશ કે દ્વારા યત્ન કરેં કિ હમારે ભાઇ વિષ્ટા કો બુરા સમઝને લગેં. તબ આગામી વર્ષ સભામેં ઇસ વિષય કો છેડેં. (જોર સે કરતલધ્વનિ.)

બૂંચે ભાઇ—મૈં સભાપતિ જી કી દૂરદર્શિતા ઔર બુદ્ધિમાનીકી પ્રશંસા કરતે હુએ નિવેદન કરતા હું કિ મનુષ્ય કી સમાલોચના કરને કા ક્યા કોઇ નિયમ હમ લોગોંને માન રખા હૈ ?

પ્રેસીડેણ્ટ—નહીં; મેરા મતલબ યહ થા કિ દૂસરી જાતિ પર ક્યોં વૃથા આક્ષેપ કરેં.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ખૂંચે ભાઇ—જો આજ્ઞા; પરન્તુ યદિ વહ જાતિ હમ પર આક્ષેપ કરતી હો તો હમ ઉસ પર આક્ષેપ ક્યોં ન કરેં ? (કરતલ-ધ્વનિ.) દેખિયે, વે લોગ કહતે હૈ કિઃ—

आहार-निद्रा-भय-मैथुनञ्च, सामान्यमेतत्पशुभिर्नराणाम् ॥
धर्मो हि तेषामधिको विशेषो, धर्मेण हीनाः पशुभिः समानाः॥

અર્થાત્—ખાના, પીના, સોના, ડરના, ઔર સ્ત્રીકે સાથ રહના ઇન સબ મેં નર ઔર પશુ બરાબર હૈં; પરન્તુ નરોં મેં ધર્મ કી અધિકતા હૈ. ધર્મહીન મનુષ્ય પશુકે બરાબર હૈ. રામ રામ ! કૈસી ઝૂઠી ઉક્તિ હૈ !

ભાઇયો !—મૈં નિડર હોકર કહતા હૂં ઔર યદ્યપિ યહાં બહુ-તસી કુતિયાએં, મેરી માતાએં, બહિનેં ઔર બેટિયાં બૈઠી હુઇ હૈં, તથાપિ પ્રયોજન સે વિવશ હોકર સાફ઼ સાફ઼ કહતા હૂં કિ મનુષ્યોં કા યહ કથન મિથ્યા હૈ. વે વ્યર્થ હી ધર્મ કી ડીંગ મારતે હૈં. જિતની સ્વામિભક્તિ ઔર નમકહલાલી હમ મેં હૈ ઉસ કા શતાંશ ભી ઉન-મેં નહીં હૈ. માલિક કા માલ ચુરાના ઔર અપની સર્કાર કે કામ મેં રિશવત લેના ઉન મેં બહુધા પાયા જાતા હૈ. અપને ભગવાન કે દિયે ઉપદેશ કો ભુલા કર પ્રાયઃ સભી “ યુક્તાહાર વિહાર ” કી મિટ્ટી ખરાબ કર રહે હૈં. હમ લોગોં કા આહાર વિહાર સ્વલ્પ હોતા હૈ. નીંદ ઔર આલસ્ય કો તો હમ માનો જીતે હુએ હૈં. (કરતલધ્વનિ.) મનુષ્ય બેચારે હમારી બરાબરી ક્યા કરેંગે, ભય મેં ભી હમારા નામ વ્યર્થ હી બદનામ હૈ. એક બાર શેર ભી આવે તો હમ બિના ભૂંકે ન માને. યદ્યપિ હમારે પાસ કોઈ હથિયાર નહીં હૈ; પરન્તુ મનુષ્ય જાતિ હથિયાર હોને પર ભી શેર કા સામના નહીં કરતી ઔર મારે ડર કે મુઁહ સે આવાજ તક નહીં નિકાલતી. (હર્ષધ્વનિ.) યહ સબ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જાતે દીજિયે. એક બ્રહ્મચર્ય્ય બ્રત હી કો દેખ લીજિયે જો સબ ધર્મ્મ-કર્મ્મ કા મૂલ હૈ. કિતને પુરૂષ હૈં જો ઇસ વિષય મેં હમ લોગોં કે સમાન આચરણ કરતે હૈં? ('બેશક બેશક' કી ધ્વનિ.) કિસ મુંહ-સે મનુષ્ય અપને બલ ઔર પરાક્રમ કી બડાઇ કરતા હૈ? મનુષ્ય લોગ ઉચિત આહાર-વિહાર કા પ્રભાવ હમારી જાતિ સે સીખેં કિ જિસ સે હમારી મર્દુમશુમારી ઇતની બઢ રહી હૈ. (હર્ષધ્વનિ.)

પ્રેસીડેણ્ટ:—અબ મૈં અપને ભાઇ કો અધિક બોલને ન દૂંગા. યદિ હમ લોગ ઐસી ઢિઠાઇ કરેંગે ઔર મનુષ્ય લોગ ઉસ કા હાલ સુન પાવેંગે તો વે હમેં ક્રોધ મેં આકર મારના શુરુ કર દેંગે ઔર હમારી સભા મેં વિઘ્ન પડ જાયગા. વહ દેખો ટીલે કી ઓર, એક મનુષ્ય હમારી ઓર કાન લગાએ ખડા ભી હૈ.

ઇતના સુનતે હી સબ ઉસી ઓર દેખને લગે ઔર ભય કે મારે એક એક કર કે ખિસકને લગે. તુરન્ત હી સભા સમાપ્ત હોગઈ. સબ કે ચલે જાને પર પ્રેસીડેણ્ટ, મોતીબરન, બૂંચે ભાઇ ઇત્યાદિ નિર્ભય નેતા ભી ચલતે બને. કિલરચન્દ્ર તમામ રાત બૂંચે ભાઈ કે કથન કા મનન કરતે રહે. સબેરે સબ સે સમીપ વાલી ધર્મસભા મેં કુત્તા કાન્ફરેન્સ કા વૃત્તાન્ત સુનાયા. વહીં "કુત્તા ગજટ" નામક માસિક પત્ર કે સંવાદદાતા મહાશય ભી ઉપસ્થિત થે. ઉન્હોંને પ્રેસી-ડેણ્ટ કી સ્પીચ કો ઉપયોગી સમઝ કર અપને ગજટ મેં છપવા દિયા. ઇસ પઢ કર કુત્તે બડે પ્રસન્ન હુએ. અભી હાલ મેં સમાચાર મિલા હૈ કિ દત્તાત્રેય કે કુત્તોં કી અધ્યક્ષતા મેં કુત્તે લોગ દુસરી કાન્ફરેન્સ કરને વાલે હૈં.

शारदा-विनोद.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

२४-स्त्री का पराक्रम.

लेखकः-नवल विहारी मिश्र.

ભારતવર્ષ કે પશ્ચિમ મેં અફ્રીકા એક મહાદ્વીપ હૈ. ઇન દિનોં ઇસકી દશા બડી શોચનીય હૈ. યહાં તક કિ લોગ ઇસે " અન્ધકારમય મહાદ્વીપ " કહતે હૈં. ઇસિકે ઉત્તર મેં 'સહારા' નામક એક બહુત હી પ્રશસ્ત રેગિસ્તાન હૈ. ખોજ કરને સે જ્ઞાત હોતા હૈ કિ કભી યહ સ્થાન બહુત આબાદ એવં ઉપજાઊ રહા હોગા, ક્યોંકિ સ્થાન સ્થાન પર શુષ્ક નદિયોં એવં વાસ-સ્થાન કે ચિહ્ન દીખ પડતે હૈં. ઉત્તર તથા પૂર્વ મેં અસંખ્ય પર્વત-માલાઐં બાદલોં કો આને સે રોકતી હૈ, અતઃ જલવર્ષા કા હોના અસમ્ભવ હૈ. રહીં નદિયાં, વે ભૂમધ્ય રેખાકે નિકટ હોને સે ભીષણ તાપ એવં અસંખ્ય બાલુકા-રાશિ (રેતીના ઢગલા) કે કારણ વિલુપ્ત હો ગયીં. દક્ષિણ કે કુછ ભાગોં મેં ભી બહુત કમ વર્ષા હોતી હૈ.

ઇન સબ કા ફલ યહ હુઆ કિ મનુષ્ય વાસ કમ હો ચલા ઔર હિંસ્ર પશુઓં કા સામ્રાજ્ય બઢને લગા. યહી કારણ હૈ કિ અફ્રીકા કે ઇતના બડા હોને પર ભી ઉસકી જનસંખ્યા કેવલ ૧૫ કરોડ અર્થાત્ હમારે ભારત કી આધી હૈ. જિધર દેખિએ ઉધર જંગલ હી જંગલ દૃષ્ટિગોચર હોતે હૈ. ક્ષણ પ્રતિ ક્ષણ વન્ય પશુઓં કે આક્રમણ સે પ્રાણ જાને કા ભય લગા રહતા હૈ. યહાઁ કે નિવાસી આજ કલ કે સભ્યોં દ્વારા અસભ્ય કહે જાતે હૈ, પર સ્વદેશ-પ્રેમ એવં પરોપકાર કે ગુણોં મેં કભી કભી નીગ્રો* વર્ત્તમાન સભ્યોં સે ભી બઢ ગયે હૈ.

* અફ્રીકા-નિવાસિની આદિમ-જાતિ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સન્ધ્યા કા સમય હૈ. દિનભર કે ભીષણ ઉત્તાપ કે બાદ યહ સુખસમય ઉપલબ્ધ હુઆ હૈ. અફ્રીકાવાસી નીગ્રો લોગોં કે લિએ તો યહ સ્વર્ગ કે સમાન હૈ. અહા! ઊપર અનન્ત નીલિમામણ્ડિત નિર્મેઘ આકાશ ફૈલા હૈ, ઉસમેં દો એક ઉજ્જ્વલ તારિકાએઁ બડી હી ભલી લગતી હૈં. નીચે બડા વિસ્તૃત બાલુકામય મૈદાન હૈ. જિધર દેખિએ–વહી ધવલ–બાલુકા રાશિ! રેગિસ્તાન હોને કે કારણ કિસી દિશા મેં કોઇ વૃક્ષ નહીં ઇસ લિએ સ્વર્ગમણ્ડલ પર ઉજ્જ્વલ બાલુકા એવં નીલિમામય આકાશ કા સમ્મિલન બડા હી ભલા લગતા હૈ.

બહુત દૂર પૂર્વ દિશા મેં કુછ ઉપજાઊ ભૂમિ-ખણ્ડ કે અન્તર્ગત એક ગાઁવ કે નિકટ કુછ સૂખે ખેત હૈં, દો પ્રાણી ઇસી ખેત મેં કામ કર રહે હૈં, દોનોં કે પાસ લોહે કે બને હુએ કુછ બડે બડે હઁસુએ હૈં. કૈસે ભોલે ભાલે પ્રાણી હૈં! ઇનકે કોયલે સે કાલે શરીર મેં કૈસા સુન્દર હૃદય છિપા હુઆ હૈ!! ઔર કૈસે સરલ ભાવ સે દોનોં બાત-ચીત કર રહે હૈં!!! હે ભગવન્! ક્યા ઐસે પ્રાણિયોં પર ભી કાલ-કા ચક્ર ચલતા હૈ?

ઉપર્યુક્ત દોનોં પ્રાણી અપની નીગ્રો-ભાષા મેં–અપને હી દેશ કે પહનાવે મેં–અપને હી દેશ કી મિટ્ટી પર ગીત ગાતે હુએ અપના કામ કર રહે હૈં. આકાશ મેં રોહિણી-રમણ (ચન્દ્ર-દેવ) ઉદિત હો આયે હૈં. અસંખ્ય-તારા-મણ્ડલી અપને પ્રકાશ સે આકાશ કો ઔર ભી પ્રકાશિત કર રહી હૈ. ચન્દ્ર-દેવ કી કોમલ-કિરણ-માલા છોટે છોટે બાલુકા-કણોં પર ગિર કર ઉસે પ્રત્યાલોકિત કર રહી હૈ. ભાસિત હોતા હૈ કિ આકાશ એવં પૃથ્વી પર અસંખ્ય તારિકાઓં કા ઉદય હુઆ હૈ અથવા આકાશ એવં પૃથ્વી એક હો ગયે હૈં. આકાશ મેં એક ચન્દ્ર હૈ તો પૃથ્વી પર અનેક હૈં. વે સબ કો દિખલાઈ નહીં દેતે. હમારે સમ્મુખસ્થ નીગ્રો–દમ્પતી કે હૃદયોં મેં, ઉનકે સુરમ્ય ગીતોં મેં એવં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

શાન્તિ કે રાજ્ય મેં અનેકોં નિશાપતિ ઉદિત હૈં. પર યહ શાન્તિ કે રાજ્ય મેં હલ ચલ કૈસી ? ન માલુમ કિસ દિશા સે મેઘવત્ ગર્જન-કી ધ્વનિ સુનાઇ દેને લગી. હમારે નીગ્રો-દમ્પતી કા હૃદય ભય સે કાંપ ઉઠા. 'અબ બચને કી આશા નહીં' યહ સોચ કર વે એક દૂસરે-કા મુઁહ તાકને લગે. દેખતે દેખતે ઉત્તર દિશા મેં એક કાલી સી વસ્તુ આતી હુઈ દૃષ્ટિગત હુઇ. ક્રમશઃ વહ નિકટસ્થ હોને લગી ઔર હમારા નીગ્રો ભય સે ભાગ ચલા. પર ધન્ય સ્ત્રી ! તૂ તનિક ભી ભયાક્રાન્તા ન હુઇ. કુછ સમય કે બાદ સાફ઼ સાફ઼ જ્ઞાત હુઆ કિ વહ સિંહિની હૈ. દેખતે દેખતે નીગ્રો-પુરૂષ ઉસસે કેવલ ૨૦ ગજ કી દૂરી પર રહ ગયા. કૈસા ભયાનક સમય હૈ ! પુરૂષ ને આકાશ કી ઓર દેખા-કુમુ-દિનીપતિ ઉસી ભાંતિ મુસકુરા રહે થે-વાયુ ઉસી ભાંતિ ચલ રહા થા-એવં બાલુકા-કણ ઉસી ભાંતિ ચમક રહે થે. પર યહ ક્યા, ઉસ સિંહની કે પીછે એક ઔર સિંહની હૈ. ભેદ કેવલ ઇતના હી હૈ કિ વહ માનવ સિંહની હૈ. આશ્ચર્યાન્વિત હોને કી કુછ બાત નહીં, યહ ઉસી નીગ્રો કૃષક કી જન્મસંગિની હૈ.

* * * * *

વજ્ર-નિનાદ સે દોનોં એક સાથ ચિલ્લા ઉઠે-પર કુછ ફ઼લ નહીં, સિંહની કુછ ઝિઝક કર ફિર આગે બઢી ઔર ભૂમિ પર બઠે ચિલ્લાતે નિઃસહાય નીગ્રો કો લેકર ભાગ ચલી. ઉસકી લમ્બી પૂંછ ભૂમિ સે એક ગજ ઊંચી ઉઠ ગયી.

અપને પ્રિય પતિ કો અન્યાય સે ઇસ ભાંતિ ઉઠા લે જાતા વીરા સતી સે સહન ન હુઆ. ઉસકા કાલા ચેહરા ક્રોધ સે તમતમા ઉઠા, આંખોં મેં ખૂન ઉતર આયા. ન માલૂમ, કિસ દૈવી-શક્તિ કી કૃપા સે ઉસમેં ઉસ ક્ષણ આશ્ચર્યજનક બલ એવં શૌર્ય્ય હો આયા. સાક્ષાત્ કાલી-મૂર્ત્તિ હોકર ઉસને સિંહિની કી ઉઠી હુઈ પૂંછ કો પકડ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

લિયા. પર મનુષ્ય સ્ત્રી એવં સિંહિની મેં કિતના અન્તર હૈ, અતઃ સિંહિની પતિ એવં પત્ની દોનોં કો ૨૭ ગજ કે લગભગ ઘસીટ લે ગઈ. પર આગે ઉસકે શૌર્ય્ય ને જવાબ દે દિયા. લાચાર હોકર ઉસે અપને મુખ કા ગ્રાસ—અપને અન્યાય કા ધન ઉગલ દેના પડા.

ઇસી અવકાશ મેં નીગ્રો-પત્ની સિંહિની કી પીઠ પર સવાર હો ગઇ. અબ યથાર્થ હી મેં વહ સાક્ષાત્ કાલી-મૂર્ત્તિ કી તરહ માલૂમ હોને લગી—સિંહ-વાહની, કાલી-મૂર્ત્તિ, ખુલે બાલ, હાથ મેં હઁસુઆ એવં ક્રોધ સે તમતમાયા હુઆ મુખમણ્ડલ, ફિર ફર્ક ક્યા રહા ?

વાસ્તવ મેં સતી કે તેજ કો કોઇ સહન નહીં કર સક્તા. જો બાત બડી બડી દૈવી શક્તિયોં કી શક્તિ સે ભી બાહર હૈ, વહ જગત્ કી એક ક્ષુદ્ર- અન્યાય સે પેટ ભરને વાલી સિંહિની કૈસે કર સકતી હૈ ?

* * * * *

નીગ્રો એવં નીગ્રો-પત્નો દોનોં એક સાથ ભીષણ ચીત્કાર કર ઉઠે.* ચારોં દિશાઁ ઉસકે ભીષણ નિનાદ સે ગૂંજ ઉઠીં. સિંહિની ભય-ત્રસ્તા એવં કિંકર્તવ્ય વિમૂઢા હોકર વજ્ર સ્તબ્ધ કી ભાંતિ ખડી રહ ગયી. સાથ હી સાથ રણ-ચણ્ડી નીગ્રો-પત્ની કે ભીષણ પ્રહાર ભી ઉસકી ગર્દન પર હોને લગે. ન જાને કહાં સે નીગ્રો-પત્ની કો ઇતના બલ આ ગયા. ભીમ વેગસે સિંહિની કે ઉપર પ્રહાર હો રહે થે. અવિશ્રાન્ત ભાવ સે કામ જારી થા. ધીરે ધીરે સિંહિની કે હોશ હવાસ ઠીક હુએ, પૂંછ ઉઠા કે વજ્રવત્ ગર્જ્જન કે સાથ પૂર્વ કી ઓર દ્રુતિગતિ સે ભાગી. કહના નહીં હોગા કિ ગર્દન પર વૈસે હી પ્રહાર જારી થે. સિંહની કી ગર્દન સે અવિશ્રાન્ત-રક્ત-ધારા બહ રહી

* જબ કોઇ વન્ય પશુ કિસી મનુષ્યોં કે ઝુણ્ડ પર આક્રમણ કરતા હૈ તો સબ કે ચીત્કાર કરને સે વહ ડર કર ભાગ જાતા હૈ.—લેખક.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

થી. અન્ત મેં નર-સિંહિની ને પશુ-સિંહિની કી દોનોં આંખેં ફોડ દીં. ચીત્કાર કરતી હુઈ સિંહિની ગિર કર ઠંઢી હો ગયી.

ઉસ સમય ચન્દ્ર–દેવ અસ્તાચલગામી હો ગયે થે. ચારોં ઓર ભીષણ અન્ધકાર છા ગયા થા. બડી કઠિનતા સે હમારે નીગ્રો–દમ્પતી ઘર લૌટે.

ધન્ય અફ્રીકા દેશ ! જિસને ઐસી ઐસી વીર પુત્રિયોં કો પ્રસવ કિયા.

गृहलक्ष्मी.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

२५–कनाडा (कॅनेडा) की दो वीर ललनाएँ.

लेखकः–विपिनविहारी मिश्र.

ભારત મેં અનેકોં વીરાંગનાઓં ને જન્મ લિયા હૈ. કહાઁ તક ગિનાવેં, પવિત્ર ચિત્તોડ કી પૃથ્વી-કા એક એક અણુ હમારી વીરાંગનાઓં કી કીર્તિ-સેં વ્યાપ્ત હૈ. આજ હમ કનાડા દેશ કી દો વીરાંગનાઓં કા વર્ણન ઇસ છોટે સે લેખ મેં કરતે હૈં. આશા હૈ કિ "ગૃહલક્ષ્મી" કે પાઠક ઉનકે ચરિત્ર પઢ કર પ્રસન્ન હોંગે. વીરાંગનાઓં કે નામ હૈં– "લાઉરા સેકાર્ડ" ઔર "મેરી મેડીલીન." ઇન્હીં દોનોં લલનાઓં-કે ચરિત્ર ક્રમ સે નીચે લિખે જાતે હૈં.

(૧) લાઉરા સેકાર્ડ.

ઇતિહાસ કે પૃષ્ઠ ઉલટતે સમય પ્રત્યેક કનાડિયન કન્યા "લાઉરા સેકાર્ડ" કા નામ બડે અભિમાન સે ઉચ્ચારણ કરતી હૈ. "લાઉરા સેકાર્ડ" કી કથા પઢતે સમય વહાઁ કી પ્રત્યેક સ્ત્રી કા હૃદય સ્વદેશ-પ્રેમ સે આપ્લાવિત હો જાતા હૈ. ક્યોં ન હો, અપને દેશ કે લિએ બીરતા કે કાર્ય કરને વાલી સ્ત્રી–રત્ન કા ઐસા સમ્માન હોના હી ચાહિએ. કનાડા કે ઇતિહાસ મેં ઉન સ્ત્રિયોં મેં સે, જિન્હોંને જનની-જન્મભૂમિ કે લિએ બીરતા કે કાર્ય કિયે હૈં, "લાઉરા સેકાર્ડ" સબ સે સિરે હૈ. ઇનકે સમાન યશ વહાઁ કી કિસી સ્ત્રી કો નહીં પ્રાપ્ત હુઆ હૈ. અસ્તુ. ૧૮૧૨ કા ભીષણ બ્રિટિશ–અમેરિકન યુદ્ધ છિડા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હુઆ હૈ. ક્વીન્સટાઉન હાઇટ્સ કે નિકટવર્તી યુદ્ધ–ક્ષેત્ર મેં " લાઉરા સેકાર્ડ " કા પ્યારા પતિ ઘાયલ પડા હૈ. લોગોં ને ઉસે મરા સમઝ કર વહીં છોડ દિયા હૈ. વીરાંગના " લાઉરા સેકાર્ડ " અપને પ્યારે સ્વામી કો યુદ્ધ–ક્ષેત્ર મે જ઼િન્દા પાકર ઘર પર ઉઠા લાઈ.

" લાઉરા સેકાર્ડ " કા પતિ ઘાયલ પડા હૈ. ઇસી બીચ મેં ' લાઉરા ' કો ગુપ્ત રૂપ સે યહ બાત માલૂમ હુઈ કિ શત્રુ કી કુછ સૈન્ય છિપે છિપે ૪૯ વેં રેજીમેંટ કે એક દસ્તે પર આક્રમણ કર ઉસે નષ્ટ કરના ચાહતી હૈ. ઉસી ક્ષણ ઇસ દેવી ને બીમાર પતિ ઔર પ્યારે છોટે છોટે બચ્ચોં કો છોડ કર અપને સેનાપતિ સે મિલને કી ઠાની. સેનાપતિ કા અડ્ડા ઉક્ત સ્થાન સે કોઈ બીસ મીલ પર થા, કિન્તુ યહ વીરાંગના હતાશ નહીં હુઇ ઔર એક બડે હી ભયંકર તથા પેચીદે રાસ્તે સે સેનાપતિ કે પાસ જા પહુઁચી ઔર ઉસકો ફ઼ૌજ-પર આને વાલી વિપદ કી સૂચના દી. ઉસ સમય ઇસ પ્રકાર કી યાત્રા મેં કૈસે કૈસે કષ્ટ સહન કરને પડતે થે તથા કૈસી કૈસી ભયં-કર વિપત્તિયોં કા સામના કરના પડતા થા, ઇસકા સોચના સરલ નહીં હૈ. ઘોર બન કી પગડંડિયૅાં બડી હી ત્રાસજનક થીં–ઉનમેં ભટક જાના કોઇ આશ્ચર્ય કી બાત ન થી. જંગલોં કી જમીન બિલ-કુલ દલદલ તથા અનેક ઝાડ ઝંખડોં સે પરિપૂર્ણ થી. અપને નિર્દિષ્ટ સ્થાન કો જાતે હુએ ' લાઉરા ' કો એક ભયંકર તથા વેગવતી નદી મિલી. ઇતને હી મેં સૂર્યાસ્ત ભી હો ગયા. નિવિડ અન્ધકાર પૂર્ણ રાત્રિ મેં નદી કો પાર કરને મેં જો કઠિનાઇ હુઇ હોગી, ઉસે આપ લોગ સ્વયં સોચ કર દેખેં. તિસ પર ભી મજા યહ કિ પુલ કે સ્થાન પર એક ટૂટે હુએ વૃક્ષ કા તના માત્ર પડા થા. ઇસી પર સે ઇસ દેવી કો ઐસે ભયંકર સમય મેં નદી પાર કરની થી. જૂતે કે કાટને તથા ઘોર થકાવટ કે કારણ ' લાઉરા ' ચલને મેં અસમર્થ થી,

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કિન્તુ તબ ભી વહ ચલતી હી ગઇ ઔર "રેડ ઇન્ડિયન્સ" કે પડાવ-પર જા પહુઁચી. વે તુરન્ત યહ કહતે હુએ કિ "ઇસ સ્ત્રી કો સિપાહિયોં સે ક્યા પ્રયોજન હૈ" ઇસે સેનાપતિ કે પાસ લે ગયે. યહાઁ-પર યહ ભી કહ દેના ઉચિત હોગા કિ ઉસ સમય "રેડ ઇન્ડિયન્સ" કઇ કારણોં સે અઁગરેજોં કે શત્રુ હો રહે થે ઔર અમેરિકન લોગોં કે સહાયક થે. અસ્તુ. 'લાઉરા સેકાર્ડ' કી ઇસ કૃપા હી કે કારણ વે લોગ સુસજ્જિત તથા દૂસરે દિન શત્રુ કો પરાજિત કરને મેં સમર્થ હુએ થે. ઇસી પ્રકાર ઇસ વીરાંગના ને કઇ બાર અપને સુકાર્યોં સે અપને દેશ કી સેના કો હારને સે બચાયા હૈ. ધન્ય 'લાઉરા સેકાર્ડ'! જબ તક ઇતિહાસ રહેગા, તબ તક તુમ્હારા નામ ભી ઉસકે પૃષ્ઠોં-પર સોને કે અક્ષરોં મેં લિખા રહેગા.

(૨) મેરી મેડીલીન.

કનાડા દેશ મેં જબ પહલે પહલ યૂરોપ કે વાશિન્દે જાકર બસે થે, તબ ઉન્હેં અનેક વિપત્તિયોં કા સામના કરના પડતા થા. વહાઁ કે "રેડ ઇન્ડિયન્સ" ઇનકે સાથ બડી ક્રૂરતા કા બર્તાવ કરતે થે. ઉનસે ઇન નવીન આગન્તુકોં સે ચખાચખી સદૈવ ચલા કરતી થી. ઇન નવીન આગન્તુકોં કી કુછ સ્ત્રિયાઁ બડી હી ધીરા થીં. "મેરી મેડીલીન" ભી ઐસી હી સ્ત્રિયોં મેં સે એક થી. ઇન વીરાંગનાઓં ને કિસી સાંસારિક પ્રલોભન કે વશીભૂત હોકર કે પરાક્રમ તથા ઉપકાર નહીં કિયે થે. યહી કારણ હૈ કિ પ્રત્યેક મનુષ્ય ઇન્હેં બડી આદર કી દૃષ્ટિ સે દેખતા હૈ. અસ્તુ. "મેરી મેડીલીન" કા પિતા 'વરચિયર્સ' કિલે કા કિલેદાર થા. સન્ ૧૬૯૨ મેં યહ કિસી કામ પર 'ક્વીબિક' કો બુલા લિયા ગયા. 'મેરી મેડીલીન' તથા ઉસકે દો છોટે ભાઈ જિનકી અવસ્થા ક્રમશઃ ૧૨ ઔર ૧૦ વર્ષ કી થી–ઇસી કિલે-મેં કિસી કારણ વશ રહ ગયે થે. ઇસ સમય 'મેરી' કી અવસ્થા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૧૪ વર્ષ કી થી. કિલેમેં સિર્ફ દો સિપાહી તથા એક ૮૦ વર્ષ કા બુડ્ઢા થા. કિલે કે નોકર તથા કુછ અન્ય મનુષ્ય ભી અન્ન કે ખેતોં મેં કામ કરતે થે. એક દિન પ્રાતઃકાલ 'મેરી' સમુદ્ર કે કિનારે ખેલ રહી થી કિ અચાનક નિકટ હી બન્દૂકોં કી આવાજ સુન કર ચૌંક પડી. દેખા તો "રેડ ઇન્ડિયન્સ" કા એક જબર્દસ્ત દલ ખેત મેં કામ કરને વાલે મજદૂરોં પર ટૂટ પડા થા. બાલિકા ભયભીત હોકર ઇશ્વર કા નામ લેતે હુએ શીઘ્રતા સે કિલે કી ઓર ભાગી. ઉસે ભાગતે દેખ કર ઉક્ત દલ ને ઇસ પર ભી ફેરેં કીં, કિન્તુ પરમાત્મા કી અસીમ કૃપા સે 'મેરી' બાલ બાલ બચ ગઈ. કિલે કે ઉક્ત દોનોં સિપાહી બન્દૂકોં કા શબ્દ સુન કર પહલે હી ભયભીત હો ગયે થે ઔર મારે ડર કે કિલે કે ગુપ્ત તથા મજબૂત સ્થાન મેં જા છિપે થે, કિન્તુ 'મેરી' કે વીરોચિત વાક્યોં સે વે લજ્જિત હો ગયે ઔર શસ્ત્ર લેકર કલે કે રક્ષાર્થ ડટ ગયે. શીઘ્રતાસે ફાટક બન્દ કર દિયા ગયા. ઇધર 'મેરી' ને ભી બન્દૂક ઉઠાઈ ઔર અપને દોનોં ભાઇયોં સે કહા "હમ લોગોં કો મરતે દમ તક લડના ચાહિએ." કિલે કી દીવારોં કે છિદ્રોં (Loopholes) કે દ્વારા ઇન લોગોં ને ભીષણ અગ્નિ વર્ષા આરમ્ભ કર દી ઔર ઇસ પ્રકાર "રેડ ઇન્ડિયન્સ" કો આગે બઢને સે રોક દિયા. વે લોગ આશ્ચર્ય સે ચકિત હો ગયે ઔર સમઝે કિ કિલે કે અન્દર કોઇ અચ્છી સૈન્ય મૌજૂદ હૈ. ઇસ પ્રકાર 'મેરી' ને ઉન્હેં ખાસા ધોખા દિયા. વાસ્તવ મેં 'મેરી' કી વીરતા હી કે કારણ સબ કે પ્રાણ બચે. 'મેરી' ને બડી વીરતા સે ઇસી પ્રકાર ૩ દિન ઔર ૩ રાત્રિ તક સામના કિયા. અન્ત મેં બાહર સેં ફૌજ કી સહાયતા આ ગઇ ઔર શત્રુ ખદેડ દિયે ગયે. ઐસી હી ઐસી વીરતાઓં કે લિયે વહાઁ વહ "કનાડા કી જોન ડી આર્ક" (Joan de arc of Canada)-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કે નામ સે વિખ્યાત હૈ. સુપ્રસિદ્ધ ઇતિહાસ લેખક ફ્રાન્સિસ પૈક મૈનતે ઇસ વીર રમણી કી વીરતા સે ભરી અનેક ઘટનાઓં કા ઉલ્લેખ કિયા હૈ, કિન્તુ ઐસી છોટી અવસ્થા મેં ' વરચિયર્સ ' કિલે કી ઇસ પ્રકાર યોગ્યતા સે રક્ષા કરને કી ઘટના સબ સે બઢ કર હૈ. ધન્ય ' મેરી મેડીલીન ' ! તુમ્હારી ઐસી વીરાંગનાઓં કે વીરતાપૂર્ણ ચરિત્રોં કો પઢ કર નારિયોં કો ' અબલા ' ન કહ કર 'સબલા' હી કહના ન્યાયસંગત હોગા.

गृहलक्ष्मी.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

२६–विवाह और उसका आदर्श.

लखकः—ज्वालादत्त शर्म्मा वैद्य.

મતુષ્ય જાતિ કે દો અંગ હૈં. સ્ત્રી ઔર પુરૂષ. દોનોં ભાગ અલગ અલગ રહ કર અનેક અંશોં મેં અપૂર્ણ રહતે હૈં. ક્યા ગાર્હસ્થ ઔર ક્યા ધાર્મિક–દોનોં જીવનોં મેં સ્ત્રી પુરૂષોં કે મેલ કી આવશ્યકતા હૈ. ઇસ મેલ મેં વિચ્છેદ (વિયોગ) નહીં હૈ, ઇસ મેલ-મેં બુરા ભાવ યા સ્વાર્થ નહીં હૈ, તો ક્યા યહ મેલ ઉસ અવસ્થા મેં–જિસમેં પુરૂષ યા સ્ત્રી યહ ભી નહીં જાનતે કિ "સંસાર ક્યા હૈ" "હમ ક્યા હૈં" "હમારે મેલ કા ઉદ્દેશ્ય ક્યા હૈ"–ક્યા હો સક્તા હૈ. ઋષિયોં ઔર મુનિયોં કે બચનોં કો ઉદ્ધૃત કરકે લેખ કો બઢાને-કા વિચાર નહીં હૈ. જો પ્રત્યક્ષ હૈ, જિસ મેં કિસી કો કુછ વક્તવ્ય નહીં–ઉસ જગચ્ચંક્ષુ સૂર્ય્ય કો દિખાને કે લિએ ક્યા કભી દીપક કી સહાયતા દરકાર હોતી હૈ ? એક મન, એક પ્રાણ ઔર એક આત્મા હોકર પુરૂષ ઔર સ્ત્રી અપના જીવન સફલતા પૂર્વક વ્યતીત કર સકતે હૈં. ઉનકા જીવન દેવતાઓં કા જીવન હોતા હૈ. ઉસમેં દુઃખ નહીં, વિષાદ નહીં, સ્વાર્થ નહીં ઔર શિથિલતા નહીં. ઉસમેં આનન્દ હૈ, પ્રેમ હૈ, સ્વર્ગીય સુખ કી છટા હૈ ઔર અદ્ભૂત ભાવ હૈ. સંસાર મેં જિતને મહાપુરૂષ હુએ વે સબ ભલી માતાઓં કી ગોદ મેં પલે, ભલી સહધર્મ્મિણિયોં કી પુણ્યચ્છાયા મેં ઉનકે ભાવોં કા વિકાસ હુઆ ઔર ઉસી વિકસિત અવસ્થા મેં વે અપની આત્મા ઔર અપને દેશ-કી અસંખ્ય આત્માઓં કા અભૂતપૂર્વ ઉપકાર કર ગયે. પર આજ કિતને હિન્દૂ ઘરોં મેં સુખશાંતિ કા રાજ્ય હૈ, ભાવોં કા ઐક્ય હ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઔર પ્રેમ કા સમુદ્ર ઉમડ રહા હૈ? પતિ કા પત્ની સે વ્યવહાર જિતના કલુષિત, નિન્દિત ઔર નીચ હો ગયા હૈ, ઇસ ગિરે હુએ સમય મેં ભી સ્ત્રિયોં કા પતિયોં કે સાથ ફિર ભી બહુત અચ્છા વ્યવહાર હૈ. ભારત કી મહિલાઓં કી વિશેષતા ઔર ઉનકી સહનશીલતા કો દેખ કર હી સ્વનામ ધન્ય બ્રહ્મલીન સ્વા૦ વિવેકાનન્દજી ને એક બાર કહા થા, કિ "ભારતવર્ષ મેં રામ તો અનેક હુએ, પર સીતા એક હી હુઇ." પર એક પક્ષ સે (એક પાંખથી) કોઇ કબ તક ઉડેગા? પ્રકૃતિ કે અટલ નિયમ કા પ્રતિવાદ હમારી મહિલાએં કબ તક કરેંગી? યદિ ઇસ વૈષમ્ય પર, ઇસ પરિવર્ત્તન પર, ઇસ ગાર્હસ્થ સુખકી ક્ષીણતા-પર ઠંડે મનસે વિચાર કિયા જાય તો પરિણામ યહી નિકલેગા કિ હમ વિવાહ કો ખેલ ઔર ઉસકે આદર્શ કો ખેલ કી સામગ્રી સમઝને લગે હૈં. જિનકે શરીર મેં બલ નહીં, ગાઁઠ મેં દામ નહીં, બૈઠને કો સ્થાન નહીં, વે ભી વિવાહ કરને કે લિએ બિલબિલા રહે હૈ! અપની નિકૃષ્ટ વાસનાઓં કી પૂર્ત્તિ કરને કે લિએ, અપને ઘરેલૂ કામ-(ઘરકામ) કો સિર્ફ (ફક્ત) ચલાને કે લિએ અબ યહાઁ વિવાહ કિયા જાતા હૈ! પ્રકૃતિ–પુરૂષ કા, બ્રહ્મ–માયા કા, ન્યાય–નીતિ કા મિલાપ અબ કહાઁ હૈ? જિનકી અવસ્થા કિસી કારણ સે હીન હૈ–વે વિવાહ ન કરેં–અવિવાહિત રહ કર હી વે અપના ઔર અપની જાતિ કા ઉપકાર કર સકતે હૈં. ઉનકે વિવાહ ન કરને સે વિવાહ કરને યોગ્ય પુરૂષોં કા ક્ષેત્ર જરા વિસ્તૃત હો જાયગા, કુપાત્રોં કો દાન દેકર ધન તો નષ્ટ હોતા હી હૈ, પર જો દાન કે પાત્ર હૈં વે ભી ભૂખે હી રહ જાતે હૈં. યહ ડબલ હાનિ એક હી ગલતી (ભૂલ) કા પરિણામ સ્વરૂપ હોતી હૈ.

પર યહ મિલન, યહ સ્વર્ગીય સુખ ઔર યહ પ્રેમરસ–પ્લાવિત ઘરેલૂ જીવન (ગૃહજીવન) બાલ–વિવાહ કે દ્વારા કભી પ્રાપ્ત નહીં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હો સકતા. સમય બદલ ગયા. એક કી આજીવિકા સે સારે ઘર કા પેટ ભરને કા સમય અબ નહીં રહા. અબ તો અપના અપના સાજ ઔર અપના અપના રાગ હૈ. બાલ્યકાલ મેં બાલક કે ભવિષ્ય જીવન-કે વિષય મેં કુછ નિશ્ચય નહીં હો સકતા. આર્થિક દૃષ્ટિ સે ભી જો આજકલ કી દિવ્ય દૃષ્ટિ હૈ, યહ એક બહુત બડા અનર્થકારક વિષય ઠહરતા હૈ.

પુરૂષ કા સ્વાસ્થ્ય ઔર ઉસકે ગુણોં કે સાથ સ્ત્રી કે સ્વાસ્થ્ય ઔર ગુણોં કે મિલ જાને પર જો વિવાહ હોગા, વહી સંસાર મેં અચ્છે ફલ દેનેવાલા સિદ્ધ હોગા.

ખેત મેં બીજ વપન કરતે સમય હમારે અનજાન કિસાન જિતના સોચ સમઝ સે કામ લેતે હૈં, ઉતની ક્યા ઉસસે આધી ભી હમારે શહરી લોગ અપની સન્તાનોત્પત્તિ મેં પર્વાહ નહીં કરતે. જબ તક દેશવાસી, મનુષ્યોં કી ખેતી કો વૈજ્ઞાનિક રીતિ સે કરના નહીં સીખેંગે, ઉસ સમય તક શંકર, ગૌતમબુદ્ધ, મહાવીર, ઈસા, મુહમ્મદ, ગ્લેડસ્ટન, માર્લે, હૈકલ, ગોખલે યા તિલક જૈસે મહાપુરૂષોં સે દેશ કી શોભાવૃદ્ધિ નહીં હોગી. બાલ્યવિવાહ કા ત્યાગ, ઔર આવશ્યકતા હોને-પર યોગ્ય વિવાહ કરને સે હી અચ્છા પરિણામ નિકલેગા. જન્મભર બ્રહ્મચારી ઔર બ્રહ્મચારિણી રહને વાલે પુરૂષ ઔર સ્ત્રિયાઁ જબ ઇસ દેશ મેં બસને લગેંગે, તભી ભારત કા મુખ ઉજ્જ્વલ હોગા. યદ્યપિ જન સંખ્યા કી આજ જૈસી બઢૌતરી રૂક જાયગી, પર ઉસકે સાથ સાથ મૃત્યુ સંખ્યા કા ભી બહુત બડા હ્રાસ (ઘટાડો) હોગા. કમ ઉમ્ર મેં મરને વાલે દસ બચ્ચોં સેં દીર્ઘાયુ, મેધાવી ઔર મનસ્વી એક બાલક અચ્છા હૈ.

લડકે કી અવસ્થા કમ સે કમ ૨૫ વર્ષ ઔર લડકી કી અવસ્થા કમ સે કમ ૧૭ વર્ષ વિવાહ કે સમય હોની ચાહિએ. અપને

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આયુર્વેદ કે આચાર્યોં કા ભી ઐસા હી મત હૈ, ઔર ઉસ મત કી હમ કો અબ અકારણ અવહેલા (અવગણના) નહીં કરની ચાહિએ.

દેશકાલ સે સમ્બન્ધ રખને વાલી આવશ્યક બાતોં મેં જો જાતિ આવશ્યક પરિવર્ત્તન કરના બન્દ કર દેતી હૈ, વહ જાતિ શીઘ્રહીં ભૂતલ પર સે ઉઠ જાતી હૈ.

આર્થિક, ધાર્મિક, પારિવારિક ઔર નૈતિક વિચારદૃષ્ટિ સે વિચાર કરને પર બાલ-વિવાહ ઔર અનાવશ્યક હોને પર વિવાહ કરના દોનોં હી હિન્દૂ સમાજ કે લિએ વિષ ભરે કુફલ (ઝેરી ફળ) કે સમાન પ્રતીત હોતે હૈં.*

गृहलक्ष्मी.

* 'હિન્દુઓં કી શોચનીય અવસ્થા, નામક લેખક કે અપ્રકાશિત ગ્રન્થ સે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

२७–संतान को आदत कैसी डालनी चाहिए?

લેખક:-શંકરલાલ ગુપ્ત.

ઇસ શતાબ્દી મેં સર્વત્ર શિક્ષા કા મહત્ત્વ ફૈલ ગયા હૈ. પ્રત્યેક સ્થાન મેં સચ્ચા મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરને, ઐાર ચરિત્ર સુધારને કે પ્રયત્ન કિયે જા રહે હૈં. સુધારક સમુદાય, સમાજ સંસ્થાઓં દ્વારા શિક્ષા કા પ્રચાર દિન પર દિન અધિક કર રહા હૈ. યહ સત્ય હૈ કિ વિદ્યા સે બુદ્ધિ કા વિકાસ હોતા હૈ, તથાપિ મનુષ્યકો અપની ચાલ ચલન અચ્છી બનાને કી ભી બડી આવશ્યકતા હૈ ઐાર જિસ કે લિએ વિદ્યા કે સિવાય ઐાર કઇ ઉપકરણોં કી (સાધનોની) આવશ્યકતા હૈ. સદ્વર્તન, કર્તવ્ય મેં અનુરાગ ઐાર ઇમાનદારી (પ્રમાણિકતા) યહ ગુણ મનુષ્ય કે લિએ ઇતને જરૂરી હૈં કિ વિના ઇનકે શુદ્ધ ચરિત્ર ગઠન હોના અસમ્ભવ હૈ. પાશ્ચાત્ય વિદ્વાન માર્ટિનલૂથર લિખતા હૈ કિ " **કિસી દેશ કી ઉન્નતિ** (Prosperity) **વહાં કી પૈદાવર પર, વહાં કે સુદૃઢ વિશાલ કિલોં પર યા મકાનોં કી શોભા પર નિર્ભર નહીં રહતી વરન્ ઉસ દેશકે સદ્વ્યવહારી મનુષ્યોં પર નિર્ભર રહતી હૈ.** " એક સમય ૧૪વેં લુઇ ને અપને પ્રધાન મંત્રી સે પૂછા કિ " મૈં ઇતને બડે દેશ કા રાજા હોકર ભી હોલેંડ જૈસે છોટે સે પ્રદેશ કો ક્યોં નહીં જીત સકતા? " અમાત્ય ને ઉત્તર દિયા, "મહારાજ! **દેશ કી ઉન્નતિ બસ્તી કે બાહુલ્ય પર નહીં હૈ, પરન્તુ પ્રજા કે સદાચરણ પર અવલમ્બિત હોતી હૈ.** " ઉસ સમય કે ડચ લોગોં કી ઉન્નતિ-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કા કારણ ઉનકે સદ્‌ગુણ થે. મૌજ–શૌક–ઐશ–આરામ–જૈસે દુર્ગુણસે રોમ જૈસે અતિ વિસ્તૃત રાજ કા ભી અન્ત હો ગયા. વિલક્ષણ બુદ્ધિ-વાલે મનુષ્ય કો દેખ આનન્દ હોતા હૈ સહી, પરન્તુ માન તો સદ્ વ્યવ-હારી કા હી અધિક હોતા હૈ. બુદ્ધિ મસ્તિષ્ક કી શક્તિ હૈ ઔર વ્યવહાર હૃદય કી શક્તિ. જબ તક હૃદય કો ઉચ્ચ શિક્ષા નહીં મિલતી તબ તક ઔર સબ ભાઁતિ કી શિક્ષાએઁ અપૂર્ણ હૈં. પ્રસિદ્ધ વક્તા શેરિડન કે સમ્બન્ધ મેં કહા જાતા હૈ કિ જો ઉસકા ચાલ ચલન અચ્છા હોતા તો વહ સમસ્ત પૃથ્વી પર અપની સત્તા ફૈલા સકતા; પર સદાચરણ કે અભાવ કે હી કારણ ઉસકે વ્યાખ્યાનોં કા અસર જન સમુદાય પર નહીં હોતા થા. ઇતિહાસ દેખને સે વિદિત હોતા હૈ કિ જો જો મહાપુરુષ ઇસ સંસાર મેં અપના કીર્તિસ્તમ્ભ બના ગયે હૈં, વે સબ અપને શુદ્ધ આચરણ દ્વારા હી બના ગયે હૈં, વાશિં-ગ્ટન મેં અન્ય ગુણોં કી અપેક્ષા અપને જીવન કો નિષ્કલંક બનાને-કા ગુણ અધિક થા. ઇસ સે હી વહ ઇતને ઊંચે પદ પર જા સકા!

પૃથ્વી કા સ્વભાવ હૈ કિ જો જમીન મેં ઉમદા બીજ ન બોયા જાય તો તૃણાદિ સ્વતઃ હી ઉત્પન્ન હો જાતે હૈં. પૃથ્વી કા ઔર બચ્ચોં કા એક સા હી સ્વભાવ હૈ. યદિ બાલક કો બચપન હી સે અચ્છી બાતોં કા અભ્યાસ ન કરાયા જાવે તો વે સ્વયં હી બુરી બાતોં કો સીખ જાતે હૈં. આદત અચ્છી હો યા બુરી એક દફા પડ જાને પર ફિર ઉસકા છૂટ જાના અતિ કઠિન હોતા હૈ. શરાબ પીને-વાલે કો પ્રથમ પીતે સમય વમન–ઉલટી–કૈ–આદિ હોતી હૈ, નફરત ભી આતી હૈ, પરન્તુ જબ આદત પડ જાતી હૈ તો વહી વ્યક્તિ બડી ખુશી સે ઉસે પીતા હૈ. તમાખૂ, સિગરેટ તથા અન્ય માદક વસ્તુઓં કે સમ્બન્ધ મેં ભી યહી બાત હૈ. એક સમય વાસ્ટાઇલ કે કિલે મેં એક વ્યક્તિ કો કૈદ કર દિયા થા ઔર અદાલત મેં ઉસકે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઊપર મુકદ્દમા ચલા. ન્યાયાધીશ ને ઉસે નિર્દોષી ઠહરાયા ઔર ઉસે છોડ દેને કે લિએ હુકમ દિયા, પરન્તુ ઉસ નિર્દોષ વ્યક્તિ ને જેલ હી મેં રહને કી પ્રાર્થના ન્યાયાધીશ સે કી ! સારાંશ યહ હૈ કિ જો આદત મનુષ્ય કે અન્તઃકરણ મેં પૈઠ જાતી હૈ વહ પ્રાણાન્ત તક ફિર નહીં નિકલતી.

વિદ્વાન પુરૂષ ભી આદત કે ગુલામ હોતે હૈં. ક્યોંકિ જો ટેવ ઉનમેં બચપન સે પડ ગઇ હૈ ઉસે વે નહીં છોડ સકતે.

મા બાપ કા સબ સે બડા કર્તવ્ય અપની સંતાન કો અચ્છી આદતેં સિખાના હૈ.

મનુષ્ય કા ઉત્તમ આભૂષણ અચ્છી આદત હી હૈ. શિશુ–જીવન-કા અમૂલ્ય સમય બચપન, માતા કે સહવાસ મેં હી અધિક બીતતા હૈ, ઇસલિએ માતા કે ચરિત્ર કા અસર બચ્ચે પર બહુત પડતા હૈ. અભિમન્યુ માતા હી કે પેટ મેં ચક્રવ્યૂહ કી લડાઈ સીખ ગયા થા. નારાયણ રાવ પેશવા કા ખૂન કરાને વાલી આનન્દી બાઇ કે તીવ્ર સ્વભાવ કા અસર ઉસકે પુત્ર બાજી રાવ મેં હુઆ. યોર્ગામિયો કી ગાન-વિદ્યા કી ચાતુરી ઉસકે પુત્ર વુલ્ફગંગ મોજર્ટ મેં સાફ સાફ માલૂમ હોતી થી. જબ ગર્ભ મેં ભી બચ્ચે કે ઉપર માતા કે અચ્છે વા બુરે સ્વભાવ કા અસર હુએ વિના નહીં રહતા તબ ઉસકે પાસ અધિક સમય તક રહને પર બચ્ચે કે કોમલ સ્વચ્છ હૃદય પર માતા કી અચ્છી યા બુરી ટેવોં કા અસર પડે તો આશ્ચર્ય હી ક્યા ?

મનુષ્ય જો ટેવ યા લક્ષણ સીખતા હૈ ઉસકા ઉત્પત્તિસ્થાન ઘર હૈ. "ઘર નર કો બનાતા હૈ" ઇસસે સ્પષ્ટ હોતા હૈ કિ ગૃહ-શિક્ષા કિતની આવશ્યકીય હૈ. બચ્ચે કે કોમલ હૃદય રૂપી ઉદ્યાન મેં જૈસી અચ્છી વા બુરી ફુલવાડી (ટેવ) બોયી જાયગી, યુવાવસ્થા–બડી ઉમર–મેં વહ ખિલકર અપની વૈસી હી સૌરભ (સુગંધ) ફૈલાવેગી.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મનુષ્ય ચાહે જિતના સભ્ય, નિરભિમાની ઔર વિનીત–નમ્ર–હો, બચપન સે ઉસે જો ટેવ પડ જાતી હૈ ઉસકા અસર હૃદય સે કદાપિ નહીં જા સક્તા. ચરિત્ર સુધારને કા કેન્દ્રસ્થાન ઘર હૈ. બચ્ચા બાલકપન મેં જિતના સીખ લેતા હૈ ઉતના સમ્પૂર્ણ આયુ મેં–જીવનભરમેં–નહીં સીખ સકતા. બચ્ચા જો જો કૃત્ય હોતે દેખતા હૈ અનાયાસ જાદૂ કી તરહ ઉનકી નકલ કરને લગતા હૈ. સ્કાટ કો ગાનવિદ્યા કા શૌક ઉસકી માતા સે હી ઉત્પન્ન હુઆ થા. **ઉપદેશ કા જિતના અસર પડતા હૈ ઉસસે અધિક અસર પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ કા હોતા હૈ.** " અચ્છી માતા સૌ શિક્ષકોં કી સમાન હૈ " યહ અક્ષરશઃ સત્ય હૈ. નેપોલિયન મેં ઔર શિવાજી મેં દેશપ્રેમ ઉત્પન્ન કરાને વાલી ઉન કી માતાએં થીં. માતા કી મહત્તા કે સમ્બન્ધમેં સબ સંસાર કા–દેશોં કા–એક હી મત હૈ. યદિ કિસી કૃતઘ્ની પુરૂષસે ભી ઉસકી માતા કે સમ્બન્ધ મેં પૂછા જાય તો અપની માતા કી પ્રશંસા મુક્ત કંઠ સે કરે વિના ન રહેગા.

હિન્દુસ્થાન મેં ગૃહસ્થોપયોગી (જિસસે સચ્ચા ગૃહસ્થ બને) ઐસી શિક્ષા કા બિલ્કુલ હી અભાવ હૈ. પિતા કે કર્તવ્ય જાને પહિલે પિતા બનજાને કા અવસર આ જાતા હૈ; માતા કે ધર્મ–કર્તવ્ય–સમઝને સે પહિલે માતા બનજાના પડતા હૈ. ઐસે અસમંજસ મેં બાલકકી શિક્ષા જો ઘર પર હી, પૈદા હોને કે દિન સે શુરુ હો જાતી હૈ કિસ તરહ ઐસે માતા પિતા દે સકતે હૈં, ઔર યહી કારણ હૈ કિ બાલક બહુધા દુરાચારી હો જાતે હૈં અથવા બુરી ટેવ સીખ જાતે હૈં.

ઉદ્યોગી બનને કી આદત ડાલની ચાહિએ.

બચ્ચે કે લિએ યહ આદત સીખની બડે મહત્વ કી હૈ. ટર્નર સાહબ કહતે હૈં કિ " ઉન્નતિ કા કારણ ઉદ્યોગ હી હૈ. " બચ્ચોં મેં ચંચલતા સ્વાભાવિક ગુણ હૈ, ઉસે ચુપચાપ પડા રહના પસંદ નહીં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

લગતા. ' મા બાપ કો યા સંરક્ષક કો ઉચિત હૈ કિ અપની સન્તાનકી ચંચલતા દેખ ઉસે યોગ્ય ઉદ્યમ મેં લગાવે ' યહ ક્રોમવેલ કે વાક્ય હૈં. નિત્ય વ્યવહાર મેં આને વાલી કૂઁચી–ચાબી–જૈસે દિન પર દિન અધિક ચમકને લગતી હૈ, વૈસે હી ઉદ્યોગ સે મનુષ્ય કા શરીર તન, મન અધિક આરોગ્ય લાભ કરતા હૈ. ઉદ્યોગી પુરૂષ કા મહાન શત્રુ આલસ્ય હૈ. શૈતાન સબ કો દિક કરતા હૈ, પરન્તુ ઉદ્યોગી પુરૂષસે શૈતાન ભી હાર જાતા હૈ. દુનિયાઁ મેં સબ પાપોં કી જડ આલસ્ય હૈ. મનુષ્ય કી શારીરિક ઔર માનસિક શક્તિયાઁ ઉસકે ઉદ્યોગ ઔર આલસ્ય કે અનુસાર બઢતી ઔર ઘટતી હૈં. સર વાલ્ટર સ્કાટ કી આર્થિક સ્થિતિ જબ ખરાબ હો ગયી ઔર ઋણ ચુકાને કા કોઇ રાસ્તા ન રહા તો ઉસને પુસ્તકેં લિખના પ્રારમ્ભ કિયા. અધિક રાત્રિ તક ઇસ ઉદ્યોગ કો જારી રખતા ઔર ઇસ હી કારણ સે ઉસકી પ્રત્યેક પુસ્તક પ્રશંસા ભાજન હુઇ ઔર અપને કર્જ કો ચુકા દિયા. જીવનભર આનન્દ–સુખ ચાહને વાલે વ્યક્તિ કો ઉચિત હૈ કિ ઉદ્યોગી બને. યદિ બુદ્ધિ વિલક્ષણ હો ઔર ઉદ્યોગી ન હો તો વહ કુછ કામ નહીં આ સકતી.

વેસ્ટર લિખતા હૈ—" મેરી ઉન્નતિ કા કારણ મેરી બુદ્ધિ નહીં હૈ, પરન્તુ કેવલ ઉદ્યોગ હૈ. " ઉદ્યોગી પુરૂષ હી સમય કા મૂલ્ય જાનતા હૈ. નેલ્સન કહતા હૈ–" નિશ્ચિત સમય સે પન્દ્રહ મિનિટ પહિલે મૈં અપને કામ મેં લગ જાતા થા, ઇસસે હી મુઝે વિજય પ્રાપ્તિ હુઇ. " બેકન ચાંસેલર કે પદ પર રહતા હુઆ ભી ન્યાય ઔર સાહિત્ય કી પુસ્તકેં લિખને કો સમય બચાતા થા. મિહનત પૈસે કી જડ હૈ, ઔર સમય હી પૈસા–ધન હૈ. શેક્સપિયર ને એક જગહ લિખા હૈ કિ " મનુષ્ય કી જિંદગી મેં એક સમય ઐસા આતા હૈ કિ જિસકા ઉપયોગ કરને સે ભાગ્ય ચમક ઉઠતા હૈ ઔર જો વહ સમય નિકલ-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ગયા તો ફિર ઉસકી સબ જિંદગી વ્યર્થ જાતી હૈ." જિસ ઘર કે મનુષ્ય ઉદ્યોગી હોતે હૈં ઉસ કુટુમ્બ કે બચ્ચે ભી ઉદ્યોગી બનતે હૈં ઔર જો ગૃહસ્થ ઇસકે પ્રતિકૂલ–ઐશ આરામ મેં દિન કાટતે હૈં, ઉનકી સંતાન ભી વૈસી હી હોતી હૈ. મનુષ્ય કે જીવન કા આધાર ઉસકી ભલી બુરી ટેવ પર હૈ. યહ સત્ય હૈ, તો કૌન ઐસા હોગા જો અપની સંતાન કો ઉદ્યોગી હોને કી ટેવ ન ડાલેગા?

ઇમાનદાર હોના.

યહ ટેવ ભી બચ્ચોં કે લિએ અતિ આવશ્યક હૈ. યહ બડે મહત્વ કી હૈ. સચ્ચા મનુષ્યત્વ સમ્પાદન કરને કે લિએ મનુષ્ય કો ઇમાનદાર (પ્રમાણિક) હોના બડા જરુરી હૈ. દગા, કપટ, બદમાશી ઔર બેઇમાની ઇન પ્રત્યેક મેં ઐસી મોહિની શક્તિ હૈ કિ મનુષ્ય-કે મન કો શિથિલ કર અનેક પ્રપંચોં કી તરફ ખીંચ લેતી હૈ. અનેક બેઇમાન વ્યાપારી 'પાસંગ' કી તરાજૂ રખતે હૈં, અચ્છે માલ મેં ખરાબ ચીજ મિલા અચ્છે માલ કે નામ સે ઠગતે હૈં. કિતને હી ગ્વાલા અથવા હલવાઈ દૂધ મેં જલ મિલા કર 'ખાલિસ દૂધ હૈ' કહ કર ગ્રાહકોં કો ધોખા દેતે હૈં. બહુત સે અપ્રમાણિક વૈદ્ય આયુર્વેદ કા જ્ઞાન ન રખતે હુએ ભી રોગી કો ઉલટા સીધા સમઝા અપને-લિએ વૈદ્યરાજ બતલા કર ઉપચાર કરને લગતે હૈં; પરન્તુ ઉનકે દ્વારા બીમાર કો ફાયદા હોને કી અપેક્ષા કભી કભી જિંદગી ભી જોખિમ મેં પડ જાતી હૈ અથવા જિંદગી સે હાથ તક ધોના પડતા હૈ. કભી કભી અપ્રમાણિક હાકિમ રિશવત લે ઝૂઠા ફૈસલા કર દેતે હૈં. બેઇમાન નૌકર અપને માલિક કા કામ સચ્ચે મન સે નહીં કરતે. બચપન સે કિસી તરહ કા વ્યસન–કુટેવ પડ જાને સે મનુષ્ય બેઇમાની કરને લગતા હૈ. પરન્તુ કુટેવ પડે પીછે નિકાલે નહીં નિકલતી. નૌકર રખતે સમય મનુષ્ય કી ઇમાનદારી હી દેખી જાતી હૈ. ઇસસે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સિદ્ધ હોતા હૈ કિ સાંસારિક વ્યવહાર કે લિએ પ્રમાણિકતા કી કીતની આવશ્યકતા હૈ. એક પોપ કા વચન હૈ–" દુનિયા બડાઇ કરે, ઇસકી અપેક્ષા અપને કૃત્ય સે અપને મન કો જો થોડી દેર ભી આનન્દ હો, તો વહ કામ સબ સે અધિક કીમતી હૈ." મા બાપ કી બેપરવાહી સે હી બચ્ચોં મેં બુરી ટેવ (બેઇમાની) ફૂટ નિકલતી હૈ. અનેક માતાએં પ્રેમવશ અપને બચ્ચોં કી બદમાશી–બેઇમાની પર અધિક ધ્યાન નહીં દેતીં, પ્રત્યુત ખુશ હોતી હૈં; પરન્તુ ઉનકો યહ વિદિત નહીં કિ ઉનકે ઐસે વર્તાવ સે બચ્ચોં પર કૈસા બુરા અસર પડતા હૈ? મા બાપ કા કર્ત્તવ્ય હૈ કિ સંતાન કો બચપન હી સે પ્રમાણિક બનાવે. "ઇમાનદાર બાલક ઇશ્વિર કી બનાવટ કા સર્વોત્કૃષ્ટ નમૂના હૈ" યહ વચન મહાકવિ પોપ કા પ્રત્યેક ઘર મેં સુનહરે અક્ષરોં મેં લિખને યોગ્ય હૈ.

સચ બોલના.

યહ બાલકોં કો જરૂરી ઔર કામ કી ચીજ હૈ. જો માતા સત્ય બોલતી હૈં, ઉન કી સંતાન ભી સત્યવાદી હોતી હૈ. બાલકોં કે ઝૂંઠ બોલને કા કારણ બડોં કી ધમકી હૈ. ભારી–કઠિન–કામ કરને કી આજ્ઞા દેના તો બચ્ચોં કો ઝૂંઠ બોલના સિખલાના હૈ, ક્યોંકિ જબ વે ઉસ કામ કો કર હી નહીં સકતે, તબ ઝૂંઠ બોલ કર હી છુટકારા પાતે હૈં. પ્રત્યેક દેશ મેં ઔર પ્રત્યેક ધાર્મિક ગ્રન્થ મેં સત્ય કા માહાત્મ્ય પૂર્ણ રૂપ સે અંકિત હૈ. ઉપનિષદ મેં એક આખ્યાયિકા હૈ કિ જબ સત્યકામ ઉપનયન કે લિએ ગુરૂ આશ્રમ મેં ગયા ઔર ગુરૂ સે વેદાધ્યયન કે લિએ કહા, તો ગુરૂ ને ઉસકા ગોત્ર તથા પિતા કા નામ પૂછા; સત્યકામ ને ઉત્તર દિયા કિ મૈં ગોત્ર નહીં જાનતા, અપની માતા સે પૂછ કર ઉત્તર દૂંગા. યહ કહ માતા કે સમીપ જા કર કહને લગા કિ મેરે પિતા કા નામ તથા ગોત્ર બતા,

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ક્યોંકિ વિના ગોત્ર કે જાને ગુરૂ જી વેદ નહીં પઢાતે. ઉસકી માતા ને ઉત્તર દિયા કિ મેં તેરે જન્મ કે સમય ઋષિયોં કી સેવા કિયા કરતી થી. મૈં નહીં બતા સકતી કિ તેરા ક્યા ગોત્ર હૈ ઔર પિતા-કા ક્યા નામ હૈ? હાં તેરા નામ સત્યકામ ઔર મેરા જાબાલા હૈ, ઇસકે સિવા ઔર કુછ નહીં જાનતી. યહ સુન સત્યકામ ગુરૂ કે સમીપ જા કર જૈસા ઉસકી માતા ને કહા, વૈસા હી નિવેદન કિયા ઔર દોનોં હાથ જોડ કહા કિ 'મૈં સત્યકામ જાબાલા હૂં.' ઇસ છોટે સે બાલક કી સત્ય બાત સુન ગૌતમ મુનિ ને વિચારા કિ બ્રાહ્મણ બાલક-કે સિવાય ઔર કૌન ઇસ પ્રકાર સત્ય બોલ સકતા હૈ. ઉસ બાલક કો ઉપનયન દિયા. ખેદ હૈ કિ ઉચ્ચ (બ્રાહ્મણ) જાતિ ભી આજ કલ અસત્ય બોલને લગ ગયી. અપના અસલી ગૌરવ ભૂલ ગયી.

હર એક સ્ત્રી કા–માતા કા–ધર્મ હૈ કિ સ્વયં સત્ય બોલે ઔર અપને બચ્ચોં કો સત્ય બોલના સિખાવે. બચ્ચોં કા પાલના, સુધારના યહ માતા કા મુખ્ય ધર્મ હૈ; યહ કામ બડી જોખિમ કા હૈ. ઇસકો બડી યોગ્યતા સે સમ્પાદન કરના પ્રત્યેક ભારત લલના કા કર્તવ્ય હૈ ઔર યહી ઉનકા ધર્મ હૈ.

આજકલ કે વિચારાનુસાર ઇશ્વર ને સ્ત્રી કો દાસી કે સમાન કામ કરને કો અથવા પુરૂષોં કે એક આનન્દ કી ચીજ નહીં બનાયી. માતા જો શિક્ષા દેતી હૈ, વહ હજાર શિક્ષકોં સે શ્રેષ્ઠ, સચમુચ દેવી શિક્ષિકા હૈ. સદ્‌ગુણ સભ્યતા કી પાઠશાલા આરમ્ભ મેં ઘર હી હૈ. જો ઇસ શાલા મેં અજ્ઞાન ફૈલા હુઆ હો તો ભાવી પ્રજા કે ચરિત્ર-કા સુધારના કઠિન હૈ.

નેપોલિયન બોનાપાર્ટ કહતા થા કિ "બચ્ચે કે અચ્છે યા બુરે હોને કા કારણ ઉસકી માતા કે અચ્છે યા બુરે વિચાર હૈં. મુઝ મેં જો ઇતની દૃઢતા ઔર પરાક્રમ હૈ, વહ મુઝે મેરી માતા હી ને દિયા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

થા." યદ્યપિ યહ કહા જાતા હૈ કિ સ્ત્રિયોં ને દુનિયા મેં કોઈ મહાન કાર્ય નહીં કિયે, મહાભારત યા રામાયણ જૈસે મહાકાવ્ય નહીં રચે, અથવા બાષ્પ યંત્ર (Steam) યા વિદ્યુત યંત્ર (Electric)-કી ખોજ નહીં કી, યહ સત્ય હૈ, તથાપિ ઉન્હોંને જો જો કાર્ય કિયે હૈં, ઉનકી બરાબરી મનુષ્ય કદાપિ નહીં કર સકતે, ક્યોંકિ માતા દ્વારા હી ઐસે ઐસે વિદ્વાન આવિષ્કારક (શોધક) ઉત્પન્ન હુએ હૈં: યદિ ઉનકો યોગ્ય શિક્ષા ન દી જાતી તો ઐસે ઐસે આવિષ્કાર હોતે યા નહીં, કહના કઠિન હૈ.

આજકલ જહાઁ દેખો વહાઁ ઉન્નતિ કરને કે વિચાર હો રહે હૈં, પરન્તુ જબ તક 'ગૃહ શિક્ષા' નહીં દી જાયગી તબ તક ભારત કી ઉન્નતિ હોના અસાધ્ય હૈ. બચ્ચે કા મસ્તિષ્ક (Brain) મોમ કે સમાન નરમ હોતા હૈ, ઉસ પર જૈસે નિશાન (અસર) બનાયે જાયઁગે વૈસે હી બન જાયઁગે. યદિ બચ્ચે કો અચ્છી આદત સિખલાઇ જાયગી તો બડા હોને પર વહ એક યોગ્ય વ્યક્તિ બનેગા.

ઇન આદતોં કે અલાવા ઔર ભી બહુત સી ટેવ હૈં, જો સિખલાની આવશ્યકીય હૈં; યથા નમ્ર બનના, આજ્ઞાકારી, નિડર, યોગ્યાયોગ્ય કી પહિચાન, ઇશ્વર પર ભક્તિ, નિરભિમાન હોના આદિ હૈં. સુશીલ માતાઓં કો, માતા બનને વાલી સ્ત્રિયોં કો હી ઇસ વિષય-કો અવશ્ય પઢના ચાહિએ, યહી નહીં, બલ્કિ પ્રત્યેક પુરૂષ કો ભી અપની સંતાન સુધારને કે લિએ ઇન આવશ્યક બાતોં પર અવશ્ય ધ્યાન દેના ચાહિએ.

गृहलक्ष्मी.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

२८—लड्डु नहीं तो चने ही सही !

लेखकः—गुरुघण्टाल.

મિડિલ સ્કૂલ કી પરીક્ષા કા ફલ નિકલ ચુકા હૈ. ગર્મી કી છુટ્ટીં સમાપ્ત હો ગઇ. અબ ડિપ્ટી ઇન્સપેક્ટર સાહબ કે ભાગ્ય ખુલે. વે બેચારે છુટ્ટી મેં દિનરાત યહી સોચા કરતે થે કિ કબ પાઠશાલાઅઁ ખુલેં ઔર કબ મૈં વહાં કે અધ્યાપકોં પર આક્રમણ આરમ્ભ કરું. ઇશ્વર ને ઉનકી ટેર સુન હી તો લી.

બસ અબ કયા થા; ડિપુટી સાહબ કે હૃદય-સર મેં મોદ-તરંગેં ઉમંગેં લેને લગીં. શીઘ્ર હી આપને અપને ચપરાસી કો આજ્ઞાદી કિ કલ પ્રાતઃકાલ ચાપલૂસગ્રામ કો પ્રસ્થાન કરના હૈ. ઉસ ગ્રામ કે લિયે રેલ નહીં હૈ; અતએવ આપને બૈલગાડી કા પ્રબન્ધ કરાયા ઔર પ્રાતઃ-કાલ હોતે હી વહાં કે લિયે પ્રસ્થાન કિયા. માર્ગ મેં આપકે મન મેં અનેકોં વિચાર આ રહે હૈં. કભી સોચતે હૈં કિ વહાઁ જાકર મિઠાઇ-પર હાથ જમાઊઁગા ઔર કભી વિચારતે હૈં કિ વહાઁ મેરા સાદર પૂજન હોગા, ઐસા સોચતે સોચતે સાયંકાલ તક નિર્ણીત સ્થાન પર પહુઁચે.

કિસી ને વહાઁ કે પાઠશાલા કે હેડ માસ્ટર કો સૂચના દી કિ આપ પધારે હૈં. વે તો યહ સુનતે હી મુગ્ધ સે હો ગયે ઔર ષોડશો-પચાર પૂજન કી તૈયારી કરને લગે.

ડિપ્ટી સાહબ અબ પાઠશાલા કી હદ મેં ઝૂમતે હુયે ચલે જા રહે હૈ. વહાઁ કા પવન આપકે ચરણકમલોકા સ્પર્શ કર રહા હૈ. વૃક્ષ ઝુક ઝુક કર આપકી બન્દના કર રહે હૈં. પક્ષિગણ આપકે ગુણોં-કા ગાન ગા રહે હૈં. આપ પાઠશાલા મેં પહુઁચે હી થે કિ ઉધર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હેડમાસ્ટર એક થાલી મેં ષોડશોપચાર પૂજન કી સામગ્રી લિયે આગયે. માસ્ટર સાહબ ને દણ્ડ-પ્રણામ કિયા ઔર વિધિ-પૂર્વક પૂજન કરકે અપને ઇષ્ટદેવ શ્રીમાન્ ડિપુટી સાહબ કી સ્તુતિ કરને લગે-“ હે મદોન્મત્ત મહામતે ! સ્વયં-નિર્વાચિત-વિદ્યાનિધે ! ડાટફાટ-શાલિન્ ! આપકી જય હો ! સકલ-માસ્ટર-ગણાય-વિકટમૂર્તે. પાઠશાલાયાં ગડબડીકારિન્ ! હે રૂઆવ-જમાવન દેવતે ! હે ખુશામદ પસન્દ સ્વામિન્ આપ કી જય હો. આપકો યદિ કોપ આજાવે તો પાઠશાલાં કા લોપ હી હો જાવે; અતએવ સબોં કો ઉચિત હૈ કિ આપ કી સેવા સાદર, સપ્રેમ એવં સવિનય કરેં. નિત્યપ્રતિ “ ચાટૂક્તિશતક ” કા પાઠ કિયા કરેં ઔર જબ આપકે દર્શન હોં તબ “ જીહુજૂરાષ્ટક ” કા સ્તોત્ર આપકો સુના દિયા કરેં. આપકે દર્શન પાકર આજ યહ સેવક કૃતકૃત્ય હો ગયા. ઇસકે અપરાધ ક્ષમા કીજિયે ઔર અપની શરણ મેં લીજિયે !” ઐસી સ્તુતિ કરકે હેડ માસ્ટર સાહબ સિર નીચા કરકે યુગલ કર જોડ કર ખડે હો રહે. ડિપટી સાહબ બોલે, “ पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति । तस्मै नित्यं ‘ तरक्की ’ वै प्रददामि न संशयः ” ॥ આપ જરાભી ન ઘબરાઇયે, ન કિસી બાત કા ભય માનિયે. આપકો કભી કોઇ હાનિ નહીં પહુઁચા સકતા. આપ અપની મુઆયના (વીઝીટ) બુક લાઇયે.

માસ્ટર—બહુત અચ્છા હજૂર. લીજિયે, યહ હાજિર હૈ હજૂર.

ડિપ૦—આપકા નતીજા (પરિક્ષાનું પરિણામ) કૈસા રહા ?

મા૦—હુ-હુ-જ-જૂર દસ મેં સે ચ-ચ-ચાર પાસ હુએ.

ડિપ૦—ક્યોં ઘબરાતે હો ? નતીજા અચ્છા તો હૈ ઔર ક્યા કિસી કા ઘર લૂટોગે ? યુનીવર્સિટી ઐસે મામલોં મેં હોશયાર હૈ. અચ્છા હમ તુમ્હારી તરક્કી કરા દેગા. અબ મૈં ભોજન ભી નહીં કરુંગા. મુઝે શીઘ્ર હી સમીપવર્તી ગ્રામ ઉદ્ધતપુર કો જાના હૈ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

યહ સુનતે હી માસ્ટર સાહબ ને ઉસી થાલી મેં સે ચન્દન અક્ષત લિયા ઔર અપને ઇષ્ટદેવ કો તિલક કરકે પાઁચ ગોલ ગોલ સફેદ સફેદ દિયે. ડિપુટી સાહબ ને ઉન્હેં લેકર ચુપચાપ જેબ મેં રક્ખા ઔર ગાડી મેં બૈઠ કર પ્રસન્ન-ચિત્ત ચલ દિયે.

ચલતે ચલતે રાત કે આઠ બજે આપ ઉદ્ધતપુર પહુઁચે. વહાઁ-કી પાઠશાલા કે બોર્ડિંગ મેં અઁધેરા હો રહા થા, ઔર કોઈ મનુષ્ય નહીં દિખાઇ પડતા થા. આપને અપને ચપરાસી કો આજ્ઞા દી કિ હેડમાસ્ટર કો પકડ લાઓ. ચપરાસી "બહુત અચ્છા" કહ કર ચલને હી કો થા કિ માસ્ટર સાહેબ આગયે.

માસ્ટર—આદાબ અરજ હૈ જનાબ.

ડિ૦—ક્યોંજી કહાઁ રહતે હો? કુછ મદરસે કી ભી ફિકર રહતી હૈ યા ઇધર ઉધર ઘૂમના હી આતા હૈ? તુમ બડે લાપરવાહ આદમી હો.

મા૦—ક્યા રાત દિન યહીં જમા રહા કરું? અપને કામોં કે લિયે ભી ન જાયા કરું? આપ ભી તો ઐસે કુસમય મેં પધારે. આપ રાત કો બારહ બજે આતે, તો ક્યા ફિર ભી મૈં મિલતા?

ડિ૦—ચુપ રહો, બક બક મત કરો. જો હમ કહેં સો કરના હોગા, ચાહે વહ ન્યાય હો યા અન્યાય. નૌકર હો યા મજાક (મસ્કરી) હૈ? અગર તુમ મેરે જૂતે ભી ઉઠાલો તો કોઇ નુકસાન નહીં!

મા૦—જનાબ સોચ સમઝ કર બોલિયે, નહીં તો ઠીક ન હોગા. મુઝે ઐસી નૌકરી પસન્દ નહીં. જબ ચાહૂં તબ છોડ દૂંગા.

ડિ૦—લાવો મુઆયના બુક.

મા૦—યહ લીજિયે.

ડ૦—નતીજા કૈસા રહા?

મા૦—દસ લડકોં મેં સે સાત પાસ હુએ.

ડિ૦—(હોંઠ ચબા ઔર દાઁત પીસ કર) ઐસા ખરાબ નતીજા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઔર ઐસી બાતેં ! ઇધર ઉધર ફિરને કા યહ નતીજા હૈ. દિલ લગાકર તો કભી કામ કરતે હી નહીં. (રજિસ્ટર દેખકર) લડકે ઇતને કમ ક્યોં હૈ ? માલૂમ હોતા હૈ કિ જો તુમ કો કુછ રિશવત ન દેતે હોંગે ઉન્હેં તુમ નિકાલ દેતે હો. કુછ ભી હો; હમ તુમ્હારે લિયે બહુત ખરાબ લિખે દેતે હૈં. તુમ જરૂર બરખાસ્ત કિયે જાવગે ઔર સમ્ભવ હુઆ તો તુમ્હેં દુનિયાં મેં ન રહને દૂંગા.

મા૦—બહુત અચ્છા, જો આપ કે મન મેં આવે કીજિયે. મુઝે કુછ પરવાહ નહીં.

ડિ૦—કૈસા બેઅદબી સે બોલતા હૈ બે.

મા૦—બસ જી ચુપ રહો; નહીં તો સબ ઐંઠ ભુલા દૂંગા. અપને ડિપટીપને મેં મસ્ત હો રહે હો. અભી તક કોઇ અચ્છા માસ્ટર નહીં મિલા જો તુમ્હારે અન્યાય કો દૂર કરે ! તુમ આદમી હો, મૈં ભી વહ હી હૂં.

ઐસી ટઢી ટઢી બાતેં સુનકર ડિપટી સાહબ કે હોશ ઉડ ગયે. હૃદય કાઁપને લગા. પેટ મેં ભૂખ કે મારે બિલ્લિયાઁ નાચ હી રહી થીં. આપને ચાપલૂસીસંગ્રામ મેં કેવલ લલ્લોચપ્પો કી હી ચપાતિયાઁ ખાઇ થીં. .

અબ રાત કે દસ બજ ગયે થે. આપસે ન રહા ગયા. શીઘ્ર હી માસ્ટર સાહબ સે બોલે—

ડિ૦—માસ્ટર સાહબ, મહરબાની કરકે થોડે સે મોતીચૂર કે લડ્ડૂ તો મઁગવાઇયે. ભૂખ બડે જોર સે લગી હૈ.

મા૦—જનાબ ! લડ્ડૂ તો નહીં મિલ સકતે. બહુત દેર હોગઇ હૈ. અગર જ્યાદા ભૂખ હો તો થોડે સે ચને રક્ખે હૈં.

ડિ૦—અચ્છા ભાઇ લાઓ; પર કિસી સે કુછ જિકર ન કરના.

મા૦—બહુત અચ્છા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બેચારે ડિપટી સાહબ ચને ખાકર હી સો રહે. તબિયત બહુત ઘબરાતી થી કિ ક્યા કરના ચાહિયે. રાતભર કરવટેં બદલતે રહે ઔર યહી સોચતે રહે કિ ઇસ માસ્ટર કી કિસી ભી તરહ અક્લ ઠિકાને લગાના ચાહિયે. માસ્ટર સાહબ અપને ઘર જા કર સો રહે ઔર ડિપટી સાહબ પ્રાતઃકાલ હોતે હી ચુપચાપ દૂસરે ગ્રામ કો પધાર ગયે.

शारदा-विनोद.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

२९–भवाली का स्वास्थ्य-निकेतन.

(एडवर्ड सेनाटोरियम, भवाली.)

लेखकः–ज्वालादत्त शर्मा.

ધનાભાવ કે કારણ ભી અનેક રોગ ઉત્પન્ન હોતે હૈં. અજ્ઞાન-સે ભી અનેક દુઃખોં કી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ. જો દેશ નિર્ધન હૈ ઉસકે દ્વાર પર એક ન એક રોગ રોજ હી ખડા રહતા હૈ. યદિ રોગોં સે ફુરસત મિલી તો અકાલ ઉસકા પિણ્ડ નહીં છોડતા. ભારતવર્ષ કી ઇસ સમય યહી હાલત હૈ. ધનાભાવ ઔર જ્ઞાનાભાવ કે કારણ તો યહાઁ અનેક રોગ ઉત્પન્ન હોતે હી હૈં, કિન્તુ એક ઐસા રોગ ભી હૈ જો પ્રાયઃ ધનિકોં ઔર પઢે–લિખોં પર હી છાપા મારા કરતા હૈ. કિતને દુર્ભાગ્ય કી બાત હૈ કિ પહલે તો યહાઁ પઢે–લિખોં કા યોં હી અભાવ સા હૈ, નામ કે લિએ જો કહીં યત્ર તત્ર હૈં ભી ઉન પર યહ રોગ અપના હાથ બહુધા સાફ કિયા કરતા હૈ. હમારા મતલબ ક્ષય રોગ (તપેદિક) સે હૈ. ઇસકા દૂસરા નામ રાજયક્ષ્મા ભી હૈ. સૈકડોં ઘર ઇસી રોગ કે આક્ર-મણ સે નષ્ટ હો રહે હૈં. જવાનોં પર હી ઇસકી વિશેષ કૃપાદૃષ્ટિ રહતી હૈ. પર યહ બાત નહીં કિ અલ્પવયસ્ક ઔર બૂઢે ઇસકે પ્રચણ્ડ ચક્ર સે બચ જાતે હોં. જબ તબ વે ભી ઇસકે શિકાર હોતે હુએ દિખાઇ દેતે હૈં. કુછ સભ્ય દેશોં ને વિજ્ઞાન કી સહાયતા સે ઇસ સંક્રામક ઔર જનપદ–વિધ્વંસકારી રોગ કો અપને યહાઁ સે પ્રાયઃ નિકાલ સા દિયા હૈ, પર હમારે દેશ કી બાત કુછ ન પૂછિએ. યહાઁ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કે જન-સાધારણ તો ક્યા-શરીર-શાસ્ત્ર કે ઠેકેદાર વૈદ્ય ઔર હકીમ ભી-ઇસકી ચિકિત્સા કા ઠીક ઠીક જ્ઞાન ન રખને કે કારણ રોગિયોં-કે રોગ કો દૂર કરને કે બદલે ઉસે પ્રાયઃ બઢાને કે કારણ બનતે હૈં. ક્ષય કે રોગિયોં કો મૂંગ કી દાલ કા પાની પિલાને ઔર ઉનકો બન્દ કોઠરિયોં મેં કૈદ કરને સે ઉનકી શારીરિક શક્તિ કા શીઘ્ર હી નાશ હો જાતા હૈ. ઇન પંક્તિયોં કે લેખક ને પ્રાયઃ વૈદ્યોં કો-જબ કિ ક્ષય-કે રોંગિયોં કા જ્વર ધીરે ધીરે બઢને લગતા હૈ-કહતે સુના હૈ-"અબ બુખાર શીઘ્ર દૂર હોનેવાલા હૈ, ક્યોં કિ વહ ભીતર સે ઊપર આને લગા હૈ" ! તથાપિ સબ વૈદ્ય ઐસે નહીં હોતે.

કુછ સમય હુઆ પરલોકવાસી રાય બૈજનાથ બહાદુર ને યહ પ્રસ્તાવ કિયા થા કિ કોઇ ઐસી બાત સોચી જાય જિસસે ઇસ દેશ-કે ઇને-ગિને પઢે-લિખે લોગ ઇસ દુષ્ટ રોગ કે આક્રમણ સે બચ સકેં. પ્રસ્તાવ સચમુચ હી બહુત અચ્છા હૈ. આજ હમ આપ કો ભવાલી-કે સેનાટોરિયમ (ક્ષય કે રોગિયોં કે અસ્પતાલ અથવા સ્વાસ્થ્ય-નિકેતન) કા કુછ વૃત્તાન્ત સુનાતે હૈં. યહ અસ્પતાલ ઇસી દુષ્ટ રોગ સે બચાને કે લિએ બનાયા ગયા હૈ.

નૈનીતાલ જિલે મેં ભવાલી એક અચ્છા મૌજા હૈ. નૈનીતાલ-સે વહ ૭ મીલ હૈ. પક્કી સડક બની હુઇ હૈ. રૂહેલખણ્ડ-કમાઊઁ રેલવે-કે કાઠગોદામ સ્ટેશન સે ઘોડે ઔર ડાઁડી કે રાસ્તે સે ભવાલી કોઇ ૧૭ મીલ ઔર ટાંગે કે રાસ્તે સે કોઇ ૨૨ મીલ હૈ. કાઠગોદામ પર હર તરહ કી સવારી હર વક્ત મિલ સકતી હૈ. સમુદ્ર-તટ સે ૬ હજાર ફીટ ઊંચે પર્વત શિખર પર અસ્પતાલ કી ઇમારત બની હુઇ હૈ. ગગનચુમ્બી ચીડ કે વૃક્ષોં કી પંક્તિયોં કો છૂ કર આનેવાલી પહાડ કી સાફ ઔર હલકી વાયુ ક્ષય કે રોગિયોં કે લિએ વિશેષ સ્વાસ્થ્ય-પ્રદ હૈ. જલ કા તો કહના હી ક્યા ? જિન્હોંને ઝરનોં કા જલ પિયા હૈ વે જાનતે હૈં કિ વહ વાસ્તવ મેં અમૃત હી હૈ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

રામપુર કે નવાબ સાહબ ને અપની બહુત બડી કોઠી અસ્પ-તાલ કે લિએ દેકર એક બહુત બડે લોકોપકારી કાર્ય્ય મેં સહાયતા દી હૈ. ઇસ પ્રાન્ત કે અનેક દાનશીલ સજ્જનોં કે ચન્દે ઔર પ્રાન્તીય ગવર્નમેંટ કે દિયે હુએ દ્રવ્ય સે સેનાટોરિયમ કા કામ ચલતા હૈ. સેનાટોરિયમ કા નામકરણ મહારાજ એડવર્ડ કે નામાનુસાર હુઆ હૈ.

સેનાટોરિયમ મેં તીન કલાસેં હૈં-ક, ખ ઔર ગ. ક-કલાસ ધનિકોં કે લિએ હૈ. ઉસમેં દો સ્વતન્ત્ર કમરે મિલતે હૈં. ભોજન બનાને કે લિએ ચૌકા ભી રહતા હૈ. રોગી કે સાથ એક પરિચારક ઔર દો સેવક રહ સકતે હૈ. પલૈંગ, રોશની ઔર દવા પ્રાયઃ મુફ્ત મિલતી હૈ. કમરે કા કિરાયા ૪૦ રૂપયા માસિક હૈ. ખ-કલાસ મેં સિર્ફ એક કમરા હૈ. રોગી સિર્ફ એક નૌકર રખ સકતા હૈ. ભોજન બનાને કે લિયે અલગ સ્થાન હૈ. ઇસ કલાસ કા કિરાયા ૨૦ રૂપયે માસિક હૈ. ગ-કલાસ મેં ગરીબ બિમાર મુફ્ત રહતે હૈં. ભોજન ભી ઉનકો મુફ્ત હી મિલતા હૈ. ઇસિ કલાસ મેં એક હી જગહ દસ-પન્દ્રહ રોગી બરાબર બરાબર રહતે હૈં.

ઇલાજ દો પ્રકાર સે હોતા હૈ. ઔષધ-દ્વારા ઔર ટીકા લગા કર. ઇસમેં સન્દેહ નહીં કિ જિન રોગિયોં કા રોગ અત્યન્ત બઢ ગયા હૈ ઉનકો વહૌં જાકર ભી આરામ નહીં હોતા; પરન્તુ જિનકા રોગ અભી પ્રારમ્ભિક અવસ્થા મેં હૈ વે વહૌં જાકર બહુત શીઘ્ર સ્વાસ્થ્ય-લાભ કર સકતે હૈ.

સેનાટોરિયમ મેં રહનેવાલે રોગી વહૌં કે વિશુદ્ધ જલ ઔર સ્વાસ્થ્ય-કર વાયુ કે પ્રભાવ સે કુછ દિનોં મેં હી મીલોં ઘૂમને લગતે હૈં. ઉનમેં સે કોઇ કોઇ તો નૈનીતાલ જાકર ઉસી દિન વાપિસ આ જાતે હૈં. તીન ચાર મીલ ટહલના તો ઉનકે લિએ કોઇ બાત હી નહીં. ઘર પર જો ઉઠ નહીં સકતે થે ઔર વૈદ્યરાજોં કી બદૌલત જો ઠંડી હવા સે બેતરહ બચાયે જાતે થે વે વહૌં, પર્વત કે ઊંચે સે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઊંચે શિખર પર, પ્રસન્ન-વદન મીલોં ઘૂમા કરતે હૈં.

સેનાટોરિયમ મેં એક છોટા સા પુસ્તકાલય ભી હૈ. વહાઁ રોગી પુસ્તકેં ઔર સમાચાર-પત્ર પઢા કરતે હૈં. જિન મહાનુભાવ કે હાથ-મેં ઇસ સ્વાસ્થ્ય-નિકેતન કા પ્રબન્ધ હૈ ઉનકા નામ હૈ-મેજર કોક્રેન. આપ બડે દયાલુ હૈં. રોગિયોં કો આપ આત્મીય-જનવત્ સમઝતે હૈં. શામ કો હર રોગી કે પાસ જાકર જબ આપ પ્રેમ-પૂર્ણ વાર્તાલાપ કરતે હૈં તબ રોગી બહુત હી સુખ ઔર આનન્દ અનુભવ કરતે હૈં. પ્રાતઃકાલ અસ્પતાલ મેં બૈઠ કર આપ સબ રોગિયોં કો વહીં દેખતે હૈં. જિનકો ટીકા લગાને કી આવશ્યકતા હોતી હૈ ઉનકે ટીકા લગા દેતે હૈં. દૈવી-ગુણ-સમ્પન્ન હોને કે કારણ આપ સે કોઇ રુષ્ટ નહીં. આઇ૦ એમ૦ એસ૦ (I. M. S.) હોને કે અલાવા આપ ક્ષય રોગ મેં-વિશેષ યોગ્યતા-પ્રાપ્ત-ભી હૈં. અહંકાર યા લોભ આપકો છૂ તક નહીં ગયા.

સેનાટોરિયમ કે છોટે ડાકટર કા નામ હૈ પણ્ડિત અમ્બાદત્ત જોશી. અપના કર્ત્તવ્ય તો આપ ભલી પ્રકાર પાલન કરતે હી હૈં, કિન્તુ હર સમય રોગી કો હર તરહ કી સહાયતા દેને કે લિએ ભી તૈયાર રહતે હૈં. ઉનકી ભલાઇ કરને મેં આપ કભી આગા પીછા નહીં કરતે.

દુર્ભાગ્ય સે જો ઇસ રોગ સે પીડિત હોં ઔર સાથ હી જિનકા રોગ પ્રારમ્ભિક અવસ્થા મેં હો ઉનકો શર્બત નીલોફર ઔર શુદ્ધ મકરધ્વજ કે ચક્ર સે નિકલ કર પ્રકૃતિ દેવી કે લીલા-નિકેતન હિમાલય કે પાર્શ્વ મેં બને એડવર્ડ-સેનાટોરિયમ મેં અવશ્ય જાના ચાહિએ.

સેનાટોરિયમ-સમ્બન્ધી કિસી વિષય કો જાનને કે લિએ સુપરિંટેંડેંટ, સેનાટોરિયમ, ભવાલી, જિલા નૈનીતાલ સે પત્ર-વ્યવહાર કરના ચાહિએ.

सरस्वती.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

३०--जापान की राजकीय उन्नति का मूल कारण.

लेखकः—त्रिविक्रम शर्म्मा.

ઇતિહાસ મેં રાજકીય હલચલોં કા વિષય સબસે અધિક શિક્ષાદાયક હોતા હૈ. લાર્ડ માર્લે અપને એક નિબન્ધ મેં લિખતે હૈં—"The very highest form of all practical energy is the governing of the country." યહ સચ હૈ. રાજ્ય કા પ્રબન્ધ કરને હી મેં સબસે અધિક વ્યાવહારિક શક્તિ કા ઉપયોગ કરના પડતા હૈ. કિસી દેશ અથવા સમાજ કી ઉન્નતિ કે કારણોં કા પતા લગાના હો તો ઉસકે ધર્મ ઔર રાજ્ય–સમ્બન્ધી હલચલોં કા ઇતિહાસ અવશ્ય દેખના ચાહિએ. યોરોપ કે ઇતિહાસ મેં ઇન વિષયોં કી અનેક મનોરંજક ઔર શિક્ષા–દાયક બાતેં પાઇ જાતી હૈં. આજ ઇસ નોટ મેં યહ દિખલાને કા યત્ન કિયા જાયગા કિ એશિયા–ખણ્ડ કે જાપાન દેશ ને, અપની રાજનૈતિક હલચલ કે દ્વારા સમાજ કી ઉન્નતિ કે વિષય મેં, સારે સંસાર કો કિસ બાત કી શિક્ષા દી હૈ?

જાપાન મેં જો રાજકીય હલચલ હુઇ હૈ ઉસકી તુલના સંસાર કે ઇતિહાસ મેં ઔર કિસી હલચલ સે નહીં કી જા સકતી. યથાર્થમેં વહ અદ્વિતીય હૈ. યોરોપ મેં જો રાજનૈતિક પરિવર્તન હુએ હૈં ઉનકે કારણ લોગોં કો બડી બડી કઠિનાઇયાઁ ઝેલની પડી હૈં, પરન્તુ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જાપાન મેં યહ બાત નહીં હુઈ. વહાઁ રાજા ઔર પ્રજા દોનોં ને મિલ કર એક સાથ પરિવર્તન કે લિએ પ્રયત્ન કિયા હૈ, ઔર થોડે હી સમય મેં બિના કિસી ઝઞ્ઝટ કે ઉસ દેશ ને અપની આશ્ચર્ય-જનક ઉન્નતિ કર લી હૈ.

ઇસ આશ્ચર્ય-જનક ઉન્નતિ કા મૂલ કારણ ક્યા હૈ ? ઇસ વિષય-કી ચર્ચા કે લિએ અનેક વિદ્વાનોં ને બડે બડે ગ્રન્થ લિખ ડાલે હૈં. સંક્ષેપ મેં ભી ઉન બાતોં કા ઉલ્લેખ કરના યહાઁ અસમ્ભવ સા જાન પડતા હૈ. એક જાપાની લેખક ને ભી ઇસ વિષય પર અપની સમ્મતિ પ્રકટ કી હૈ. હમારી રાય મેં યહ સમ્મતિ સબસે અધિક પ્રામાણિક માની જા સકતી હૈ. અતએવ ઇસી કે આધાર પર જાપાન કી ઉન્નતિ-કે મૂલ તત્ત્વ કા પતા લગાને કા યત્ન કરના ચાહિએ.

ભારત-વાસિયોં કે સમાન જાપાની ભી પહલે રાજા કો સાક્ષાત્ પરમેશ્વર કા અવતાર માનતે થે. વે લોગ ભક્તિ-પૂર્વક અપને રાજા-કી સેવા કરના હી પરમ ધર્મ સમઝતે થે. રાજા કી આજ્ઞા કા ઉલ્લં-ઘન કરના બડા ભારી પાપ સમઝા જાતા થા. વે લોગ રાજનૈતિક વિષયોં સે અથવા રાજ્ય કે પ્રબન્ધ સે બહુત કમ સમ્બન્ધ રખતે થે. યદિ યહ કહા જાય કિ ઉન લોગોં કી ઉન્નતિ ઔર અવનતિ કી સારી જિમ્મેદારી રાજા ને અપને ઉપર લે લી થી તો અતિશયોક્તિ ન હોગી. ઐસી અવસ્થા મેં ભી જાપાની ગાઁવોં મેં, ભારતીય ગ્રામ-પંચાયત કે સમાન, એક સંસ્થા થી, જિસકે દ્વારા ઉન લોગોં કો સહકારિતા (Co-operation) સદૃશ અત્યન્ત મહત્ત્વ કી બાતોં-કી શિક્ષા મિલા કરતી થી. યહી ગ્રામ-સંસ્થા જાપાન કી રાજકીય ઉન્નતિ કા મૂલ કારણ હૈ. ખેદ કી બાત હૈ કિ હમારે દેશ મેં ઇસ સંસ્થા કા સર્વથા નાશ હો ગયા હૈ. યદિ યહ સંસ્થા અબ તક જીવિત હોતી તો ઇસકે આધાર પર ઉન્નતિ કરના સહજ કામ થા. અઁગ-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

રેજ ગ્રન્થકારોં ને સિફારિશ (ભલામણ) કી હૈ કિ ભારત કી ગ્રામ-સંસ્થા કો ફિર સે જીવિત કરને કા યત્ન હોના ચાહિએ. ઇસ વિષય-પર અધિક લિખને કે લિએ અવકાશ નહીં હૈ. ગત અપ્રેલ કી સરસ્વતી મેં "દેવાસ–રાજ્ય મેં પંચાયત કી પ્રથા" સ્થાપિત કી જાને-કા હાલ લિખા ગયા હૈ. યદિ એૈસી સંસ્થાયેં સારે હિન્દુસ્તાન મેં સ્થાપિત હો જાયઁ તો દેશ કી યથાર્થ ઉન્નતિ હોને મેં વિલમ્બ ન હો. અબ જાપાન કી ગ્રામ–સંસ્થા કા કુછ હાલ સુનિએ.

પ્રત્યેક ગઁાવ (મૂરા) પઁાચ પઁાચ આદમિયોં કે હિસ્સોં મેં વિભક્ત થા. પ્રત્યેક હિસ્સે કો જાપાની "રૂમી" કહતે થે. "રૂમી" કે સદસ્યોં-કા મુખિયા "કૂમી" કે સદસ્યોં મેં સે ચુના જાતા થા. "કૂમી" કે કાર્યોં પર ઇસ મુખિયા કા પૂરા દબાવ ઔર અધિકાર રહતા થા. નીચે લિખે ગયે નિયમોં કો સબ લોગોં કો માનના પડતા થા:—

(૧) હમ મેં સે કોઈ યદિ પિતૃદ્વેષી હોગા તો ઉસે હમ નહીં છિપાવેંગે; ઇસ બાત કી હમ સૂચના દેંગે.

(૨) હમ બચ્ચોં કો પિતૃ–માતૃ–પૂજન, નૌકરોં કો સ્વામિ-સેવા ઔર એક ઘર મેં રહને વાલોં કો શાન્તિ સે રહને કી શિક્ષા દેંગે. પ્રત્યેક "કૂમી" કે સદસ્ય કા યહ કર્તવ્ય હોગા કિ વહ એક દૂસરે કે આચરણ ઔર વ્યવહાર કો સુધારે.

(૩) "બંગાશિર" (કૂમી કા મુખિયા) અપને સદસ્યોં કો આલસી હોને સે બચાવેગા ઔર ઉસે હર તરહ સે સુધારને કી કોશિશ કરેગા. યદિ ઉસકી આજ્ઞા ન માની જાય તો વહ "તોશિયોરી" (ગઁાવ કે મુખિયા) કે પાસ રિપોર્ટ કરેગા.

(૪) કિસી ભી "કૂમી" કે મેમ્બર કો યહ અખતિયાર હોગા કિ વહ દૂસરે કે લડાઈ–ઝગડોં કો રોકે. ન રોક સકને પર વહ રિપોર્ટ કરે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૫) અપને કુટુમ્બી જનોં કે બીચ કિસી પ્રકાર કા ઝગડા કરને વાલે કી રિપોર્ટ કી જાયગી.

(૬) કહીં લડાઈ–ઝગડા ન કરના ચાહિએ. યદિ ઝગડે કે લિએ યથેષ્ટ કારણ ભી હો તો ભી રિપોર્ટ હી કરની ચાહિએ. ઐસા ન કરને પર સખ્ત સજા દી જાયગી.

(૭) કિસી કી નિન્દા કરને કી સખ્ત મુમાનિયત હૈ.

(૮) ઇમાનદારી સે નૌકરી કરને વાલે કી ઔર પિતૃભક્ત કી સરકાર કે પાસ સિફારિશ કી જાયગી.

(૯) હમેં સબકે સુખ–દુઃખ મેં શામિલ હોના ચાહિએ. કિસી પશુવૃત્તિ વાલે જંગલી આદમી કી જિમ્મેદારી હમી લોગોં પર હોગી.

(૧૦) યદિ કહીં આગ લગે તો સબ કો અપને ઘર સે પાની લેકર આના ચાહિએ. આગ બુઝાને કે સમય ગૈર હાજિર રહનેવાલા દણ્ડ પાને યોગ્ય સમઝા જાયગ.

(૧૧) રાત કો કહીં ચોરી યા આક્રમણ હોને પર ઉસકી સૂચના ઘણ્ટા બજા કર દી જાયગી. અપરાધી કો પકડને કે લિએ સુનને વાલોં કો દૌડના ચાહિએ. ઐસા ન કરને વાલા, બાદ તહકીકાત કે, દણ્ડ કા પાત્ર હોગા.

ઇન નિયમોં સે યહ અચ્છી તરહ માલૂમ હો સકતા હૈ કિ જાપાન કે ગ્રામ–નિવાસિયોં કો સામાજિક ઔર નૈતિક શિક્ષા અવશ્ય મિલતી થી. ઇસ શિક્ષા કા મૂલમન્ત્ર પરસ્પર સહાયતા, સહકારિતા ઔર સહયોગિતા હૈ, ઔર યહી શિક્ષા ઉસ દેશ મેં રાજકીય ઉન્નતિ કી જડ કહી જા સકતી હૈ. જબ ઉન્નીસવીં સદી મેં વહાઁ ઇસ બાત-કી હલચલ હુઈ કિ રાજ્ય કા પ્રબન્ધ સિર્ફ રાજા યા ઉસકે મન્ત્રી ઔર બડે બડે જમીનદારોં હી કે હાથ મેં ન રહના ચાહિએ, કિન્તુ અપને દેશ કે શાસન મેં પ્રજા કે પ્રતિનિધિયોં કી સમ્મતિ ભી લી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જાની ચાહિએ, તબ ઇસ પરિવર્તન કે લિએ ઉન લોગોં કો અપને દેશભાઇયોં કે સાથ જરા ભી ઝગડા–ફિસાદ નહીં કરના પડા. તુરન્ત હી વહાઁ પ્રતિનિધિત્વ કે તત્ત્વ પર કૌંસિલ કી રચના કી ગઈ. પ્રજા-કે પ્રતિનિધિયોં કે યત્ન સે જાપાન ને થોડે હી સમય મેં જો ઉન્નતિ કર લી હૈ વહ ઇતિહાસ પઢને વાલોં સે છિપી નહીં હૈ.

અતએવ ઐસી પંચાયતી સભાઓં કી ઇસ દેશ મેં ભી બડી આવશ્યકતા હૈ. ગવર્નમેંટ આવ્ ઇંડિયા ને, અભી હાલ મેં, લોકલ સેલ્ફ ગવર્નમેંટ કે સમ્બન્ધ મેં જો અપના વક્તવ્ય* પ્રકાશિત કિયા હૈ ઉસસે સૂચિત હોતા હૈ કિ ગવર્નમેંટ ભી ગાઁવ ગાઁવ મેં ઇસ તરહ-કી સભાઓં યા સંસ્થાઓં કા હોના લાભ–દાયક સમઝતી હૈ.

सरस्वती.

* Resolution No. 55–77, dated Simla, the 28th April, 1915—Paragraphs 37 to 39

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

३१--सरकारी मदरसों की (નિશાળોની) नमूनेदार इमारतें.

સ્કૂલોં ઔર કાલેજોં કે અધ્યાપકોં કી યોગ્યતા, પાઠ્ય પુસ્તકોં કી ઉપયોગિતા ઔર પઢાઇ તથા ફીસ આદિ કે સમ્બન્ધ મેં સરકાર જૈસે બહુત છાન-બીન ઔર બહુત વિચાર કરકે નિયમ બનાતી હૈ ઉસી તરહ ઇમારતોં કે સમ્બન્ધ મેં ભી વહ સ્કૂલોં ઔર કાલેજોં સે નિયમોં કી પાબન્દી કરાતી હૈ. કાલેજોં ઔર હાઈ સ્કૂલોં કી તો બાત હી નહીં, દેહાતી સ્કૂલોં કી ઇમારતોં કે લિએ ભી ઉસને નિયમ બના દિયે હૈ. ઉનમેં ઐસે કમરે હોં, ઐસી ખિડકિયાં હોં, ઐસા બરામદા હો, ઐસા સહન હો—યહ સબ સરકાર ને નિયમબદ્ધ કર દિયા હૈ.

ઇન નમૂનેદાર ઇમારતોં મેં રૂપયા ખર્ચ હોતા હૈ ઔર રૂપયે-કી કમી કે કારણ શિક્ષા-વિસ્તાર મેં બાધા આતી હૈ. ઇસ સમ્બન્ધ-મેં અપને નિયમ કુછ શિથિલ કર દેને કે લિએ અનેક બાર અનેક લોગોં ને સરકાર સે પ્રાર્થના કી, પરન્તુ કુછ વિશેષ ફલ ન હુઆ. દેશ મેં નિરક્ષરતા કા સામ્રાજ્ય હૈ. ઉસે દૂર કરને—દૂર ન સહી, કમ કરને—કે લિએ ઇમારત સમ્બન્ધી નિયમોં કી પાબન્દી જિતની કમ કરની પડે ઉતના હી અચ્છા. એક તો યહાઁ પ્રારમ્ભિક શિક્ષા મુફ્ત નહીં—વહ અનિવાર્ય ભી નહીં દૂસરે ઇમારતોં કા ઝંઝટ. ઇસ દશા મેં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

શિક્ષા–પ્રચાર મેં બહુત નહીં તો થોડી બાધા અવશ્ય હી આતી હૈ. બરોદા એક છોટી સી રિયાસત હૈ. વહાઁ તો પ્રારમ્ભિક શિક્ષા મુફ્ત દી જાય; અઁગરેજી રાજ્ય મેં ક્યોં નહીં ? પ્રજા કો મૂર્ખતા કે ગર્ત સે નિકાલના યદિ રાજા કા પ્રધાન કર્તવ્ય હૈ તો ઉસે ઔર વિભાગોં મેં કમ ખર્ચ કરકે શિક્ષા–વિભાગ મેં અધિક ખર્ચ કરના ચાહિએ ઔર પ્રારમ્ભિક મદરસોં મેં ફીસ માફ કર દેની ચાહિએ. સ્વિટ્જરલેંડ બહુત છોટા દેશ હૈ. ઉસકી આબાદી સિર્ફ ૩૭,૪૨,૦૦૦ હૈ; અર્થાત્ આબાદી કે લિહાજ સે સંયુક્ત પ્રાન્ત ઉસસે દસ ગ્યારહ ગુના બડા હૈ. સ્વિજરલેંડ કી આબાદી હમારે સિન્ધ-પ્રાન્ત સે કુછ હી અધિક હૈ. ઇતના છોટા દેશ હોને પર ભી વહાઁ પ્રારમ્ભિક શિક્ષા મુફ્ત દી જાતી હૈ, યહી નહીં, વહાઁ પ્રારમ્ભિક મરદસોં મેં કાગજ, કલમ, દાવાત ઔર પુસ્તકેં ભી વિદ્યાર્થિયોં કો મુફ્ત હી મિલતી હૈં. જુન ૧૯૧૫ કે માડર્ન રિવ્યૂ મેં, પૃષ્ઠ ૯૬૩ પર, એક મહાશય ને લિખા હૈ.—

The children have to pay no fees, and all, whether from rich or poor houses, are supplied free of charge with all School books, writing materials, etc.

ઇન મહાશય કા નામ રાય સાહબ પણ્ડિત ચન્દ્રિકાપ્રસાદ ત્રિપાઠી હૈ. યે સ્વિજરલેંડ કી સૈર કર આયે હૈં ઔર વહાઁ કા આંખો દેખા હાલ ઉન્હોંને લિખા હૈ. ખૈર, હિન્દુસ્તાન યદિ અભી મુફ્ત શિક્ષા પાને કા પાત્ર નહીં, અથવા યદિ સરકાર કે ખજાને મેં ઇસ કામ કે લિએ કાફી રૂપયા નહીં, તો યહ નમૂનેદાર ઇમારતોં કી પખ (પાંખ) તો ન લગાઈ જાય. દેહાત મેં (ગામડાઓમાં) બીસ પચ્ચીસ રૂપયા ખર્ચ કર દેને સે તીસ ચાલીસ–લડકોં કે બૈઠને લાયક છાયાદાર જગહ તૈયાર હો સકતી હૈ. પર મંજૂરી નહીં મિલતી. ઉધાર કે મકાનોં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઔર છપ્પરોં સે કામ લિયા જાય, હર્જ નહીં; પર ડિસ્ટ્રિક્ટ બોર્ડ અપની તરફ સે એક છપ્પર ન રખાવેગી. જબ બનાવેગી તબ નમૂનેદાર હી ઇમારત બનાવેગી, ચાહે ઉસમેં જિતના ખર્ચ પડે.

ડાક્ટર સર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર ને કલકત્તે કે પાસ બોલપુર મેં બ્રહ્મ-વિદ્યાલય નામ કા જો સ્કૂલ આજ ૧૫ વર્ષ સે ખોલ રક્ખા હૈ, ઉસમેં કોઈ ૨૦૦ લડકે શિક્ષા પાતે હૈં. અધ્યાપકોં કી સંખ્યા ૨૦ કે લગભગ હૈ. ઉનમેં સે કિતને હી એમ૦ એ૦, બી૦ એ૦ હૈં. કુછ તો વિલાયત મેં શિક્ષા પાયે હુએ હૈં. લડકે નમૂનેદાર ઇમારતોં મેં શિક્ષા નહીં પાતે. ૫ જૂન ૧૯૧૫ કે "લીડર" મેં એક મહાશય ને લિખા હૈ કિ યે પેડોં કી છાયા મેં પઢતે હૈં. પાની બરસને પર ઉસ મકાન કે બરામદે મેં ચલે જાતે હૈં જિસમે રાત કો વે સોતે હૈં:—

"The classes are held under the trees, and when it rains they (boys) all temporarily move to the Verandas of the dormitory."

યહ ઐસા વૈસા વિદ્યાલય નહીં. બડે બડે વિદ્યા-દિગ્ગજોં ને ઇસકી પ્રશંસા કી હૈ. સેંટ સ્ટિફેન્સ કાલેજ, દેહલી કે ભૂતપૂર્વ અધ્યાપક પાદરી એન્ડ્રૂજ સાહબ ભી ઇસમેં અધ્યાપનકાર્ય્ય કરતે હૈં. શિક્ષાપ્રાપ્તિ કે લિએ આડમ્બર કી ક્યા આવશ્યકતા ? ગવર્નમેંટ કો ચાહિએ કિ ઉદારતાપૂર્વક શિક્ષા કી પ્રાપ્તિ કા માર્ગ યથાસમ્ભવ ખૂબ પ્રશસ્ત કર દે. ઉસકી પ્રાપ્તિ કે બાધક કારણોં કો, જહાઁ તક હો સકે, દૂર કર દે. પ્રજા કો પુત્રવત્ સમઝ કર ઉસે શિક્ષિત બનાને કા પૂરા પૂરા પ્રબન્ધ કર દે. બોલપુર કે સ્કૂલ મેં નમૂનેદાર ઇમારતેં ન હોને સે જૈસે શિક્ષાપ્રાપ્તિ મેં કુછ ભી બાધા નહીં ઉપસ્થિત હુઈ ઉસી તરહ સરકારી મદરસોં મેં ભી નહીં ઉપસ્થિત હો સકતી.

સરસ્વતી.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

३२—स्वाधीन (स्वतन्त्र) पोलैण्ड.

लेखकः—श्रीयुत पं० पाटेश्वरीप्रसाद त्रिपाठी बी.ए.

યોરૂપ કે આલેખ્ય પર દૃષ્ટિ ડાલતે હી માલૂમ હો જાતા હૈ કિ પોલૈણ્ડ એક છોટા સા દેશ હૈ જો જર્મની ઔર રુસકે બીચ મેં સ્થિત હૈ. બહુત દિનોં સે ઇસકી સ્વાધીનતા છીન લી ગઈ થી ઔર યહ મૃત તુલ્ય હો ગયા થા; પરન્તુ હાલ મેં અપની સ્વાધીનતા પાકર તથા ભવિષ્ય મેં ઉસે પૂર્ણ રૂપ સે પાને કી ઇચ્છા સે, યહ દેશ, પુનર્જીવિત હોગયા હૈ. આજ ઇસ દેશ કે હર્ષ કી સીમા નહીં હૈ. કારણ યહ હૈ કિ પોલૈણ્ડકો સ્વાધીનતા કા સ્વત્વ દેને કે લિયે રુસાધિપ ઝારને પ્રતિજ્ઞા કી હૈ.

વર્તમાન સમય મેં પોલૈણ્ડ (Poland) રુસ, જર્મની ઔર આસ્ટ્રિયા મેં વિભક્ત હૈ. ઠીક ૧૦૦ વર્ષ વ્યતીત હુએ હોંગે કિ વાયના-(Vienna) મેં એક કાંગ્રેસ હુઇ થી. ઇસ કાંગ્રેસ મેં છ મહારાજે ઔર યોરૂપ કે મુખ્ય મુખ્ય નીતિજ્ઞ એકત્ર હુએ થે. યહ સમય બડે ઉત્સવ કા થા. યહાઁ તક કિ પ્રત્યેક દિન ૫૦૦૦૦ પૌંડ ખર્ચ હોતે થે. નેપોલિયન ને જિસ યોરૂપ કે ચિત્ર કો બિગાડ રખા થા, ઉસી કે ઉલટ ફેર મેં સબ કે સબ પડે રહે. અન્ત મેં કિસી એક પ્રકાર સે યોરૂપ કે ચિત્ર મેં નવીન જીવન કા સંચાર હુઆ. સબસે અધિક કષ્ટ લોગોં કો પોલૈણ્ડ કે લિયે ઉઠાના પડા. જો થોડે થોડે સમય કે લિયે તીન બાર વિભક્ત હો ચુકા થા. વિભાગ રુસ, જર્મની ઔર આસ્ટ્રિયા કે બીચ મેં થા. વહી વાયના-કાંગ્રેસ કા કિયા વિભાગ અબ તક

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સ્થિર હૈ. ઇસ કાંગ્રેસ મેં ઝાર કો પોલૈણ્ડ કા ચુંથાં હિસ્સા મિલા. પોલૈણ્ડ નિજ કી એક સેના રખ સકતા થા. સ્વાધીન પ્રબન્ધ કા અધિકારી ભી થા ઔર ઉસકે છાપેખાને સ્વતંત્ર થે. પોલૈણ્ડ કા શેષ-ભાગ પ્રશિયા ઔર આસ્ટ્રિયા મેં બરાબર બરાબર બાઁટ દિયા ગયા. પ્રશિયા કો ઉસ ભાગ કા આધિપત્ય મિલા જો આજકલ પોઝેન ઔર વેસ્ટ પ્રશિયા (Posen & West Prussia) કે નામ સે પુકારા જાતા હૈ. આસ્ટ્રિયા કે હાથ ગૈલીશિયા (Galicia) આયા. રીનિશ પ્રાન્ત (Rhenish Provinces) ભી પ્રશિયા હી કો મિલા. અબ ક્યા કહના થા. સોને મેં સોહાગા આ મિલા. પ્રશિયા શીઘ્ર જર્મની-કે પૂર્વી ઔર પશ્ચિમી પ્રાન્ત કા અધ્યક્ષ બન બૈઠા. યહી વરદાન પ્રશિયા કી ભવિષ્ય ઉન્નતિ કા માર્ગ હૈ ઔર વર્તમાન સમય મેં જો ઉસકે દુઃખ ઔર આપત્તિ હમેં દેખ પડતે હૈ વે ભી ઇસી દાન કે ફલ હૈં.

અન્ત મેં જબ કાંગ્રેસ ને દેખા કિ પશ્ચિમી યોરૂપ કે લિયે પ્રફુલ્લ રુસસે ભયકી આશંકા હો સકતી હૈ તો ઉસને શીઘ્ર રૂસ કો દો બડે દુર્ગ સે ચ્યુત કર દિયા. પહલા દુર્ગ ક્રૈકો હૈ જો દક્ષિણ પશ્ચિમ સીમા પર હૈ ઔર દૂસરા થાર્ન હૈ જો ઉત્તર પશ્ચિમ સીમા પર હૈ. જો કુછ આજકલ પૂર્વી યોરૂપ મેં હો રહા હૈ ઉન્હેં પાઠક ઇન સબ બાતોં સે આસાની સે સમઝ સકતે હૈં. રુસ ને પશ્ચિમ પ્રશિયા પર ઉત્તર સે ધાવા કિયા હૈ ઔર ગૈલીશિયા પર દક્ષિણ સે. વહ પ્રતિદિન ઇસી યત્ન મેં હૈ કિ થાર્ન કો પ્રશિયા સે છીન લેં ઔર ક્રૈકો કો આસ્ટ્રિયા સેં અપના લેં. ઉત્તર મેં રુસકા—આગા રૂક ગયા હૈ, પરન્તુ દક્ષિણ મેં ઉસે સફલતા પ્રાપ્ત હુઇ હૈ.

ઝાર ને પોલૈણ્ડ નિવાસિયોં કો યહ ઘોષિત કિયા હૈ કિ યદિ વર્તમાન યુદ્ધ મેં મિત્ર દલ વિજયી હુઆ તો વે પોલૈણ્ડ કો ઉસકી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

એકતા ઔર સ્વતંત્રતા કા પૂરા સ્વત્વ પ્રદાન કરેંગે. બહુત સે વિખ્યાત ઇતિહાસજ્ઞ, નીતિજ્ઞ ઔર બ્રિટિશ છાપેખાનોં ને ઝાર કે ઇસ નૈતિક કાર્ય કી પ્રશંસા કી હૈ. ઝાર કી યહ અવ્યર્થ પ્રતિજ્ઞા હૈ કિ યદિ વે ઇસ ઘોર યુદ્ધ મેં વિજયી હુએ તો આસ્ટ્રિયા, પ્રશિયા ઔર રુસ મેં વિભક્ત પોલેણ્ડ કો એક કર દેંગે ઔર સબ મિલ કર પોલેણ્ડ રાજ્ય-કે નામ સે શોભિત હોગા. ઝાર કે નિરીક્ષણ મેં પોલેણ્ડ નિવાસી પૂર્ણ સ્વાધીન સ્વત્વ કા અનુભવ કરેંગે. વાસ્તવ મેં જબ ૧૮૭૫ મેં વાયના કી અન્તિમ કાંગ્રેસ હુઈ થી તબ યહ દેશ પ્રાણહીન હો ગયા થા, પરન્તુ ઝાર કી ઇસ દયામય પ્રતિજ્ઞા સે અબ ઉસકે પુનઃ જી ઉઠને મેં કમી નહીં. રુસનરેશ આપ ધન્ય હૈં.

ઝાર કી ઘોષણા કો સુન કર પોલેણ્ડ કા પ્રત્યેક પુત્ર આજ હર્ષ સે ફૂલા નહીં સમાતા. જો લોગ બહુત દિનોં સે દેશ ભક્તિ કા પરિચય દેતે આયે ઉનકા ઇસ અવસર પર ક્યા પૂછના હૈ. કઈ વર્ષોં-સે પોલેણ્ડ કે પુત્ર દો જાનૂ હોકર પેરિસ મેં નિમ્નલિખિત મંત્ર કા જાપ કરતે ચલે આતે હૈં:—

" So long as we can live and sigh,
Our well-loved Poland cannot die. "'

અર્થાત્—" જબ તક હમારે શરીર મેં શ્વાસ રહેગા તબ તક હમારા પ્યારા પોલૈણ્ડ કદાપિ નહીં મર સકતા. "

પોલેણ્ડ કે ઉપનિવેશોં મેં આજ અસીમ હર્ષ ફૈલ રહા હૈ. ધર્મપરાયણા પોલિશ સ્ત્રિયૉં ગિરજાઘર મેં (ધર્મમંદિરમાં) જાકર ધન્યવાદ સૂચક પ્રાર્થના કરતી હૈં. ફ્રાંસ મેં આજ હર્ષધ્વનિ હો રહી હૈ કિ ફ્રાંસમિત્ર રુસ ને આક્રમણકારિયોં (ચડી આવનારાઓ) સે અચ્છા જુરમાના (દંડ) વસૂલ કિયા. ફ્રાંસ કે ધુરન્ધર ઇતિહાસજ્ઞ ગૈવારયલ હૈનોટો (Gabrial Hanotan) કા મત હૈ કિ ઝાર કે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આધિપત્ય મેં પોલૈણ્ડ કા પુનર્જન્મ હોગા, ઉસે ધર્મ—સ્વાધીનતા મિલેગી, ઔર ભાષા તથા સ્વત્વ મેં પોલૈણ્ડ સ્વતંત્રતા કા ભાગી બનેગા. સભ્યતા ઔર ઉચ્ચ વિચાર કા ઘર યોરૂપ કો જ્ઞાત હો જાયગા કિ વર્તમાન યુદ્ધ કા પ્રયોજન ક્યા થા ? હમ સ્વતંત્રતા કે રઁગ મેં ઁગા હુઆ ઔર એકતા કે બન્ધન મેં બઁધા હુઆ એક નયા યોરૂપ બનાવેંગે.

જર્મની કે કૈસર કી સેના મેં ઠીક ૩૦૦૦૦૦ પોલ્સ હૈં, યદિ આજ ઉન્હેં કુછ દિયા જાય તો પહલે વે યહી માઁગના અચ્છા સમઝેંગે કિ પહલે વે અપને નેતાઓં કે ઉપર અપના હાથ સાફ઼ કરને પાવેં જિનકે નિયમજંજીર મેં વે આજ કલ બઁધે હૈં. સચ મુચ બિના યુદ્ધ કે પોલૈણ્ડ કા ઉદ્ધાર અસમ્ભવ થા. જબ હમ ઇતિહાસોં પર દૃષ્ટિ ડાલતે હૈં તો માલૂમ હોતા હૈ કિ યુદ્ધ સદા પશુતા તથા શક્તિ-કે દુષ્ટ પ્રયોગ કો મિટાને હી કે લિયે હોતા હૈ. યુદ્ધ કા પરિણામ સ્વતંત્રતા કા વિસ્તાર ઔર સામાજિક ઉન્નતિ કી વૃદ્ધિ હી હૈ. કઈ વર્ષોં સે જર્મની મેં પ્રશિયન ગવર્નમેણ્ટ કા યહ વિચાર હૈ કિ વહ પોલિશ પ્રાન્ત કો જર્મની કે રંગ સે રંગ દેવે; પરન્તુ યહ યત્ન નિષ્ફલ નિકલા. પોલૈણ્ડ વાલે સદા શાસક જાતિ સે અસંતુષ્ટ રહતે હૈં. પ્રશિયા-કે દુર્વ્યવહાર સે ઉનકા કલેજા ફટ ગયા હૈ. ઉનમેં રાજભક્તિ કુછ નહીં હૈ, ક્યોંકિ પ્રશિયા મેં ઉનકે પ્રતિ સહાનુભૂતિ કી જગહ પર, સર્વથા શૂન્ય હૈ. ઉનકે કુછ હાર્દિક વિચાર નીચે ઉદ્ધૃત કર, લેખ સમાપ્ત કરતે હૈં:—

" Is there one Pole in Prussia who can say, hand on heart, that we can be loyal to the Prussian Government. We are neither faithfnl nor loyal and hear not a single good wish toward the Government in our hearts."

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અર્થાત્—“ ઐસા કોઈ પોલ (પોલેંડવાસી) નહીં હૈ જો કહ સકતા હૈ કિ વહ પ્રશિયન રાજ્ય કા ભક્ત હૈ. વહ રાજભક્ત નહીં હૈ ઔર ન પ્રશિયન રાજ્ય કા ભલા હૃદય સે ચાહતા હૈ. પ્રત્યેક પોલ યહી મનાતા હૈ કિ આસ્ટ્રિયા ઔર જર્મની કી પરાજય હો, જિસસે વહ સ્વરાજ્ય કા સુખ ભોગ સકે.”

इन्दु.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

३३–शक्तियों की जाग्रति.

लेखकः–श्रीयुत परिव्राजक सत्यदेवजी

ક્યા અઁગ્રેજોં કે બારહ બારહ ચૌદહ ચૌદહ વર્ષ કે લડકે, જો આજ ભારત કી રક્ષા કે લિએ આએ હૈં, હમારે લડકોં સે અધિક યોગ્ય હૈં ? ઉનમેં ઐસા કૌનસા ગુણ હૈ જિસકે કારણ વે હમારે લડકોં સે અધિક યોગ્ય સમઝે જાતે હૈં ? ઇસકા ઉત્તર સ્પષ્ટ હૈ. વે ઉસ દેશ મેં પલે હૈં જહાઁ કે નેતા અપને બચ્ચોં કો ઉત્સાહિત કરને કે લિએ પ્રત્યેક સમ્ભવ સાધન કા પ્રયોગ કરતે હૈં, જહાઁ બચ્ચોં-કો વીર બનાને કા પૂરા મૌકા દિયા જાતા હૈ, જહાઁ બચ્ચોં મેં દૂસરોં-પર શાસન કરને કા વિશ્વાસ ભરા જાતા હૈ.

ઇસકે વિપરીત હમારે યહાઁ ક્યા હૈ ? યહાઁ કે નેતા હમેશા હી અપને દેશવાસિયોં કી અયોગ્યતા કા બેઢંગા રાગ અલાપતે રહતે હૈં. જિસકો દેખો વહી ખુશામદ કે 'પૈગમ્બર' કી પૂજા કરતા હૈ. કોઈ અપની કિસ્મત કો કોસતા હૈ; દૂસરા 'કલિયુગ' કો દોષ દેતા હૈ. બહુત સે ઐસે હૈં જો નવયુવકોં કે ઉઠતે હુએ ઉત્સાહ કો દબાને કે લિએ ઘૃણિત સે ઘૃણિત ઉપાયોં કા અવલમ્બન કરતે હૈં. જો મિલતા હૈ વહ આશા ભંગ હી કરતા હૈ; જો ઉઠતા હૈ વહ ઠણ્ડા પાની હી ડાલને મેં અપની બહાદુરી સમઝતા હૈ.

હમ ઐસે લોગોં મેં રહને વાલે નવયુવકોં કી શક્તિયાઁ ક્યા કભી જાગૃત હો સકતી હૈં ? કભી નહીં. લડકા જૈસી સંગત મેં રહતા હૈ વૈસા હી વહ હો જાતા હૈ. હમ લોગોં કો અપને ઉપર વિશ્વાસ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

નહીં હૈ, હમ લોગોં કો અપની જાતિ કે ઉચ્ચ મિશન પર શ્રદ્ધા નહીં હ. ઐસી અવસ્થા મેં હમારે પીછે ચલને વાલે 'સિંહ' કૈસે બન સકતે હૈં.

રુસ કે યહૂદી લોગ જિસ સમય અમરીકા મેં ચલે જાતે હૈં તો થોડે હી વર્ષાં મેં ઉનકી કાયા પલટ જાતી હૈ. રુસ મેં ઉનકે ચિત્ત સંકુચિત હો ગએ થે; ઉનકી કમરેં ઝુક ગઈ થીં. અમરીકા મેં આતે હી ઉનકો નએ સમાજ, નએ લોક કે દર્શન હોતે હૈં. વે અપને આપ કો સબ કે બરાબર પાતે હૈં. અમરીકા કી સામાજિક દશા મેં ઉનકી દબી હુઈ શક્તિયાઁ જાગૃત હો ઉઠતી હૈં ઔર વે નયા જીવન ધારણ કરતે હૈં. ઉનકા મનુષ્યત્વ વિકસિત હોને લગતા હૈ.

ઇસ લિએ, શક્તિયોં કો જાગૃત કરને કે લિએ યહ આવશ્યક હૈ કિ અપને ઇર્દ ગિર્દ (આસપાસ) વૈસે હાલાત પૈદા કિએ જાઁય. શેર-કા બચ્ચા યદિ ગીદડોં મેં પાલા જાય તો વહ ઉન જૈસી આદતેં સીખ જાયગા. હમારે સમાચારપત્રોં મેં કભી કભી ઉન લડકોં કે પકડે જાને કી ખબરેં છપા કરતી હૈં જિનકો ભેડિયે અપની માન્દો મેં ઉઠા લે ગએ થે. ભેડિયોં કી માન્દોં મેં પડને સે ઉન બાલકોં મેં સબ આદતેં ઉસ પશુઓં જૈસી હો જાતી હૈં. ભલા ઉસ જાતિ કે બચ્ચે વીર કૈસે હો સકતે હૈં જિસકે બચ્ચે સ્કૂલોં મેં અપની હાર હી હાર કે ઇતિહાસ પઢતે હૈં, જહાઁ માતા પિતા બચ્ચોં કો 'હાઁ હજૂર, હાઁ હજૂર' કરને કી શિક્ષા દેતે હૈં ? ભારતવર્ષ કે બચ્ચોં કો અપની શક્તિયોં-કે જગાને કા અવસર નહીં દિયા જાતા.

યદિ અપની સન્તાન કો વીર, ધર્માત્મા બનાના ચાહતે હો તો ઉસકે ઇર્દ ગિર્દ વૈસે હાલાત પૈદા કરો. ઉનકો નિરાશા કે 'મરસિએ' (રાગડા) મત સુનાઓ. ઉનકે સામને ઉચ્ચ આદર્શ રક્ખો. ઉનકો સદા ઉત્સાહ સે ભરો. ઉનકો મહાપુરૂષોં કે જીવન-ચરિત્ર સુનાઓ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઉનકો વીર જાતિયોં કે ઇતિહાસ પઢાઓ. ઉનકો ડરાને વાલી બાતેં સુનાકર કાયર મત બનાઓ. કૈસા હી દૃઢ પ્રતિજ્ઞ પુરૂષ ક્યોં ન હો, યદિ ઉસકે ઇર્દ ગિર્દ 'બરબાદી! બરબાદી!' ચિલ્લાને વાલે ઉલ્લૂ રહેંગે તો વહ બેચારા ભી બરબાદ હો જાયગા. ઐસે ઉલ્લુઓં કે 'હૂટ! હૂટ!!' કો મત સુનો. ઉચ્ચ લક્ષ્ય બના કર આગે બઢને કે સામાન કરો. લાખોં આત્માયેં નિરાશા કે મુઁહ મેં ઇસી લિએ ચલી ગઇં, ક્યોંકિ ઉનકો કોઈ ઉત્સાહિત કરને વાલા નહીં મિલા. કિસી ને ઉનકી શક્તિયોં કે જગાને મેં સહાયતા નહીં દી.

ઇસ લિએ સદા ઉન આત્માઓં કા સંગ કરો જિનકે આદર્શ ઉચ્ચ હૈં, જિનકા મન ઉત્સાહ સે ભરા હુઆ હૈ. ઉનમેં આકર્ષણ શક્તિ હૈ; ઉનમેં મિકનાતીસી તાકત હૈ. ઉનકે પાસ બૈઠને સે આપકી શક્તિયોં કા વિકાસ હોગા. અપની છિપી હુઈ શક્તિયોં કો જાગ્રત કરને કે લિએ બાહર કે સાધનોં કી બડી ભારી આવશ્યકતા હૈ. અપની સમાજ, અપને દેશ કો ઉન સાધનોં સે સમ્પન્ન કરો. ઇસ કમી કે કારણ હમ ઉઠ નહીં સકતે હૈં. યહ હમારી ઉન્નતિ કે માર્ગ-મેં ભારી બાધા ડાલ રહી હૈ.

इन्दु.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

३४-व्याख्यान.

लेखकः-श्रीयुत पं० सूरजप्रसाद अवस्थी.

(१)

આજ સન્ધ્યા સમય છઃ બજે એક બી૦ એ૦ બારિસ્ટર મહાશય કા વ્યાખ્યાન સરસ્વતીભવનમેં હોગા. “ ફૂટ ઔર ઉસકે પરિણામ ” ઇસ વિષય પર આપ બોલને વાલે હૈં. મુન્શી એ-હિસાબીલાલ પ્રબંધકર્ત્તા હૈં. યે મહાશય સરસ્વતીભવન મેં ઇન્તજામ (ગોઠવણ) કરને કે લિયે દો બજે સે પધારે હૈ. વ્યાખ્યાનદાતા જોશીલે નવ યુવક હૈં. આપને સન્ ૧૯૧૩ ઈ૦ મેં બારિસ્ટરી કી પરીક્ષા પાસ કી હૈ. આપકા પ્રભાવ અભી નગર મેં નહીં જમા હૈ. આજ દેખના હૈ કિ કૈસા વ્યાખ્યાન દેતે હૈં. પાઁચ બજને કો પાઁચ મિનટ હૈં. શ્રોતાઓં કા તાઁતા બઁધ ગયા હૈ. સ્યાત્ આજ સરસ્વતી ભવન, ફૂટ પાથ પર વ્યાખ્યાન સુન ફૂટપડે, દેખિયે ન કૈસે કૈસે આદમી જા રહે હૈં. કાલી મુનીમ, બેચૂ સરાફ, ભોંદૂમલ બડી દૂકાન વાલે. ઇન બેચારોં કો સ્થાન કી કંજૂસી પહલે હી સે દિખાયા કરતી હૈ. *

* * * * * *

ઐસે આદમિયોં ને પાઁચ બજે સે સરસ્વતીભવન કો સુશોભિત કિયા. જ્યોં જ્યોં વક્ત ઢલને લગા ત્યોં ત્યોં આનેવાલોં કી સંખ્યા બઢને લગી. અબ સ્કૂલ કે લડકોં ને અપની અપની રંગબિરંગી મંડલિયોં-સે રાસ્તે કો ભર દિયા. કાલેજ કે લડકે અપની અપની નિરાલી સજધજ મેં ભવન કી ઓર બઢને લગે. આજ ભવન કે રાસ્તે કે ભાગ્ય પલટ ગયે હૈં ઉસકો ઐસી ઐસી સૂરતોં કે દર્શન હુએ જિનકી ઝાઁકી દેખને કા સૌભાગ્ય ઉસે સ્વપ્ન મેં ભી ન થા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

નગર કે ગણ્યમાન્ય મહાશયોં ને અપની અપની ગાડિયોં પર સવાર હો ભવન કી ઓર ચલને કી તયારી કી. ૭ બજને તક ભવન શ્રોતાઓં સે ખચાખચ ભર ગયા. શોર સે ભવન ગૂંજ ઉઠા. ગડબડ બઢતી જાતી હૈ, ગુલ ગપાડા કમ નહી હોતા, ઇસકો શાન્ત કરને કે લિયે મુન્શી સાહબ ને મંચ પર આકર કહા–"મહાશયો, વક્તા આ ગયે હૈં. અબ નિશ્ચય યહ કરના હૈ કિ આજ કી સભા કા સભાપતિ કૌન બનાયા જાય. આપ લોગ યદિ મુઝસે પૂછેં તો મૈં પ્રસ્તાવ કરતા હૂઁ કિ કુરસી કો સુશોભિત કરને કે યોગ્ય હમારે વિદ્યાપ્રેમી ગુણગ્રાહક શ્રીમાન બા૦ જાનકીપ્રસાદ જી હૈં. મૈં આશા કરતા હૂઁ કિ આપ લોગ ઇસ પ્રસ્તાવ કા અનુમોદન કરેંગે."

મુન્શીજી બોલકર હટે હી થે કિ એક ચશ્માધારી મહાશયને અપની સુરીલી આવાજ સે કહા–"આજકી સભા કા અધ્યક્ષ શ્રીમાન બાબૂ સાહબ કે અતિરિક્ત ઔર હમકો કોઈ નહીં સૂઝતા જો બનાયા જાય. ઇસ કારણ મૈં ભી મુન્શીજી કે પ્રસ્તાવ કા સહર્ષ અનુમોદન કરતા હૂં." બાબૂ સાહબ ને આસન ગ્રહણ કિયા. થપોડિયાઁ બજને લગીં. સભાપતિ ને વક્તા કા પરિચય ઇસ પ્રકાર કરાયા–"આપ લોગોં કો માલૂમ હૈ કિ હમારે વ્યાખ્યાતા અભી બારિસ્ટરી પાસ હુએ હૈં. આપસે મેરા અધિક પરિચય નહીં. યહ અવશ્ય જાનતા હૂં કિ આપ એક સુપ્રસિદ્ધ ઘરાને કા મુખ ઉજ્જ્વલ કરને વાલે હૈં. નગર નિવાસીયોં મેં થોડે હી ઐસે હોંગે જો આપકે પિતા કો ન જાનતે હોં. કૌન ઐસા હૈ જિસને લાલ બંગલા કા નામ નહીં સુના? કૌન અસા હૈ જિસને બા૦ રામદાસજી (વક્તા કે પિતા) લાલ બંગલા વાલોં-કા નામ નહીં સુના? આપ લોગોં કા મૈં અધિક સમય નહીં લેના ચાહતા. શ્રીયુત બારિસ્ટરજી અપને પાણ્ડિત્યપૂર્ણ વ્યાખ્યાનસે આપ લોગોં-કો ઉત્સાહિત કરને કા પ્રયત્ન કરેંગે." સભાપતિ કુરસી પર બૈઠે ગયે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બારિસ્ટર સાહબ ને બોલના આરમ્ભ કિયા—“ સભાપતિજી વ ભ્રાતૃવર્ગો, આજ કા વિષય આપ લોગોં કો વિદિત હૈ કિ કૈસા ગૂઢ, કુફલ પૈદા કરને વાલા, દેશોં કો નષ્ટ કરનેવાલા, જાતિયાં કો ધૂલ મેં મિલાનેવાલા, ઘરાનોં કો છિતર બિતર કરનેવાલા હૈં......આપ જાનના ચાહતે હૈં કિ ફૂટ ને ક્યા કિયા? ઇસકા અંકુર કબ ફૂટા? ઇસિ દેશ કી અવનતિ ઔર ફૂટ કા ક્યા સમ્બન્ધ હૈ?.........ઇસી ફૂટકે કારણ ભીષ્મ દ્રોણ કર્ણ આદિ મહારથી સમૂલ નષ્ટ હુએ ઔર અપની વિદ્યા કૌશલતા તથા કલાઓં કો અપને સાથ લે ગયે. સંસારમેં ફૂટ ને ધર્મ કો પીછે હટાકર અવિચાર કો ખૂબ બઢાયા. ઇસને સૈંકડોં નહીં હજારોં કો કુછ થોડા અધિકાર દે મિટ્ટી મેં મિલા દિયા. નીતિજ્ઞોં ઔર ધાર્મિકોં કે ભી દાંત ઇસને ખટ્ટે કર દિયે......બ્રાહ્મણોંમેં ઇસી કે કારણ અવિદ્યા ફૈલ ગઇ ઔર ક્ષત્રિયોં કો ભી ઇસને બેતરહ નીચા દિખાયા.........પ્યારે ભાઇઓ, અબ હમકો જાગના ચાહિયે. બહુત સોયે ઔર કિતના સોવેંગે.........સ્વદેશ કે આદમિયોં કો અપને ભાઇ કે બરાબર સમઝો. ઉસકી ભલાઇ કરો. યદિ વહ અશિક્ષિત હૈ તો ઉસે શિક્ષિત બનાને કા પ્રયત્ન કરો.”

ઇસ પ્રકાર લેક્ચરર ને દો ઘણ્ટે બોલકર અપના આસન ગ્રહણ કિયા. જહાઁ સુનિયે વહીં વાહ વાહ કી તાન ઉઠ રહી હૈ. કોઈ બોલને કી પ્રશંસા કરતા હૈ તો કોઇ ભાવોં કી. સભાવિસર્જન કે પહલે અધ્યક્ષ ઇસ પ્રકાર બોલને લગે—“ સભાપતિ કા કર્ત્તવ્ય હૈ વ્યાખ્યાન કે અન્ત હોને પર ઉસ વિષય પર અપની ભી અનુમતિ પ્રગટ કરે. મૈં દેખતા હૂઁ કિ હમારે યોગ્ય વક્તા ને કોઈ બાત નહીં છોડી કિ જિસકો લેકર મૈં બોલને કા સાહસ કરું; પરન્તુ ઇતના અવશ્ય કહૂઁગા કિ સમય કામ કરને કા હૈ, કહને કા નહીં. જો કુછ અબ હમ કહેં ઉસે કામ મેં પરિણત કરકે દિખાવેં. વક્તા મહાશય ને યહ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બતલાયા હૈ કિ દેશભાઇ સે ચાહે વહ કોઇ ભી જાતિ કા ક્યોં ન હોં ઇસ પ્રકાર પ્રેમ રખેં ઔર મિલેં જૈસે અપને સહોદર સે પ્રેમ રખતે હૈં યા અપને બન્ધુ સે મિલતે હૈં. ઇસ પર મેરા યહી કહના હૈ કિ આપ લોગ જિસ દિન ઇસ બાતકો કાર્ય મેં પરિણત કરેંગે ઉસી દિન આપકે સબ મનોરથ સફલ હોંગે. મૈં વક્તા મહાશય કો સભા કી ઓર સે ધન્યવાદ દેતા હૂઁ, ઇસ કારણ કિ ઉન્હોંને અપના બહુમૂલ્ય સમય ખર્ચ કર હમ લોગોં કો અપને બચનામૃત સે ઉત્સાહિત કિયા હૈ." ઇસકે ઉપરાન્ત બેહિસાબીલાલ ને સભાપતિ કો ધન્યવાદ દિયા ઔર સભા વિસર્જિત હુઈ.

(૨)

સન્ધ્યા કા સમય હૈ. પશ્ચિમ કી ઓર લાલ બાદલ આસમાનમેં દિખલાઇ દે રહે હૈં. ઇસ સમય એક દેહાતી (ગામડીયો) બુડ્ઢા, લાલ પગડી બાઁધે ગજ્જી કી મિર્જઈ પહિને, લાલબંગલા કી ઓર ચલા જા રહા હૈ. જૈસે હી કોઠી કે સામને પહુઁચા કુછ ઠિઠકા ઔર ફિર ફાટક (દરવાજો) કે ભીતર ધડધડાતા ચલા ગયા. હમારે પરિચિત બારિસ્ટર પાયોનિયર લિયે ઇધર ઉધર ટહલતે ઉસે પઢ રહે હૈં, પર વે બઁગલા કે પિછલે ભાગ મેં હૈં ઔર વહીં પર નયા ચબૂતરા બના હૈ.

ઇસ ઓર ફાટક હૈ, બીચ મેં બંગલા હૈ. જબ બુડ્ઢા બારિસ્ટર સાહબ કે સમીપ પહુઁચ ગયા તો પૂછા—

બુડ્ઢા—બાબૂ સ-સ-સ સાહબ વો અ-અ-અ આપ કે ય-ય-ય યહાઁ જો કા કા કારી......

બારિસ્ટર સાહબ ઇસ દિન કે ભૂત કો, અપને સ્વર્ગ મેં દેખ, લાલ લાલ આઁખેં નિકાલ કર પૂછને લગે—"તૂ કૌન હૈ"? "ઇસ વક્ત બઁગલે કે ભીતર ક્યોં આયા ?"

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બુડ્ઢા—મા મા માઈ બાપ કુ કુ કુમ્હાર—હો હુજૂર.

બારિસ્ટર—અબે કૈસા ગધા હૈ, હમકો કુમ્હાર બનાતા હૈ. સમઝતા હૈ કિ ટોપી લગાયે હૂં હિન્દી ન સમઝતા હોઊંગા. કામ પડે તો તેરે બાપ કો ભી હિન્દી સિખલા દૂં.

બુડ્ઢા—સાહબ મૈં કુમ્હાર હૂં–તુ–તુ–તુ કુમ્હાર કારીગર.

બારીસ્ટર—અબે કુમ્હાર કે બચ્ચે તેરા યહાઁ ક્યા કામ્ સો બતા, ઔર ઐસે મૌકે પર. રહો બચા, અબ બડે ઘર કી સૈર કરની હોગી. ચોરી કરને આયા થા ન ?

બુડ્ઢા—સાહબ, મૈં ચો ચો ચોર નહીં. ક્યા મૈં ચોર હૂં ? જો કારીગર તુમ્હારે યહાઁ કામ કરતા હૈ ઉસ પર મેરે દા દા દામ આતે હૈં. સો ઉસસે યહાઁ દામ લેને ચલા આયા થા. ચો ચો ચોરી...

બારિસ્ટર—અબે ગધે સર ખાયગા ક્યા ? તુઝે ક્યા અખત્યાર જો દૂસરોં કે ઘરોં મેં ઘુસે. અભી મજા દેખાતા હૂં. કસૂર કી માફી માંગના દૂર રહા ઉલટે મુઁહ લડાતા હૈ. ઘતુઆ, (નૌકર કા નામ) જા પુલિસવાલે કો બુલા લા.

જબ બારિસ્ટર સાહબ ઐસા બોલ રહે થે બુડ્ઢા પાસ આ ગયા ઔર કહને લગા—" બારિસ્ટર સાહબ, હોશ કી દવા કરો, અપને કો દેખો કિ કૌન હો. વ્યાખ્યાન દેના ઔર વક્તા બનના બહુત સહજ બાત હૈ, પરન્તુ કાર્ય કરના લોહે કે ચને ચબાના હૈ. માલૂમ હુઆ કિ આજકલ કે બોલનેવાલે કહાઁતક હૈં, જિતના બોલતે હૈં ઉતના તો ક્યા ઉસકા શતાંશ ભી કરને લગેં તો આજ હમ વહ ન રહ જાઁય, જો હૈં. આપ સે ઇતના અવશ્ય કહના હૈ કિ આપ અપને કો ખુદ સુધારિયે, ફિર દૂસરોં કો સુધારને કા પ્રયત્ન કીજિયે. એક ગન્દી બાત પર પુલિસ કી દુહાઇ, બઁગલે કે ભીતર હિન્દુસ્થાની કા ઘુસના બિલકુલ પ્લેગ કા આના. હિન્દૂ સર ખા જાયગા, કહાઁ સરસ્વતી-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ભવન કી ડીંગ ઔર કહાઁ આજ કા થોથાપન, બસ પ્રયત્ન કીજિયે અપને કો સુધારને કા. આપ અકેલે હી ઐસે અન્ધકાર મેં ફઁસનેવાલે નહીં હૈં, આપકે સાથી માઇ કે લાલ સૈકડોં હૈં. નમસ્કાર.”

બુડ્ઢા ઐસા કહકર ચલને લગા. બારિસ્ટર સાહબ ને કાઁપતે હુએ હાથ સે રોક લિયા ઔર કહા–“ મહાશય ! ક્ષમા કીજિયે. પ્રતિજ્ઞા કરતા હૂઁ કિ જૈસા કહા થા કિ દેશજન કો ભાઇ સમઝૂઁગા, વૈસા હી કરુંગા. આગે ઐસા કભી ન હોગા.” કહકર બારિસ્ટર સાહબ ને બુડ્ઢા કો હાથ જોડકર પ્રણામ કિયા.

અસલ મેં બુડ્ઢા ઉસ રોજ કી સભા કા એક સુયોગ્ય પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ થા.

इन्दु.

ટીપ્પણ—પ્રિય પાઠક ગણ ! ઉક્ત લેખમેં જીસ કલ્પિત યુવક-કા દ્રષ્ટાન્ત દિયા, આજકલ જહાં તહાં ઐસે અનેક ઇશ્કીટટ્ટુ, અપને યૂરોપીયન લિબાશ મિજાજ મહેલાત ઔર મૌજ શૌકમેં મહાલતે રહ-કર સિર્ફ (માત્ર) કિસી કિસી સમય અપને “ બાની કે બડે ” (વાણીનાં વડાં) ઔર કલમબાજી કા અમૃત ખિલા પિલા કરકે હીં ઇસ દીનહીન ભૂખે પ્યાસે બૂઢે ભારતકો ઉઠાને કે સ્વપ્ન દેખ રહે હૈં; ઉસકે બદલે મેં ઉનકે–હૃદયોં મેં કૈસે સચ્ચે ભાવ, ઉત્સાહ, સાદાઇ, નિસ્પૃહતા ઔર પુરૂષાર્થ કો જગહ મિલની ચાહિયે વહ દિખાને વાલે કુછ લેખ અબ ઉદ્ધૃત કિયે જાતે હૈ. પહિલા “ ભારત–સ્વાગત ” કા લેખ યુવક હૃદયમેં કૈસે સચ્ચે ભાવ હોને ચાહિયે યહ દિખાને વાલા હૈ. સો અબ આપકે પઢને મેં આયગા. મંત્રી–સ. સા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

३५–भारत-स्वागत.

लेखकः-श्रीयुत पं० जानकीप्रसाद मिश्र.

सન્ ૧૯૧૬ કે બઢે ભારત ! હમ નવયુવક તુમ્હારા સ્વાગત કિસ તરહ કરેં ? તુમ્હારે શરીર મેં અબ બલ નહીં રહા, ભૂખોં કે મારે તુમ્હારી હડ્ડીપસલી દિખાને લગી. અવસ્થા અધિક હો જાને કે કારણ; આપત્તિયોં પર આપત્તિયોં કા પડના, જો તુમ્હેં અપને ગૌરવ વ માનમર્યાદા કે કારણ ઉઠાની પડી ઇત્યાદિ ઐસે ઐસે પ્રશ્ન હૈં જિનસે આજ તુમ્હારી યહ દશા હુઈ. વહ જવાની કા તુમ્હારા મસ્ત રંગ, વહ તુમ્હારે બગીચે કી વસંતઋતુ કી ધીમી ધીમી ઠંડી વાયુ, વહ તુમ્હારા અગાધ ધન, વહ તુમ્હારા પ્રેમી કુટુમ્બ જિસકા તુમ્હેં ભારી ગર્વ થા, વહ તુમ્હારા અપાર સૈનિક બલ જિસસે ટક્કર લેને વાલા કદાચિત્ હી કોઈ સંસાર ભર મેં ઉસ સમય થા, વહ તુમ્હારી દૂરદર્શિતા, વહ તુમ્હારા અસીમ સાહિત્યપ્રેમ જિસકી બરાબરી શાયદ હી સંસાર કા કોઇ સાહિત્ય કર સકતા થા (હૈ), વહ જિસને સારે સંસાર કો શિક્ષા દે અજ્ઞાનાંધકાર સે નિકાલા, વહ તુમ્હારી રણચાતુરી- જિસે દેખ સારા વિશ્વ દંગ હો જાતા થા, વહ તુમ્હારી બાણવિદ્યા જિસકે સામને કોઇ નહીં ઠહર સકતા થા, વહ તુમ્હારા સંગીતપ્રેમ જિસે સુન દીપક ભી જલ ઉઠતા થા–પત્થર ભી મોમ હો જાતા થા; વહ તુમ્હારા પ્રાકૃતિક પ્રેમ જો સ્વપ્ન મેં ભી દુકાલ- કા આભાસ નહીં હોને દેતા થા; વહ તુમ્હારા વેદાન્ત, ગીતા કા અગમ્ય જ્ઞાન જિસે સુન બાહર વાલોં કો દાઁતોં તલે અઁગુલી દબાની

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પડતી થી (હૈ), વહ તુમ્હારા સર્વે-વિશ્વ-વ્યાપી વાણિજ્ય જિસકે-દ્વારા દેશ દેશાન્તરોં મેં તુમ્હારી કારીગરી કી છાપ લગ ગઇથી; વહ તુમ્હારા કૃષિક ભંડાર જો સારે ભૂમંડલ કો જીવન દાન દેતા થા, દૂધ, દહીં કા સમુદ્ર બાઁધતા થા, વહ યજ્ઞોં કા સુવાસિત ધુવાઁ (ધૂમાડો) જો નભ-મંડલ મેં સદૈવ છાયા રહતા થા, વ જિસકે કારણ મેઘ ઠીક સમય પર વર્ષા કરતે થે; વહ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન કી બાઁસુરી જો તુમ્હારી પીઠ પર બજકર હર સમય આનન્દ કા સોતા બહાયા કરતી થી; વહ અર્જુન કા અપાર બલ જિસકે બલ તુમ ઉઁચા દેખતે થે ઇત્યાદિ યે સબ બાતેં સ્વપ્નવત્ હો ગઇ.

આજ તુમ દીન-હીન હો ગયે, તુમ્હેં અપને પૈરાં આપ ખડે રહને કી શક્તિ નહીં રહી; તુમ્હેં આજ દૂસરોં કા મુઁહ જોહના પડા; તુમ્હેં આજ લાઠી કી શરણ લેની પડી. તુમ્હારી તેંતીસ કરોડ સંતાન આજ દિન નિર્ધન હૈ, ભૂખોં મર રહી હૈ; ઇસે દેખ તુમ્હેં લાજ તો અવશ્ય આતી હોગી. પર યહ દોષ તુમ્હારા નહીં, દોષ હૈ તુમ્હારી સંતાન કા. તુમ્હારે શરીર પર ઇસ સમય ફટે વસ્ત્ર હૈં, પૈરોં (પગ-રખાં) મેં જૂતા નહીં હૈ, સિર કી પગડી ફટી હૈ, તુમ્હારા આજ જગહ જગહ નિરાદર હોતા હૈ, તુમ્હારે સાથ કોઇ પ્રેમ કરને વાલા નહીં રહા;–ઐસી શોચનીય દશા મેં, તુમ્હેં આજ દેખ તુમ્હેં ચાહને વાલે કિસ દેશ–પુત્ર કા હૃદય શોક સે દ્રવી–ભૂત નહીં હોતા હોગા ? તુમ્હારે પુત્ર તુમ સે પ્રેમ કરના નહીં જાનતે; વે ભોગ-વિલાસ કી વૈદેશિક ઘૃણિત-વાસ મેં લિપ્ત હો રહે હૈ. વે અપને પુરાને ગોરવ કો બિલકુલ ભૂલ ગયે–નયે ફૈશન કી બુરી તરહ લુભાને વાલી આકૃતિ કે ફંદે મેં ફઁસ ગયે. અપને બૂઢે પિતા કે પ્રતિ, અપના સચ્ચા કર્તવ્ય ભૂલ ગયે; અપના ઘર દ્વાર ભૂલ ગયે; અપના-પરાયા પહિચાનના ભી ભૂલ ગયે, યહાઁ તક કિ અપને કો ભી ભૂલ ગયે હૈ. પુરાને પિતા!

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અબ તુમ્હારા ઇસ સંસાર મેં કોઈ નહીં રહા. તુમ્હારી સંતાન કી જૈસી શોકપ્રદ દશા આજ દિન હો રહી હૈ, વહ તુમ ખુદ અપની આઁખોં દેખ રહે હો; તુમ્હારે–બાલકોં મેં નૈતિક બલ નહીં હૈ, શારીરિક બલ નહીં હૈ, બુદ્ધિબલ ભી ચલતા હુઆ, ઐસે ગાઢે સમય મેં યદિ તુમ્હારે કુપુત્રોં ને ભી તુમ્હારા સાથ છોડ દિયા તો ઇસમેં આશ્ચર્ય કૌન સા ! તુમ અબ કિસકે સહારે ટિકે હો ? સહારા અવશ્ય હૈ. વહ સહારા તુમ મેં નવજીવન પ્રદાન કરને વાલે, ઇસ ગિરી હાલત મેં ભી સબ ભાઁતિ સુખ દેને વાલે, બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટ કા હૈ–તુમ્હારે કુછ આજ્ઞાકારી દૃઢ ચરિત્ર સુપુત્રોં કા હૈ. ઇન્હીં કી હિમ્મત સે આજ તુમ લાઠી થામે ખડે હો; યે હી તુમ્હારે સચ્ચે ઉદ્ધારકર્ત્તા હૈં ઔર હોંગે. ઇન્હીં કી આશા લગાયે જર્જર-શરીર સે, આઁખોં મેં અશ્રુ ભરે દીન-હીન અવસ્થા મેં અપને પૂર્વ દિવસ ફિર સે એક બાર પીછે દીખને કી અભિલાષા રક્ખે, ખડે હો. ઇશ્વર કરે વહ દિન શીઘ્ર આવે જબ તુમ્હારે નવયુવક એક સાથ મિલ, અપને અઁગરેજ સરકાર કા સહારા લિયે સચ્ચે હૃદય સે તુમ્હારે ચરણ-કમલોં કી બન્દના કરેં, અર્ચના કરેં, વ અપના તન, મન, ધન તુમ્હારે કોમલ-પદોં મેં સચ્ચે પ્રેમ-ભાવ સે અર્પણ કરેં, તુમ્હારી પૂજા સચ્ચે-હૃદય સે કરેં, તુમ્હારે ક્લેશ મેટેં–તભી તુમ્હેં વ ઉન્હેં સચ્ચા આનંદ પ્રાપ્ત હોગા, તુમ અપને પૂર્વગત દિવસ, ફિર એક બાર દેખોગે. યદિ વે તુમ્હારે પ્રતિ, અપના કર્ત્તવ્ય પાલને મેં અભી ભી ભૂલે હી રહે; તો ફિર ઉનકે દુઃખ કા ઠિકાના નહીં. વે સંસાર મેં મર હી ચુકે.

હે બૂઢે ભારત ! આઇયે, સ્વાગત કે સાથ આઇયે. હમ નવ-યુવકોં કે હૃદય-મન્દિર મેં પ્રેમ-પૂર્વક અપના ઊંચા આસન ગ્રહણ કીજિયે. હમેં અપને સચ્ચે કર્ત્તવ્ય પાલન કરને કા બલ દીજિએ. ભગવાન કરે, તુમ્હારા યહ શુભ-આશીર્વાદ હમેં, તુમ્હારી ઇસ મહાન

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વિષાદ કે કાટને મેં વિદ્યુત્શક્તિ સી શક્તિ હૈ. તુમ એકબાર ફિર અપને ઊંચે આસન પર બૈઠકર અપને દેશબીરોં સે અપને ચરણ-કમલોં કી બંદના કરવાઓ—અર્ચના કરવાઓ. ઇસી મેં સચ્ચાસુખ હૈ.

इन्दु.

ટીપ્પણ—ઇસ લેખકે પશ્ચાત્ અબ "**આત્મત્યાગ**" નામક લેખ પાઠક ગણકી સેવામેં પેશ કિયા જાતા હૈ. જીસમેં "આત્મત્યાગ"-કી આવશ્યકતા, ઔર લોકસેવા કે કુચ્છ કુછ માર્ગ સુચન કિયે હુએ દિખાઇ દેંગે.

મંત્રી-સ. સા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

३६—आत्म-त्याग.

—∞—

लेखक:—ईश्वरदत्त शर्मा.

કુછ દિનોં સે ભારતવાસિયોં કો આત્મત્યાગ કી આવશ્યકતા કા બોધ હોને લગા હૈ. ઇસ દેશ કે ઐતિહાસિક કાલ મેં ઇસ કર્ત્તવ્ય કા જ્ઞાન લોગોં કો અધિક થા. મેવાડ કા ઇતિહાસ ઇસ વ્રત કે ઉદાહરણોં સે ભરા પડા હૈ;* ઔર પ્રાચીન કાલ મેં રાજા દશરથ ને અપને પુત્રોં કો વિશ્વામિત્ર કી સેવા કે લીએ દેકર તથા સ્વયં રામચન્દ્રજી ને વનવાસ સ્વીકાર કર ઇસ આદર્શ કા ઉદાહરણ દિખાયા હૈ. ગોસાંઈ તુલસીદાસજી ને ભી ઇસી કર્ત્તવ્ય કા ઉદાહરણ દિખા કર હમ લોગોં કો યહ ઉપદેશ દિયા હૈ કિ—

પર–હિત લાગિ તજૈ જો દેહી,
સન્તત સન્ત પ્રશંસહિ તેહી.

ઇતના હોને પર ભી હમ લોગ શાન્તિ કે ઉપરી સુખ મેં પડ કર અપના કર્ત્તવ્ય ભૂલ ગયે, યહાઁ તક કિ કુછ સમય કે લિએ હમ લોગોં ને આત્મ–હિત હી કો જીવન કા ઉદ્દેશ માન લિયા. અપને પૂર્વજોં કે ઉપદેશોં કે વિષય મેં હમ લોગોં કી યહ મતિ હો ગઇ કિ

* રાજસ્થાન કા ઇતિહાસકા પ્રથમ ભાગકા ગુજરાતી ભાષાન્તર યહ સંસ્થા દ્વારા પ્રસિદ્ધ હો ચુકા હૈ, ઉસમેં યહ 'મેવાડ' કા હિ વિસ્તૃત ઔર હૃદયસ્પર્શી ઇતિહાસ દિયા ગયા હૈ. દુસરા ભાગ ભી ઐસેહી આત્મત્યાગ સેં ભરપૂર સેંકડો ઉદાહરણોં સે ભરપૂર હૈ. યહ ભાગમેં રાજપૂતાને કે મારવાડ ઇત્યાદિ રાજ્યોંકા ઇતિહાસ હૈ. યહભાગ કી છપાઇ અબ સત્વર શરૂ હો જાયગી. મંત્રી–સ. સા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઉનકે વચન ઔર ઉદાહરણ કેવલ સુનને કે લિએ હૈં-ઉનકે અનુસાર કાર્ય્ય કરના યા તો આવશ્યક નહીં હૈ યા બહુત કઠિન હૈ. ઇસ પ્રકાર આત્મહિત મેં મગ્ન રહતે રહતે હમ ઉસકી પ્રાપ્તિ કે લિએ દૂસરોં કી હાનિ ભી કરને લગે ઔર અપને સાથિયોં કે દુઃખોં કા વિચાર ન કરકે અપને કો ઉનકી અપેક્ષા અધિક સમ્પન્ન બનાને કી ચેષ્ટા મેં આનન્દ મનાને લગે.

આત્મ-ત્યાગ કી બુદ્ધિ બહુધા વિપત્તિ કે સમય ઉત્પન્ન હોતી હૈ. કિસી કવિ ને ઠીક કહા હૈ કિઃ—

બિપતિ બરાબર સુખ નહીં, જો થોરે દિન હોય;
ઇષ્ટ-મિત્ર બન્ધૂ જિતે, જાનિ પરૈં સબ કોય.

યથાર્થ મેં વિપત્તિ હી મનુષ્ય કે ગુણોં કા પ્રકાશ કરતી હૈ; સમ્પત્તિ તો ઉન્હેં છિપા દેતી હૈ. વિપત્તિ પડને પર સાહસ, સ્વાવલમ્બન, સહનશીલતા ઔર આત્મ-ગૌરવ આદિ ગુણ ઉત્પન્ન હોતે હૈં. જબ દૂસરોં કો હાનિ પહુઁચા કર ભી લોગોં કે સ્વાર્થ મેં હાનિ પહુઁચને લગી, તબ ઉનકી આઁખે ખુલીં કિ કેવલ એક મનુષ્ય કે હિતસે જાતિ ભર કા હિત નહીં હો સકતા; ઔર જાતિ કે થોડે હી લોગોં કી હાનિ સે જાતિ ભર કો હાનિ તો જરૂર ઉઠાની પડતી હ. ઇસ પ્રકાર કી વિપત્તિ ભોગ કર લોગ સાવધાન હો ચલે ઔર અપને ઉત્કર્ષ કે સાથ અપને સાથિયોં કે ઉત્કર્ષ કા ઉપાય ભી સોચને લગે. ધીરે ધીરે ઉન લોગોં મેં સ્વાર્થ કી માત્રા ઘટને લગી ઔર પરમાર્થકી માત્રા બઢને લગી.

લોગોં કે આત્મ-ત્યાગ સે સંસાર કા કલ્યાણ હોતા હૈ. યદિ તુલસીદાસજી સાધુ ન હોતે ઔર ઉસ અવસ્થા મેં રામાયણ ન લિખ જાતે તો આજ “ હિન્દી વાલોં ” કી ક્યા દુર્ગતિ ન હોતી? ઉન્હેં ધર્મજ્ઞાન તો ક્યા ભાષા-જ્ઞાન હી પ્રાપ્ત હોના કઠિન થા. ઇસી પ્રકાર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

યદિ હમારે ઋષિ-મુનિ પ્રાણોં કા મોહ છોડ કર વસ્તુઓં કે ગુણોં-કી જાંચ ન કરતે તો આજ હમ કૈસે જાનતે કિ અમુક વસ્તુ વિષ ઔર અમુક અમૃત હૈ ? વિષોં કી પહચાન કરતે સમય કિતને લોગોં ને અપને પ્રિય પ્રાણ ન ખોયે હોંગે ! યદિ વે યહ વિચાર લેતે કિ હમ ઇન બાતોં કી ખોજ મેં અપને પ્રાણ વ્યર્થ ક્યોં ખોવેં, તો આજ હમ લોગોં કો વહ સુખ કહાઁ સે પ્રાપ્ત હોતા જિસકે મદ મેં મત્ત હોકર હમ ઉનકે ઉપકારોં કો ભૂલ રહે હૈં ઔર અપને ભાઇયોં કે હિત કે લિએ આત્મ-ત્યાગ કી આવશ્યકતા હી નહીં સમઝતે. યહ એક આત્મ-ત્યાગી કે આત્મ-ત્યાગ હી કા ફલ હૈ કિ આજ સૈકડોં વિદ્યાર્થી અપને કો "પ્રેમચન્દ્ર-રાયચન્દ્ર-છાત્ર" કહલવાને કા અભિમાન કરતે હૈં. યદ્યપિ દીન કિસાન અપના હી પેટ પાલને કે લિએ અન્ન ઉત્પન્ન કરતા હૈ તથાપિ ઉસકા યહ કામ ન્યાય કી દૃષ્ટિ સે પરોપ-કાર હી કા હૈ; ક્યોંકિ યદિ વહ યહ ધન્ધા છોડ કર કોઈ દૂસરા હી ધન્ધા કરને લગે તો મહલોં મેં રહને વાલે ઔર મોટરોં મેં બૈઠને વાલે અપને પેટોં મેં ક્યા ભરેં ઔર ફિર ઉનકી તોંદ (પેટની ફુંદ) કહાઁ સે નિકલે ?

જબ મનુષ્ય અનજાને હી આત્મ-ત્યાગ કરકે સંસાર કા બહુત સા હિત-સાધન કર સકતા હૈ તબ જો લોગ જાન કર ઇસ વ્રત કો ધારણ કરતે હૈં ઉનકે દ્વારા કિતના પર-હિત હોતા હૈ ઇસ બાત કા અનુમાન કેવલ વહી લોગ કર સકતે હૈં જિન્હેં ઇશ્વર ને કર્ત્તવ્ય-બુદ્ધિ દી હૈ. આનન્દ કા વિષય હૈ કિ હમ લોગ અબ ઇસ બાત કો સમઝને લગે હૈં કિ મનુષ્ય પશુ નહીં હૈ ઔર ઉસે કમાને ખાને કે સિવા સંસાર મેં અપના મનુષ્યત્વ ભી સિદ્ધ કરને કી આવશ્યકતા હૈ. મનુષ્ય હોકર જિસને સંસાર કો યહ ન દિખા દિયા કિ હમારા જન્મ સંસાર-મેં અમુક કામ કે લિએ હુઆ હૈ તો ઉસકે મર જાને પર લોગોં કો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઉતના હી શોક હોગા જિતના રાજા સાહબ કો કોચવાન કે મરને પર હોતા હૈ.

અચ્છા, તો, અબ ભારતવર્ષ મેં આત્મ–ત્યાગ કી આવશ્યકતા ક્યોં હૈ ઔર ઉસકા સ્વરૂપ ક્યા હોના ચાહિએ, ઇન દો બાતોં પર હમેં વિચાર કરના હૈ. સંસાર મેં ઇતને કામ, ઇતને પ્રબન્ધ ઔર સાથ હી ઇતને સંકટ હૈં કિ યદિ આધા સંસાર દૂસરે આધે કી સહાયતા કરને મેં દિન–રાત લગા રહે તો ભી પૂરા ન પડે. ફિર ભારતવર્ષ મેં તો ઇન બાતોં કી ઇતની અધિકતા હૈ કિ—

જીવન યદ્યપિ મિલે કઈ જીવન પર પૂરે,
તો ભી મમ કર્તવ્ય–હેતુ હૈં સભી અધૂરે.

યદિ કેવલ એક શિક્ષા–પ્રચાર હી કા વિષય ઉદ્દેશ માન લિયા જાય તો ઉન તીસ કરોડ લોગોં કે લિએ, જિનકો સરકારી શિક્ષા કા સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત નહીં હોતા, કમ સે કમ તીસ લાખ શિક્ષકોં કી આવશ્યકતા હૈ ! ફિર ઇન તીસ લાખ શિક્ષકોં કો તૈયાર કરને કે લિએ કમ સે કમ ઉતના હી રૂપયા ચાહિએ જિતની ઇસ દેશ કી અશિક્ષિત મનુષ્ય–સંખ્યા હૈ. યહ એક મોટા હિસાબ હૈ ઔર જિસ કામ કે લિએ યહ ગણિત કિયા ગયા હૈ વહ સૈકડોં કામોં મેં સે એક હૈ. ઇસ રકમ કા બહુત હી થોડા ભાગ સ્વયં શિક્ષકોં અથવા શિક્ષાર્થિયોં-સે પ્રાપ્ત હો સકતા હૈ; ઇસલિએ શેષ ધન દેશ કે ધની લોગોં સે પ્રાપ્ત કરના હોગા. અબ કુછ ઐસે લોગોં કી ભી આવશ્યકતા હૈ જો ઇન ધનિકોં કો યહ સમઝાવેં કિ જબ આપ બડે બડે પદાધિકારિયોં કો ભોજન કરાને મેં દો હજાર રૂપયે ખર્ચ કરકે ઉનકી જૂઠન સે અપના ગૃહ પવિત્ર કરતે હૈં તબ પ્રતિ દિન દસ દીન વિદ્યાર્થિયોં કો સીધા દેને મેં આપ કી લક્ષ્મી કા ક્ષય ન હોગા. ઇસ રીતિ સે વિચાર કરને પર પ્રકટ હો જાયગા કિ ઇસ દેશ મેં સાર્વજનિક કાર્યોં કી સંખ્યા એક

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હજાર સે કમ ન નિકલેગી. ઇતને કામોં કે લિએ યદિ હમ કેવલ દો હજાર કાર્ય-કર્ત્તાઓં કો પર્યાપ્ત માન લેં તો ઇતને લોગોં કો આત્મ-ત્યાગ કરના પડેગા. તભી હમારા કુછ સુધાર ઔર ઉદ્ધાર હો સકેગા. યે કામ કલ્પિત નહીં હૈં; કિન્તુ દેશ કી પરિસ્થિતિ કે વિચાર સે યથાર્થ ઔર મહત્ત્વ-પૂર્ણ હૈં. હમ યહાઁ પચ્ચીસ ઐસે કામોં કી સૂચી દેતે હૈં જિનમેં પ્રત્યેક કે અન્તર્ગત કમ સે કમ ચાર ઔર કામ નિકલેંગે ઔર જિનસે ઇસ બાત કા પતા લગ જાયગા કિ દેશ મેં સચમુચ આત્મ-ત્યાગ ઔર આત્મ-ત્યાગિયોં કી બડી ભારી આવશ્યકતા હૈ.—

(૧) દેહાતોં મેં વૈદ્ય પહુઁચાના.

(૨) તીર્થોં પર યાત્રિયોં કા કષ્ટ દૂર કરાના.

(૩) રેલોં મેં સવારિયોં કી નિયત સંખ્યા કી જાઁચ કરના.

(૪) પુલિસ કે અત્યાચારોં કી ખબર લગાના.

(૫) પટવારિયોં કે અન્યાયોં સે કિસાનોં કો બચાના.

(૬) સાધુઓં કો પઢા-લિખા કર ઉપયોગી બનાના.

(૭) પઢી-લિખી દાઇયાઁ તૈયાર કરાના.

(૮) બાજારોં મેં સડી-ગલી ચીજેં કી બિક્રી રોકના.

(૯) દૂકાનદારોં કે માપ-તૌલ કે બટખરોં આદિ કી જાઁચ કરના.

(૧૦) અનાથ બાલકોં ઔર વિધવાઓં કે પાલન-પોષણ કા પ્રબન્ધ કરાના.

(૧૧) ગુણ્ડોં ઔર બદમાશોં કો દબાના.

(૧૨) તરૂણ લોગોં કો કુસંગ ઔર કુચાલોં સે બચાના.

(૧૩) હોનહાર દીન વિદ્યાર્થિયોં કી શિક્ષા મેં સહાયતા દિલાના.

(૧૪) સ્ત્રિયોં કી ગાલિયાઁ ગાને કી ચાલ રોકના.

(૧૫) બાલ-વિવાહ, બહુ-વિવાહ આદિ કે વિરુદ્ધ ચર્ચા કરના.

(૧૬) પ્રાચીન સ્મૃતિ-ચિહ્નો કા જીર્ણોદ્ધાર કરાના.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૧૭) સંસ્કૃત કી સબ વિષયોં કી પુસ્તકોં કા દેશી ભાષાઓં મેં ઉલ્થા કરના અથવા કરાના.

(૧૮) વૈદ્યોં ઔર વ્યાપારિયોં કે ઝૂઠે વિજ્ઞાપનોં કો બન્દ કરાના.

(૧૯) દેશી ભાષાઓં મેં, ઔર વિશેષ કર હિન્દી મેં, હાનિ-કારક પુસ્તકોં કી પોલ ખોલના.

(૨૦) અઁગરેજી કે દેશી વિદ્વાનોં કા મન અપની માતૃ-ભાષા કી ઓર આકર્ષિત કરના.

(૨૧) ધનાઢ્ય લોગોં કો ધન કા સદ્વ્યય સિખાના.

(૨૨) જાતિ-ભેદ કી અન્યાયકારિણી નિષ્ઠુરતા કો રોકના.

(૨૩) સંસ્કૃત કે શર્માઓં કો માતૃ-ભાષા કા મહત્ત્વ સમઝાના.

(૨૪) સ્ત્રિયોં ઔર પુરૂષોં મેં વ્યાયામ કી રૂચિ ઉત્પન્ન કરના.

(૨૫) લોગોં કો આત્મ-ત્યાગ કી આવશ્યકતા બતાના.

યે વિષય કિસી ક્રમ સે નહીં દિયે ગયે, તથાપિ ઇનસે કાર્ય્ય કી ગુરૂતા અવશ્ય સિદ્ધ હોતી હૈ. દો આદમિયોં કી આવશ્યકતા કેવલ ઇસી કામ કે લિએ હૈ કિ વે જન્મ ભર, સમય સમય પર, સાર્વજનિક કાર્યોં કી સૂચી બનાતે રહેં ઔર ઉનકે લિએ આત્મ-ત્યાગિયોં કો ઉચિત ઉપાયોં કી સૂચના દેતે રહેં.

અબ પ્રશ્ન યહ હૈ કિ ઇન સબ કામોં કે લિએ હજારોં આત્મ-ત્યાગી કૈસે મિલેંગે ઔર વે અપના કામ કિસ રીતિ સે આરમ્ભ કરેંગે? યદિ ધ્યાન સે દેખા જાય તો ઇતને બડે દેશ મેં યે બાતેં કુછ ભી કઠિન નહીં હૈં. કેવલ સાધુઓં કી સંખ્યા હમારે દેશ મેં ઇતની અધિક હૈ કિ યદિ યે લોગ બાહરી અલખ જગાના ઔર નર્મ્મદા કી પરિક્રમા કરના છોડ દેં તો દેશ કો અપને ઉપદેશોં હી સે બહુત કુછ લાભ પહુઁચા સકતે હૈં. ઇન લોગોં મેં જો નિરક્ષર હૈં ઉનકી શિક્ષા કે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

લિએ અવશ્ય પ્રબન્ધ કરના પડેગા; ઔર ઇસ કામ કે લિએ ધન કી આવશ્યકતા હોગી. પર સચ્ચા પરિશ્રમ કરને સે ધન કી સમસ્યા ભી હલ હો સકતી હૈ. આજ ભી દેશ મેં ઐસે કિતને હી ધની મિલેંગે જો અપની સમ્પૂર્ણ સમ્પત્તિ દેશ-હિત કે લિએ દેને કો તૈયાર હૈં. કઈ એક મહન્ત હી ઇતને ધનાધીશ હૈં કિ વે અપને આશ્રિત સાધુઓં-કી શિક્ષા કે લિએ સબ પ્રબન્ધ કર સકતે હૈં. આવશ્યકતા કેવલ ઇસ બાત કી હૈ કિ કોઈ ઇન મહન્તોં કો ઉચ્ચ આદર્શ કી કલ્પના કરાવે. તીર્થોં પર નાગોં કી પલ્ટનેં દેખ કર કિસકો અનુમાન ન હોતા હોગા કિ યે લોગ દેશ કી સંચિત શક્તિ હૈં; ઔર કિસકો ખેદ ન હોતા હોગા કિ યહ શક્તિ વ્યર્થ હી નષ્ટ હો રહી હૈ ?

દૂસરે આત્મ-ત્યાગી વે અનાથ બાલક ઔર બાલિકાયેં હો સકતી હૈં (દેશ મેં આત્મ-ત્યાગિની સ્ત્રિયોં કી ભી બડી આવશ્યકતા હૈં) જો ભીખ માઁગ કર અપને કો પાલ રહે હૈં ઔર જો બડે હોને પર યેન કેન પ્રકારેણ અપના જીવન બિતાતે હૈં. યદિ ઇન્હીં લોગોં કી શિક્ષા કા ઉચિત પ્રબન્ધ કિયા જાય તો ભારત કી બહુત સી જન-સંખ્યા અન્ન-કષ્ટ સે નષ્ટ ન હોગી ઔર ઉસ બચી હુઈ સંખ્યા સે દેશ કા કઈ બાતોં મેં હિત હોગા. યહાઁ પર હમેં યહ બતાને કી આવશ્યકતા હૈ કિ દેશ-હિત કા કોઈ ભી કાર્ય્ય બિના કર્ત્તા કી પૂર્ણ શિક્ષા કે નહીં હો સકતા ઔર શિક્ષા કા યથાર્થ ઉદ્દેશ યહી હૈ કિ મનુષ્ય સંસાર કે શારીરિક, નૈતિક ઔર માનસિક કાર્યોં કે યોગ્ય હો જાય. આજ કલ શિક્ષા કા જો યહ ઉદ્દેશ માન લિયા ગયા હૈ કિ લોગ પઢ-લિખ કર બડે બડે પદ પ્રાપ્ત કરેં અથવા ઔર કિસી ઉપાય-સે ખૂબ ધન-સંગ્રહ કરેં, વહ દેશ કા કેવલ દુર્ભાગ્ય હૈ. યદિ કિસી-કો બડી નૌકરી ન કરની હો તો ક્યા વહ પઢે હી નહીં અથવા શિક્ષા પ્રાપ્ત કરકે ઉસકા કોઈ દૂસરા ઉપયોગ હી ન કરે ? ક્યા હી અચ્છા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હો યદિ હમારે શિક્ષિત લોગ સંસ્કૃત મેં એમ૦ એ૦ પાસ કરેં (પરીક્ષા પાસ કરના કેવલ યોગ્યતા કા પ્રમાણ પ્રાપ્ત કરના હૈ) ઔર ફિર દેહાતિયોં કો રામાયણ કા પાઠ સુના સુના કર ઉનકા ગૃહસ્થ-જીવન સુખી કરેં.

ઉપર્યુક્ત ઉપાયોં કે અતિરિક્ત કુછ લોગોં કો યહ ભી પ્રણ કરના ચાહિએ કિ હમ કેવલ દેશ-હિત કે લિએ ઉચ્ચ શિક્ષા પ્રાપ્ત કરેંગે ઔર સંસારી આડમ્બર વ્યર્થ હી ન બઢા કર કિસી ન કિસી જન-સંકટ કે નિવારણ મેં આજન્મ પરિશ્રમ કરેંગે. યદિ વે વકીલ યા મુન્સિફ ન હોંગે તો ઉનકે બદલે કોઈ દૂસરા આદમી ઉનકા કામ કર સકતા હૈ; પરન્તુ યદિ વે આત્મ-ત્યાગી ન હોંગે તો ઉનકા સ્થાન લેને વાલે કઠિનાઈ સે મિલેંગે. ઇસકે વિરુદ્ધ યદિ વે અપને જીવન કો દેશ કા જીવન સમઝેં તો ઉનકા અનુકરણ કરને વાલે ભી ઉત્પન્ન હો જાયઁગે, ઔર, લોગોં મેં કર્ત્તવ્ય-બુદ્ધિ કી જાગૃતિ હોને લગેગી. હાઁ, યહ અવશ્ય હૈ કિ ઉન્હેં રેશમી કપડે, સ્વાદિષ્ટ વ્યંજન ઔર મોટરેં ન મિલેંગી; પર ઇનકે બિના વે અકાલ-મૃત્યુ સે ન મર જાયઁગે. ઉન્હેં કમ સે કમ ઇસ બાત સે તો સન્તોષ હોગા કિ હમારી ઇસ તુચ્છ દેહ સે કરોડોં મનુષ્યોં કા કલ્યાણ હો રહા હૈ. ઇસી સન્તોષ-કો ઉન્હેં અપના ધન સમઝના ચાહિએ. ઐસે લોગ ઔર ઔર પ્રશ્નોં કે સાથ કદાચિત્ એક યહ ભી પ્રશ્ન કરેંગે કિ હમ દિલ્લી મેં તો રહેંગે, પર ખાયઁગે ક્યા? હાય! ઇસ ખાને કે પ્રશ્ન હી ને હમ લોગોં-કો પશુ બના દિયા હૈ. ભાઇયો, જબ તુમ મેં આત્મ-ત્યાગ કી અલૌ-કિક બુદ્ધિ ઉત્પન્ન હોગી તબ તુમ્હેં અપને પેટ કી છોટી સી થૈલી ભર લેને કા ઉપાય આપ હી સૂઝ પડેગા; ઔર નહીં તો તુમ જિન લોગોં કી સેવા કરોગે ઉનકો તુમ્હારે ઉદર-પોષણ કી ચિન્તા અવશ્ય હોને લગેગી. વે તુમ્હેં ચુપડી રોટી ન ખિલા સકેંગે તો રૂખી-સૂખી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અવશ્ય ખિલાયઁગે ઔર સૂખી રોટી શરીર કો ઉતની હાનિ નહીં પહુઁચાતી જિતની ચુપડી પહુઁચાતી હૈ.

આત્મ–ત્યાગિયોં કી સંખ્યા બઢાને કા એક ઔર ઉપાય યહ હૈ કિ પ્રત્યેક કુટુમ્બ, જિસમેં મનુષ્યોં કી સંખ્યા ઇચ્છા સે ભી અધિક હૈ, દેશ–હિત કે લિએ કમ સે કમ એક વ્યક્તિ દેવે. અન્ય દેશોં મેં ઐસે મનુષ્ય લડાઈ કે લિએ બરજોરી લિયે જાતે હૈં જિસમેં ઉનકા જીવન હી સન્દિગ્ધ રહતા હૈ; પરન્તુ દેશ–હિત કે કાર્ય્ય મેં ઐસી આશંકા બહુત હી કમ હૈ. ઇસમેં ત્રિવિધ વ્યથાઓં કા સામના અવશ્ય કરના પડેગા; પર ઘર મેં સુખ સે રહતે હુએ ભી તો ઇન વ્યથાઓં સે મુક્તિ નહીં હૈ. કિસી કિસી જાતિ મેં બાઁઝ સ્ત્રિયાઁ યહ માનતા માનતી હૈં કિ યદિ હમારી કોખ ખુલેગી તો હમ અપને જેઠે બેટે કો ધોલાગિરિ કે અર્પણ કર દેંગી. ઐસે લડકે માતા કી નિષ્ઠુરતા કા શોક–મય ગીત ગાતે હુએ દેશ વિદેશ (બારહ વર્ષ તક) ફિરા કરતે હૈં ઔર ફિર કદાચિત્ ધોલાગિરિ સે કૂદ કર અપને પ્રાણ ભી દે દેતે હૈં. અબ યદિ યહી માતાયેં ધોલાગિરિ કે બદલે અપને દેશ-કી સેવા કે લિએ અપને લડકોં કો અર્પણ કર દેં તો ઉનકી કોઈ હાનિ ન હો ઔર ઈશ્વર કી દૃષ્ટિ મેં ઉનકા પ્રણ–ભંગ ભી ન હો. પર ઉન્હેં યહ સમઝાને વાલા કૌન હૈ ? બડે કુટુમ્બ મેં સે દેશ–હિત કે હેતુ એક આદમી કે ચલે જાને પર વંશ–લોપ હોને કા ભી ડર નહીં હૈ ઔર ઇસ બાત કા ભી દુઃખ નહીં હૈ કિ વહ કુસંગતિ-મેં પડ કર વંશ કો કલંકિત કરેગા. ઉસે કેવલ ઇસ બાત કા પ્રણ કર લેના હૈ કિ હમ ભીષ્મ પિતામહ કે સમાન અપની માતૃભૂમિ કે-લિએ આ જન્મ બ્રહ્મચારી રહેંગે ઔર અપને કર્ત્તવ્ય સે કભી વિમુખ ન હોંગે.

માન લીજિએ કિ જિસ પ્રકાર કે આત્મ–ત્યાગિયોં કી આવશ્યકતા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

દેશ કો હૈ ઉસ પ્રકાર કે લોગ મિલ સકતે હૈં તો હમેં ઉનકી તૈયારી ઔર કામ કરને કી રીતિ પર વિચાર કરના ચાહિએ. સબસે પહલે આત્મ-ત્યાગી કો અપને શરીર કી ઉન્નતિ કરના આવશ્યક હૈ. યદિ વહ નિરોગી નહીં હૈ તો વહ થોડે હી શારીરિક પરિશ્રમ સે થક જાયગા અથવા અપના કામ અધૂરા હી છોડ કર કાલ કા ગ્રાસ હો જાયગા. ઐસી અવસ્થા મેં યહ કહા જા સકતા હૈ કિ ઉસને અપના કર્ત્તવ્ય પૂરા નહીં કિયા; ક્યોંકિ ઉસને ઈશ્વર કી દી હુઈ થાતી કી ઉચિત રક્ષા નહીં કી. યથાર્થ મેં વ્યક્તિ કા નૈરોગ્ય (તંદુરસ્તી) દેશ કી સમ્પત્તિ હૈ ઔર **જો લોગ સ્વયં નિરોગી રહ કર નિરોગી સન્તાન ઉત્પન્ન કરતે હૈં વહી ઈશ્વર ઔર દેશ કે સચ્ચે ભક્ત કહે જા સકતે હૈં.** દૂસરે તો કેવલ ભૂભાર હૈં ઔર અપની મૂર્ખતા સે યહ ભાર ઔર ભી બઢાતે હૈં. હટ્ટે કટ્ટે લોગોં કે સામને આતતાયી લોગ ભી એક બાર દબ જાતે હૈં. આત્મ-ત્યાગી કો અપની દેહ કી બઢતી ઇસ પ્રકાર કરની ચાહિએ કિ દૂસરે લોગોં કો ભી અપની શરીર-સમ્પત્તિ બઢાને કા ચાવ હો. ઇસકે સાથ હી ઉસકી માનસિક શિક્ષા ભી ઉચ્ચ શ્રેણી કી હો, જિસમેં વહ અપને કામ મેં ઔરોં કે પરામર્શ કા આશ્રિત ન રહે ઔર અપની વિદ્યા તથા બુદ્ધિ-કા ઉપયોગ કરકે અપને કાર્યો મેં આને વાલે વિઘ્નોં કો દૂર કર સકે. ફિર ઉસકા નૈતિક બલ ભી ઇતના બડા હો કિ વહ વિઘ્નોં કે ભય-સે કભી અપને ઉદ્દિષ્ટ પથ કો ન ત્યાગે, દેશ-હિત કે સામને અપને શરીર કો તૃણવત્ સમઝે ઔર જિસ કામ કો ઉસને હાથ મેં લિયા હૈ ઉસે શરીર મેં પ્રાણ રહતે હુએ પૂર્ણ કરને કી ચેષ્ટા કરેં. **રાના પ્રતાપ કે સમાન ચાહે વહ જંગલોં મેં ભૂખા ફિરતા રહે; પર અપને પ્રણ કો ન ભૂલેં.** ઇસ પ્રકાર તીનોં શિક્ષાઓં સે અલંકૃત હોકર જબ વહ કાર્ય-ક્ષેત્ર મેં અવતીર્ણ હોગા તબ લોગ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

યથાર્થ મેં ઉસે અવતાર સમઝેંગે ઔર વહ સ્વયં અવતારી કાર્ય્ય કરેગા. **ઉસે યહ આવશ્યક નહીં હૈ કિ વહ સભી કામોં મેં હાથ ડાલે; કિન્તુ એક હી કામ કો, જિસકે લિએ વહ અપને-કો યોગ્ય સમઝતા હૈ, અથવા ઉસકી તૈયારી હુઇ હૈ,** મન-વચન-કર્મ સે ઇસ પ્રકાર કરેં કિ ઉસકા જીવન સફલ હો જાય.

યદિ ઇસ પ્રકાર કા કોઈ ત્યાગી અપને કાર્ય્ય મેં લગા હુઆ, દૈવયોગ સે શરીર ત્યાગ દે—ઔર ઇસ પ્રકાર સે દેહ ત્યાગના પરમ પુણ્ય હૈ—તો ઉસકે સ્થાન મેં તુરન્ત કિસી દૂસરે ત્યાગી કો, જો ઉસી કામ કે લિએ તૈયાર હુઆ હૈ, ઉસ કામ કા ભાર અપને ઉપર લે લેના ચાહિએ ઔર ઉસે ભી યહ સમઝના ચાહિએ કિ મેરા જન્મ સંસાર મેં ઇસી કામ કે લિએ હુઆ હૈ. ઇસ પ્રકાર કે ત્યાગિયોં કી નિરન્તર સહાયતા સે વહ કામ એક દિન અવશ્ય પૂરા હોગા. જિસ પ્રકાર કુટુમ્બ કા સંકટ ટાલને કે લિએ કુટુમ્બ કા પ્રત્યેક વ્યક્તિ અપની શક્તિ ભર, નિઃસ્વાર્થ-ભાવ સે, અપના સુખ ભૂલ કર, પ્રયત્ન કરતા હૈ, ઉસી પ્રકાર દેશ-રૂપી બડે કુટુમ્બ કા ઉદ્ધાર કરને કે લિએ દેશવાસિયોં કો આત્મ-ત્યાગ કા વ્રત ધારણ કરના આવશ્યક ઔર ઉચિત હૈ. ક્યોંકિ.—

હૈ ઉદાર ચરિતોં કો યહ સંસાર,
સચમુચ મેં અપના હી પ્રિય પરિવાર.

सरस्वती.

ટીપ્પણ—અબ એક સચ્ચે ઔર સાદે સીધે "સ્વાર્થ ત્યાગી" ઔર નિસ્પૃહ પ્રાચીન મહર્ષિ કી આદર્શ નિસ્પૃહતા ઔર જીવન નિર્વાહ-કી અત્યંત નિર્દોષ ઔર પુરૂષાર્થ-પ્રધાન રીતિ કા ખ્યાલ દેને વાલા લેખ દીયા જાતા હૈ.

મંત્રી-સ. સા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

३७–महात्मा कणाद.

लेखक:–श्रीयुत पं० बाबादीन शुक्ल.

नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण ।

અહા ! કૈસા અચ્છા ઉપદેશ હૈ કિ ઇસ જંગમ જગત કી ગતિ રથ કી ધુરી કે સમાન હૈ, જો ક્રમશઃ ઉપર કો જા ફિર નીચે કો આતી રહતી હૈ. ઇસમેં સન્દેહ નહીં કિ જો આયા હૈ વહ જાયગા, જો મિલે હૈં વહ બિછુડેંગે, જો નીચે ગિરે હૈં વહ એક દિન ઉપર કો ઉઠેંગે. યહી ગતિકા ક્રમ દિખાઈ પડ રહા હૈ ઔર જહાઁતક બિચાર કી શક્તિ કા પરિચાલન હોતા હૈ યહી બાત સદૈવ સે હોતી ભી આયી હૈ. યહી બાત ઇશ્વિર કી પ્રકૃતિ મેં ભી દિખાઈ દેતી હૈ ઔર યહી બાત ઇસ અસાર સંસાર મેં ભી પાયી જાતી હૈ.

જો ભારત કિસી સમય પૃથ્વી ભર કા શિરોમણિ થા, જિસકા ગૌરવ સંસાર ભર મેં વિદિત થા, જિસકે લિયે કહાવતેં બનાયી ગયી થીં કિ "**दुर्लभं भारते जन्म**" ઔર જો કિસી સમય વિદ્યા, વીરતા, તથા લક્ષ્મી આદિ કા મુખ્ય સ્થાન થા, વહ અબ સબ ભાઁતિ હીન દીન હો ગયા હૈ. ભારત કા વહ સમય, જબ કિ પુણ્યાત્મા, માનનીય ઋષિ મુનિ વિદ્યમાન થે, જિનકા અસાધારણ તપોબલ, બુદ્ધિ, અદ્ભુત દૈવી શક્તિ જગત્ ઉજાગર થી, અબ સ્વપ્ન કી ભાઁતિ દીખ રહી હૈ. હમ ભારતવાસી ઐસી ગિરી હુઇ દશા મેં જબ કિ હમારા સર્વસ્વ ખો ગયા હૈ અપને કો શ્રેષ્ઠ તથા ધન્ય માન રહે હૈં, ઇસી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

લિયે કિ હમ ઉન્હીં મહાત્મા ઋષિયોં કે વંશપરમ્પરા મેં હૈં. કિન્તુ શોક હૈ કિ હમ ઇસ બાત કો કભી ભી નહીં સોચતે કિ ઉનમેં કૌન-સા ઐસા ગુણ થા કિ જિસસે આજતક ઉનકા ગૌરવ માના જા રહા હૈ. ઉનકે ભી તો અંગ પ્રત્યંગ હાડ માંસ સબ ઇસી પંચભૂત કે બને થે, ઉનકી ભી રક્ત–સંવાહિની નાડી કા સંચાલન હમારી નાડી કી ભાઁતિ હોતા થા, ફિર અબ હમ મેં વહ બાત ક્યોં નહીં હૈ ?

વર્તમાન કાલ કી ભાઁતિ અનેકોં વિજ્ઞાન ઔર કલાઓં કા અંકુર ભી કદાચિત્ ઉન ઋષિયોં કે સમય મેં ન રહા હો; વર્તમાન બીસવીં શતાબ્દી કા તો કહનાહી ક્યા હૈ, જિસ સમય હમારે ઋષિ હુએ થે વહ સમય સૃષ્ટિ કા પ્રારમ્ભકાલ હોને સે વે લોગ સાધારણ સભ્યતા-કી અનેકોં બાતોં સે પ્રાયઃ વંચિત હી રહે હોંગે ? ક્યોંકિ વે બલ્કલ પહિનતે થે ફિર મૈનચેસ્ટર ઔર જાપાન આદિ કે બને હુએ કપડોં કા તો નામ ભી વે કૈસે જાનતે ? વહ પર્ણકુટી મેં રહતે થે, કદન્ન સાવાઁ નીવાર (સામો, સાઠી ચોખા) આદિ કા ભોજન કરતે થે. કવિવર ભવભૂતિ ને લિખા હૈ કિ—

" नीवारमुष्टिपचना गृहिणो गृहाणि "

અર્થાત્ યે ઘર ઉન ગૃહસ્થોં કે હૈં જો મુટ્ઠી ભર ફસહી (સાઠી) કે ચાવલોં કો પકા ખા કર રહ જાતે હૈં.

અબ બિચારવાન બિચાર સકતે હૈં કિ પ્રચલિત સભ્યતા કી સામગ્રી ઉનકે પાસ કહાઁતક થી. કિન્તુ પરસ્પર કી પ્રીતિ, સર્વ સાધા-રણ કે સાથ સચ્ચી સહાનુભૂતિ, ઉદારતા, વીરતા, સત્યતા, એકતા ઔર અધ્યવસાય કી (મહેનતુપણાની) દઢતા તથા દયા આદિ અપને સિદ્ધાન્તોં મેં વે ઐસે પક્કે થે કિ ઇસ સમય કે બડે બડે સભ્યોં કે ભી કાન કાટે ઐસે થે. અબ હમ મહાત્મા કણાદ કી સંક્ષિપ્ત જીવની ઇસકી પુષ્ટતા મેં લિખ લેખ કો સમાપ્ત કરેંગે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મહાત્મા કણાદ એક નિસ્પૃહ ઔર ત્યાગી મહા પુરૂષ થે. કહતે હૈં કિ જબ કાસ્તકાર (ખેડુત) લોગ અપને ખેતોં કો કાટ ઔર ઉસકા શીલા ભી બીન લેતે થે ઔર ઉસ ખેત મેં પશુ ભી ચર જાતે થે અર્થાત્ જબ ઉસ ખેતમેં કાશ્તકાર કા કુછ ભી નહીં રહ જાતા થા તબ મહાત્મા કણાદ ઉસી ખેત મેં એક એક કણ બીન ઉસસે અપના નિર્વાહ કરતે થે. યે મહાત્મા નિતાન્ત નિર્લોભ ઔર દિગમ્બર ભેષ સે બન મેં રહા કરતે થે; કિન્તુ ઐસી સ્થિતિ હોને પર ભી હમારે લિયે "વૈશેષિક શાસ્ત્ર" સા રત્ન રચ ગયે. જિસ બન મેં યે રહતે થે વહાઁ કે મહારાજા કો જબ યહ સમાચાર મિલા કિ હમારે રાજ્ય-મેં ઇસ પ્રકાર કે મહાત્મા ઐસી સ્થિતિ સે દિવસ યાપન કર રહે હૈં, તો મહારાજ ને અપને ધર્મ તથા કર્તવ્યાનુસાર કુછ દ્રવ્ય લે અપને કામદારોં કો મહાત્માજી કી સેવા મેં ભેજા. કામદાર લોગ રાજાજ્ઞાનુ-સાર દ્રવ્ય લેકર જબ મહાત્માજી કે પાસ પહુઁચે તબ ઉન્હોંને પૂછા કિ તુમ લોગ કૌન હો ? કહાઁ સે આયે હો ?

કામદાર—"હમ યહાઁ કે નરપતિ કે નૌકર હૈં ઔર ઉન્હીં કા દિયા હુઆ દ્રવ્ય આપકે પાસ લાયે હૈં."

મહાત્માજી—"યહ દ્રવ્ય કિસ લિયે લાયે હો ?"

કામદાર—"આપકે વ્યય (ખર્ચા) કે લિયે મહારાજ ને ભેજા હૈ."

મહાત્માજી—"ઇસે લે જાકર કિસી લૂલે લંગડે, અપાહિજ તથા કંગલે કો દે દો."

યહ સુન કર કામદાર લોગ સન્નાટે મેં આ ગયે ઔર સોચને લગે કિ ઇનકે પાસ તો પહિનને કો એક લઁગોટી ભી નહીં હૈ, તિસ પર ભી કહતે હૈં કિ કંગલે કો દે દો. ક્યા ઇસ સંસાર મેં ઇનસે ભી બઢકર કંગલા કોઈ મનુષ્ય હોગા ? યહી બિચારતે બિચારતે વહાઁ લૌટ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આ રાજા સાહબ સે જ્યોં કા ત્યોં કહ દિયા. મહારાજ ભી બિચારને લગે કિ બાત કૈસી હૈ? મહાત્માજી ને દ્રવ્ય ક્યોં નહીં લિયા! અસ્તુ. નરપતિ ને રાજસભા મેં સભાસદોં કે સમક્ષ ઇસ બાતકો છેડા. સભામેં યહ નિશ્ચય હુઆ કિ મહાત્માજી કે યોગ્યતાનુસાર યહ સત્કાર ન થા, ઇસીલિયે મહાત્માજી ને લૌટા દિયા હૈ. આખિર ઉસ દ્રવ્ય કો દ્વિગુણ કર પુનઃ કામદારોં કો મહાત્માજી કે પાસ ભેજા; કિન્તુ ઉન્હોંને ફિર વૈસા હી ઉત્તર દિયા જૈસા પહલી બાર દિયા થા. કામદાર લોગ ફિર લૌટ આયે. યહ બાત ફિર રાજસભા મેં ઉપસ્થિત કી ગયી. અબકી બાર યહ નિશ્ચય હુઆ કિ મહારાજ સ્વયમેવ ઇસ દ્રવ્ય કા ચૌગુના ઔર બહુતસા સામાન આદિ લેકર જાવેં. અન્ત કો મહારાજ સ્વયં હી મહાત્માજી કે પાસ ઉસી સામાન સે ગયે. વહાઁ પહુઁચ કર હાથ જોડ પ્રણામ કર સમ્પૂર્ણ સામાન મહાત્માજી કે સામને રખ કર બોલે—"મહાત્મન્! ઇસે સ્વીકાર કીજિયે."

મહાત્માજી—(અશીર્વાદ દેકર) "તુમ ઇસે ક્યોં લાયે?"

મહારાજ—"આપકે વ્યય કે લિયે."

મહાત્માજી—"હમારે લિયે પરમાત્મા ને સમસ્ત ઉપકરણ (સાધન) ઇસી અરણ્ય મેં હી ઉપસ્થિત કર રખે હૈં. હમકો અબ ઇસ દ્રવ્ય ઔર સામાન કી આવશ્યકતા નહીં હૈ. આપ જાકર ઇસે કિસી લૂલે લંગડે ઔર કંગલે કો દે દીજિયે."

મહારાજ ને હાથ જોડ ઔર ભી નમ્ર હો કહા—"મહાત્મન્! અપરાધ ક્ષમા હો તો મૈં કુછ નિવેદન કરું."

મહાત્માજી—"કહો."

મહારાજ—"આપકે પાસ એક લઁગોટી કે અતિરિક્ત ઔર કુછ દીખતા નહીં; અતએવ આપસે બઢકર ઔર કંગલા કહાઁ મિલેગા?"

મહાત્માજી—"આપ જાકર કિસી કંગલે (કંગાલ) હી કો ઢૂઁઢિયે."

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

નિદાન મહારાજ ભી વિવશ હો લૌટ આયે ઔર ઇસી બિચાર· મેં સમસ્ત દિન ડૂબે રહે. રાત કે સમય જબ સોને કે લિયે અન્તઃ-પુર મેં ગયે તો વહાઁ અપની વિદુષી રાની સે ભી સમસ્ત વૃત્તાન્ત કહા. મહારાની ને કહા કિ આપને બડી ભૂલ કી. ઐસે વિદ્વાન તત્ત્વ-દર્શી મહાત્મા કો આપ દ્રવ્ય ઔર દુશાલે આદિ સામાન દિખાને ગયે થે. આપકો ચાહિયે થા કિ ઉનકે પાસ પહુઁચ કર તથા સેવા–શુશ્રૂષા-સે ઉનકો પ્રસન્ન કર કોઈ ઐસી બાત સીખને કી ચેષ્ટા કરતે કિ જિસસે અપની ભલાઇ કે સાથ રાજ્ય કી સમસ્ત પ્રજા કા ભલા હોતા. મેરા જહાઁ તક વિચાર હૈ કિ અબ ભી કુછ નહીં હુઆ, મહા-ત્માજી કે પાસ જા કર અબ ભી પૂછ સકતે હૈં. મહારાની કા યહ કહના થા કિ મહારાજ તુરન્ત હી ઉઠ ખડે હુએ ઔર મહાત્માજી કે યહાઁ ચલને કી અકેલે હી રાહ લી. આધી રાત કે સમય મહાત્માજી કે આશ્રમ મેં પહુઁચ કર પુનઃ વિનીત ભાવ સે નિવેદન કિયા.

મહાત્માજી—(ઉઠકર) " કૌન હૈ ? "

મહારાજ—" વહી દિન વાલા આપકા સેવક રાજા. "

મહાત્મા—" આપ ઇસ રાત કે સમય ક્યોં આયે ? "

મહારાજ—(વિનમ્રભાવ સે હાથ બાઁધ કર) " દેવ ! મેરા અપરાધ ક્ષમા કીજિયે. મૈં ભૂલ સે આપકો અપની દ્રવ્ય ઔર સામગ્રી દિખાતા રહા. નાથ ! કૃપા કીજિયે ઔર મુઝે કોઇ ઐસા ઉપદેશ દીજિયે કિ જિસસે મૈં અપને રાજ્ય કે દીનોં કા પાલન તથા દાન પુણ્ય ઉત્તમ રીતિ સે કર સકૂં. "

મહાત્મા—" રાજન્ ! પહલે યહ તો બતલાઓ કિ મૈં તો કભી ભી તુમ્હારે દરવાજે પર કુછ માઁગને નહીં ગયા ઔર તુમ ઇસ સમય રાત કો મેરે દર્વાજે પર માઁગને આએ હો. અતઃ તુમ કંગલે હો યા મૈં કંગલા હૂઁ ? "

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મહારાજ—(ચરણોં મેં ગિર કર) "સ્વામિન્ ! ક્ષમા કીજિયે."

મહાત્માજી ને ઇસ પ્રકાર મહારાજ કો લજ્જિત તથા સકુચાયા હુઆ ઔર પ્રેમ મેં આર્દ્ર દેખ બ્રહ્મવિદ્યા રૂપી રસાયન કા ઉપદેશ દે વિષય રૂપી લોહે કો સોના બનાના બતા દિયા.

પાઠક, દેખે, હમારે પૂર્વજોં કા જીવન કૈસા થા ? પ્રાણોં સે ભી અધિક ધર્મ કો ચાહને વાલે ઉપસ્થિત થે. ઇસી સે ઉનકી પ્રતિષ્ઠા ઔર પ્રશંસા શુદ્ધભાવ સે લોગ કિયા કરતે થે ઔર અબ ભી કર રહે હૈં. ધન્ય હૈ ભારતજનની કો કિ જિસકી ગોદ મેં ઐસે ઐસે અનેકોં પુરૂષરત્ન ખેલા કરતે થે. કિન્તુ પ્રકૃતિ કે નિયમાનુસાર એક દેશ સદા એકસી દશા મેં નહીં રહતા. યદ્યપિ સભી દેશ અપની અપની ઉન્નતિ કે લિયે અગ્રસર હો રહે હૈં, કિન્તુ હમ ભારતવાસિયો મેં હમારે પૂર્વજોં કા બ્રહ્મવર્ચસ્ તભી ઉત્તેજિત હોગા જબ હમારે દ્વિજાતિ ભાઇ ચેતેંગે.

इन्दु.

ટીપ્પણ—મહાત્મા કણાદ જૈસે અત્યંત નિસ્પૃહ ઔર ત્યાગી મહાત્માઓંસે ભારતવર્ષ અબ ભી બિલકુલ ખાલી નહીં હૈ, પરંતુ ઇતના મહાન ભાવ ઇસિ સમયમેં જહાં તહાં આજાના અસંભવ હૈ. આવશ્યકતાનુસાર આર્થિક સુભીતા રખ કરકે વિશેષ સંપત્તિકો પરોપકારમેં લગાદેનેવાલે ઉદારાત્મા ધનિકોંકા નિકલ આના ભી ઇસ સમય યહ દેશકેલિયે ઠીક ઉપકારક હો સકતા હૈ. ઐસે એક ઉદારાત્માકી ઉદારતાકા સંક્ષિપ્ત પરિચય દેનેવાલા લેખ અબ પાઠક સજ્જનોંકે પઢનેમેં આયગા. વણિક્—વૃત્તિ પ્રધાન ગુજરાતમેં ઐસી દાનવૃત્તિ કી આવશ્યકતા વિશેષ હૈ.

મંત્રી–સ. સા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

३८—चौधरी महादेवप्रसादका दान.

યોરપ મેં શિક્ષા કા અત્યધિક પ્રચાર હૈ. વહાં કે ધનિયોંકી ઉદારતા ઔર દાન સે હી શિક્ષા પ્રાપ્તિકા વહાં ઇતના સુભીતા હૈ. વહાં કે કઇ ધનકુબેરાં ને કઇ બાર કરોડોં કી રકમ દેકર અનેક પ્રકારકી શિક્ષા કા માર્ગ પ્રશસ્ત કર દિયા હૈ. હર્ષ કા વિષય હૈ કિ શિક્ષા મેં સબ મહાદેશાં સે પિછડે હુએ ઇસ ભારતવર્ષ મેં ભી ઐસે દાનવીરાં ઔર જાતિહિતૈષિયોંકે નામ સુનાઇ પડને લગે હૈં.

પ્રયાગ કી કાયસ્થપાઠશાલા એક ઐસે હી દાનવીર-કુલ-ભાસ્કર—સ્વર્ગીય મુંશી કાલીપ્રસાદ જી—કી અક્ષય કીર્તિ હૈ. ઉન્હોંને અપના સર્વસ્વ—કઇ લાખ કી સમ્પતિ—કા દાન કરકે અપની જાતિ કે બાલકોં-મેં શિક્ષાપ્રચાર કે લિએ કાયસ્થ પાઠશાળા સ્થાપિત કી થી. વહ પાઠશાળા અબ તક સફલતા કે સાથ ચલ રહી હૈ. અબ ઇસ સાલ (ઇ. સ. ૧૯૧૪) સે ઉસમેં બી. એ. તક કી શિક્ષા દી જાયગી.

આજ હમેં ઐસે હી એક ઔર દાનવીર કે વિષય મેં કુછ લિખનેકા અવસર પ્રાપ્ત હુઆ હૈ. પ્રયાગ કે ચૌધરી મહાદેવપ્રસાદજી રઇસ ને અપની જાતિ કે ઉપકારાર્થ કોઇ ૪૦ હજાર રૂપયે વાર્ષિક આમદની કી સમ્પત્તિ દાન કર દી હૈ. યહ સમ્પત્તિ કાયસ્થપાઠશાલા-કો દી ગઇ હૈ. ઇસકા પ્રબન્ધ પાઠશાલા કે ટ્રસ્ટિયોં કે હાથ મેં રહેગા. ઇસમેં સે કુછ રકમ તો કાયસ્થ જાતિ કી અનાથ વિધવાઓં કી સહાયતા મેં ઔર કુછ ગરીબ કાયસ્થોં કી લડકિયોં કા બ્યાહ કરનેમેં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ખર્ચ હોગી. બાકી રકમ સે કાયસ્થપાઠશાળા મેં પઢનેવાલોં કો છાત્ર-વૃત્તિયાં (સ્કોલરશીપો) દી જાયગી.

વૃત્તિયાં દો તરહ કી હોંગી—સાધારણ ઔર વિશેષ. સાધારણ વૃત્તિ તો ઉનકો મીલેગી જો ઇન્ટ્રેન્સ ક્લાસ તક શિક્ષા પ્રાપ્ત કરેંગે. વિશેષ વૃત્તિયાં વે પાવેંગે જો બી. એ. એમ. એ કી વિશેષ શિક્ષા પ્રાપ્ત કરના ચાહેંગે. પર વિશેષ વૃત્તિ ઇસ શર્ત પર દી જાયગી કિ છાત્ર વિદ્યાભ્યાસ કે બાદ યા તો પાઠશાલા કીં સહાયતા કરે, યા ૫૦) રૂ. તક કી નૌકરી હો જાને પર, જિતની રકમ વૃત્તિ કે રૂપ મેં પાઠશાલા સે પા ચુકે હેં ઉતની રકમ ધીરે ધીરે પાઠશાલા કો અદા કરદેં. યહ નિયમ બડે મહત્વકા હૈ. ઇસિસે દાતા કી દૂરદર્શિતા કા અચ્છા પરિચય મિલતા હૈ. ઇસ રકમ સે ઇસ સમય એક સાથ ૧૫૦ વિદ્યાર્થી સહાયતા પા સકેંગે.

ચૌધરી સાહબ પહલે સે હી અપની જાતિ મેં વિદ્યાપ્રચારકા શુભ કાર્ય કરતે આ રહે હૈં. દસ પંદ્રહ વર્ષ સેં આપકે યહાં બહુતસે ગરીબ કાયસ્થ-વિદ્યાર્થી ભોજન-વસ્ત્ર કી સહાયતા પાતે રહે હૈ. ઇસકે સિવા, થોડે દિન હુએ જબ આપકી બહન લગભગ ૧૫૦૦૦) રૂ. સાલાના આમદની કી અપની સમ્પત્તિ ઇસ પાઠશાલા કો દે ચુકી હૈ. ઉસસેં ભી લગભગ ૭૦ વિદ્યાર્થિયોં કો વૃત્તિ દી જા સકતી હૈ.

ચૌધરી સાહબ ને કાયસ્થ પાઠશાલા કો જિતની સમ્પત્તિ દી હૈ, લગભગ ઉતની હી સમ્પત્તિ આપને અપને રિસ્તેદારોં (સંબંધીઓ)-કે લિએ ભી દાન કી હૈ. ચૌધરી સાહબ કી ઇસ દાનશીલતા કા હમ હૃદય સેં અભિનન્દન કરતે હૈ.

सरस्वती.

ટીપ્પણ—ભારત કી સામાન્ય નિર્ધનતા કા ખ્યાલ કરને પર ભી ઐસે સૈંકડોં ઔર હજ્જારોં ધનિક જન યહ વિશાળ દેશમેં પડે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હૈ, જીનકે લિયે ઐસે દ્રષ્ટાંત બહુત સોચ બિચાર કે લાયક હૈ. ધનિક-કે યહાં જન્મ હોના અથવા અલ્પ સામાન્ય પ્રયાસ સેં ધનિક બન સકના યહ પૂર્વકે ઉત્તમ સતકર્મ બિના નહીં હો સકતા; પરંતુ જો લોક પુણ્ય કા ફલરૂપ યહ ધનવાન સ્થિતિ કા ભોગ માત્ર હિ લિયા કરતે હૈં વહ બડે દયાપાત્ર હૈ. પુણ્યફલ યહ જન્મ મેં યા ભાવિ જન્મ-મેં પુરા હો જાને કે બાદ ફિર નિર્ધનતા ઔર અનેકવિધ દુઃખ ઉનકો અવશ્ય ઘેર લેંગે. તબ યે અચ્છે અચ્છે આહાર-વિહાર વાલોં કી કયા દશા હોગી ? ઇસ લિયે અચ્છી હાલત મેં જીતના ભી બન પડે ઇતના પરોપકાર કરતે રહના ઉનકે સ્વહિત કે લિયે ભી બડા જરૂરી હૈ. કંઈ એક ધનિક અચ્છી ઉદારતા કરતે હૈ, પરંતુ બિના સમઝે સમુદ્ર મેં વૃષ્ટિ કર દેના યા આલસિયોં કો ઉત્તેજન દેના હિ ઉન ઉદારતા કા ફલ હોતા હૈ. બિના સમઝે કિયા હુઆ કોઇ ભી કાર્ય કી મુવાફિક ઐસી ઉદારતા ભી દાતા કો પુણ્ય ફલ કે બદલે મેં પાપફલ કા ભોગી બના દેગી. ઇસ્મેં કયા સંશય હૈ ? જો દાન દેશ કે લિયે ઉપકારક હો સકે ઐસા શરીરબલ, મનોબળ યા ધનબલ કો બઢાને વાલા યા રક્ષને વાલા હો સકેં; જો દાન કિસી વ્યક્તિ વા સમાજ કે લિયે સચ્ચા ઉપકારક હો સકેં ઇસ પ્રકાર સેં હી દાન કરના ચાહિયે. પ્રાચીન સમય મેં સબ પ્રકાર સેં ચઢા બઢા હુઆ યહ દેશ અબ પ્રત્યેક વિષય મેં દીન-હીન હો ચૂકા હૈ. શરીરબલકો હી લીજીએ સિર્ફ સો બર્સ કો ભીતર હી ભારતવાસી ઇસ વિષય મેં કિતને ગીર ગયે હૈ ? પરંતુ ઇસ્કા ભી ઇલાજ હો સકતા હૈ. હર જગહ ઉપયુક્ત સાધન ઔર શિક્ષક સંપન્ન વિશાળ બ્યાયામશાલાયેં ખુલ સકતી હૈ. પરોપકાર વૃત્તિવાલે ધનવાનોં કે લિયે યહ ક્ષેત્ર બડા હી વિસ્તૃત હૈ. બડી બડી કાલેજોં દ્વારા મુર્દાલ વકીલ ઔર બૅરિસ્ટર લોગ તો અબ બહુત નિકલ ચૂકે હૈ. અબ સચ્ચી મર્દાનગીકા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

શિક્ષણ દેના ક્યા ક્રમ આવશ્યક હૈ? શરીરબલકી વૃદ્ધિ ઔર ઇસ વિષય કા શિક્ષણ દેને કી યોગ્યતા બિના દામસેં દેને વાલી બહુત શિક્ષણશાલા ખોલના ઔર લાખોં રૂપયેં ઉનકી સ્થાપના મેં, શિક્ષા મેં ઔર છાત્ર–વૃત્તિયોં મેં લગાના ક્યા અત્યંત હિતાવહ નહીં હૈ? હાં, બડી યા બિલકુલ મુંડી હુઇ યા તો ફ્રેંચકટ કી આધી મુંડી હુઇ લજ્જાં-વની મુંછ કે સાથ રાય બહાદરી કી યા સરનાઇટ કી શાબ્દિક પુંછ ઇસમેં શાયદ નહિ મિલ સકેગી. નહીં તો દેખીયે શિક્ષણ કે પ્રતાપ સેં શરીરબલ ભી કીતના બઢ સકતા હૈ, વહ દિખાને વાલી હમારે હિંદી પહલવાનોં કી હકીકત અબ આપકે સામનેં પેશ કી જાતી હૈ. યહ પહલવાન લોગ કોઈ જન્મ સેં યા વંશ પરંપરા સેં હી બને બનાયે નહિ ઉતર આયે થે; ઉન્હો નેં ભી અન્ય વિષયોં કી તરહ પદ્ધતિ સર શિક્ષણ દ્વારા હી યહ શારીરિક બલવૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કી હૈ.

મંત્રી–સ. સા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૩૯—भारत के पहलवानों का विदेश में यशो-विस्तार.

ગત પૌષ માસ કે "પ્રવાસી" નામક બઁગલા માસિક પત્ર મેં ભારતીય પહલવાનોં કે વિષય મેં એક અચ્છા લેખ નિકલા હૈ. લન્દન મેં વ્યાખ્યાન-સમ્બન્ધી એક સભા હૈ. શ્રી શચીન્દ્રનાથ મજૂમદાર ઉસકે મેમ્બર હૈં. ઉન્હોંને, લન્દન સે, યહ લેખ પ્રકાશિત કરાયા હૈ. આપકે લેખ મેં ભારતીય પહલવાનોં કે વિષય કી અનેક બાતેં હૈં. ઉનમેં સે કુછ કા મતલબ નીચે દિયા જાતા હૈ.

કુસ્તી મેં ભારતવાસિયોં ને બડા નામ પાયા હૈ. કિસી સમય યહ કલા ભારત મેં બહુત ઉન્નતિ પર થી. પર અબ દિન પર દિન ઇસકા હ્રાસ હો રહા હૈ. જો દો ચાર પહલવાન રહ ગયે હૈં ઉનકે મરને પર, ડર લગતા હૈ, કિ કહીં યહ કલા લુપ્તપ્રાય હી ન હો જાય. યુયુત્સુ નામક જિસ જાપાની કસરત કી ઇતની પ્રશંસા હૈ વહ કોઇ નઇ ચીજ નહીં. વહ હમારી વ્યાયામ-કલા કી હી એક શાખા હૈ. બનેઠી મેં ઐાર ઉસમેં બહુત હી કમ અન્તર હૈ. ઇસ કલા કો જીવિત રખને ઐાર ઇસકી ઉન્નતિ કરને કી બડી આવશ્યકતા હૈ.

કુછ વર્ષ હુએ પેરિસ મેં એક પ્રદર્શિની હુઇ થી. ઉસમેં ઇલાહાબાદ કે નામી વકીલ પણ્ડિત મોતીલાલ નહરુ, ગુલામ નામક પહલવાન કો અપને સાથ લે ગયે થે. વહાઁ વિખ્યાત તુર્કી પહલવાન

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

માદરઅલી કે સાથ ગુલામ કી કુસ્તી હુઇ. ગુલામ ને બાત કી બાત મેં અપને પ્રતિપક્ષી કો જમીન દિખા દી. યોરપવાલોં કી દૃષ્ટિ મેં ગુલામ-સે બઢ કર ઔર કોઇ પહલવાન સંસાર મેં ન દિખાઇ દિયા.

૧૯૦૯—૧૦ મેં બેંજામિન સાહબ તીન પહલવાન ભારત સે વિલાયત લે ગયે—ગામા, ગામૂ ઔર ઇમામબખ્શ. અમેરિકા કે નામી પહલવાન ડાક્તર રોલર કે સાથ ગામા કી ઔર સ્વિટ્ઝરલેંડ કે પ્રસિદ્ધ પહલવાન લેમ (Lemm) કે સાથ ઇમામબખ્શ કી કુસ્તી ઠહરી. દો લાખ રુપયા જમા કરકે ઇકરારનામે લિખે ગયે. રોલર ઔર લેમ કો વિલાયત વાલે અજેય સમઝતે થે. ૨૦ મિનિટ મેં ગામા ને રોલર કો ઔર ૧૨ મિનિટ મેં ઇમામબખ્શ ને લેમ કો ચિત કર દિયા. યહ દેખ કર, સારે યોરપ ને દાંતતલે ઉંગલી દબાઇ. ગુલામ કા નામ પઞ્જાબ-કેસરી (The Lion of the Punjab) ઔર ઇમામબખ્શ કા પુરુષ-વ્યાઘ્ર (The Panther) રક્ખા ગયા. ઇસ વિજય કે ઉપલક્ષ્ય મેં ગુલામ કો ૧૫ હજાર રૂપયા નકદ મિલા. દર્શકોં-કો ટિકટ બેચને સે જો રૂપયા જમા હુઆ થા ઉસમેં સે ભી ૭૦ ફી સદી ઉસે મિલા. ઇમામબખ્શ ને ૭ હજાર પાયા. ટિકટ કી બિક્રી સે પ્રાપ્ત રૂપયે મેં સે ૭૦ ફી સદી ઉસને ભી પાયા.

ઇસકે કુછ દિન બાદ આસ્ટ્રિયા કે જગદ્વિજયી પહલવાન બિસ્કો-કે સાથ ગામા કી કુસ્તી નિશ્ચિત હુઇ. ગામા ને ઇકરારનામે મેં લિખા કિ એક ઘણ્ટે મેં મૈં બિસ્કો કી પીઠ કો જમીન દિખા દૂંગા. પર શરીર મેં બિસ્કો ગામા સે દૂના થા. ઇસ કારણ ગામા અપની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ ન કર સકા. તથાપિ ૨ ૩/૪ ઘણ્ટે તક ગામા ને ઉસે અપને નીચે રક્ખા. કુસ્તી ન નિપટી. ઇસ કારણ દૂસરે દિન ફિર લડને કી ઠહરી. પર બિસ્કો દેવતા દૂસરે દિન વહાં સે ચમ્પત હોગયે. તદનન્તર ગુલામ-કે છોટે ભાઇ ઇમામબખ્શ કી કુસ્તી આયરલેંડ કે પહલવાન પૈટ કનોલી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(Pat Canolly) કે સાથ હુઇ. ઇમામ ને હાથ પકડતે હી પકડતે પેટ કો પટક દિયા.

બહુત દિન કી બાત હૈ. જગજ્જયી પહલવાન ટામ કેનન (Tom Cannon) દિગ્વિજય કરને કે ઇરાદે સે ઘૂમતે ધામતે કલકત્તે આયા. કૂચ–બિહાર કે તત્કાલીન મહારાજ નૃપેન્દ્રનારાયણ ભૂપ બહાદુર ને ગુલામ કે પિતા રહીમ કો ટામ સે લડાયા. કુસ્તી મેં રહીમ હી કી જીત રહી. ટામ દૂસરે હી દિન કલકત્તે સે રફૂચક્કર હો ગયા. રહીમસે પરાસ્ત હોને પર ભી યહ વિખ્યાત અઁગરેજ–પહલવાન "અપરાજિત જગદ્વિજયી" (Undefeated World's Champion) માના જાતા હૈ.

ભારત કો લૌટ કર બેંજામિન સાહબ, ૧૯૧૨ ઇસવી મેં, યહાઁસે પ્રોફેસર રામમૂર્તિ કો ઇંગ્લેંડ લે ગયે. સાથ હી અહમદબખ્શ, રહીમ ઔર ગુલામ મુહીઉદ્દીન આદિ ચુને ચુને સોલહ પહલવાન ઔર ભી લે ગયે. જબ સે ગામા વિલાયત ગયા તબ સે વિલાયત વાલે ભારતીય પહલવાનોં સે ડર સે ગયે થે. ઇસ કારણ વહાઁ કા કોઇ ભી પહલવાન ઇન લોગોંસે કુસ્તી લડને પર રાજી ન હુઆ. કુછ દિન બાદ ફ્રાંસ ઔર સ્વિટ્જરલેંડ કા પ્રસસિદ્ધ પઠ્ઠા મારિસ ડિરિયાજ (Maurice Deriaz) લન્દન આયા. અહમદબખ્શ સે ઉસકી કુસ્તી હુઇ. અહમદબખ્શ ને ઉસે પહલી દફે ૬૬ સેકંડ મેં ઔર દૂસરી દફે ૧ મિનટ મેં જમીન દિખા દી. ઇસ પર યોરપ ભર મેં આતઙ્ક સા છા ગયા. તબ ડિરિયાજ કે મૈનેજર ને આર્મેંડ કારપિલડ (Armand Charpillod) નામ કે એક બડે હી બલી પહલવાન કો બુલાયા. પર અહમદબખ્શને ઉસે ચાર હી મિનટ મેં પટક દિયા. દુબારા લડને કે લિએ ઉસે લોગોં ને બહુત ઉત્સાહી કિયા, પર આર્મેંડ ને કિસી કી ન માની.

૧૯૦૭ ઇસવી મેં મારિસ ડિરિયાજ કે પ્રયત્ન સે પેરિસ મેં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પહલવાનોં કા એક સમ્મિલન હુઆ. ઉસમેં ડિરિયાજ કો પદવી મિલી– " મધ્યવર્તી વજન કા ઉસ્તાદ " (Middle Weight Champion). ઇસસે સિદ્ધ હૈ કિ યોરપ વાલોં કી ઉસ્તાદ–સંજ્ઞા એક દુર્જ્ઞેય વસ્તુ હૈ.

ઇંગ્લૈંડ મેં જબ કોઇ પહલવાન કુશ્તી લડને પર રાજી ન હુઆ તબ નિરાશ હો કર ગુલામ મુહીઉદ્દીન ઇત્યાદિ પહલવાન ફ્રાંસ ગયે. વહાં મારિસ ગામ્બિયે (Maurice Gambier) ઇત્યાદિ કોઇ ૫૦ પહલવાનોં કો ઉન્હોંને પરાસ્ત કિયા. વહાં સે વે સબ અમેરિકા ગયે. વહાં કાર્લો નામક ભારતીય પહલવાન કી કુશ્તી બિસ્કો કે સાથ હુઇ. બિસ્કો ને ઉસે દો દફે પછાડા. કાર્લો ને વહાઁ ઉસ દુરપનેય કલઙ્ક-સે ભારતીય પહલવાનોં કા મુઁહ કાલા કર દિયા. અહમદબખ્સ વગૈરહ ઇસ આશા સે અમેરિકા ગયે થે કિ વહાઁ સંસાર કે સર્વશ્રેષ્ઠ પહલવાન ફ્રાંક ગોચ (Frank Gotch) કે સાથ કુશ્તી ખેલેંગે, કિન્તુ ધૂર્તરાજ ગોચ લડને પર રાજી ન હુઆ. લોગોં કે બહુત સમઝાને બુઝાને-કા ભી કુછ ફલ ન હુઆ. તબ સારે ભારતીય પહલવાન નિરાશ હોકર સ્વદેશ લૌટ આયે.

કોઇ દો વર્ષ કા સમય હુઆ, શ્રીયુક્ત બાબૂ યતીન્દ્રમોહન ગુહ ઉર્ફ ગોબર વિલાયત ગયે. ઇંગ્લૈંડવાસી ગોબર કી વ્યાયામપદ્ધતિ દેખ કર આશ્ચર્યચકિત હો ગયે. હેલ્થ ઍંડ સ્ટ્રેંગ્થ (Health and Strength) નામ કી પત્રિકા ને ગોબર કી બડી પ્રશંસા કી. લિખા—

"Gobar, for instance, who is in England now, swings clubs that no ordinary Englishman could lift, and carries a stone collar of prodigious weight round his neck."

અર્થાત્ ગોબર ઇતને વજની મુદ્દગર હિલાતા હૈ જિતને કોઇ મામૂલી અંગરેજ ઉઠા ભી નહીં સકતા. વહ અપની ગર્દન મેં પત્થર-કા એક બહુત વજની ઘેરા ડાલ કર મજે મેં ઘૂમતા ફિરતા હૈ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ગોબર ને પહલે એડિનબરા મેં જિની કૈમ્બેલ ઔર ફિર જિમી ઇશિન નામક પહલવાનોંકો હરાયા. પહલી કુસ્તી મેં હાર ખાકર દૂસરી-મેં ઇશન ને ગોબર કો ઘૂસા મારા. ઐસા કરના મના હૈ ઇસ કા-રણ પઞ્ચોં ને કુસ્તી બન્દ કરા દી ઔર હાર ઇશિન કે નામ લિખી ગઇ. ઇસિ કુસ્તી કે ઉપલક્ષ્ય મેં ગોબર કો ૨૨½ હજાર રૂપયા મિલા. ટિકટોં કી બિક્રી સે જો આમ્દની હુઇ થી ઉસમેં સે ભી ૭૦ ફી સદી રૂપયા ગોબર કો મિલા.

ઇસકે બાદ ગોબર ફ્રાંસ ગયે. વહાઁ દો ચાર પહલવાનોં કો પછાડ કર વે ગોચ સે લડને કે ઇરાદે સે અમેરિકા પહુઁચે; પરન્તુ ઉસકી ઇચ્છા–પૂર્તિ ન હુઇ, ગોચ ને લડને સે ઇનકાર કર દિયા.

ગત વર્ષ ગોચ ને અખાડે સે છુટ્ટી લેલી–મલ્લશાલા સે ઉસને ઇસ્તેફા દે દિયા. બાત યહ કિ–"બહુત યશ કમાયા; બહુત કુસ્તિયાં મારીં. હો ચુકા. બસ અબ ન લડેંગે"! ઇસ પ્રકાર અવસર–ગ્રહણ કરકે ગોચ ને અમેરિકસ (Americus) નામક પહલવાન કો અપની જગહ પર નિર્વાચિત કિયા, અર્થાત્ ઉસે પૃથ્વીમણ્ડલ કે પહલવાનોં-મેં શ્રેષ્ઠ સ્વીકાર કિયા, પરન્તુ ઇસ સર્વશ્રેષ્ઠ અમેરિકસ કો આયરિશ પહલવાન પૈટ કાનલી ને પછાડ દિયા. ઇસ કારણ કાનલી કો "જગ-જ્જયી ઉસ્તાદ" (World's Champion) કી પદવી મિલી. ઇસી કાનલી કો ઇમામબખ્શ ને પછાડા થા. વહ યોરપ કે ભી કઇ પહલવાનોં સે હાર ખા ચુકા થા. તિસ પર ભી વહ સમગ્ર ભૂમણ્ડલકા ચક્રવર્તી પહલવાન! ઔર બેચારા ઇમામબખ્શ? વહ કિસ ગિનતી મેં!

તમાશા દિખાને વાલે પહલવાનોં મેં હમારે યહાઁ રામમૂર્તિ, હિમ્મત બખ્શ, કૃષ્ણદાસ સીલ, ભવાની શાહ, ઔર જી૦ પી૦ ગર્ગ વિશેષ પ્રસિદ્ધ હૈં. રામમૂર્તિ આદિ કઇ પહલવાન અપની છાતી પર હાથી ચઢા લેતે હૈં. રામમૂર્તિ કે પહલે કિસી ને ભી યહ કરતબ ન

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

દિખાયા થા. વે ૧૦૦ મન વજની પત્થર પીઠ પર રખ કર જમીન પર ફેંક દેતે હૈં; ૨૨ ઘોડે કી તાકત કી મોટર રોક લેતે હૈં. લોહે કી મોટી જઞ્જીર કલાઇ ફુલા કર તોડ દેતે હૈં; ઔર, આદમિયોં સે લદી હુઈ દો બૈલગાડિયાં અપની છાતી કે ઉપર સે નિકાલ દેતે હૈં. ભવાની ઉર્ફ ભવેન્દ્ર ભી યહ સબ કર દિખાતે હૈ. ઉનકા દૂસરા નામ ભીમ-ભવાની હૈ. ઉનકી ઉમ્ર અભી કેવલ ૨૬ વર્ષ કી હૈ. ૧૨ વર્ષ કી ઉમ્ર-સે વે કસરત કરને લગે થે. ઉનકી છાતી કી માપ ૪૨ ઇંચ ઔર રામમૂર્તિ કી છાતી કી ૪૮ ઇંચ હૈ. ફૈલાને પર રામમૂર્તિ કી છાતી ૫૭ ઔર ભીમભવાની કી ૪૮ ઇંચ હો જાતી હૈ. ભીમભવાની બહુત દિનો તક પ્રોફેસર રામમૂર્તિ કે સરકસ મેં થે.

સરસ્વતી.

ટીપ્પણ—શરીરબલકી મનોબલકે સાથ ભી અચ્છી તાલીમ પાયે હુએ ધીરવીર નર વિપદ મેં ભી કૈસે અપની ભલાઇ ઔર બહાદુરી કો સ્થિર રખ સકતે હૈ યહ બાતકા થોડા ખ્યાલ અબ આનેવાલી કવિતાદ્વારા પાઠકોં કો હોગા.

મંત્રી–સ. સા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૪૦–ધીર નર.

લેખક–સનેહી.

પડે વિપદ પર વિપદ કિન્તુ પદ પીછે નહીં હટાતે હૈં;
અપના રોના કભી ન રોતે સાહસ નહીં ઘટાતે હૈં.
બન પડતા હૈ જહાઁ તલક દીનોં કા દુઃખ ઘટાતે હૈં;
નિજ–પૌરૂષ સે સમર–ભૂમિ મેં અરિ કો ધૂલ ચટાતે હૈં,
વહી ધીર નર ધરા–ધામ મેં ધવલ–કીર્ત્તિ નિત પાતે હૈં. ૧
અત્યાચારી કી ગર્દન કો વે મરોડ ઝટ દેતે હૈં;
અન્યાયી કા મુખ થપ્પડ સે સદા મોડ વે દેતે હૈં.
કોટિ વિઘ્ન આ પડેં કાર્ય્ય નિજ નહીં છોડ વે દેતે હૈં;
લાખ વિફલતાઓં પર ભી દિલ નહીં તોડ વે દેતે હૈં,
ધીર ધુરન્ધર વહી વીર–વર વિશ્વ–વિદિત હો જાતે હૈં. ૨
મનુજ–કેસરી ઇસ ભવ–વન મેં ભય–ગજ માર ભગાતે હૈં;
પડે લોહ–પિંજડે મેં તો ભી ઘાસ કદાપિ ન ખાતે હૈં.
દમ મેં દમ જબ તક રહતા હૈ અપની આન નિભાતે હૈં;
શ્વાન સમાન દશન દિખલા કર વે દુમ નહીં હિલાતે હૈં,
ઉનકી સૂરત દેખ ભીરૂ ભય ભૂરિ ભરે થર્રાતે હૈં. ૩
ચાલ ચલે ઉનસે કોઇ કયા નહીં કાલ સે ડરતે હૈં,
શૂરોં કી સંસાર–સમર મેં સન્તત કરણી કરતે હૈં.
માર માર કર દુષ્ટ–દલોં કો ભાર ભૂમિ કા હરતે હૈં;
હો જાતે હૈં અમર જગત મેં કભી નહીં વે મરતે હૈં.
કીર્ત્તિ–કૌમુદી સે અપની વે વિમલ ચન્દ્ર બન જાતે હૈં. ૪
અટલ સદા નિજ પ્રણ પર રહતે કરતે સત્પથ ત્યાગ નહીં;
અત્યાચારી અધમ જનોં સે ઉનકો હૈ અનુરાગ નહીં.
નહીં ચાહતે હલવા પૂરી અશન મિલે પર સાગ નહીં;

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પર સ્વતન્ત્રતા પર વે અપની લગને દેને દાગ નહીં.
ધૃતિ ધારણુ કર ધ્રુવ સે બનતે ધીર વહી કહલાતે હૈં. ૫

સરસ્વતી.

ટીપ્પણુ—ઐસી ધીરતા ઔર વીરતા કા પ્રચાર ઇસ દેશમેં માનસિક શિક્ષણ કે ઉપરાન્ત વ્યાયામ કે યોગ્ય શિક્ષણ સેં બહુત કુછ હો સકતા હૈ. હમારી બુદ્ધિમાન ગવર્નમેંટ કો ભી અબ ઇસ દેશકી–વિશેષતઃ હમારે આંગ્લ ભાષી યુવકોં કી મુર્દાલ હાલત દેખકર લાજીમ હૈ કી ઐસે જગવિખ્યાત હિંદી પહલવાનોં દ્વારા ઇસ દેશકી સ્કૂલોં ઔર કૉલેજોં મેં, ઔર સ્વતંત્ર ભી શારીર–શિક્ષણ–શાલાયેં ખોલ કર ઉસમેં અચ્છા શારીરિક શિક્ષણ દેને કી કૃપા કરેં; ઔર કોઇ ધની મહાત્મા ઐસે શિક્ષક ગણુ તૈયાર કરને કે લિયે સ્થલ કા ઔર શિક્ષણ ઈ૦ કા સ્થાયી પ્રબંધ કે લિયે દસબીસ લક્ષ ઠીંકરીયાં લગાકર અપને જન્મ ઔર દ્રવ્યકી સફલતાકે સાથ સાથ દેશસેવાકા મહત્ પુણ્ય સંચય કરેં. દેખીયે શિક્ષણ કે દ્વારા એક અંધ, મૂક, ઔર બધિર બાલક ભી કિતની ઉન્નતિ કર સકતા હૈ, સો દિખાને વાલા " કુમારી હેલન કેલર " કા દ્રષ્ટાંત–અબ પાઠક પ્રભુઓં કે પઢનેમેં આયગા. શિક્ષણુ કિતની અદ્ભૂત ચીજ હૈ! અવશ્ય મનુષ્ય કા દેવ વહ જરૂર બના સકતી હૈ. હાં પૂર્ણ શુભેચ્છકતાસેં, ઉત્તમ વ્યવસ્થા સેં, ઔર અપને અપને વિષય મેં સર્વોત્તમ યોગ્યતાવાન વ્યક્તિઓં દ્વારા વહ શિક્ષણુ મિલના ચાહિયે. પ્રત્યેક વિષય કે શિક્ષણ મેં યહ પ્રકાર પરમ આવશ્યક હૈ. યહ પ્રકાર નહીં હૈ વહાં તક યોગ્ય મનુષ્યત્વ દૂર હી હૈ. નહીં નહીં, મનુષ્યત્વ કા હ્રાસ ભી હોતા હૈ. હમારે મેટ્રીક ઔર ગ્રેજ્યુએટ યુવકોં કો ગ્રામીણ કૃષક યુવકોં કે શરીરબલ ઔર પુષ્ટતા કે સાથ મિલા દેખને સેં, ઔર ખુદ ઉંનકે પિતા ઔર પિતામહોં કે શરીર સાથ મિલા કર દેખને સેં યહ બાત કા પક્કા સબૂત મિલ જાતા હૈ.

મંત્રી–સ. સા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

४१–कुमारी हेलन केलर.

(Miss Helen Keller)

લેખક: विद्यार्थी यदुनन्दनप्रसाद मिश्र.

યોરપ ઔર અમેરિકા મેં પ્રતિદિન વિસ્મયજનક આવિષ્કાર હુઆ કરતેં હૈં. અભી બહુત સમય નહીં હુઆ, જબ હમ લોગોં કા ખયાલ થા કિ અન્ધોં, બહરોં તથા ગૂંગો કો શિક્ષા દેના અસમ્ભવ હૈ, કિન્તુ શિક્ષા કા ગૌરવ સમઝને વાલે પૂર્વોક્ત દેશોં-ને ઇન લોગોં કો પઢાને કે લિએ ભી સ્કૂલ ખોલ કર યહ દિખા દિયા કિ વૈસા સમઝના હમારા ભ્રમ થા. યહી નહીં, હાલ મેં એક અમેરિકન અબલા ને, અન્ધી, બહરી તથા ગૂંગી હોકર ભી, કઈ પ્રસિદ્ધ ભાષાઓં મેં ઉચ્ચ શિક્ષા પ્રાપ્ત કરકે સંસાર-કો વિસ્મત કર દિયા હૈ. આપકા નામ કુમારી હેલન કેલર હૈ.

કુમારી હેલન કેલર કા જન્મ ઉત્તરી અલબામા (Alabama)) કે ટસ્કમ્બિયા (Tuscumbia) નામી ગાંવ મેં, ૨૦ જૂન સન ૧૮૮૦ ઇસ્વી, કો હુઆ થા. અપને માતા પિતા કી પહલી સન્તાન હોને કે કારણ વહ ઉનકો બહુત પ્યારી થી; પરન્તુ દુર્ભાગ્યવશ ડેઢ વર્ષ કી અવસ્થા મેં હી ઇસ હોનહાર લડકી કો એક ભયંકર રોગને આ દબાયા. ઉસી વ્યાધિ ને ઉસે આંખોં ઔર કાનોં કે ઉપયોગ સેં વઞ્ચિત કર દિયા. યહ ગૂંગી ભી હો ગઇ. જિસ પ્રકાર ગૂંગે સંકેતોં દ્વારા અપને વિચાર દૂસરોં પર પ્રકટ કરતે હૈં ઉસી પ્રકાર યહ લડકી ભી અપના કામ ચલાતી થી, પરન્તુ અભી તક વહ યહ ન સમઝતી થી કિ સંસાર મેં પ્રત્યેક વસ્તુ કે લિએ ભિન્ન ભિન્ન ચિહ્ન યા નામ હૈ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હેલન કેલર કે માતા પિતા કી યહ હાર્દિક ઇચ્છા થી કિ હમ અપની લડકી કો પઢાવેં, પરન્તુ બહુત દિન તક કોઇ ઐસા શિક્ષક ન મિલા જો ઇસ અન્ધી, બહરી તથા ગૂંગી કન્યા કો પઢાને કા સાહસ કરતા. બહુત ખોજ કરને પર કુમારી સલીવાન (Sullivan) નામ કી એક વિદુષી ને યહ કાર્ય્ય સ્વીકાર કિયા. યહ ઉસી કે નિરન્તર પરિશ્રમ કા ફલ હૈ કિ હેલન કેલર કઇ ભાષાયોં મેં ઉચ્ચ શિક્ષા પ્રાપ્ત કરને મેં સફલ હુઇ. કેલર કી ઉમ્ર ૭ વર્ષ કી થી જબ કુમારી સલીવાન ને ઉસે પઢાના આરમ્ભ કિયા. બાલ્યાવસ્થા મેં હી પ્રત્યેક વસ્તુ કો છૂકર ઉસકે સમ્બન્ધકી સબ બાતેં જાનને કે લિએ કેલર બડી ઉત્સુક રહા કરતી થી. અપને ખિલૌનોં મેં એક ગુડિયા કો વહ બહુત પસન્દ કરતી થી. કુમારી સલીવાન ને એક દિન વહ ગુડિયા ઉસસે છીન લી. જબ વહ રોને લગી તબ ઉસકે હાથપર ઉંગલી સે કુમારી સલીવાન ને Doll અર્થાત્ "ગુડિયા" લિખ દિયા. ઇસી પ્રકાર દો ચાર બાર કરને પર લડકી કો યહ માલૂમ હો ગયા કિ યહ ચિહ્ન ગુડિયા હી કા હૈ. અતઃ જબ કભી વહ ગુડિયા ખેલના ચાહતી તબ અપની મા યા કુમારી સલીવાન કે હાથ પર Doll લિખ કર સુગમતા સે ગુડિયા પા જાતી. ઇસી પ્રકાર કુમારી સલીવાન ને ઘર કી સબ વસ્તુઓં કે નામાક્ષર ઉસે સિખા દિયે. પ્રતિદિન ઇસ પ્રકાર કે નામાક્ષરોં કી સંખ્યા બઢને લગી.

ઇસ પ્રકાર સંજ્ઞા–શબ્દો કે અક્ષર સીખ જાને પર કુમારી સલીવાન ને ઉસકા ધ્યાન ક્રિયાઓ કી ઓર ખીંચા. Doll (ગુડિયા) Table (મેજ) ઇત્યાદિ કે ચિહ્ન યા સંકેત વહ જાનતી હી થી. ઇસ કારણ ગુડિયા માંગને પર કુમારી સલીવાન ને ઉસકે હાથ પર– Doll is on the table અર્થાત્–ગુડિયા મેજ પર હૈ–ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ વાક્ય લિખના આરમ્ભ કિયા. ધીરે ધીરે ઇસ તરહ કે અનેક

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વાક્ય ભી હેલન કેલર સમઝને લગી. અતઃ અબ પઢાને કા કાર્ય્ય આરમ્ભ હુઆ.

અન્ધોં કો પઢાને કે લિએ ઉભડે હુએ અક્ષરોં કી કિતાબે છાપી જાતી હૈં, ઉનકો ઉંગલિયોં સે ટટોલ કર વે લોક પઢ લેતે હૈં. ઐસી હી એક કિતાબ કેલર કો ભી દી ગઇ. જિન જિન શબ્દોં કે અક્ષર યહ સીખ ચુકી થી ઉનકો કિતાબ મેં પાકર વહ બહુત પ્રસન્ન હુઇ. અતઃ ઉસે એક ખેલ સમઝ કર વહ દિન ભર મેં જો જો વસ્તુ પાતી ઉસકે અક્ષર ઢૂઁઢ ઢૂઁઢ કર કુમારી સલીવાન યા અપની મા કો દિખાતી. ક્રમશઃ બહુ ઉભડે હુએ અક્ષરોં ઔર વાક્યોં કે ભાવ સમઝને મેં સફલપ્રયત્ન હુઇ. સાથ હી સાથ અક્ષરોં કા લિખના ભી ઉસને સીખ લિયા.

૧૦ વર્ષ કી અવસ્થા મેં વહ હાથ પર લિખ લિખ કર બાતેં કરને લગી. પરન્તુ કભી કભી અપને માતા યા પિતા કે હિલતે હુએ-ઓઠોં કો છૂકર વહ યહ સોચતી કિ મૈં ભી ઇસી પ્રકાર ક્યોં ન કરું. ઇસ લિએ વહ બોલને કે લિએ બહુત ઉત્સુક હો ઉઠી. યહ દેખ કર કુમારી સારા ફુલર* (Sara Fuller) ને હેલન કેલર કા હાથ અપને મુઁહ પર રખ કર બાર બાર Water (પાની) કા ઉચ્ચારણ કિયા. ઇસ પર ઇસ બુદ્ધિમતી બાલિકા ને જીભ તથા ઓઠોં કી ચાલ અપની ઉંગલિયોં સે ધ્યાનપૂર્વક દેખી ઔર સ્વયં દત્તચિત્ત હોકર ઉસકા અનુકરણ કરને લગી. અભ્યાસ સે ક્યા નહીં હો સકતા? થોડે હી દિનોં મેં ઓઠ છૂ છૂ કર ઉસને અનેક શબ્દોં કા ઉચ્ચારણ સીખ લિયા. યહાઁ તક કિ અબ વહ વ્યાખ્યાન દેતી હૈ. ઇસકા ઉચ્ચારણ હમ લોગોં કે ઉચ્ચારણ સે કુછ ભિન્ન હૈ.

* યહ કુમારી ગૂંગોં કે એક સ્કૂલ મેં અધ્યાપિકા થી.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઇસ પ્રકાર લિખના–પઢના એવં બોલના સીખ કર અઁગરેજી, ફ્રેંચ, જર્મન તથા લૈટિન જૈસી ભાષાઓં મેં ઉસને ઉચ્ચ પરીક્ષાયેં પાસ કીં. ઇનકે અતિરિક્ત વહ ઔર ભી ભાષાયેં જાનતી હૈ. દેખને ઔર સુનને કી શક્તિ ઉસકી ઉંગલિયોં મેં આ ગઇ હૈ. અપને મિત્રાં-કો, ચાહે જિતને સમય કે પશ્ચાત્ વે ક્યોં ન મિલેં, વહ કેવલ હાથ મિલા કર પહચાન લેતી હૈ. જબ કોઇ નવીન મનુષ્ય ઉસસે મિલને આતા હૈ તબ વહ ઉસકે મુઁહ પર હાથ ફેર કર સદા કે લિએ ઉસે પહચાન લેતી હૈ. પઢને લિખને કે અતિરિક્ત વહ શતરંજ ભી અચ્છી તરફ ખેલ સકતી હૈ.

सरस्वती.

ટીપ્પણ—"મનુષ્યયત્ન ઈશ્વરકૃપા" ઇસ કહાવત કો ચરિતાર્થ કર દિખાને વાલા યહ કૈસા ઉમ્દા ઔર ઉત્તેજક દ્રષ્ટાન્ત હૈ !

મંત્રી-સ. સા.

સમાપ્ત

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

માત્ર પોશ સુદ ૧ સુધીજ ખાસ તક.

નીચલામાંની કોઈપણ માળાનાં સં. ૧૯૭૨ ની સાલનાં પુસ્તકો વર્ષ પૂરૂં થયેથી–સાથે લેવા ઇચ્છનારની સગવડ માટે પોસ્ટેજ માફથી મોકલવાની મુદ્દત ખાસ છુટ દાખલ પોશ સુદ ૧ સુધી લંબાવવામાં આવી છે.

એ પછી બધું પોસ્ટેજ જુદુંજ પડશે.

'વિવિધ ગ્રંથમાળા'નાં ૧૯૭૨ નાં પુસ્તકો.

કુલ પૃષ્ઠ ૨૦૦૦ મૂલ્ય ૨, પાકાં પૂઠાં સાથે ૩, પો. ૦।≡

ગ્રંથોનાં નામ.

સ્વામી રામતીર્થના સદુપદેશ. ભાગ ૮–૯.
આરોગ્ય વિષે સામાન્ય જ્ઞાન. (શ્રીયુત મો. ક. ગાંધીકૃત).
લઘુલેખસંગ્રહ ભાગ ૨ જો. (એમાં જર્મનજાસૂસ, ફીજીદ્વીપમાં ૨૧ વર્ષ, યૂરોપની મહાન ૬ લડાઇઓ, એ વિષયો છે.)
પ્રભુમય જીવન. આમાં નામ પ્રમાણેનોજ ઉત્તમ સચોટ વિષય છે.
ટુંકીવાતો ભાગ ૪ (સામાજિક ટુંકાં ૨૯ શબ્દચિત્ર).
હિંદી લેખમાલા. (આ પુસ્તક પોતેજ).

ચરિત્રમાળાનાં ૧૯૭૨ નાં પુસ્તકો.

કુલ પૃષ્ઠ ૧૫૦૦ મૂલ્ય રૂ. ૨, પાકાં પૂઠાં સાથે ૩, પો. ૦।–.

રાજા રામમોહનરાય (હિંદના સર્વથી પહેલા સુધારક).
સમ્રાટ અકબર (અન્ય ચરિત્રો કરતાં ખરા રૂપમાં દર્શાવનારૂં).
જગવિખ્યાત પુરૂષો ભા.૩જો.(ડીમોસ્થનીસ અને મહાવીર વૉલેસ)
,, ,, **ભાગ ૪ થો.** (ગ્લેડસ્ટન અને પ્રિન્સ બિસ્માર્ક)

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય—મુંબાઈ ૨ અને અમદાવાદ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

શીતળાની રસી માટે લોકોની હાડમારી.

શીતળાની રસી ફરજીયાત મૂકવા માટે લોકોને કેવી રીતે હેરાન કરવામાં આવે છે, તેનો ખ્યાલ વાંકાનેર તથા રાજકોટ સંબંધી ફરીયાદો તા ૧૬-૪-૧૯૧૬ તથા તા. ૨૬-૪-૧૯૧૬ ના ‘ કાઠીયાવાડ ટાઇમ્સ ’માં છપાઇ છે તે ઉપરથી આવી શકે છે.

જેઓએ તે સવાલનો અભ્યાસ કરેલો છે તેઓ સારી પેઠે જાણે છે કે—

“ આ રસીથી લાભ થતો નથી, એટલુંજ નહિ પણ તે ચેપ લેવાથી માણસોને બીજાં દરદોના ચેપ લાગે છે. તેઓ માને છે કે, ગૌ શીતળાનો ચાલ થયા પછી બીજાં દરદોનો ફેલાવો વધારે થયો છે. ”—‘ આરોગ્ય વિષે સામાન્ય જ્ઞાન ’—લેખક શ્રીયુત **મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી**.

મુંબઈ સરકારની દયા—તા. ૯-૭-૧૯૧૬ ના ‘ કાઠીયાવાડ ટાઇમ્સ ’ માં જણાવ્યા પ્રમાણે સિંધ હૈદ્રાબાદવાળા મી. જેઠમલ પરસરામે પોતાના બાળકને શીતળાની રસી મૂકાવવાની ના પાડી તે માટે તેના સામે માંડેલો કેસ પાછો ખેંચી લેવાની મુંબઇ સરકારે મહેરબાની કરી હતી.

લાર્ડ કીચનર—અંગ્રેજી લશકરના સીપાઇઓને ફરજીયાત શીતળાની રસી મૂકવામાં આવતી હતી, તે સામે ફરીયાદ ઉઠવાથી મરહુમ લૉર્ડ કીચનરે પોતાનો મત જાહેર કરેલો હતો કે—

“ શીતળાની રસી મૂકાવવી એ દરેક માણસની મરજી ઉપર છે. તે મૂકવા માટે કોઇ હરકત લે તો તેનાપર દબાણ કરવું નહિ.—‘ હિંદુસ્થાન,’ તા. ૨૧-૭-૧૬.

ઇંગ્લંડની સરકારે ફરજીયાત શીતળાની રસી મૂકવાનો કાયદો રદ કર્યો છે, લાખો અંગ્રેજો પોતાનાં બાળકોને શીતળાની રસી મૂકાવતા નથી, હાલ ત્રીસ લાખ અંગ્રેજ બાળકો શીતળાની રસી મૂકાવ્યા વિનાનાં છે, એ બધાંનો ખ્યાલ કરીને પોતપોતાની રૈયતને, ખાસ કરીને ગામડાંના લોકોને, રસી ફરજીયાત મૂકવા માટે હેરાન કરવામાં આવે નહિ એવા હુકમ કરવાની આ દેશના તમામ દયાળુ સત્તાવાળાઓ મહેરબાની કરે એવી મારી પ્રાર્થના છે.

અંગ્રેજોની દયા—શીતળાની રસીનાં માઠાં પરિણામો સંબંધી લોકોમાં જ્ઞાન ફેલાવવા માટે દયાળુ અંગ્રેજોએ લંડનમાં એક ખાસ મંડળી સ્થાપેલી છે. (THE NATIONAL ANTIVACCINA-

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

TION LEAGUE, Denison House, Vauxhall Bridge Road London, S. W.)

દયાળુ ડાકટરો—શીતળાની રસીથી માણસ જાતને ક્ષય વગેરે કેવાં કેવાં દરદો લાગુ થઇ જાય છે, તે રસીથી કેટલાં બધાં મરણો નીપજે છે, શીતળાનું દરદ અટકાવવામાં તે રસી કેટલી નકામી છે તે સંબંધી સંખ્યાબંધ અંગ્રેજ વગેરે યૂરોપીઅન અને અમેરિકન ડાકટરો તથા વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો એકઠા કરીને તેનું એક ચોપાનીયું સદરહુ મંડળીએ પ્રસિદ્ધ કર્યું છે, જેનું નામ *A Mischievous University Dogma* છે. (Price Two Pence)

ક્ષયનો ફેલાવો—આ દેશમાં ક્ષયનું દરદ વધતું જાય છે. તેને માટે શીતળાની રસી કેટલે દરજ્જે જવાબદાર છે?

"Consumption is most rife where vaccination is most general."—PROFESSOR ALEXANDER WILDER, M. D., Professor of Physiology, U. S. Medical College, New York.

રસીના 'ફાયદા.'-શીતળાની રસીના હીમાયતીઓ કહે છે કે, તે રસીથી શીતળાનું દરદ અટ્કે છે, તથા તેથી માણસ જાતને કાંઈ નુકસાન થતું નથી. જો એવી વાતો ખરી હોય તો તે સંબંધી ઇંગ્લંડની સરકારની ખાત્રી કરીને ઇંગ્લંડમાં શીતળાની રસી ફરજીયાત મૂકવાનો ધારો પાછો પસાર કરાવવાની તેવા હીમાયતીઓએ મહેરબાની કરવી ઘટે છે. જો એવી વાતો સાચી હોય તો ઇંગ્લંડની સરકાર આખી ઇંગ્રેજ પ્રજાની તંદુરસ્તીની સલામતીની ખાતર ફરજીયાત કાયદો કદી પણ રદ કરત નહિ.

જ્યાંસુધી ઇંગ્લંડની સરકાર શીતળાની રસી ફરજીયાત મૂકવાનો ધારો પાછો પસાર કરશે નહિ,-જ્યાંસુધી શીતળાની રસી મૂકાવ્યા વિનાનાં લાખો અંગ્રેજ બાળકો તંદુરસ્ત જીંદગી ભોગવે છે,-જ્યાંસુધી શીતળાની રસીનાં માઠાં પરિણામોના સત્તાવાર દાખલાઓ દયાળુ અંગ્રેજો પ્રસિદ્ધ કરતા રહેશે, ત્યાંસુધી શીતળાની રસીના 'ફાયદા'ની વાતો હું માની શકીશ નહિ.

પ્રાર્થના—માણસ જાતના હિતની ખાતર દયાળુ અંગ્રેજોની માફક આ દેશના ડાકટરો, સત્તાવાળાઓ તથા વિદ્વાનો શીતળાની રસીનાં માઠાં પરિણામો સંબંધી અભ્યાસ કરવાની મહેરબાની કરે એવી મારી પ્રાર્થના છે.

જુનાગઢ. તા. ૨૦-૮-૧૯૨૯. **લાલશંકર લક્ષ્મીદાસ.**

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઉત્તમ, લોકપ્રિય, મ્હોટા અને સસ્તા ગ્રંથો.

યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ

બે ભાગમાં છએ પ્રકરણ, કુલ પૃષ્ઠ ૨૦૦૦.

વેદધર્મ સભાવાળું આ અતિ ઉત્તમ ભાષાંતર જે અગાઉ રૂ. ૧૯ માં નીકળ્યું હતું તેની નવી આવૃત્તિ પ્રત્યેક શ્લોકના અંક, ગ્લેજ કાગળ આ લાઇન જેવડા મ્હોટા દસ્કતં તથા સોનેરી પૂઠાં સાથે માત્ર રૂ. ૬, માં મળે છે. પો. રૂ. ૧,≈.

સર્વ તાપની શાન્તિ કરી ચારે પદાર્થને પમાડનાર ઉત્તમ ગ્રંથ

શાન્તિપર્વ-મહાભારતનું

રાજધર્મ, આપદ્ધર્મ અને મોક્ષધર્મ.

પૃષ્ઠ ૮૪૦-અધ્યાય ૩૬૬, ઉત્તમ સંશોધિત ભાષાંતર, મજબૂત કાગળ, સુંદર છપાઈ, સોનેરી પૂઠાં, છતાં મૂલ્ય—પ્રથમના ૮) ને બદલે માત્ર ૨ાા, સામાન્ય આવૃત્તિ ૨) પો.૦ાા~

અનેક બોધપ્રદ આખ્યાનોથી ભરપુર ઉત્તમ ધાર્મિક ગ્રંથ.

ભગવતી ભાગવત

અથવા 'દેવીભાગવત'નું વેદધર્મસભાવાળું ઉત્તમ ભાષાન્તર. અગાઉ રૂ. ૮ાા થી નીકળેલા ગ્રંથની આ નવીન આવૃત્તિ, શ્લોકના અંક, મ્હોટા અક્ષર, જાડા કાગળ તથા પાકાં સોનેરી પૂઠાં સહિત તૈયાર છે. પૃષ્ઠ ૯૫૦ છતાં માત્ર રૂ. ૨ાા.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય—મુંબઈ અને અમદાવાદ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કર્નલ ટૉડકૃત અસલ અને રસિક ઐતિહાસિક ગ્રંથ.

राजस्थाननो इतिहास

ગ્રંથ ૧ લો—મેવાડ રાજ્યનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ.

પ્રખ્યાત રાજા, રાણા, બાદશાહ ઇ. ૪૦ વ્યક્તિઓનાં ચિત્ર, સેંકડો નવીન ટીપ્પણો તથા કર્નલ ટૉડના ચિત્ર અને ચરિત્ર સાથે; મ્હોટાં ૮૦૦ પૃષ્ઠ, મજબૂત પૂઠું, છતાં માત્ર રૂ. ૨, ઉંચા કાગળ કાપડી પૂઠું રૂ. ૨ાા, ખાસ ઉંચી સર્વાંગસુંદર આવૃત્તિ રૂ. ૩ાા. પો. જુદું.

श्रीशिवाजी छत्रपति

હિંદુધર્મના પરાક્રમી સંરક્ષક અને મરાઠી રાજ્યના મહાન સંસ્થાપક ધીરવીર પુરૂષનું આ જીવનચરિત્ર તદ્દન નવીન, મ્હોટું, પુષ્કળ હકીકતોવાળું અને રસિક તથા બોધપ્રદ હોઈ, સ્વધર્મના અને સ્વદેશના અભિમાની દરેકે ખાસ વાંચવા યોગ્ય છે. મ્હોટાં ૩૫૦ પૃષ્ઠ, મજબૂત પૂઠું છતાં માત્ર ૦ાાા, ઉંચા કાગળ ૧) ઉત્તમ આવૃત્તિ ૧ા. પો. ૦ા≈

श्री आर्यभिषक्

અથવા હિંદુસ્થાનનો વૈદરાજ.

દરેક ઘરમાં સંગ્રહવા યોગ્ય વૈદકનો ઉત્તમ ગ્રંથ.

પુષ્કળ સુધારા વધારા સાથે પ્રથમ કરતાં દોઢા કદમાં નીકળેલી ચોથી આવૃત્તિ. મ્હોટાં ૭૦૦ પૃષ્ઠ, એન્ટીક કાગળ તથા પાકાં કાપડી પુઠાં સાથે માત્ર રૂ. ૨) પો. ૦ા≈

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય—મુંબાઈ અને અમદાવાદ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

માત્ર અરધા કલાકમાં

ત્રણ તીજોરી તુટી !

એક મહીના ઉપર દેવલાલીની લશ્કરી છાવણીની ઑફીસની ત્રણ તીજોરીની ચાવી ખોવાઈ જવાથી ગોદરેજના કારીગરે ત્રણે તીજોરી અરધા કલાકમાં તોડી તે ઉપરથી સઘળી તીજોરીઓ રદ કરી તેની જગ્યાએ ગોદરેજની ખરીદવામાં આવી છે.

તીજોરીઓનું જોડકામ ફક્ત રેવીટ યા સ્ક્રુથી કરવામાં આવે તો આવી રીતે તીજોરીઓ તોડી શકાય. હાલની સુધરેલી રીત મુજબ અગત્યનું જોડકામ લોખંડને વીજળીથી તાવીને કરવામાં આવે છે, અને આવું કામ આખા હિંદુસ્તાનમાં ફક્ત ગોદરેજના કારખાનામાંજ થાય છે.

કારખાનું—ગેસ કંપની પાસે, પરેલ, મુંબઈ.

શાખા—રીચીરોડ, ફુવારા સામે—અમદાવાદ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

पुस्तकालय
गुरुकुल कांगड़ी

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

उद्बोधन

उठो अब जागो भारत वीर।

वह विज्ञान वीर गाथायें वह पुनीत संगीत-
भूल न जाओ, निश्चय समझो, दुख-निशि आई बीत;
लालिमा निकल पड़ी तम चीर ॥ १

सोते युग हो चुके न त्यागी-धिक्-अब तक सुख-सेज,
वीरात्मजो! सँभालो फिर से निज बल विक्रम तेज।
मिटे सब जन्मभूमि की पीर ॥ २

उत्तेजित होकर उठ बैठो तजो स्वप्न दासत्व,
करो यत्न जी तोड़ तुम्हें भी मिलें मानवी स्वत्व।
किसी क्षण होना नहीं अधीर ॥ ३

'प्यारा भारत-वर्ष हमारा' विकसित कहो सगर्व,
भारत के हित अर्पण कर दो तन मन सम्पति सर्व;
प्रवाहित कर दो सौख्य समीर ॥ ४

—जगमोहन 'विकसित' (प्रताप—कानपुरसे उद्धृ

માનસ વાણી—ગ્રંથો ગોઠવી રાખ્યા હોય એવી ઓરડી
ગયા પછી તમે તેને હાથ નહિ લગાડો તો તે ગ્રંથોજ માન
વાણીથી તમને કહેશે કે, "અમારામાં પુષ્કળ જ્ઞાન ભર્યું છે,
લ્યો અને તેનો ઉપયોગ કરો; એટલે તમારૂં કલ્યાણ થશે."
આ માનસ વાણી ઓછી કિંમતી છે. ગ્લેડસ્ટન

ઈશ્વરી સત્ય—ઈશ્વરી સત્યને સમજવાનાં અને પા
કરવાનાં જે કાંઈ સાધન તમને પ્રાપ્ત હોય તેનો ઉપયોગ
જશો ત્યારેજ તેમ કરવાના—તમારી કલ્પનામાં પણ નહિ
એવા—

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

गुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय,
हरिद्वार

पुस्तक लौटाने की तिथि अन्त में अङ्कित है। इस तिथि को पुस्तक न लौटाने पर छै नये पैसे प्रति पुस्तक अतिरिक्त दिनों का अर्थदण्ड लगेगा।

१००००.६.५६।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

पुस्तकालय, गुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय,
हरिद्वार।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar